

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2020

9/10

HISTORY

Journal of the University of Latvia

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2020, 9/10

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Dibinātājs

Latvijas Universitāte

Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidieni ir minētā žurnāla 104./105. numurs.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českins – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Linneja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors (Zviedrija)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruizinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Lidsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičenonis – *Dr. hist.*, Vītauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Bredlijs Vudvorts – *Ph. D.*, Ņūheivenas Universitātes Mākslu un zinātņu koledžas asociētais profesors

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

No 2016. gada “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir iekļauts EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source”.

Literārā redaktore **Gīta Kļaviņa**

Angļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Adrese

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Telefons: + 371 67034992

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojums nesniedz.

Par žurnālā ievietoto citātu atbilstību oriģinālam atbild autori.

Žurnāla interneta vietne:

<https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© Latvijas Universitāte, 2020

ISSN 2500-9621

<https://doi.org/10.22364/luzv.9.10>

Established by
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 104th/105th volume of the series.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Anders Fröjmark – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus University (Sweden)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Samuēl Kruizinga – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Levāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, Romanian Association for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jonas Vaičėnionis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Bradley Woodworth – *Ph. D.*, Assistant Professor, College of Arts and Sciences, University of New Haven

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

“Journal of the University of Latvia. History” since 2016 is included in EBSCO database Central & Eastern European Academic Source.

Literary editor **Gita Kļaviņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout **Andra Liepiņa**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Address

“Journal of the University of Latvia. History”

Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tel.: +371 67034992

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subjected to the blind peer review.

No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory.

Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication.

Correspondence of the quotes published in the current journal to the original texts is the responsibility of authors.

Free access:

<https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](https://www.zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© University of Latvia, 2020

ISSN 2500-9621

<https://doi.org/10.22364/luzv.9.10>

Saturs / Contents

Redaktora sleja

Editorial	9
-----------------	---

Raksti

Articles	11
----------------	----

Vija Stikāne

Sievietes karos un militāros konfliktos Livonijā no 13. gadsimta līdz 17. gadsimta sākumam

<i>Women in Wars and Military Conflicts in Livonia from 13th Century Until Beginning of the 17th Century</i>	13
--	----

Raimonds Cerūzis

Kopīgās tendences Latvijas Universitātes un Latvijas Republikas vēsturē starp pasaules kariem

<i>Common Trends Shared By the University of Latvia and the Republic of Latvia Between the World Wars</i>	40
---	----

Dāvis Beitlers

Iekļaušanās. Dažas epizodes Latvijas jūrnieru profesionālajās gaitās trimdā Rietumos. I daļa

<i>The Integration. A Few Episodes of the Professional Ways of Latvian Seamen in the Western Exile. Part 1</i>	64
--	----

Yuri Slezkine

The Good People: Loyalty and Betrayal in Moscow's House of Government, 1937–1938

<i>Labie ļaudis: lojalitāte un nodevība PSRS Valdības namā 1937.–1938. gadā</i>	80
---	----

Ilze Vaivode

Tūrisma organizācija Latvijas PSR: Latvijas republikāniskās tūrisma padomes darbība 20. gadsimta 60. gados

<i>Organisation of Tourism in Latvian SSR: Activity of Republican Tourism Council of Latvia in 1960s</i>	99
--	----

Eginhards Volāns	
Latvijas un Krievijas 1998. gada attiecību krīze: cēloņi un norise <i>Crisis in Latvian-Russian Relations in 1998: Causes and Progress</i>	116
Vēstures avoti	
Historical Sources	137
Ēriks Jēkabsons, Edmunds Trumpa	
Situācija Liepājā 1919. gada martā: Lietuvas tirdzniecības un rūpniecības ministra Jona Šimkus ziņojums <i>Situation in Liepāja in March 1919: Report by Minister of Commerce and Industry of Lithuania Jonas Šimkus</i>	139
Recenzijas	
Reviews	149
Jānis Taurēns	
Latvijas diplomāti par mūsu ārpolitikas simtgadi Recenzija par grāmatu: Mārtiņš Drēģeris (sast.). Latvijas diplomātijas gadsimts. Latvijas diplomātijas un ārlietu dienesta pirmais gadsimts (1919–2019) diplomātu esejās. Rīga 2020. 606 lpp. ISBN 978-9934-0-8820-9	151
Ziņas par autoriem	
About Authors	155

Ceļu pie lasītājiem atradis kārtējais mūsu žurnāla numurs. Globālās pandēmijas apstākļos, kad arhīvi kādu laiku nav bijuši pieejami pētniekiem, esam sagatavojuši sešus akadēmiskus rakstus un vēstures avota publikāciju.

Žurnāla jaunajā numurā atspoguļojas hronoloģijas un problēmu ziņā plaša tematika, tas veltīts periodam no viduslaikiem Livonijas zemēs līdz 20. gadsimta beigām, tematikas ziņā skarta gan sieviešu vēstures problemātika, gan cilvēku rīcība ekstrēmās situācijās, gan ikdienas dzīve un diplomātiskā vēsture.

Medieviste Vija Stikāne pievēršas sievietes lomai viduslaiku un agro jauno laiku konfliktos. Bieži vien tiek aizmirsts, ka sievietes un bērni karadarbības laikā cieš visvairāk. Autore pievērsusies dažādiem šīs problēmas aspektiem.

Vēsturnieks Raimonds Cerūzis aplūko kopīgās tendences Latvijas Universitātes (LU) un visas valsts liktenī periodā starp abiem pasaules kariem. Procesi, kas ietekmē valsti, atstāja iespaidu arī uz Universitātes likteni. Savukārt Universitāte kā valsts intelektuālās dzīves centrs nenoliedzami ietekmēja republikas likteni. Autors ir kritisks pret autoritārisma tendenču iespaidu LU dzīvē. Liela vieta rakstā atvēlēta personībām Universitātē. Daudziem no šiem cilvēkiem bija svarīga loma visas valsts vēsturē.

Vēsturnieka Dāvja Beitlera pētījumā skarta problēma par Latvijas jūrnieku integrāciju pēckara Rietumu tautsaimniecībā, pētot zinātniski aktuālo latviešu trimdas problēmu Rietumos. Latviešu jūrnieku apņēmība strādāt un integrēties strauji augošajā ASV un Eiropas ekonomikā sadūrās ar dažādām problēmām un šķēršļiem, piemēram, darba tirgus aizsardzību Rietumu valstīs.

Vēsturniece Ilze Vaivode raksta par tūrisma organizāciju okupētajā Latvijā un par problēmām, ko tā radīja. Nav šaubu, ka jebkura personību attīstoša aktivitāte bija lietderīga un kļiedēja padomju dzīves pelēcību, tomēr tūrisma organizācija cieta no visām padomju režīmam raksturīgajām problēmām, piemēram, vēlamā uzdošanas par esošo. Atsevišķu padomju varas un pārvaldes struktūru izpēte ir svarīga, lai atklātu plašāku ainu par šī režīma darbības principiem, būvējot vēstures zinātnes māju no pamatiem.

ASV vēsturnieks no Kalifornijas Universitātes Bērkli Jurijs Sļozkins žurnālam iesniedzis pārstrādātu nodaļu no savas Prinstonā publicētās grāmatas par Valdības namu Maskavā. Tas bija vesels nomenklatūras dzīvokļu komplekss ar neskaitāmām palīgtelpām un iespējām iemītniekiem. Staļina represiju kulminācijas laikā nama iemītnieku privileģētā

dzīve sadūrās ar bezprecedenta krīzi: arestiem un nāvessodiem. Iekšlietu tautas komisiāta (NKVD) mašīnas jeb “melnie kraukļi” kļuva par biežiem viesiem namā. Autors norāda, ka apmēram 800 nama iemītnieku un nenoskaidrots skaits darbinieku tika izraidīti no saviem apartamentiem un apsūdzēti dažādos noziegumos. 344 iemītnieki, cik zināms, tika sodīti ar nāvi nošaujot, pārējiem piespriests dažāda veida un ilguma ieslodzījums. Tas bija pārbaudījums eksistenciālā līmenī, kas lika daudziem ieskatīties sevī un uzdot jautājumu – kāds cilvēks es esmu.

Vēsturnieks Eginhards Volāns raksta par vienu no nopietnākajām politiskajām krīzēm – gadsimta beigu Latvijas un Krievijas attiecību krīzi, kuras konteksts bija Latvijas eiroatlantiskās integrācijas process, kuru Krievijas vara nesekmīgi centās aizkavēt ar diplomātisku un politisku spiedienu, cenšoties izmantot Latvijas iekšpolitiskās problēmas.

Ēriks Jēkabsons un Edmunds Trumpa sagatavojuši izdošanai nepublicētu vēstures avotu – Lietuvas tirdzniecības un rūpniecības ministra Jona Šimkus ziņojumu par situāciju Liepājā 1919. gada martā. Ziņojumā minēti militārie un ekonomiskie aspekti tālaika Latvijā, kad savijās un sadūrās visdažādākās kaimiņvalstu un lielvalstu intereses, skarta arī Latvijas valdības sociālās un nacionālās bāzes problēma. Jons Šimkus bija pirmais Lietuvas valstsvīrs, kurš tikās ar Kārļa Ulmaņa vadīto valdību Liepājā.

Jānis Taurēns

Raksti

Articles

Sievietes karos un militāros konfliktos Livonijā no 13. gadsimta līdz 17. gadsimta sākumam

Women in Wars and Military Conflicts in Livonia from 13th Century Until Beginning of the 17th Century

Vija Stikāne, *Dr. hist.*

Īpaši aizsargājamā kultūras pieminekļa Turaidas muzejrezervāts
direktora vietniece zinātniskā darbā
Turaidas iela 10, Siguldas novads, Sigulda, LV-2150
E-pasts: vija.stikane@turaida-muzejs.lv

Dažādu kārtu Livonijas sievietes karu un konfliktu laikā atradās aizsargājamā pozīcijā. Aktīva rīcība vai atribība kara laikā piedēvēta zemākas kārtas sievietēm, kuras nelietoja ieročus. Livonijā karojošās puses uzskatīja sievietes par daļu no kara laupījuma, viņas varēja izmantot kā ķīlnieces, darbaspēku vai kā konkubīnes, bet agro jauno laiku sākumā arī pieprasīt par gūsteknēm izpirkumu. Vienlaikus sieviešu nogalināšana un izvarošana kara apstākļos bija viena no apsūdzībām pretiniekam, lai to parādītu negatīvā gaismā, nereti īpaši uzsverot vardarbību pret grūtniecēm.

Atslēgvārdi: sievietes, kari, gūsteknes, Livonija, viduslaiki, agrie jaunie laiki.

During the various wars of the medieval and early modern Livonia, women were subjected to guardianship because of their gender. Women did not fight; they did not use weapons nor defended themselves. Active action or revenge during the war was attributed to lower-ranking women. In wars, the children and women of enemies were captured as prisoners by local people – Baltic and Finnic peoples, by the crusaders, and by the Orthodox Christian Pskovians and Novgorodians, as well as the neighbouring Lithuanians, in the 17th century – by Polish and Swedish warriors. It was allowed to ask for ransom until the early modern period. In medieval times, both Christians and pagans respected the lives of women and children in wartime. The lower-ranking women taken captive in wars became enslaved, serving as labourers or concubines. At the same time, killing or raping of women, or violence against pregnant women in wartime was one of the charges showing the enemy in bad light, which served as a part of propaganda to unite the forces to fight.

Keywords: women, wars, captives, Livonia, middle ages, early modern period.

Ievads

Kara tēma ir saistīta ar daudziem un dažādiem aspektiem. Tas ir stāsts par kaujiniekiem un nekarojošiem civiliedzīvotājiem, par uzvarām un sakāvi brutālā cīņā un diplomātiskā frontē, par nogalināšanu un pakļaušanu, kara cēloņiem un sekām, spēju mobilizēt sabiedrību, slēgt savienības, sadzīvot ar pakļaušanās sekām. Lai kā attīstītos cilvēce un civilizācija, arī mūsdienās joprojām nav svešs priekšstats, ka karošana var būt likumīga, bet taisnīguma panākšana ar spēka metodēm ir viens no valstu, kopienu, tautu līdzāspastāvēšanas pamatprincipiem un ka arī kara upuriem, sievietēm un bērnu ciešanām var būt attaisnojums. Daļā pasaules mūsdienās nepastāv nāves sods, un arī militāros konfliktos ir vēlme iztikt bez civiliedzīvotāju upuriem. Uz starptautiskām konvencijām balstīta izpratne par kara noziegumiem paredz civiliedzīvotāju aizsardzību un humānisma principu ievērošanu. Šīs starptautiskās sistēmas saknes tiešā un netiešā veidā tiek meklētas vispārcilvēciskās vērtībās, bet jo īpaši kristīgajā morālē, ietverot gan Rietumu, gan Austrumu kristietību.¹ Kristīgajā Rietumeiropā gan ar kara tiesību, gan ar dievišķā miera (latīņu val. *Pax Dei*, vācu val. *Gottesfrieden*) iedzīvināšanu laicīgajā likumdošanā² centās pasargāt karā neiesaistītos civiliedzīvotājus, arī sievietes, no karu negatīvajām sekām. Eiropas historiogrāfijā sievietēm iesaiste militāros konfliktos Rietumeiropā viduslaikos un agrajos jaunajos laikos ir pētīta visai daudz, tai skaitā par sievietēm un citiem "civilistiem" kā kara upuriem, taču Latvijas historiogrāfijā apkopojošu pētījumu trūkst.

Šajā rakstā izvirzīts mērķis apkopot rakstīto avotu ziņas no 13. gadsimta līdz 17. gadsimta sākumam par dažādu kārtu sievietēm lomu karadarbībā un konfliktos, par piedalīšanos aizsardzības organizēšanā un finansēšanā, kā arī aplūkot informāciju par sievietes aktīvu un pasīvu piedalīšanos

militāros konfliktos. Jāatzīst, ka daudzo Livonijas karu analīze prasa pilnīgāku izpēti un daudz plašāku kontekstu nekā tikai Latvijas vai Livonijas (mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorija) viduslaiku un agro jauno laiku vēsture. Lai arī Livonijas sievietēm loma karos un konfliktos parādīta no dažādiem aspektiem un ziņas ir visai nevienmērīgas, tomēr kopsaucējs ir – sievietes un karš.

Sabiedrības virslāņa sievietes militāros konfliktos un matrimoniālos darījumos

Provansiešu izcelsmes benediktiešu mūks Onorē Bonē (*Honoré Bonet*, ap 1340–1410) ap 1387. gadu atzīmēja, ka no kara tiesību viedokļa sievietēm nevajadzētu piedalīties karā, pat ja viņas ir stipras, bagātas un māk apieties ar ieročiem. Ar to viņš zināmā mērā konstatēja situāciju Rietumeiropā – karadarbībā aktīvi mēdza iesaistīties dažas valdnieces. Viņas patstāvīgi vai kopā ar kādu ģimenes vīrieti vadīja savu vasaļu karspēku, pašas cīnījās kaujas laukā ar ieročiem rokās. Tas atbilda viņu kārtas piederībai, audzināšanai, deva iespēju izpausties kareivīgam raksturam.³

Livonijā ilgus gadsimtus zemeskunu vidū nebija ģimenes cilvēku – Vācu ordeņa Livonijas mestrs, Rīgas bīskaps, arhibīskaps un citi bīskapi bija pakļauti celibātam. Livonijas veidošanās laikā 13. gadsimtā vēl parādās informācija par vietējo maztautu valdnieci saistībā ar militārām norisēm. Hronists Indriķis zina stāstīt, ka 1209. gadā, ieņemot Jersiku,

*“tika sagūstīta valdniece [latīņu val. – regina] un kopā ar meitenēm un sievietēm un visu mantību nodota bīskapam. [...] Pēc tam bīskaps ar karaspēku sadalīja visu kara laupījumu, atgriezās ar valdnieci un visiem gūstekņiem savā zemē”.*⁴

Hronikā latīņu valodā lietotais vārds “*regina*”, lai arī to nevar automātiski tulkot kā “karaliene” šā vārda izpratnē, kādu tobrīd lietoja Rietumeiropā, liecina par sievieti sabiedrības hierarhijas pašā virsotnē. Viņas gūsts kļuva par galveno iemeslu, kādēļ miera noteikumus Jersikas Visvaldim (*Wyssewalde, Vissewalde, Wiscewolodus rex de Gercike*) vēlāk diktēja Rīgas bīskaps. Viena no prasībām, lai atgūtu mieru un kīlnieci sievu, bija atteikšanās no savienības ar pagāniem. Šī prasība nozīmēja aizliegumu sadarboties ar sievas radiem – lietuviešiem. Jersikas Visvaldis, iespējams, bija piederīgs pareizticībai, savukārt viņa sievas tēvs bija nekristītais lietuviešu augstmanis Daugerūts (*Daugeruthe, Dangeruthe, ?–1214*)⁵ no Nalsenes zemes.⁶ Indriķa hronika apliecina Daugerūta piederību pagāniskajai ticībai, kā arī noturīgu militāru savienību ar lietuviešiem – dažkārt Jersikas Visvaldis vadīja apvienoto latgaļu un lietuviešu karaspēku.⁷

Jersikas Visvalža sievas vārds, personības raksturojums un dzīves gaitas nav zināmas, taču var izdarīt dažus vispārīgus vērtējumus. Austrumeiropā un Baltijas jūras reģionā 13. gadsimta sākumā precības apvienoja valdošo dinastiju ģimenes, dibinot varas tiklojumu un dzimtu alianses, kas nostiprināja zemeskunga varu iepretī dzimtas aristokrātijas varai.⁸ Precības gandrīz vienmēr nozīmēja arī militāru sadarbību, kas stiprināja divu dzimtu spēku. Skandināvijā ap 11.–13. gadsimtu laulību rezultātā nodibinātie sakari pakāpeniski ieguva lielāku nozīmi nekā asinsradniecības saites, jo tie labāk kalpoja valdnieku politiskajām interesēm un ļāva slēgt izdevīgas savienības.⁹ Jersikas valdnieka militārā savienība ar lietuviešiem, jādoma, balstījās galvenokārt uz precībās iegūtajiem sakariem, kas minēti Indriķa hronikā, lai arī nevar izslēgt asinsradniecību. Spriežot pēc Indriķa hronikas, Jersikas Visvaldis pēc miera slēgšanas un vasaļattiecību dibināšanas ar Rīgas

bīskapu turpināja sadarboties ar sievastēvu un lietuviešiem, sniedzot “padomu un palīdzību” (*consilium et auxilium*), kas noderēja par iegāni atkārtotam krustnešu iebrukumam Jersikā (1214).¹⁰

Citas vietējo maztautu virsslāņa sievietes Indriķa hronikā nav ne minētas, ne sauktas vārdā. Domājams, viņām nebija politiskas ietekmes, un tādu viņām nepiešķīra arī hronikas autors – piemēram, Pleskavas kņaza Vladimira meita, kura tika izprecināta Rīgas bīskapa brālim Teodoriham no Bukshevedenas (*Theodericus de Bekeshovede*), nav saukta vārdā. Saradošanās noveda pie īslaicīgas savienības starp krustnešiem un kņazu, kurš 1212./1213. gadā tika padzīts no Pleskavas.¹¹ Jādoma, ka ar izraidīšanu pleskavieši protestēja pret militāro savienību, kas izveidojās precību rezultātā. Pleskavas kņaza savienība ar krustnešiem nebija ilga, un sākotnējās draudzības saites starp Pleskavas kņazu un viņa znotu vairākās kaujas epizodēs bija no svāra, taču pēc 1214. gada viņi cīnījās kā naidnieki.¹²

Šis skopās ziņas par sievietēm sabiedrības hierarhijas virsotnē Baltijas jūras austrumkrastā papildina ziņas par valdnieci Ziemeļigaunijā, kuras darbības raksturo, iespējams, maksimālās sieviešu iespēju robežas politiskajā un arī militārajā darbībā Baltijas jūras reģionā 13. gadsimta otrajā pusē. Dāņu karaļa Kristofa atraitne Margarēte (1259–1282) līdz 1264. gadam nepilngadīgā dēla vārdā pildīja reģentes funkcijas dāņu karalistē, savukārt no 1262. līdz 1282. gadam tieši pārvaldīja dāņiem piederošo Ziemeļigauniju, lietojot personisko zīmogu un titulu “Margarēte, no Dieva dāņu un slāvu karaliene, Igaunijas kundze” (*Margareta, Dei Gratia Danorum Sclavorumque regina, domina Estoniae*).¹³ Pēc vēsturnieka Paula Johansena (1901–1965) domām, Margarētes pavēle saistībā ar gatavošanos militārai sadursmei bija nozīmīgs solis Tallinas atstībā: 1265. gada rudenī visiem pilsētas

iedzīvotājiem – gan Olava draudzei pierīgajiem skandināvu pārceļotājiem, gan vācu Nikolaja draudzei un augstdzimušajiem – bija kopā jānostiprina pilsētas apkārtmūris.¹⁴ Tas lika pamatus Tallinas aizsardzības spējām daudzu gadsimtu garumā. Margarētes iniciatīva pilsētas aizsardzības stiprināšanā sakņojas viņas pieredzē valdošo ģimeņu cīņās un tiešā militārā darbībā Jitlandes pussalā. Izmantojot Lundas arhibīskapa un pāvesta kūrijas atbalstu, Margarēte atraitnes statusā ne tikai iesaistījās diplomātiskos konfliktos un karos par savu un sava dēla varas saglabāšanu, bet pati vadīja karaspēku kaujā.¹⁵ Valdniece dāņu zemēs jau 13. gadsimtā kļuva leģendāra, un hronikās viņa dēvēta par “Melno Grietu” vai “Margarētu – zirgu”, jo viņai piemitušas lielas spējas panākt iecerēto.¹⁶ Iespējams ka viņas kareivīguma skaidrojumā nav mazsvarīga viņas izcelsme – Margarēte bija pomoriešu un obodribu kņazu pēctece.¹⁷

Turpinot stāstu par dižciltīgām un bagātām sievietēm Livonijas teritorijā 14.–16. gadsimtā, liekas loģiski meklēt ziņas par Livonijas bīskapiju bruņniecības dāmu aktivitātēm. Diemžēl publiskā sfērā šīs sabiedrības virsslāņa un karotāju kārtas sievietes darbojās maz. Viņām, atšķirībā no dažu Rietumeiropas zemju dižciltīgajām,¹⁸ nebija pilnīgas tiesiskas lēņspējas, lai varētu iesaistīties zemes pārvaldē un vadīt karaspēku. Saskaņā ar Livonijas bruņinieku tiesībām vienīgi atraitne – dēlu māte – varēja pildīt dienestu vai izvēlēties aizbildni, kurš to darīs viņas vietā līdz dēlu pieaugšanai.¹⁹ Ziņas par sievietēm, kas Livonijā personīgi pildītu lēņu karadienestu senjora labā, autorei nav zināmas. Daži izlēņojumi apakšvasaļiem liecina, ka pat atrast aizbildni šī pienākuma veikšanai krīzes situācijā varēja būt sarežģīti. Tā Johana Rozena (*Johann von Rosen*) apakšvasaļa atraitne 1569. gadā sakarā ar nespēju pildīt lēņa dienestu karalaukā atdeva lēni kungam.²⁰

16. gadsimta otrajā pusē Livonijā atkal var runāt par zemes kundzēm – hercogienēm: Livonijas kara (1558–1582) rezultātā Livonijas garīgo zemeskungu pārvaldītās teritorijas tika sekularizētas un sadalītas starp kaimiņzemju monarhiem, veidojot vairāk vai mazāk no kaimiņzemju karaļiem atkarīgas hercogistes. Livonijas sabrukuma laikā par zviedru, poļu lietuviešu vai krievu prinčesu pūru nodereja Livonijas teritorijas, kuras bija jāaizstāv vai arī jāiekaro.

1561. gada decembrī Zviedrijas karalis Ēriks XIV (*Erik XIV*, 1533–1577) piedāvāja Rīgas arhibīskapa koadjutoram Mēklenburgas Kristofam (*Christoph von Mecklenburg*, 1537–1592) precēties ar savu māsu Elizabeti (1549–1597), kura pēc diviem vai trim gadiem sasniegtu precību vecumu. Līgavas pūrs bija Rīgas arhibīskapijas teritorija, bet precību nosacījums – hercoga Kristofa vasaļa zvērests Zviedrijas karalim, kurš tiktu dots pēc arhibīskapijas pakļaušanas. Tika sastādīts un parakstīts laulību līgums. Zviedrijas karalis piedāvāja militāru palīdzību līgavas pūra atkaršanā, jo šajā laikā daļa arhibīskapijas teritorijas jau bija Polijas-Lietuvas pārvaldē. Starptautu attiecības gan turpinājās neatkarīgi no iepriekšminētajām precībām, un iecerēto ne Zviedrijas karalis, ne Mēklenburgas Kristofs nepanāca.²¹

Viena no ievērojamākajām sievietēm 13.–16. gadsimta Livonijā bija pirmā Kurzemes un Zemgales hercogiene Mēklenburgas Anna (1533–1602) (minētā Kristofa māsa), kuras precības ar Gothardu Ketleru (*Gotthard Kettler*, 1517–1587) bija kara un politikas daļa. Kāzas tika organizētas četrus gadus, un karadarbība iespaidoja gan precību, gan arī kāzu norisi. Jau sākotnējā vienošanās par precību organizēšanu starp Kurzemes un Prūsijas hercogiēm 1563. gadā notika kara nometnē, bet pirms kāzām līgava un augstie viesi Kēnigsbergā ilgi gaidīja, jo līgavainis nevarēja ierasties karadarbības dēļ.²² Pēc kāzām jaunā

sieva pašrocīgi rakstīja vēstules slepenrakstā Prūsijas hercogam (1566), iespējams, ziņojot savam labvēlim par militāro notikumu gaitu Livonijā, t. i., spiegoja.²³

Karadarbību Livonijā ietekmēja vairāku kaimiņzemju prinčesu precības un pūrs. Poļu princeses Katrīnas Jagelones (*Katarzyna Jagiellonka*, 1526–1583) kāzas ar Somijas hercogu Johanu (*Johan III Vasa*, 1537–1592) 1562. gadā veicināja poļu un zviedru attiecību saasināšanos. Polijas-Lietuvas karalis savam jaunajam svainim uz astoņiem gadiem iekļāja vairākas Livonijas pilis un novadus – Paidi, Helmi, Karksi, Tarvastu, Burtniekus, Trikātu, Ērgēmi un Rūjienu. Tos Johans cerēja pievienot Somijai un izveidot no Zviedrijas neatkarīgu hercogisti, taču neveiksmīgi. Zviedrijas karalis Ēriks XIV 1563. gadā saņēma Johanu un viņa sievu gūstā un okupēja minētos pilsnovadus, sākot zviedru un poļu savstarpējo karu.²⁴

Krievijas cara Ivana IV Bargā brālēna meitas Marijas Vladimirovnas Starickas (*Maria Vladimirovna of Staritsa*, 1560–1597/1612) precības ar pretendentu uz Livonijas mantojumu Sāremā-Lēnemā, Kurzemes un Tallinas bīskapu, Šlēsviņas-Holšteinas hercogu Magnusu (1540–1583) bija garantis politiskai un militārai sadarbībai.²⁵ Magnuss pieņēma Krievijas cara Ivana IV Bargā sūtņu priekšlikumu 1570. gada vasarā, sadarbības un precību rezultātā iegūstot titulu “Livonijas karalis” (latīņu val. *Divines Gratia Rex Livoniae Dominus Esthoniae at Littiae*), ko viņš lietoja no 1570. līdz 1577. gadam.²⁶ Tomēr Magnuss jau pēc četriem gadiem kopā ar sievu aizbēga uz bijušo Kurzemes bīskapiju, bet Maskavas cara Ivana IV Bargā vadītais karaspēks Livonijā 1577. gada karagājienā nežēlīgi atriebās pilsētniekiem un augstmaņiem, kas bija zvērējuši Magnusam uzticību.²⁷ Pēc vīra nāves 1583. gadā atraitni M. Staricku poļu valdnieks Stefans Batorijs un kardināls Radivils zināmā mērā izmantoja kā

ķīlnieci diplomātiskās sarunās ar Krievzemes caru, un viņa atgriezās Krievzemē.²⁸

Sieviešu loma karu finansēšanā

Livonijā pirmā sievietēm uzliktā nodeva bija saistīta tieši ar karu. Vispārējo kontribūciju (*gemeine Contributionn*) un zirgu dienestu (*Rossdienst*) saskaņā ar 1559. gada 25. jūlija landtāga lēmumu nācās maksāt visiem zemniekiem, tai skaitā sievietēm. Lai ordenis varētu bruņoties un nolīgt karakalpus, saimniekam bija jāmaksā viena mārkā, saimniecei – pusmārka, kalpiem, kalponēm, bērniem no 12 gadu vecuma – viens vērdiņš (1/4 mārkas).²⁹ Kā norādījis hronists Johans Renners (1525–1583), arī pilsētnieces maksāja šo ārkārtas kara nodevu.³⁰ Individuālas kara nodevas sievietēm Livonijā bija jauna parādība, tāpat kā visā Baltijas jūras reģionā, jo parasti sievietes tiesiskā ierobežošana publiskajā sfērā, pastāvēt dzimumaizbildniecībai, nozīmēja arī ierobežotus pienākumus, kurus viņu vietā pildīja aizbildnis. Livonijas zemnieki īpašus kara nodokļus (*meistergeld, herrmeistergeld*) maksāja ordeņa kasē no 15. gadsimta sākuma, kad vien ordenis gatavojās “lielam karam”,³¹ bet 16. gadsimta beigās un 17. gadsimta sākumā karavīru uzturēšanai tika vākta t. s. “zirgu nauda” un staciņš, kuru nomaksā sievietes bija iesaistītas netieši.³² Dižciltīgas sievietes kara kontribūcijas maksāšanā tika iesaistītas jau pēc Livonijas sabrukuma – individuāli aprēķinātu kara nodevu ievāca lietuviešu-poļu valdība 1590. gadā, attiecinot to ne tikai uz zemniekiem, bet arī uz muižniekiem, viņu sievietēm un meitām.³³

Efektīvu aizsardzību militāru konfliktu gadījumā veidoja lielākās Livonijas pilsētas. Sieviešu mantošanas tiesības un īpašumtiesības Livonijas pilsētās bija spēcīgas, un finansiāli neatkarīgām sievietēm bija jāpieņemas kopīgā pilsētu aizsardzības sistēmas

nodrošināšanā. Rīgas un Tallinas aizsargmūru būvēšanā un uzturēšanā iesaistījās arī namīpašnieces (atraitnes), maksājot īpašus nodokļus un izbūvējot drošas mūra dzīvojamās un noliktavu ēkas.³⁴ Sievietes testamentos novēlēja naudu un līdzekļus aizsardzībai – ķieģeļus aizsargmūra celtniecībai.³⁵ 16. gadsimtā Livonijas lielākajās pilsētās sieviešu bagātības, kas veidojās galvenokārt kā plašo mantošanas tiesību realizācija, bija ievērojamas, tomēr bagātas pilsētnieces, atšķirībā no vīriešiem, nemaksāja visas ar nekustamu īpašumu saistītās nodevas pilsētas kasē, tai skaitā militārām vajadzībām. Bagātā Tallinas tirgotāja Hansa Potgetera atraitne 1525. gadā, pretstatā vienlīdz turīgiem vīriešiem, bija atbrīvota no visām tiešajām nodevām (*Schoß, Wacke, Rutergeld, Sacharwerk*) (klausas pilsētas celtniecības darbos), un tas raisīja citu pilsētnieku neapmierinātību. Arī naudas ziedojumi pilsētas kasē un sešu vīriešu bruņu komplektu dāvinājums pilsētai situāciju mainīja maz.³⁶ Tātad līdz ar sieviešu mantošanas tiesību un īpašumtiesību nostiprināšanos viduslaikos un jauno laiku sākumā virziens individuālu nodokļu virzienā bija loģisks, tomēr visai lēns.

Livonijas sieviešu aktīva iesaiste militārās aktivitātēs

Baltijas jūras reģionā ir dažas epizodes, kas krusta karu laikā rāda sievietes cīnāmiem un aizstāvoties.³⁷ Indriķa hronikā pieminētas Rīgas vācu sievietes, kuras ar Dieva palīdzību aizstāvas pret kuršu uzbrukumu 1210. gadā, kā arī sāmsaliešu sagūstītās jerviešu sievietes – kristietes, kuras 1220. gadā kaujas laikā “izlēca laukā” un ar runģām sita jau sakautos pagānus sāmsaliešus, saukdamas: “Lai sit tevi kristiešu dievs!”³⁸ Livonijas Atskaņu hronikā minēts pamācošs gadījums par Karkus novada krodzinieku igauņi, kurš pierunāja savu sievu

palīdzēt nosist kādu vācieti. Sieviete to arī izdarīja, lietojot cirvi, bet vēlāk viņas jaundzimušajam bijušas tādas pašas rētas kā nobendētajam.³⁹ Hermanis no Vartberges stāstā par 1343. gada igauņu Jurģu nakts sacelšanos min satrakojušās sievietes (latīņu val. – *furiose mulieres*), kuras nežēlīgi nogalināja vāciešus.⁴⁰

J. Renners 16. gadsimtā, pamatojoties uz Bartolomeja Honekes jeb t. s. jaunāko atskaņu hroniku, par Jurģu nakts sacelšanos 1343. gadā raksta, ka nevācu sievietes nosita vācu sievietes un bērnus. Savukārt, aprakstot Livonijas karu, minēta epizode par kādu nevācu meiteni no Ērgemes, kura, atriebdama mātes nāvi, 1560. gadā sekoja krievu karavīriem un sašautos nosita ar bomi.⁴¹ Rīgas patrimoniālajā apgabalā zemnieces 1578. gadā izrēķinājušās ar aplaupītājiem – nosita un pabāza tos zem ledus.⁴² Savukārt krievu sievietes pievienojās karaspēkam jau pašā Livonijas kara sākumā, piemēram, livoniešu aplenktajā Ringenā 1558. gada augustā aktīvi piedalījās aizsardzībā.⁴³ 1581. gadā, zviedriem aplencot Hāpsalu, krievi dusmas izgāzuši uz zemniekiem, kuri bija devušies pie viņiem uz pili patverties. Kāda krievu sieviete ar savām rokām nožņaugusi septiņus bērnus.⁴⁴

Daži karu apraksti satur informāciju par sievietēm ziņotājam un spiedzēm. 1343. vai 1345. gadā igauņu nemiernieki, paslēpušies maisos ar labību, centās iekļūt Vīlandes cietoksnī un to ieņemt. Kāda sazvērnieka māte, gribēdama nosargāt savu dēlu, viņus nodeva pils aizstāvjiem. Šī epizode, iespējams, balstās uz kādu vācu leģendu, nevis patiesu notikumu.⁴⁵ Domājams, ka pavisam reālas sievietes spiedzes bijušas Tallinā, kur pilsētas fogts 1458. gadā atziņēja, ka Alhaida un Magdalēna par spiegošanu apcietinātas.⁴⁶ Vācu ordeņa uzticības persona 1502. gada februārī bija kāda sieviete, kura aizbēga no Pleskavas uz Tērbatu un livoniešus informēja par potenciālā krievu iebrukuma detaļām.⁴⁷ Par Livonijas

kara laiku vairākkārt atrodamas norādes, ka krievu karaspēks izmantoja sievietes kā spiedzes. 1560. gada februārī krievi sarunāja divas nevācietes izspiegot Ērgemes pili,⁴⁸ savukārt šī gada beigās krievu karaspēka noņemšanas vadītājs pie Paides nolīga kādu sievieti, lai uzzinātu, vai Rīga, Cēsis un Rauna var pretoties ienaidniekam. Viņa spiegoja visai plašā apgabalā – Cēsis, Ļaudonā, Dzērbenē, Siguldā, Gulbenē, Rēzeknē, Rīgā. Sagādātās ziņas vēstīja, ka Cēsis un Rauna gatavojas aizstāvēties, bet Rēzeknes karakalpi dosies uz Cēsīm. Rīgā viņa dzirdējusi, ka neviens nespēs pretoties un visi livonieši bēgšot.⁴⁹ Arī vēlāk Poļu-zviedru kara laikā (1601–1629) ir minēti gadījumi ar izspiegotājām, piemēram, aplenktajā Paides garnizonā kāda dižciltīga sieviete sūtījusi rakstiskus ziņojumus, kurus pārtvēra, un pēc nopratināšanas viņu sodīja ar nāvi, galvu uzspraužot uz mieta (pāļa).⁵⁰

No informācijas apkopojuma vērojams, ka sievietes militārā darbībā nepiedalījās, bet nevācu sievietes retos gadījumos vērsās pret pretinieku ar ļoti vienkāršiem palīgriekiem, kurus pat nevar dēvēt par ieročiem. Jādomā, ka ieroču sievietēm nemaz nebija un viņas nebija apmācītas tos lietot. Dažas sievietes kara laikā izmantoja savas valodu zināšanas un iespēju brīvi pārvietoties, komunicējot ar dažādās valodās runājošiem karavīriem, pilsētu un piļu iemītniekiem, lai vāktu kara vešanai noderīgu informāciju un tādējādi gūtu labumu. Pieķeršanas gadījumā “vājais dzimums” tika sodīts ar lielu bardzību.

Karagūsteknes un vardarbības upuri

Nereti sievietēm karadarbība nesa gūsteknes vai ķīlnieces likteni, nāvi, fiziskas ciešanas, seksuāla rakstura vardarbību. Pastāv pieņēmums, ka Rietumeiropā viduslaikiem raksturīgie lokālie kari nebūt negāja rokrokā ar lielu vardarbību pret, mūsdienu

valodā runājot, civiliedzīvotājiem, tajā skaitā ar sieviešu izvarošanu.⁵¹ Karu aprakstos tikai viduslaiku izskaņā 15. gadsimtā parādās vairāk detaļu, kas stāsta arī par karavīru vardarbību pret sievietēm kā laupīšanas kara sastāvdaļu, piedēvējot vardarbību jeb īpašu nežēlību atšķirīgām reliģiskajām, etniskajām un sociālajām grupām.⁵² Uzmanību saista pētījumi, kas apgalvo, ka viduslaiku beigās (15.–16. gs.) vācvalodīgajā Eiropas daļā “spēles noteikumu maiņa” dažkārt noveda pie nenormāla vardarbības potenciāla izlaušanās.⁵³ Tomēr tiek uzdoti jautājumi par vardarbības uztveri un leģitīmo vardarbību kara laikā, jo, iespējams, tikai viduslaiku beigās tika izgaismoti karavīru ieradumi, kas reizēm pat nenonāca hronistu redzeslokā kā pārāk ierasti un ikdienišķi, un mainījās ne tik daudz vardarbība, cik sankcionētas vai nesankcionētas vardarbības izpratne.⁵⁴ Vēlajos viduslaikos tiek meklētas saknes Rietumu civilizācijas jēdzienam “kara noziegums”, kas ieguva arī starptautisku kontekstu.⁵⁵

Livonijā vairāku gadsimtu garumā militārie konflikti bija bieži un dažādi, un atšķirīga varēja būt izpratne par taisnīgu karu, kas noteica iecietību vai tieši pretēji – pat rituālu vardarbību. Sirojumu karš, ticības jeb krusta karš ar teritorijas pakļaušanu, lokāls atriebības karš – katrā bija iespējams savs modelis, kā tika veidotas attiecības ar pretinieka puses civiliedzīvotājiem.

Te nepieciešams noskaidrot, kāda bija sievietes dzīvības un goda vērtība saskaņā ar mums zināmajām liecībām par tiesību vēsturi. Livonijas tiesību normas atspoguļojas 13.–16. gadsimta bruņinieku, pilsētnieku un zemes (paražu) jeb zemnieku tiesībās. Visu sabiedrības kārtu tiesības balstījās uz dzimumaizbildniecību un par sievietes nogalināšanu, kā arī izvarošanu paredzēja augstāko soda mēru pakārtot vai nocērtot galvu.⁵⁶ Tātad ne tikai sievietes dzīvība, bet arī gods miera laikā tika vērtēts augstu. Livonijas zemes jeb zemnieku

tiesībās, kas balstījās uz vietējām paražu tiesībām, atrodamas netiešas norādes uz palielinātiem sodiem par sieviešu sišanu un ievainošanu mājās, bet kaimiņzemēs pastāvēja dubults sods par sievietes apkauņojumu vārdos un darbos (sišana, zagšana un nogalināšana), īpaši mājās. Tas bija raksturīgi 14.–17. gadsimta baltu tautu paražu tiesībām. Palielināti sodu maksājumi par sievietes ievainošanu bija paredzēti Lietuvā, prūšu zemēs, kā arī kaimiņu apgabalos – Mazovijā, Mazpolijā, tie piemēroti tiesu praksē arī Ziemeļkrievijā – Novgorodas zemes Dvinskas rajonā (mūsdienās Arhangeļskas apgabala daļa) 13.–16. gadsimtā, bet tagadējās Baltkrievijas teritorijā (Grodņas, Brestas zemes tiesās) līdz 17. gadsimtam.⁵⁷ Mežainajā reģionā ar visai skarbu klimatu apdzīvotības blīvums bija salīdzinoši neliels. Sabiedrību raksturoja augsta sieviešu mirstība fertīlajā vecumā,⁵⁸ un bija pamats vērtēt sievietes dzīvību augstu, kas, jādodomā, visvairāk bija saistīts ar mātes lomu, taču arī sieviešu ieguldījums naturālajā saimniecībā bija liels, īpaši pārtikas, apģērbu un citu resursu sagatavošanā, kas bija darbietilpīgs process.

Livonijas karu aprakstos raksturīga parādība ir karagūstekņi kā kara laupījuma daļa. Karagūstekņu statuss bija saistīts ar izcelšanos, un dzimtas, ģimenes vai citu piederīgo pienākums un gods bija doties sievietes un bērnus glābt, izpirkt vai atriekt. Tā ģimenes locekļu un brālību biedru – vīriešu un sieviešu – izpiršana no pagānu gūsta minēta Livonijas pilsētu gīlžu statūtos.⁵⁹ Pastāvēja nostādne, ka kristietis nedrīkst paverdzināt kristieti, arī karagūstekni, taču varēja prasīt izpirkumu.

Bagātās sievietes no ietekmīgām ģimenēm 13.–14. gadsimtā, nonākušas karagūstā, kļuva galvenokārt par ķīlniecēm, par kurām varēja iegūt nozīmīgu politisku labumu vai izpirkumu.⁶⁰ Ķīlnieces bija Jersikas Visvalža sieva ar pavadonēm, arī lietuviešu dižciltīgo ģimenes locekles.⁶¹ Lietuvieši

savstarpējos karagājienos 13. gadsimtā sagūstītās pretinieku sievietes izmantoja kā ķīlnieces, pat ja viņas bija radnieciskas. Tā Polockas ievēlētā kņaza Daumanta sagūstītā Gerdeņa sieva bija Daumanta tante Jevpraksija.⁶² Līdzīgi arī ordenbrāļi 1377. gadā kā izcilu laupījumu vērtēja lietuviešu bajāra Kantalga sievu un ģimeni un dižciltīgā Villegales sievu ar bērniem.⁶³

Visai daudz ziņu par livoniešu gūstīšanu un izvešanu uz ienaidnieka zemēm ir 16. gadsimtā un 17. gadsimta sākumā. Livonijas kara laikā Livonijas vācieši lielā skaitā nonāca Maskavā, kur dižciltīgajiem bija iespēja sagaidīt izpirkumu, dzīvojot kopā ar ģimenēm.⁶⁴ Livonijas hronikās arvien uzsvērts, ka gūstā tika vesti vācieši, īpaši vācu sievietes no pilsētām un pilīm.⁶⁵ Daudzi Livonijas vācieši no pilsētām kļuva par dienesta ļaudīm un zvērēja uzticību cāram, palika Krievzemē arī pēc kara beigām, citiem bija iespēja atgriezties pēc Ivana Bargā nāves 1584. gadā. Maskavā gūstekņi no Narvas un Tērbatas patriciešu ģimenēm atradās vēl 1599. gadā, un vairāki vīrieši bija dienesta ļaužu vidū.⁶⁶ Krievu karaspēks uz Maskavas kņazisti aizveda Livonijas austrumdaļas bagāto vasaļu ģimenes locekļus un daudzus ilgstoši turēja gūstā, piemēram, Bērzaunes un Kalsnavas īpašnieka Heinriha Tizenhauzena (*Heinrich von Tiesenhausen*, ap 1520–1600) ģimeni. Savā testamentā (1591) H. Tizenhauzens izklāstīja, ka viņa sieva un pieci bērni tika sagūstīti krievu karagājiena laikā 1577. gada augustā, no tiem trīs bija meitas – Elizabete, Margareta un Barbara. Viņa sieva gūstā pavadīja 10 gadus, līdz vīrs viņu un jaunāko meitu Margaretu izpirka no gūsta par ievērojamu summu. Divi bērni gūsta laikā mira, savukārt 1593. gadā bezvēsts pazudis jau 17 gadus skaitījās dēls, bet krievu gūstā joprojām tika turēta meita Barbara.⁶⁷

Arī 17. gadsimta sākumā savu vērtību saglabāja bagātu ģimeņu sievietes, par kurām varēja iegūt izpirkumu. Poļu pusē

dienošais Oto Dēnhofs 1604. gada 10. oktobrī kara noņemnie pie Paides rakstija zviedru karavadonim Ēriksonam lūgumu atbrīvot sava mirušā brāļa Kristofera atraitni, kura šajā laikā turēta gūstā Zviedrijā. O. Dēnhofs cerēja viņu samainīt pret citu gūstekni vai pret izpirkumu.⁶⁸

Zemāko un mazturīgāko slāņu karagūsteknes ticamākais liktenis bija saistīts ar kalpību. Tā varēja būt gan individuāla, ja viņu pārdeva, gan kolektīva, ja sievieti pārvietoja kopā ar citiem karagūstekņiem un nomitināja kādā vietā kā atkarīgo ļaužu grupas locekli. 13. gadsimtā Indriķa un Atskaņu hronikā sastopama formula veiksmīgam sirojumam: vīriešus nonāvē, sievietes un bērnus aizved gūstā. Šādi siroja gan vietējo maztautu pārstāvji – baltu un somugru tautas, gan krusta karotāji, gan arī lietuvieši un pareizticīgie pleskavieši un novgorodieši. Vienlaikus par formulu varētu apzīmēt arī gūstekņu pārvietošanu neatkarīgi no dzimuma: vienā barā ar lopiem vai sasietus dzina karagūstekņus – vīriešus, sievietes, bērnus.⁶⁹ Dažkārt ir attēlota arī sagūstīto gūstekņu, nereti tieši sieviešu, atbrīvošana.⁷⁰

Indriķis savā hronikā par gandrīz nepārtrauktajām militārajām sadursmēm 13. gadsimta sākumā sirojumus min bieži, un tikpat bieži sastopama formula par kara laupījumu, kas veiksmes gadījumā bija arī no ienaidnieka zemes pārvestās gūsteknes, jo meitenes “*karaspēks šajās zemēs mēdz vienīgās saudzēt*”.⁷¹ Sieviešu gūstīšana hronikā minēta desmitiem reižu. Tikai dažreiz Indriķis min sieviešu nogalināšanu, to saistot ar konkrētiem apstākļiem – jaunkristītie Beverinas un Tālavas latgaļi jeb leti, tikko pieņēmuši katoļu ritu, nogalināja arī pagānu sievietes. Varētu šķist, ka viņi atmet veco laiku paradumus un ar pilnu degsmi vērsās pret pagāniem, bet Indriķis to skaidro citādi: “*leti [...] ir nežēlīgāki par citām tautām un neprot kā evaņģēlija kalps žēlot otru kalpu*”.⁷² Cits gadījums minēts

saistībā ar Tērbatas aplenkšanu, pirms kuras krustnešu vadonis un fogts, dižcilvēgs un bagāts vīrs Frēdelhelms aicināja uz pretinieka iebaidīšanu: “*visās pilīs, ko līvzemnieki līdz šim iekarojuši, ienaidnieki taču vienmēr paturējuši savu dzīvību un brīvību*”, un pēc iebrukuma “*tūdaļ sāka apkaut tautu, kā vīriešus, tā arī dažas sievietes, un nesaudzēja viņus... [...] Pēc tam viņi paņēma krievu ieročus, drēbes, zirgus un visu kara laupījumu, kas bija pilī, kā arī pāri palikušās sievietes un bērnus*”.⁷³ Atskaņu hronikā pretinieka sieviešu nogalināšana minēta vairākkārt, attiecinot to kā uz pagāniem igauņiem un lietuviešiem, tā arī uz krustnešiem un ordeņa bruņiniekiem.⁷⁴ Ja sievietes bija patvērušās kādā cietoksnī un cietoksnis tika ieņemts triecienā, tad viņām žēlsirdība nepienācās. Vecākajā Atskaņu hronikā precizēts, kāda vecuma bērni un kādas sievietes tika saudzētas: Dzintares pili ordeņbrāļi pēc aplenkuma 1261. gadā saudzēja tikai dažas kuršu sievietes, kuras pašas lūdza par savu dzīvību. Netika nogalināti bērni, jaunāki par 11 gadiem.⁷⁵ Krustnešu attieksme sakņojās krusta karu ideoloģijā,⁷⁶ un pie Ziemeļu krusta karu būtības piederēja kristiešu vardarbība pret pretiniekiem kopumā, ietverot arī vardarbību pret kristiešiem.⁷⁷ Paralēles saistībā ar sieviešu dzīvības nesaudzēšanu īpašos apstākļos var saskatīt Brēmenes zemeskunga krusta karā pret Štēdingas zemnieku republiku Lejassaksijā. Nemiernieki tika deklarēti par ķeceriem, pāvests akceptēja krusta karu. 1234. gadā krustneši Brēmenes arhibīskapa vadībā saskaņā ar Erfurtes annālēm nogalināja visus pilsētas aizstāvjus, ieskaitot sievietes un bērnus.⁷⁸

13. gadsimta Livonijas hronikās uzsvēta gūstekņu ieguves vieta: sievietes, bērni, lopī nereti tika sagrābti mājās jeb ciemos. Dažkārt viņi paspēja patverties koka pilīs. Te var vērst uzmanību uz juridisko saturu, ko Livonijas paražu tiesībās ietvēra termins “mājās”. Sievietes dzīvība saskaņā ar

paražu tiesību principiem bija īpaši aizsargājama. Livonijas zemes tiesībās nepastāvēja juridiskas normas, kas īpašu aizsardzību nodrošinātu sievietēm, taču vairākas normas attiecās tieši uz lauku ļaužu ievaiņošanu mājās.⁷⁹

Tātad formula veiksmīgam sirojumam – vīriešus nonāvē, sievietes un bērnus aizved gūstā – varētu tikt skatīta zināmā mērā pozitīvā gaismā: karotāji saudzēja sievietes dzīvību. Motīvi tam, iespējams, nebija ļoti cēli, jo sievietes un bērni nereti tika uzskaitīti vienā rindā ar citu kara laupījumu: zirgiem, mājlopiem, apģērbu. Kara laupījuma aprakstos 13. gadsimta beigu un 14. gadsimta Livonijas hronikās pārvietotie gūstekņi bija kā sievietes, tā vīrieši, un dzīvības saudzēšana bija saistīta ar vēlmi gūstekņus izmantot kā atkarīgu darbaspēku. Verdzības (drellības), bet no 15. gadsimta beigām dzimtbūšanas pastāvēšana veicināja gūstekņu tvarstīšanu sirojumu laikā.

Pastāv viedoklis, ka liela skaita karagūstekņu pārvietošana bija raksturīga antikajai pasaulei, bet līdz ar kristietības izplatību šī paraža Rietumeiropā izzuda.⁸⁰ Agrajos viduslaikos Eiropā kara laupījums ietvēra civiliedzīvotājus, un gūsteknes tika vērtētas augstāk par gūstekņiem vīriešiem.⁸¹ No pretinieka zemes pārvestās gūsteknes, tāpat kā agro viduslaiku ģermāņu un 11.–12. gadsimta rietumslāvu un skandināvu sabiedrībā, tika pārdotas, dāvinātas, ņemtas par konkubinēm, retāk par sievietēm, kā arī par kalponēm jeb mājas verdzenēm atkarībā no sievietes izcelsmes.⁸² Livonijā un kaimiņvalstīs sirojumu jeb laupīšanas kari, kā arī karagūstekņu pārvietošana bija raksturīga ilgstoši. Gan pagāni, gan Romas un grieķu katoļi vienlaikus respektēja sievietes un bērnu dzīvību kara laikā, bet uzskatīja tos par labu kara laupījumu.⁸³ Sievietes gūstīšana un atkalatbrīvošana Austrumeiropas daļas mežu joslā tiek skaidrota kā būtisks sirojumu karu struktūrelements gadsimtiem ilgi jau pirms Livonijas izveidošanās.⁸⁴ Kristīgo

hronistu acīs šāds karošanas veids tika vērtēts dažādi, gan uzsverot saudzējošu attieksmi pret dzīvību, gan kā atreibības karš, kura laikā nogalināti visi pretinieku puses vīrieši, un te var saskatīt saistību ar Vecās Derības sīžetiem par atreibību.⁸⁵ Sirojošajām pusēm sievietes un bērnu dzīvības saudzēšanas princips bija ļoti zināms, un tas varēja būt viens no elementiem, kas ierobežoja vardarbību un novērsa pārāk liela cilvēku skaita nogalināšanu.⁸⁶

Karagūstekņu deportēšana bija raksturīga Vācu ordenim. 13. gadsimta beigās Kursā un Zemgalē ordeņa brāļi kā kara laupījumu “sveikus un veselus” vai “labi sargātus” veda vīrus, sievas, meitas, bērnus un zirgus, kā arī vēršus no Grobiņas, Mežotnes un Dobeles uz Kuldīgu, no Sidrabes uz Jelgavu, zemgaļus uz Rīgu.⁸⁷ Abu dzimumu gūstekņu pārvietošana piederēja pie Vācu ordeņa kara taktikas arī Prūsijā un Žemaitijā, kā rezultātā līdz 15. gadsimta sākumam tika iznīcināti vairāki senie varas centri, lieli novadi palika gandrīz tukši. Vēsturnieks Svens Ekdāls (*Sven Ekdahl*) uzskata, ka ordenis karošanas veidu, kuram raksturīgs liels skaits pārvietotu karagūstekņu, pārņēma no vietējām Austrumbaltijas tautām kā šeit jau pirms 13. gadsimta plaši lietotu praksi, to vēl attīstot. Ordenis izmantoja gūstekņus kā darbaspēku, veicinot ordeņa saimniecisko uzplaukumu, īpaši 14. gadsimtā.⁸⁸ Gūstekņi tika vesti uz Livoniju gan no Lietuvas, gan no tuvējām pareizticīgo zemēm. Viens no ordeņa iedzīvotāju pārvietošanas mērķiem cita starpā varēja būt pierobežas zonas attīrīšana no iedzīvotājiem, lai to būtu ērtāk aizstāvēt, cits iemesls – iedzīvotāju bojāeja sērgu un karu dēļ un nepieciešamība pēc darbarokām. Ordenis pārdeva gūstekņus un gūsteknes līdz 15. gadsimta pirmajai pusei un savās muižās izmantoja viņu darbu.⁸⁹ Uz pārdotajiem gūstekņiem attiecināms vārds “drellis”. Viduslejasvācu valodā minēts īpašs nosaukums: līdzās drelliem bija arī *drevel*, *drellyne* – aizvestās karagūsteknes.⁹⁰

Livonijā ne tikai ordenis, bet arī citi zemskungji, pilsētas un vasaļi zināmā mērā profitēja no gūstekņiem.⁹¹ Pilsētās karagūsteknes nokļuva ne tikai tieši no kara lauka, bet arī ar tirgotāju starpniecību. Vitebskas kņazam 1300. gadā tika iesniegta Rīgas rātes sūdzība, kuru atveda Rīgas pilsoņi: netālu no Vitebskas Rīgas pilsonim, kurš brauca pirkt gūsteknes, uzbruka un viņu aplaupīja.⁹² Jādodomā, ka tirgotāja mērķis bija svešzemju (nekristītās?) gūsteknes ne tikai pirkt, bet arī pārdot, tai skaitā Livonijā. Savukārt Tallinas pilsoņa Ludekes Vildes mājās 1375. gadā bija pirktas sievietes, kura kalpoja šim tirgotājam un viņa sievai. Narvas fogts rakstīja Tallinas rātei: pārdotās sievietes vīrs bija kļuvis par kristietiem un tagad esot ļoti noderīgs. Līdz ar to Narva pieprasīja Tallinas pilsonim jeb viņa prombūtnes gadījumā viņa laulātajai draudzenei atdot jaunkristītajam vīram sievu, par ko solījās dot naudu vai vietā divas citas nebrīvas sievietes.⁹³

Dažkārt rakstos īsi minēts, ka kara laupījumu, arī sievietes un bērnus, sadalīja pa kvotām, un karagājiena dalībnieki saņēma savu daļu. Tā 1375. gadā Livonijas mestrs atgriezās no Lietuvas un sadalīja 15 abudzimumu karagūstekņus.⁹⁴ Karagūsteknes nonāca arī vietējo tautu karotāju saimniecībās. Tautasdziesmās minētās leišu meitas velētājas, malējiņas, maizes cepējas, kā raksta Arveds Švābe (1888–1859), varētu būt tautas atmiņas par sirojuma kariem un t. s. ordeņa laikiem.⁹⁵ Jāatceras, ka darbi mājsaimniecībā bija laikietilpīgi un fiziski smagi, un graudu malšana rokas dzirnavās varēja būt pat simbols verdziski grūtam sieviešu darbam, kas akcentēts aprakstos par Svētās zemes krusta kariem.⁹⁶ Arī rīdzinieki bija pazīstami ar šo simbolu, kad apgalvoja, ka 1298. gadā vācu ordeņbrāļi sagūstīto pretinieku sievas gluži kā verdzēnes piespieda malt ar rokām.⁹⁷ Vienlaikus t. s. mājas vergu statuss Livonijā varēja būt līdzīgs kā Novgorodā vai lietuviešu

augstmaņu ģimenēs, un verdzība visumā nebija Livonijas ekonomikas stūrakmens.⁹⁸

Livonijā drellības ierobežošana notika 15. gadsimta sākumā, vēlāk nekā Skandināvijā,⁹⁹ savukārt kaimiņzemē Lietuvas lielkunigaitijā karagūstekņu liktenis tika atvieglots 15. gadsimta vidū. Tika noteikts, ka pirkti karagūstekņi varēja kļūt brīvs bez saimnieka piekrišanas, ja bija kristietis, ko pārdeva ebreji vai tatāri. Bērni, kas piedzimuši “pirktai sievietei”, strādāja sava kunga labā septiņus gadus un tad kļuva brīvi.¹⁰⁰ Maskavas kņazistē savukārt 15. gadsimtā tika tiesiski pamatots, ka ir valsts un privātie gūstekņi, un privātos gūstekņus drīkstēja pārdot vai izmantot kā mājas vergus. 16. gadsimtā pastāvēja likumdošanas akti, kas atgādināja, ka kristiešus nav vēlams pārdot par vergiem, taču pareizticīgo zemēm iekarojumu rezultātā 16. gadsimtā tika pievienotas teritorijas, kur pastāvēja verdzība. Maskavas lielkņaza dienesta ļaudīm musulmaņiem 16. gadsimta otrajā pusē pienācās daļa no karagūstekņiem kā atalgojums,¹⁰¹ savukārt Livonijas karagājienā 1577. gadā cara karaspēkā bija ne tikai tatāri, bet arī vergu tirgotāji no Osmaņu impērijas.¹⁰²

Vienlaikus ar karagūstekņu vešanu uz Livoniju notika arī cilvēku izvešana uz kaimiņu zemēm. Cilvēku gūstīšana kā raksturīga iezīme visai ilgi piedēvēta livoniešu kaimiņiem lietuviešiem gan kā pagāniem, gan arī jau kristiešu statusā un nereti arī gadījumos, kad lietuvieši bija kādas Livonijas partijas militārie sabiedrotie. Aizvesto cilvēku skaits un apraksts ir dažāds – nereti minot tikai vispārīgi,¹⁰³ citreiz nosaucot konkrētus skaitļus, piemēram, 1334. gadā ap 2000–2600 cilvēku.¹⁰⁴ Gūstekņu pārvietošana saskaņā ar Vācu ordeņa herolda Magdeburgas Viganta hroniku lietuviešiem bijusi raksturīga arī Lietuvas un Prūsijas pierobežā, turklāt Kuršu kāpās vietējie iedzīvotāji – vīri, sievas un bērni – pēc padošanās esot pat bijuši spiesti pieņemt

lietuviešu reliģiju.¹⁰⁵ Pleskavas hronikā lietuviešu karavīri arī kā algotņi raksturoti kā potenciāli bīstami sievu un meitu aizvedēji (1340).¹⁰⁶

Sieviešu ņemšanu gūstā jeb iedzīvotāju pārvietošanu ar vai bez ģimenēm praktizēja arī livoniešu austrumu kaimiņi – pareizticīgie novgorodieši un pleskavieši. Novgorodas hronika, runājot par kariem, lieto raksturīgo formulu par sieviešu un bērnu gūstišanu un pārvešanu no karagājiena. 1066. gadā Novgoroda tika ieņemta “ar visām sievietēm un bērniem”; 1130. gadā kņazs Vsevolods ar novgorodiešiem devās uz somugru zemi (*Chjud' zimB*) un no karagājiena pārveda sievietes un bērnus; 1200. gadā karaspēks no Lukiem Latgalē mājās atrada 40 vīrus, tos nogalināja, bet sievietes un bērnus aizveda; 1210. gadā kņazs karagājienā uz Rjazaņu paņēma sievietes un bērnus, bet pilsētu nodedzināja.¹⁰⁷ Arī daudzus gadsimtus vēlāk pleskaviešu hronists ar lepnumu rakstīja par 1480./1481. gada ziemas karagājieni uz Livoniju: “*atveda gūstā lielu daudzumu vīriešu, sieviešu, jaunavu un mazu bērnu, zirgu un lopu*”.¹⁰⁸ Kādā aprakstā par pleskaviešu un to sabiedroto maskaviešu sirojumu 1501. gada novembrī pat minēts, ka sirotājiem bijuši 1600 suņi, kas dzina pēdas mežos sabēgušajiem zemniekiem.¹⁰⁹ Savukārt hronists Rusovs par šo iebrukumu rakstīja:

“[...] ar sievām, jaunavām un maziem bērniem krievi apgājās tā, kā tas nav dzirdēts pat par turkiem. Krievi bija šīnī laikā ap 40 000 cilvēku noslepkavojuši un aizveduši gūstā.”¹¹⁰

Lai arī šajā gadījumā aizvesto iedzīvotāju skaits var būt pārspīlēts,¹¹¹ tas sasaucas ar vēlākajām visai plašajām gūstekņu izvešanām uz austrumiem 16. gadsimtā. Vai karagūsteknes palika kaut kur Pleskavas apvidū, vai tika pārdotas tālāk, nav zināms, bet fakts par lokālu dzīvesvietu

minēts ordeņa dokumentācijā – 1495. gadā no tuvējām zemēm Livonijā ieradās divas pārbēdzēju ģimenes, kuras atveda uz pleskaviešu zemi gūstā aizvestas nevācu sievietes un izteica vēlmi tās bez atlīdzības atdot viņu ģimenēm.¹¹²

Livonijas kara laikā Maskavas cara karaspēks no Livonijas un arī Lietuvas izveda daudz gūstekņu.¹¹³ Krievu vēsturnieki runā par vairākām mērķtiecīgi realizētām Livonijas vāciešu deportācijām 1558.–1560., 1564.–1565., 1577.–1578. gadā.¹¹⁴ Daļa gūstekņu kļuva par tatāru kara laupījuma daļu un nonāca vergu tirgū musulmaņu zemēs. Sievietēm un vīriešiem no Livonijas bija sava pārdošanas cena.¹¹⁵ Sākotnējo Maskavas lielkņaza uzbrukumu mērķis 1558.–1561. gadā bija nevis teritorijas iekarošana, bet gan zemes izsirošana, postošs uzbrukums, pēc kura piedāvāt sarunas,¹¹⁶ un sagūstītos veda uz Pleskavu, Novgorodu, Vladimiru, Kostromu un citām vietām.¹¹⁷ 16. gadsimta 70. gados livonieši uz tatāru zemēm tika pārvesti caur Maskavu.¹¹⁸ Šajā laikā Livonijas hronikas īpaši uzsver vardarbību pret sievietēm karadarbības laikā, tā izpaudās gan kā nogalināšana un seksuāli uzbrukumi, gan aizvešana gūstā. Livonijas mestra sekretārs Zolomons Hennings (*Salomon Henning*, 1528–1589) aprakstīja uzbrukumu Tērbatai un Narvai 1558. gadā, norādot, ka daļu sagūstīto sieviešu kā lopus aizveda izpriecām, daļu pārdošanai uz tatāru zemēm.¹¹⁹ Rusovs uzskaita vai visu Livonijas sabiedrību – karotājus, zemniekus, sievietes, jaunavas, bērnus, kalpus, kalpones, kurus aizveda gūstā, un sievietes bija spiestas pret pašu gribu dzīvot ar maskaviešiem un tatāriem kopdzīvi.¹²⁰ Līdzīgi un vēl skarbāki novērojumi un secinājumi atrodami daņu diplomāta Jēkaba Ulfelda (*Jacob Ulfeldt*, 1535–1593) aprakstā. Viņš pie Tveras satikās ar tatāriem, kuri 1578. gadā atgriezās no Livonijas karagājiena ar daudziem gūstekņiem.¹²¹ Gūstekņi bija daļa no kara laupījuma, kas

pienācās Maskavas cara karaspēka dalībniekiem, un tika izmantoti kā atkarīgi kalpi, mājas kalpi un kalpones. Piemēram, Livonijas kara gūstekne, jauna sieviete, tika dota līdzī pūrā augstdzimūšai krievu līgavai.¹²² Tāpat gūstekņi tika arī nometināti kā atkarīgie zemnieki tatāru zemēs.¹²³

Vienlaikus Livonijas kara laikā rakstos ir sastopamas dažas sūdzības par livoniešu sabiedrotajiem lietuviešiem, kuri gūstījuši zemnieces. Prūsijas hercoga sūtņi un pilnvarnieki Livonijā 1563. gadā rakstīja hercogam, ka no Polijas-Lietuvas karaļa ļaudīm draudot tādas pašas briesmas kā no ārzemju jeb krievu ienaidniekiem. Viņi ķerot un aplaupot nabaga ļaudis un viņu sievas un bērnus sūtot strādāt uz saviem īpašumiem Lietuvā.¹²⁴ Līdzīgi arī Tallinas rāte 1567. gadā rakstīja Minskas kastelānam, poļu augstmanim un Daugavpils hauptmanim, ka poļu (un lietuviešu) karaspēks laupa un dedzina, kā arī no zemniekiem aizved bērnus, īpaši meitenes.¹²⁵

Galū galā var minēt arī zviedru īstenoto deportāciju Livonijas teritoriālajās robežās Poļu-zviedru kara laikā: 1612. gadā zviedru karaspēks, ielauzies dāņiem piederošajā Sāremā, centās vai visus zemniekus aizvest gūstā, lai tos nometinātu viņiem piederošajā Lēnemā jeb Vikas novadā.¹²⁶

Vardarbība un atriebība

Raksturojot sieviešu situāciju kara apstākļos, uzmanību saista vardarbības izpausmes pret “vājo dzimumu”, kas laikabiedros izraisīja īpašu sašutumu un šausmas. Livonijas vēstures avotos netrūkst norāžu par demonstratīvi nežēlīgu mocīšanu, sieviešu izvarošanu, grūtnieču un jaundzimušo uzšķēršanu. Tie ir stāsti, kas raksturīgi ne tikai Livonijai, bet ir sastopami teritoriāli un hronoloģiski plašā tvērumā Rietumu latīņu kristiešu rakstītajās hronikās. To mērķis bija gan veidot pamācošu vai sensacionālu

stāstu, gan dramatizēt situāciju, lai pamatotu taisnīgu karu (nereti – tā kā hronikas ir garīdznieku rakstītas – pret kristiešu ienaidniekiem). Aprakstot igauņu 1343. gada sacelšanos, Bartolomeja Honekes hronikā un vēlāk Rennera Livonijas vēsturē uzsvērts, ka igauņi nogalināja vai gribēja nogalināt visus vāciešus līdz mazgadīgajiem, visas vācu sievietes, bērnus, mūķenes, vācu jaunavas, sievas, kalpus, kalpones, dižciltīgos un vienkāršos, jaunus un vecus vāciešus, sita pie krusta kādu zēnu.¹²⁷ Vartberges Hermanis raksta:

“Viņi [vāciešu] bērnus trieca pret akmeņiem vai iemeta ūdenī un – ko jākaunas teikt – sievietes uzšķērda ar zobieniem, un no viņu miesām izkritušos bērnus pārdūra ar šķēpiem.”¹²⁸

Vartberge savā darbā bija pilnīgs ordeņa apoloģēts, diezgan brīvi manipulējot ar faktiem par Livonijas vēsturi,¹²⁹ un no viņa teiktā ir skaidrs, ka Vācu ordenim vajadzēja iejaukties un glābt kristiešus – ne tikai no igauņiem, bet arī no viņu kungiem dāņiem. Vienlaikus jāatzīmē, ka gan Honekes, gan Vartberges aprakstītās mežonības epizodes rod ļoti konkrētas paralēles detaļu aprakstos Rietumeiropas 12. gadsimta historiogrāfijā, kā arī stāstos par svēto karu Palestīnā, Simtgažu karu, Žakēriju, angļu un skotu cīņām.¹³⁰ Šajā aspektā Livonijas hronikas daļēji turpina Eiropas viduslaiku hroniku tradīciju, kur vardarbība pret sievietēm kara laikā pamatā bija tabu tēma, bet, ja tomēr aprakstīta, tad piedēvēta pagāniem, barbariem, musulmaņiem.¹³¹ Kopīgais šiem aprakstiem – kara nepieciešamības un taisnīguma pamatojums. Arī Dusburgas Pētera hronikā (1326) ar šādu argumentāciju pamatoja Vācu ordeņa misijas nepieciešamību Prūsijā.¹³²

Atriebības kara tēma citā ideoloģiskā griezumā izskan Vācu ordeņa herolda Marburgas Viganda hronikā (1394): igauņu

1343. gada sacelšanās bija taisnīga atribība par sieviešu izvarošanu. Vācu bruņinieki un vasaļi apkaunoja igauņu sievas, izvaroja meitas, atņēma viņiem īpašumu un izturējās pret tiem kā pret vergiem.¹³³ Hronika parāda laikmetam raksturīgu uzskatu par tiešu saistību starp vīriešu godu un sieviešu apkaunojumu, kā arī tiesības un pienākumu nodarījumu atriekt, lai gan viņa iespējamajā avotā – Honekes hronikā – igauņu uzsāktā kara iemesli netiek tieši saistīti ar “sieviešu jautājumu”.¹³⁴

Honekes hronikā par tirāniju dēvēts pleskaviešu iebrukums Gaujienas novadā 1341. gadā, ko raksturo sagūstīto sieviešu nogalināšana, izvarošana, krūšu nogriešana. Šajā hronikā tirāniska rīcība piedēvēta arī livoniešiem pilsoņu kara laikā starp ordeni un Rīgu (1297–1330): rīdzinieki ne tikai nodedzinājuši Daugavgrīvas miestu, kur mira daudzas sievietes ar maziem bērniem rokās, bet arī metuši sievietes, bērnus un vīriešus alus gatavošanas pannās. Līdzīgs nodarījums – Tērvetes miesta nodedzināšana kopā ar ordeņa brāļiem, vīriešiem, sievietēm, bērniem – piedēvēts lietuviešiem (1346).¹³⁵

15. gadsimtā un 16. gadsimta sākumā sieviešu aizstāvība kā arguments taisnīgas cīņas pamatojumam tika izmantots Vācu ordeņa Livonijas atzara apoloģijā, lai konsolidētu spēkus karam pret austrumu kaimiņiem. Livonijas mestra vēstulē virsmestram 1480. gada 25. martā pleskaviešu un viņu sabiedroto uzbrukums aprakstīts ar visdrūmākajām detaļām: krievi (pleskavieši), kuri sabiedrojās ar tatāriem, esot uzšķērduši grūtnieces un nedzimušos zīdaiņus sprauduši uz mietiem. Viņi nogriezuši sievietēm krūtis, nogalinājuši, izvarojuši, aizveduši tās gūstā, arī jaunavas.¹³⁶ Līdzīgos izteicienus krievu karagājienu Livonijā apraksta Libekas rātes hronikas autors, attiecinot krievu uzbrukumu uz 1480. gadu un traktējot to kā Dieva sodu ordeņa kungiem par Rīgas arhibīskapa un domkunu

sagūstīšanu.¹³⁷ No pētījumiem par “krievu briesmu” atspoguļojumu Vācu ordeņa retorikā secināms, ka austrumu kaimiņa apsūdzību Livonijas zemeskungi aktīvi izmantoja kā politisku instrumentu gan starptautiskajā, gan Livonijas iekšpolitiskajā diskursā, t. i., ar tēmu manipulēja.¹³⁸ Pie “krievu briesmām” piederēja arī vardarbība pret Rietumu kristiešiem, īpaši pret sievietēm un bērniem.

Var minēt, ka vienlaikus ar ordeņa retoriku sieviešu aizstāvība parādās kā viens no argumentiem pareizticīgo “taisnīgam karam” pret livoniešiem. Pleskavas hronika 1480.–1481. gada notikumus attēlo kā svēto karu pret senseniem ienaidniekiem. Pleskaviešiem bija jāaizsargā sava zeme un jāatriebjas “pagāniem vāciešiem” par kristiešu asiņu izliešanu, jāaizstāv sievas un bērni, kuri tiek vesti gūstā. Pleskavas hronikas fiksē daudzus savus un livoniešu sirojumus iepriekšējos gados un gadsimtos, akcentējot sieviešu gūstīšanu kā gandrīz pašsaprotamu karu sastāvdaļu, bet par šo karagājienu 1480. gada februārī–martā teikts, ka pleskavieši nogalināja daudzus Livonijas vīriešus, sievietes un bērnus, “*un Dievs vienmēr palīdzēja lielkņaza vojevodām un pleskaviešiem, un viņi atriebās vāciešiem divdesmitkārtīgi vai vairāk*”. Vienlaikus pareizticīgais hronikas rakstītājs neļūsmoja par sirošanu, baznīcu izlaupišanu, izvarošanu un sieviešu un vīriešu gūstīšanu, kas piedēvēta pleskaviešu sabiedrotajiem Maskavas kņaza brāļiem Andrejam un Borisam.¹³⁹

Livonijas kara laikā tatāru un maskaviešu sirojumu apraksti bija pārpilni ar vardarbības ainām pret livoniešiem, arī vācu sievietēm, ar izvarošanu, nogalināšanu, mocīšanu. Vardarbības apraksti veicināja sabiedroto un jaunu zemes kungu meklēšanu kaimiņu karalistēs, nevis vēlmi padoties Maskavas lielkņaza varai. Maskavas lielkņaza argumentācija par taisnīgu karu pret Livoniju 16. gadsimta vidū un otrajā pusē neietvēra “sieviešu jautājumu”,

bet gan izvirzīja centrā nodevību un līgumu neievērošanu,¹⁴⁰ kā arī pareizticīgo cīņu pret ķeceriem (luterāņiem) – Livonijas vāciešiem.¹⁴¹

Ja uzdod jautājumu, vai un kā mainījās karošanas veids un kā mainījās karotāju attieksme pret civiliedzīvotājiem jauno laiku sākumā, jāatzīmē, ka Livonijas kara sākotnējos sirojumos nebija būtiski jaunu iezīmju. 1558.–1559. gadā karagājienā galvenais krievu karapulks lēni virzījās ienaidnieka teritorijā no tradicionālās karaspēka pulcēšanās vietas Pleskavā, uz visām pusēm sūtot nelielas jātnieku vienības. Tās varēja bez kādiem ierobežojumiem sirot, postīt, ņemt gūstekņus, dedzināt un laupīt. Šāda sirojuma mērķis nebija teritorijas iekarošana. Būtisks bija kara laupījums, kā arī pretinieka iebaidīšana.¹⁴² Vardarbība sirojuma laikā tātad bija leģitīma, akceptēta, taču tā tāda bija, jādodomā, arī iepriekšējos sirojuma karos, jo daudzus gadsimtus karagājieni tika raksturoti īsi – “laupīja un dedzināja”. Jauns akcents livoniešu aprakstos par īpaši nežēlīgu karavīru attieksmi pret sievietēm ir tatāru un maskaviešu klātbūtne,¹⁴³ kas lika arī novgorodiešu karaspēkam darboties “efektīvāk”.¹⁴⁴ Livonijas kara vēlākajos posmos Kazaņas un citu dienesta tatāru klātbūtne Livonijas karagājienos kļuva vēl pamanāmāka. Izpratne par īpašām kristiešiem raksturīgām patvēruma vietām vai sabiedrības grupām, kuras vajadzētu saudzēt, viņiem bija sveša. Tā garīdznieks Brakels apraksta notikumu Sāremā krievu iebrukuma laikā 1576. gadā. Zemnieki, viņu sievas un bērni centās no maskaviešu uzbrukuma paglābties Pihu baznīcas tornī, bet ienaidnieki ar zobenu un uguni visu izpostīja, netaupot ne grūtnieces, ne bērnus.¹⁴⁵ Dionisija Fabricija hronikā maskaviešu karaspēkā minēti “skiti un barbari”, kuri nogalināja dižciltīgos, izvaroja viņu sievas un meitas.¹⁴⁶ Jērnes hronikā ir vairāki apraksti ne tikai par sieviešu izvarošanu, grūtnieču

uzšķēršanu u. c., pie tam, aprakstot Aizkraukles ieņemšanu 1577. gadā, ziņots, ka karaspēka vadītājs krievu lielknazs lika tatāriem sievietes dižciltīgo acu priekšā izvarot un pēc tam vilkt pa zemi.¹⁴⁷ Aizkraukles iekarošana arī Reinholda Heidenšteina aprakstā attēlota vienkāršākiem vārdiem – sievietes atdeva kā gūsteknes tatāriem.¹⁴⁸ To var skaidrot arī visai racionāli kā kara laupījuma daļas izmaksu.¹⁴⁹ Tāpat daudz detaļu par karagājieniem ir Rennera hronikā, kas reizi pa reizei karagājiena aprakstos izceļ kādas īpašas darbības pret sievietēm, piemēram, Ērgemē pēc pils ieņemšanas 1560. gadā tika pakārtas vairākas sievietes, bet Vecpērnāvā vairākas vācu sievietes tika pakārtas kokos, un viņu apģērbi rotājumi no sudraba un zelta norauti.¹⁵⁰ Vēl cits faktors ir saistīts ar Maskavas cara Ivana IV Bargā metodēm valsts pārvaldē, kas Krievzemē pēc 1564. gada paredzēja gan plašas iedzīvotāju deportācijas, gan teroru un vardarbību pret daudzām iedzīvotāju grupām. 1577. gada karagājiena laikā cars uzskatīja Livoniju par jau iekarotu, savu teritoriju, un vardarbība bija vērsta pret padotajiem, īpaši tika sodītas pilsētas un pils, kuras bija zvērējušas uzticību “Livonijas karalim” Magnusam.¹⁵¹

Pat ja pieņem, ka maskaviešu piedēvētajā mežonībā varētu būt daļa sava laika stereotipu un apraksti ir pārspilēti, nav šaubu, ka 16.–17. gadsimta kari bija nežēlīgi, un karaspēka darbības pretinieka iebaidīšanai ietvēra sankcionētu kara vardarbību sirojuma laikā, zemes izpostīšanu, kā arī ienaidnieka sieviešu pazemošanu un seksuālu vardarbību. Vispārzināmās kara ainas kļuva par argumentu cīņai, bēgšanai vai arī kolektīvai pašnāvībai, kas Cēsis aprakstīta saistībā ar 1577. gada notikumiem Rennera, Rusova, Heninga hronikās, kā arī krievu avotos, jo pilsētas aizstāvji labāk uzspridzinājās, nevis nonāca Maskavas cara gūstā.¹⁵² Arheoloģiskie atradumi Cēsu pilsdrupās ir unikāla liecība par kara

notikumiem un rāda arī vairāku jaunu sieviešu bojāeju kādā no pils pagrabiem, ticamākais, krievu karaspēka uzbrukuma laikā. Viņu nāvi palīdz datēt monētu atradumi.¹⁵³

Livonijas sabiedrības virsslāni tieši vardarbība pret vācu un dižciltīgajām sievietēm izraisīja šausmas, un vācu sievietes nogalināšana, ievainošana, jo īpaši izvarošana, tika attēlota kā mežonība, barbarisms, kas vērstas pret Rietumu kristietēm. Iespējams, te vērojams iespaids arī no ģermāņu tautu morāles un ticējumiem. Varbūt der atcerēties Johana Agrikolas vārdus: “*Kas apkauno jaunavu, mirst sliktā nāvē*”?¹⁵⁴ Vai arī itāļu humānista Pikolomini (*Aeneas Silvius Piccolomini*, ? –1464), vēlākā pāvesta Pija II, apgalvojumu, ka vācu karavīri, atšķirībā no citām tautībām, esot pārliecināti, ka izvarošana ir milzīgs grēks, tādēļ pēc pilsētu iekarošanas Itālijā sievietes nepiedzīvoja seksuālu vardarbību.¹⁵⁵ Katrā ziņā viduslaikos un vēl 16. gadsimtā, piemērojot īpašus miesas sodus sievietēm, darbojās vācu pilsētnieku un laucinieku māņticība par sieviešu ķermeņa apgānīšanas sekām, pat ja tas no mūsdienu viedokļa ir zināms paradokss. Piemēram, dzīvas noziedznieces ierakšana zemē, noslicināšana, sadedzināšana tika uzskatīta par sievietēm piemērotiem sodiem, jo tad ķermenis pēc nāves nenonāca publiskai apskatei. Dažādu vācu tiesību hronikas stāsta par gadījumiem, kad pilsētās pirmo reizi sievietēm piemēroja nāves sodu pakarot. Kad 1584. gadā Nirnbergā tika pakārtas divas sievietes, kuru liķi, kā jau ierasts, atradās pie karātavām ilgāku laiku, tas bija sensacionāls un pirmreizējs notikums.¹⁵⁶ Vienlaikus jāatzīmē, ka viduslaiku un agro jauno laiku cilvēkiem izpratne par taisnīgu vardarbību bija ikdienā. Tā uzduršana uz mieta jeb pāļa viduslaikos piederēja pie visai izplatītiem soda veidiem, ko dažviet vācu zemēs attiecināja arī uz sievieti, savukārt zīdaiņu nogalināšana un krūšu nogriešana visai detalizēti attēlota šā laika sakrālajā mākslā. Piemēram,

ainas ar svētās Barbaras, Katrīnas, Agates mocīšanu baznīcu altārglezņojumos bija īpaši populāras vācu pilsētās Baltijas jūras reģionā un liecina par šo mākslas darbu autoru un arī to skatītāju pārliecību par nekristiešu rīcību pret patiesām kristietēm, ar kurām asociēja vācu sievietes.¹⁵⁷

Livonijas kara laikā arī zemnieku mežonība raksturota ar vērsanos pret dižciltīgām vācu sievietēm. Rusovs stāsta, ka 1560. gadā zemnieki Harjumā un Lēnemā nogalinājuši dižciltīgas sievietes, un arī Livonijas mestra Ketlera vēstulē poļu karalim 1560. gada 8. oktobrī teikts, ka igauņu zemnieki esot dažus muižniekus nokāvuši, daudz rētu iecirtuši pat dažām sievietēm (*matronis*); savukārt hercogs Magnuss 1560. gada 13. oktobrī Kuresārē Dānijas karalim raksta:

“mūsu pašu [...] zemnieki ir jau paspējuši nosist dažus no muižniekiem [...]; viņi arī nežēlīgā kārtā nokāvuši sievas, jaunavas un bērnus un trakojuši, un plosījušies [...]”.¹⁵⁸

Vardarbība pret sievietēm un argumenti par labāku aizstāvību Livonijā aktualitāti ieguva 17. gadsimta sākumā polemikā starp zviedru un poļu pusēm, kuras aicināja livoniešus uz cīņu vai arī mudināja mainīt politisko piederību. Ārkārtīga nežēlība, tai skaitā pret dižciltīgajām vācu sievietēm, tika piedēvēta poļu-lietuviešu karapulkiem. Livoniešu ziņojumā zviedru karalim 1599.–1602. gadā apgalvots, ka 1601. gadā, poļu-lietuviešu karaspēkam karaļa Sigismunda III (*Zygmunt III Waza*) vadībā ejot caur Kurzemi, tika izpostīti 16 Kurzemes hercogistes iecirkņi, īpaši vērsties pret vācu muižniekiem. Kāda 80-gadīga sieviete tikusi mocīta, daudzus viriešus izģērba kailus, citus pa pusei ieraka zemē un tad sāka apšaudīt. Izvarošana esot kļuvusi par tik pašsaprotamu parādību, ka karavīri to neuzskatījuši par grēku, bet ar to pat lielījušies. Dižciltīgus ļaudis bieži

piesēja pie staba, to sievas un bērnus viņu acu priekšā izvaroja; dažiem viņi pat nenovēlēja nāvi, pēc kuras tie būtu ilgojušies, bet palaida vaļā ar nogrieztām ausīm un degunu. Vidzemē savukārt kopā ar poļiem karojuši arī tatāri, kuri atkal vainoti sieviešu, bērnu, grūtnieču nogalināšanā dažādos veidos, bet arī poļi esot nogalinājuši bērnus un sievietes veidā, kam var piedēvēt rituālas vardarbības raksturu: 1601. gadā Daugavā esot noslicināti ap 2000 iedzīvotāju, tai skaitā daudz mazu bērnu, tiem iepriekš nocērtot rokas.¹⁵⁹

Zviedru hercoga Kārļa (1550–1611) aicinājumā padoties zviedru kundzībai 1601. gada 3. martā poļi un lietuvieši apvainoti sieviešu un bērnu sagūstīšanā, izvarošanā un nogalināšanā ģimenes vīriešu acu priekšā, ko var uzskatīt par klaju zviedru propagandu, taču pat Polijas-Lietuvas valdniekam simpatizējoši autori bija spiesti konstatēt karaspēka vardarbību.¹⁶⁰ Dionīsijs Fabricijs, kurš savā hronikā cildina Žečpospoļitas karaspēka uzvaras, tomēr norāda ne tikai uz zviedru vardarbīgu izturēšanos pret Livonijas sievietēm (dižciltīgām un nebrīvajām) bet arī uz poļu-lietuviešu karaspēka varmācību un laupīšanu. Savstarpējā sarakstē starp Livonijas kārtām un zviedru, kā arī poļu sūtņiem par padošanos 1601. gadā vācu un nevācu sieviešu aizsardzība pret varmākām ir viens no pamata argumentiem. Rīgas rātes un amatvīru atbildē poļu virsniekam Jirgenam Fārensbaham (*Jürgen von Fahrensbach*, 1551–1602), kurš aplenca pilsētu 1601. gadā, nevēlēšanās padoties poļiem tika pamatota arī ar viņu piekopto sieviešu izvarošanu. Tāpat Rēzeknes dižciltīgo vēlme padoties zviedriem balstījās uz poļu nežēlību: Rēzeknes stārasts niknumā esot nositis 11 zemniekus līdz ar sievietēm un bērniem, un arī Tērbatas bruņniecības pārstāvji rakstā hercogam

Kārlim 1602. gada jūnijā apgalvoja, ka poļi bijuši īpaši nežēlīgi pret zemniekiem, viņu sievietēm un bērniem. Tomēr ir arī apvainojumi zviedriem: poļi uzsaukumā livoniešiem ap 1602. gada februāri aicināja pasargāt sievietes un bērnus, pret kuriem zviedru karavīri izturoties nežēlīgi.¹⁶¹

Par sievietēm kā kriminālu noziegumu upuriem un arī par civilistiem kā kara upuriem Rietumeiropas viduslaiku un agro jauno laiku militāros konfliktos ir daudz pētījumu, kuri nonāk pie visai dažādiem secinājumiem saistībā ar karu un sievietēm kā upuriem. Var domāt, ka, zaudējot aizbilstamās statusu, sieviete arvien vairāk parādījās publiskās vietās, iesaistījās konfliktos, tāpēc pieauga informācija par nogalinātām un izvarotām sievietēm. Sievietes tika biežāk sodītas par pastrādātajiem noziegumiem, dažādos krimināla rakstura konfliktos 17.–18. gadsimtā būtiski pieauga sieviešu kā vardarbības upuru skaits. Iespējams, mainījās morāles pamatnostādnes par sievietes dzīvības saudzēšanu un dažādu vēstures avotu autoru nostāja vardarbības attēlošanā. Agrāk to vairāk noklusēja, bet jauno laiku sākumā pat īpaši izcēla, smeļot sižetus ne tikai no Vecās Derības, bet arī antīkajām teikām, vēsturnieku Hērodota (ap 480.–425. p. m. ē.), Tita Līvija (64./59. g. p. m. ē. – 12/17) u. c. darbiem, kuros līdzīgi kā 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā kādas teritorijas iekarošana un pakļaušana nozīmēja tās attīrīšanu no nevēlamiem iedzīvotājiem (nogalināšana) un jaunas tautas radišanu, izvarojot iekarotās zemes sievietes. Sievietes saudzēšana miera un kara laikā – vai tās pamats būtu Dieva miers un kristīgā morāle vai tradicionālajai tautas kultūrai un paražu tiesībām raksturīgā sievietes tiesiskā aizstāvība – vairs nepastāvēja pat ideālizēta stāsta variantā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ JAN HOLLING. *Internationaler Strafgerichtshof und Verbrechensprävention*. Berlin 2016, S. 7–8.
- ² HEINZ-GÜNTHER STOBBE. *Religion, Gewalt und Krieg: Eine Einführung (Theologie und Frieden)*. Stuttgart 2010, S. 245.
- ³ JAMES MICHAEL ILLSTON. 'An Entirely Masculine Activity?' Women and War in the High and Late Middle Ages Reconsidered. *Canterbury* 2009, p. 43; KAREN HAGEMANN. Militär, Krieg und Geschlechterverhältnisse. Untersuchungen, Überlegungen und Fragen zur Militärgeschichte der Frühen Neuzeit. In: *Klio in Uniform. Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit*. Ed. Ralf Pröve. Cologne, Vienna 1997, S. 35–88; SILKE TAMMEN. Gewalt im Bilde: Ikonographien, Wahrnehmungen, Aestisierungen. In: MANUEL BRAUN, CORNELIA HERBERICHS (Hg.). *Gewalt im Mittelalter: Realitäten – Imaginationen*. München 2005, S. 307–340; STOBBE, *Religion, Gewalt und Krieg*, S. 245.
- ⁴ *Indriķa hronika / Heinrici Chronicon*. Tulk. Ābrams Feldhūns, koment. Ēvalds Mugarēvičs. Rīga 1993 (turpmāk – IH), XIII, 4.
- ⁵ IH, XVII, 3.
- ⁶ EDVARDAS GUDAVIČIUS. *Lietuvos istorija. I tomas: Nou seniausią laikų iki 1569 metų*. Vilnius 1999, p. 35.
- ⁷ IH, VII, 5; XIII, 4.
- ⁸ NILS BLOMKVIST. *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic Word-System in the European North (AD 1075–1225)*. Leiden, Boston 2005, p. 774.
- ⁹ TORE NYBERG. Skandinavien im Ostseeraum in der Zeit vom 12. bis 14. Jahrhundert. In: *Die Christianisierung Litauens im mitteleuropäischen Kontext. Materialien zur internationalen wissenschaftlichen Konferenz gewidmet dem 750. Jubiläumjahr der Taufe des Mindaugas, König von Litauen*. Vilnius, Museum für angewandte Kunst, am 26. und 27. September 2001. Vilnius 2005, S. 37–60, hier S. 49; WILLIAM URBAN. *The frontier Thesis and the Baltic Crusade*. In: *Crusade and conversion on the Baltic frontier, 1150–1500*. Ed. by Alan Murray. Burlington 2001, pp. 50–51.
- ¹⁰ IH, XVIII, 4.
- ¹¹ IH, XV, 13; XVI, 7; XVII, 4, 6; XVIII, 1, sk. arī 3. piezīmi 356. lpp.
- ¹² IH, XXVIII, 8.
- ¹³ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Abt. I, Bd. 1. Reval 1853, Nr. 390.
- ¹⁴ *Ibidem*, Nr. 468; 469; PAUL JOHANSEN. *Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland*. Stockholm 1951, p. 36; ARTUR VASSAR. *Istorija Estonskoj SSR v treh tomah. Tom 1: S drevneis'ih vremj'on do serediny 19 veka*. Tallinn 1961, s. 214.
- ¹⁵ IBEN FONNESBERG-SCHMIDT. *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254*. Leiden, Boston 2007, p. 287.
- ¹⁶ HEINRICH UNVERHAU. *Margarethe Sambiria von Pomerellen*. In: *Neue Deutsche Biographie* 16, 1990, S. 157. Pieejams: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn137338767.html> (skatīts 10.06.2015.).
- ¹⁷ EDVARD RYMAR. *Rodowód książąt pomorskich*. Gdańsk 2003, pp. 75–76; ALEKSANDER MAJKOWSKI. *Historia Kaszubów*. Gdańsk 1991, p. 133.
- ¹⁸ SANITA OSIPOVA. *Viduslaiku tiesību spoguļis*. Rīga 2004, 127. lpp.; SHULAMITH SHAHAR. *The Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages*. London, New York 2003, p. 128.
- ¹⁹ FRIEDRICH GEORG VON BUNGE (Hg.). *Altivlands Rechtsbücher*. Leipzig 1879, S. 17, 22, 25, 29, 32, 38, 61–64, 66, 78.
- ²⁰ ASTAF TRANSEHE. *Stadtbürger als Lehnsleute des livländischen Adels*. *Jahrbuch für Geneologie, Heraldik und Sphragistik* 1899. Mitau 1901, S. 1–19, hier S. 19.

- ²¹ ALEXANDER BERGEGRÜN. Herzog Christoph von Mecklenburg, letzter Koadjutor des Erzbistums Riga. Ein Beitrag zur livländischen und mecklenburgischen Geschichte. Reval 1898, S. 183–185. Var minēt, ka Kristofs galu galā apprecēja šo sievieti, tiesa, pēc krietna laika un jau pavisam citā statusā – kā atraitnis un Rāceburgas bīskapijas pārvaldnieks.
- ²² THEODOR KALLMEYER (Hg.). Salomons Henning's Liffländische Churlendische Chronica von 1554 bis 1590 und Bericht in Religionssachen. Riga 1857, S. 54.
- ²³ Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1565–1570). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv. Bearb. von Stefan Hartmann. Köln, Weimar, Wien 2008 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, 63), Nr. 3429, 3438–3439.
- ²⁴ EDGARS DUNSDORFS, ARNOLDS SPEKKE. Latvijas vēsture 1500–1600. [Stokholma] 1964, 156. lpp.
- ²⁵ ANDRIS ZELENKOVS. Dānijas prinča Magnusa (1540–1583) darbība Livonijā. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. Riga 2000, 15.–30. lpp.
- ²⁶ VALENTIN JANIN (ed.). Jerome Horsey. Sapiski o Rossii. Moskva 1990, s. 179; DUNSDORFS, SPEKKE, Latvijas vēsture 1500–1600, 160. lpp.
- ²⁷ TATJANA OPARINA. Probl'ema istoc'nikov deportacij livonskih plennikov v Rossiji. In: Baltijskij vopros v konce XV–XVI v. Moskva 2010, s. 239–268, here s. 246.
- ²⁸ KALLMEYER, Salomons Henning's Liffländische Churlendische Chronica, S. 90; JANIN, Jerome Horsey, s. 94–96. Marija esot teikusi angļu diplomātam Horsejam, ka viņu tur gūstā un cer izmantot dižciltīgās asinis, it kā viņa būtu kāda ēģiptiešu dieviete.
- ²⁹ FRIEDRICH BIENEMANN (Hg.). Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562. Aus inländischen Archiven. Bd. 3. Riga 1868, S. 117–123, Nr. 470–472.
- ³⁰ RICHARD HAUSMANN, KONSTANTIN HÖHLBAUM (Hg.). Johann Renner's Livländische Historien (1582). Göttingen 1876, S. 247–249.
- ³¹ INDRIKIS ŠTERNŠ. Latvijas vēsture 1290–1500. Riga 1997, 395. lpp.
- ³² VIJA STIKĀNE. Lauku sabiedrības sievietes sabiedriskajā sfērā viduslaikos un jauno laiku sākumā. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2001, Nr. 4, 63.–83. lpp.
- ³³ ARVEDS ŠVĀBE (izd.). Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1553–1618. Riga 1941, 46. lpp.
- ³⁴ LEONID ARBUSOW (Hg.). Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Abt. 2, Bd. 1. 1494 Ende Mai – 1500. Riga, Moskau 1900, Nr. 468.
- ³⁵ AUGUST VON BULMERINCQ. Zwei Kämmerer Register der Stadt Riga. Ein Beitrag zur Deutschen Wirtschaftsgeschichte. Leipzig 1902, S. 156, 190.
- ³⁶ ALFRED RITSCHER. Reval an der Schwelle zur Neuzeit. Teil 1: Von Vorabend der Reformation bis zum Tode Wolters von Plettenberg (1510–1535). Bonn 1998, S. 232.
- ³⁷ Sk. arī: RASA MAZEIKA. Nowhere was the Fragility of their Sex Apparent: Women Warriors in the Baltic Crusade Chronicles. In: ALAN MURRAY (ed.). From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies 1095–1400. Turnhout 1998, pp. 229–248.
- ³⁸ IH, XXIII, 9.
- ³⁹ Atskaņu hronika / Livländische Reimchronik. Tulk. Ēvalds Mugarēvičs, Ēvalda Mugarēviča un Kaspara Kļaviņa komentāri. Riga 1998 (turpmāk – AH), 1933., 1279.–1331. rinda.
- ⁴⁰ Vartberges Hermana Livonijas hronika. Ēvalda Mugarēviča tulkojums, priekšvārds, komentāri. Rīga 2005, 80.–81. lpp.
- ⁴¹ KONSTANTIN HÖHLBAUM (Hg.). Die jüngere Livländische Reimchronik des Bartholomeus Hoeneke 1315–1348. Leipzig 1872, S. 20; HAUSMANN, HÖHLBAUM, Johann Renner's Livländische Historien, S. 87; DUNSDORFS, SPEKKE, Latvijas vēsture 1500–1600, 140. lpp.
- ⁴² ARNOLDS SPEKKE. Daži veci tiesu protokoli par zemnieku nemieriem 1586. un 1586. g. In: Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1932, Nr. 2, 102.–104. lpp., šeit 104. lpp.
- ⁴³ VITALIJ PENSKOJ. Oc'erki istoriji Livonskoj voiny: ot Narvy do Fellina, 1558–1561. Moskva 2017, s. 82.

- ⁴⁴ GEORG FRIEDRICH VON BUNGE (Hg.). *Monumenta Livoniae Antiqua*. Sammlung Chroniken, Berichten, Urkunden und andern Schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen. Bd. 1. Th. Hiärn's Ehist-, Lyf- und Lettländische Geschichte. Riga, Dorpat, Leipzig 1835, S. 332.
- ⁴⁵ VASSAR, *Istorija Estonskoj SSR v treh tomah*, s. 244; SULEV VAHTRE. Die Darstellung des Estenaufstandes 1343 bis 1345 in Deutschordenschroniken. In: BERNHARD JAHNIG, KLAUS MILITZER (Hg.). *Aus der Geschichte Alt-Livlands*. Festschrift für Heinz von zur Muhlen zum 90. Geburtstag. Münster 2004, S. 55–69. Pēc līdzīga stāsta izskatās arī Atskaņu hronikā minētā epizode, kur aprakstīta laba pagānsieva Emme. Viņa ar vīra atļauju gājusi pie gūstekņiem Vilandes pilī un metusi viņiem ar akmeņiem. Taču akmeņos bijis ēdiens, kas ļāvis gūstekņiem izdzīvot (AH, 777.–798. rinda).
- ⁴⁶ EUGEN VON NOTTBECK. *Die alte Criminalchronik Revals*. Reval 1884, S. 49.
- ⁴⁷ ALBERT BAUER (Hg.). *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*. Bd. 2, Lief. 1. 1460–1467. Riga 1934, S. 160, Nr. 230; sk. arī: MARINA BESSUDNOVA. *Deistvija razvedyvatel'noj sluz'by Livonskovo ordena v predelah russkh zemel' na rubez' XV–XVI vekob*. In: *Baltijskij vopros v konce XV–XVI v. Moskva* 2010, s. 17–19, here s. 27.
- ⁴⁸ DUNSDORFS, SPEKKE, *Latvijas vēsture 1500–1600*, 139. lpp.
- ⁴⁹ FRIEDRICH BIENEMANN (Hg.). *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1560–1561*. Aus in ländlichen Archiven. Bd. 4. Riga 1873, Nr. 715.
- ⁵⁰ ĒVALDS MUGURĒVIČS (izd.). *Dionīsija Fabricija Livonijas vēsture / Dionysii Fabricii Livonicae Historiae*. Riga 2016, 219. lpp.
- ⁵¹ JULIA KNÖDLER. *Vergewaltigung und Krieg im Mittelalter*. Themenschwerpunkt Krieg im Mittelalter. Hg. von Arbeitskreis Militärgeschichte e. V. Jg. 10. 2005, Nr. 2, S. 22–26; HANNELORE ZUG TUCCI. *Kriegsgefangenschaft im Mittelalter*. Probleme und erste Forschungsergebnisse. In: *Krieg im Mittelalter*. Hg. von Hans-Henning Kortüm. Berlin 2001, S. 127.
- ⁵² KNÖDLER, *Vergewaltigung und Krieg*, S. 22–26.
- ⁵³ LEOPOLD AUER. *Formes des Krieges im abendländischen Mittelalter*. In: MANFRIED RAUCHENSTEINER, ERWIN A. SCHMIDL (Hg.). *Formen des Krieges*. Vom Mittelalter zum "Low-Intensity-Conflict". Gratz 1991, S. 17–43, hier S. 19, 28.
- ⁵⁴ GABRIELA SIGNORI. *Frauen, Kinder, Greise und Tyrannen*. Geschlecht und Krieg in der Bilderwelt des späten Mittelalters. In: KLAUS SCHREINER (Hg.). *Bilder, Texte, Rituale*. Wirklichkeitsbezug und Wirklichkeitskonstruktion politisch-rechtlicher Kommunikationsmedien in Stadt- und Adelsgesellschaft des späten Mittelalters. Berlin 2000, S. 139–164.
- ⁵⁵ HOLLING, *Internationaler Strafgerichtshof und Verbrechensprävention*, S. 7–8. Karalis Rihards II Anglijā 1386. gadā apsūdzēja savus karavīrus vardarbībā pret sievietēm un garīdzniekiem, dzīvojamo māju dedzināšanā un baznīcu aplaupīšanā. Apsūdzētos sodīja ar nāvi. Savukārt par brutalitāti pret iedzīvotājiem militāra konflikta laikā, arī par izvarošanu un pavēlēm nogalināt iedzīvotājus 1474. gadā starptautiskā kara tiesa Braizahā pie Reinas notiesāja Pēteri fon Hāgenbahu.
- ⁵⁶ Sk. VIJA STIKĀNE. *Sievietes tiesiskais statuss viduslaikos un jauno laiku sākumā*. In: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 2002, Nr. 4, 35.–55. lpp.
- ⁵⁷ MARIA KOCZERSKA. *Recht der Frau, Ostmitteleuropa*. In: *Lexicon des Mittelalters*. Hg. u. Berater ROBERT-HENRY BAUTIER. Bd. IV. München, Zürich 1989, Kolumne 861–864; INGĒ LUKŠAITĒ. *Ob obyč'aje dvojnovo vykupa za z'ens'c'īnu po Litovskomu pravu*. In: *Sovetskaja Etnografija*. Tom. 2. Moskva 1968, s. 114–120.
- ⁵⁸ GUNITA ZARIŅA. *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija 7. g. t. pr. Kr. – 1800. g.* Riga 2009, 78., 82. lpp.
- ⁵⁹ Piem.: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Abt. I, Bd. 1, Nr. 242; ANTI SELART. *Slavery in the Eastern Baltic in the 12th–15th Centuries*. In: SIMONETA CAVACIOCCHI (ed.). *Schiavitù e servaggio nell'economia europea secc. XI–XVIII [Serfdom and Slavery in the European Economu 11th–18th centuries]*. Firenze [2014], pp. 351–364, here p. 356.

- ⁶⁰ ENN TARVEL. Gesellschaftsstruktur in Estland zu Beginn des 13. Jahrhunderts. In: *The Feudal peasant in the Eastern and Northern Europe*. Tallin 1983, S. 157.
- ⁶¹ Par ordeņbrāļu ķilniekiem saukti lietuviešu bērni, sievietes, pat lopi (AH, 3032.–3035. rinda).
- ⁶² VALENTINA OHOTNIKOVA (ed.). Skazan'ija o Davmonte. In: *Biblioteka literatury Drevnei Rusi*. Tom 6. XIV – seredina XV veka. Sanktpeterburg 1999, s. 56–63, here s. 57.
- ⁶³ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika, 113., 116. lpp.
- ⁶⁴ MAKSIM MOISEEV. Prisoners of Livonian War in the East: peoples and fates. In: *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXI. Daugavpils 2018, pp. 261–267; OPARINA, Probl'ema istoc'nikov deportacij livonskih plennikov, s. 239–268.
- ⁶⁵ Piem.: HAUSMANN, HÖHLBAUM, Johann Renner's Livländische Historien, S. 230; BALTHASAR RUSSOUW. *Chronica der Provintz Lyfflandt*. Barth 1584, S. 123.
- ⁶⁶ ANNA HOROS'KEVIC'. Rossiija v sisteme mez'dunarodnyh odnos'enij seredeny XVI v. Moskva 2003, s. 215–223, 230–257, 407–408, 417–420.
- ⁶⁷ ŠVĀBE, Vidzemes saimniecības vēstures avoti, 319., 333. lpp.
- ⁶⁸ PAUL VON UNGERN-STERNBERG (Hg.). *Urkunden zur Geschichte des swedisch-polnischen Krieges aus den Jahren 1600–1627*. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands zu Riga* 1912. Riga 1912, S. 172–204, hier S. 186, Nr. 11.
- ⁶⁹ IH, XI, 5; XII, 6; XVI, 8 u. c.; AH, 906.–910., 1487.–1489., 4126.–4128., 4251.–4271., 4707.–4713., 5961., 6837., 7289.–7295., 9165.–9167. rinda.
- ⁷⁰ Piem.: IH, XXIII, 9.
- ⁷¹ IH, XII, 6.
- ⁷² IH, XII, 6; XVIII, 5.
- ⁷³ IH, XXVIII, 5–6.
- ⁷⁴ AH, 1269.–1275. (īgauņi pret letiem un liviem), 1452.–1456. (lietuvieši pret īgauņiem un letiem), 1665.–1667. (krustneši pret sāmsaliešiem), 3315.–3319. (bruņinieki pret lietuviešiem), 3762.–3764. (sembieši pret Klaipēdas aizstāvjiem), 4251.–4271. (livoniešu apvienotie spēki – livi, leti, kurši, ordeņbrāļi – pret žemaišiem, akcentējot, ka nogalina tos, kurus nevar paņemt līdzī kā gūstekņus), 7046.–7050. (krustneši ieņem kuršu Kretingas pili), 8040.–8044. (ordeņbrāļi pret zemgaļu Mežotnes pili), 9148.–9164. (ordeņbrāļi pret zemgaļu Dobeles pili), 11255.–11256. (ordeņbrāļi pret neapbruņotiem Sidrabes zemgaļiem) rinda.
- ⁷⁵ AH, 5966.–5975., 6875., 8034.–8038., 11600. rinda.
- ⁷⁶ Šādu jautājumu uzdod vairāki autori, īpaši Džons Džilingems, Alans Marijs. Sk. referāta tēzes: TORBEN KJERSGAARD NIELSEN. *Women and Children as Victims of the Baltic Crusades – a case of 'ritual Violence'?* International Medieval Congress, Leeds, Juli 2017.
- ⁷⁷ BURNAM W. REYNOLDS. *The Prehistory of the Crusades Missionary War and the Baltic Crusades*. London, New York 2016, p. 162ff.
- ⁷⁸ JENS SCHMEYERS. *Die Stedinger Bauernkriege. Wahre Begebenheiten und geschichtliche Betrachtungen*. Lemwerder 2004, S. 136, 171.
- ⁷⁹ STIKĀNE, Sievietes tiesiskais statuss, 35.–55. lpp.
- ⁸⁰ HANNELORE ZUG TUCCI. *Kriegsgefangene*. In: *Lexicon des Mittelalters*. Hrg. von Robert-Henri Bautlier, Robert Auty, Norman Angermann. Bd. 5. München 1991, Kolumne 1528.
- ⁸¹ JOHN GILLINGHAM. *Women, children and the profits of war*. In: JANET L. NELSON, SUSAN REYNOLDS, SUSAN M. JOHNS (eds.). *Gender and historiography: Studies in the earlier middle ages in honour of Pauline Stafford*. London 2012, pp. 61–75.
- ⁸² THORSTEN CAPELLE. *Beute*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 2. Berlin, New York 1976, S. 323–331.

- ⁸³ SVEN EKDAHL. Christianisierung – Siedlung – Litauerreise: Die Christianisierung Litauens als Dilemma des Deutschen Ordens. In: VYDAS DOLINSKAS (ed.). Die Christianisierung Litauens im mitteleuropäischen Kontext. Materialien zur internationalen wissenschaftlichen Konferenz gewidmet dem 750. Jubiläum des Jahres der Taufe des Mindaugas, König von Litauen. Vilnius, Museum für angewandte Kunst, am 26. und 27. September 2001. Vilnius 2005, S. 189–205, hier S. 192–193.
- ⁸⁴ IGOR FROYANOV. Rabstvo i dannicestvo u vostochnih slavjan. Sanktpeterburg 1996, s. 35.
- ⁸⁵ HANS-HENNIG KORTÜM. Kriege und Krieger 500–1500. Stuttgart 2010, S. 243–244; CHRISTOPHER ALLMAND. War and the Non-Combatant in the Middle Ages. In: MAURICE KEEN (ed.). Medieval Warfare: A History. New York 1999, p. 271.
- ⁸⁶ Šādas rituālus vācu viduslaiku karu tradīcijās sk.: GERD ALTHOF. Schranken der Gewalt. Wie gewalttätig war das “finstere Mittelalter”? In: HORST BRUNNER (Hg.). Der Krieg im Mittelalter und in der frühen Neuzeit: Gründe, Begründungen, Bilder, Bräuche, Recht. Wiesbaden 1999, S. 1–24, hier S. 4; NORBERT OHLER. Krieg und Frieden im Mittelalter. München 1997, S. 278.
- ⁸⁷ AH, 6875., 8034.–8038., 11603.–11606. rinda.
- ⁸⁸ EKDAHL, Cristianisierung – Siedlung – Litauerreise, S. 192–193.
- ⁸⁹ VILHO NIITEMAA. Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. Helsinki 1949, p. 44; KLAUSS MILICERS. Vācu ordeņa vēsture. Rīga 2009, 131. lpp.
- ⁹⁰ FRIEDRICH BRUNS (Hg.). Die Chroniken der niedersächsischen Städte: Lübeck. Bd. 5, Teil 1. Leipzig 1911 (Chroniken der deutschen Städte, Bd. 31), S. 244; JAKOB GOTTLIEB LEONHARD NAPIERSKY (Hg.). Die Ouelen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673. Riga 1876, S. 39.
- ⁹¹ Tā Koknesē bruņinieku un Rigas arhibīskapa vasaļu Tizenhauzenu pili 1382. gadā bijis “gūstekņu tornis”, ko mantinieki nolēma lietot kopīgi; Tartu bīskapijas muižās drelli minēti 1386., 1417. gadā, ordeņa vasaļa Tiepeles muižā – 1419. gadā (HERMAN VON BRUINING, NIKOLAUS BUSCH (Hg.) Livländische Güterurkunden. 1207–1500. Bd. 1. Riga 1908, Nr. 113, 119, 197, 210).
- ⁹² KARL EDUARD NAPIERSKI (Hg.). Russich – livländische Urkunden. St. Petersburg 1868, S. 25–28, Nr. XLIX.
- ⁹³ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Bd. 3. I. Nachträge zu den zwei ersten Bänden. II. Fortsetzung von 1368–1393. Reval 1857, Nr. 1111.
- ⁹⁴ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika, 107. lpp.
- ⁹⁵ KRIŠJĀNIS BARONS, HENRIJS VISENDORFS. Latvju dainas (turpmāk – LD). 1. sēj. Jelgava 1894, Nr. 7514 (malējiņa (LD 3843,1); krieviete, kas maizi cep (LD 8118); ARVEDS ŠVĀBE. Kara dziesmas. Latviešu tautas dziesmas. 10. sēj. Kopenhāgena 1956, 373.–378. lpp.
- ⁹⁶ ILLSTON, ‘An Entirely Masculine Activity?’, p. 99.
- ⁹⁷ Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā / Franciscus de Moliano conscriptio inquisitionis testium 1312. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā. Tulk. un koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga 2010, 231. lpp.
- ⁹⁸ SELART, Slavery in the Eastern Baltic, p. 357.
- ⁹⁹ Ibidem, pp. 351–364; ŠTERNS, Latvijas vēsture 1290–1500, 592. lpp.; RUTH MAZO KARRAS. Slavery and Society in Medieval Scandinavia. New Haven, London 1988, pp. 73–75.
- ¹⁰⁰ VLADIMIR PIC'ETA. Obrazcovan'ije belarusskovo naroda. In: Voprosy istorii 1946, Nr. 5–6, s. 3–29.
- ¹⁰¹ MOISEEV, Prisoners of Livonian War, pp. 261–267.
- ¹⁰² OPARINA, Probl'ema istoč'nikov deportacij livonskih plennikov, s. 248.
- ¹⁰³ Ibidem, s. 333.
- ¹⁰⁴ HÖLBAUM, Die jüngere Livländische Reimchronik, S. 33; Vartberges Hermaņa Livonijas hronika, 84., 85. lpp.

- ¹⁰⁵ THEODOR HIRSCH (Hg.). Die Chronik Wigands von Marburg. In: *Scriptores rerum Prussicarum*. Bd. 2. Leipzig 1863, S. 453–662, hier S. 550.
- ¹⁰⁶ ARSENIJ NASONOV (red.). *Psovskije letopisi*. Vypusk vtoroj. Moskva 1955, s. 25.
- ¹⁰⁷ ARSENIJ NASONOV (red.). *Novgorodskaja pervaja letopis stars'ego i mlads'ego izvodov*. Moskva 1950, s. 4, 45, 74.
- ¹⁰⁸ NASONOV, *Psovskije letopisi*, s. 61–62.
- ¹⁰⁹ LEONID ARBUSOW (Hg.) *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*. Bd. 3. 1494–1535. Riga 1910, S. 19, 61, § 21.
- ¹¹⁰ RUSSOUW, *Chronica der Provintz Lyfflandt*, S. 46.
- ¹¹¹ BAUER, *Akten und Rezesse*, Nr. 230; ARBUSOW, *Akten und Rezesse*, Nr. 15, 19, 20.
- ¹¹² BESSUDNOVA, *Deistvija razvedyvatel'noj sluz'by*, s. 27.
- ¹¹³ PENSKOJ, *Oc'erki istoriji Livonskoj voiny*, s. 97–101.
- ¹¹⁴ OPARINA, *Probl'ema istoc'nikov deportacij livonskih plennikov*, s. 267.
- ¹¹⁵ MOISEEV, *Prisoners of Livonian War*, pp. 261–267; OPARINA, *Probl'ema istoc'nikov deportacij livonskih plennikov*, s. 239–268.
- ¹¹⁶ PENSKOJ, *Oc'erki istoriji Livonskoj voiny*, s. 97–101.
- ¹¹⁷ NASONOV, *Psovskije letopisi*, s. 24.
- ¹¹⁸ MOISEEV, *Prisoners of Livonian War*, pp. 261–267.
- ¹¹⁹ KALLMEYER, *Salomons Henning's Liffländische Churländische Chronica*, S. 31, 32.
- ¹²⁰ RUSSOUW, *Chronica der Provintz Lyfflandt*, S. 123.
- ¹²¹ MOISEEV, *Prisoners of Livonian War*, p. 261.
- ¹²² OPARINA, *Probl'ema istoc'nikov deportacij livonskih plennikov*, s. 250.
- ¹²³ ANDREJ BEL'JAKOV. *Uc'astije mes'cerskih tatar v Livonskoj voine*. In: ALEKSANDR FIL'USKIN (ed.). *Baltijskij vopros v konce XV–XVI v*. Moskva 2010, s. 227–238, here s. 237; PENSKOJ, *Oc'erki istoriji Livonskoj voiny*, s. 101, 119.
- ¹²⁴ Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1560–1564), Nr. 3142.
- ¹²⁵ GOTTHARD HANSEN (Hg.). *Regesten aus zwei Missivbüchern des XVI. Jahrhunderts im Revaler Stadt-Archiv*. Reval 1895, Nr. 261.
- ¹²⁶ JĀNIS ZUTIS. *Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts*. Rīga 1949, 118. lpp.
- ¹²⁷ HAUSMANN, HÖHLBAUM, *Johann Renner's Livländische Historien*, S. 89; *Vartberges Hermaņa Livonijas hronika*, 79. lpp., HÖHLBAUM, *Die jungere Livländische Reimchronik*, S. 20.
- ¹²⁸ *Vartberges Hermaņa Livonijas hronika*, 79.–80. lpp.
- ¹²⁹ *Piemēram, Rīgas dibināšana tika piedēvēta Zobenbrāļu ordenim, ne Rīgas bīskapam*.
- ¹³⁰ SIGNORI, *Frauen, Kinder, Greise und Tyrannen*, S. 139–164; KORTÜM, *Kriege und Krieger*, S. 243.
- ¹³¹ NATASHA R. HODGSON. *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*. Woodbidge 2007, p. 96; KRISTIN SKOTTKI. *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*. Münster, New York 2015, S. 368; OHLER, *Krieg und Frieden*, S. 274.
- ¹³² VERA MATUZOVA (ed.). *Petr iz Dusburga. Hronika zemli Prusskoj*. Moskva 1997, s. 17–18. *Hronikā aprakstīta nekristīto prūšu vardarbība poļu zemēs: vīrieši tika nogalināti, bet sievietes un bērni aizvesti mūžīgā verdzībā. Gadījās, ka grūtnieces nespēja pārējiem sekot, un tad prūši viņas nogalināja. Prūši esot izrāvuši zidaiņus no mātes rokām un nereti nogalinājuši, uzsēdinot tos uz mīta*.
- ¹³³ HIRSCH, *Die Chronik Wigands*, S. 505.
- ¹³⁴ *Vācieši esot igauņus mocījuši, ņēmuši ķilniekus, postījuši viņu zemi, un par smagu darbu viņiem nepietika pat maizes*. HÖHLBAUM, *Die jungere Livländische Reimchronik*, S. 23.

- ¹³⁵ HÖLBAUM, Die jungere Livländische Reimchronik, S. 12, 3, 33.
- ¹³⁶ KARL HEINRICH VON BUSSE. Die Feldzüge der Russen in Livland und der Livländer in Russland um das Jahr 1480: Blosser Zusammenstellung von Auszügen aus Chroniken und anderen Geschichtswerken, und von Urkunden, die Sache erläutern (Der Gesellschaft vorgelegt in ihrer Versammlung am 8. Oktober 1847). In: Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd. 4, Heft 1. Riga 1847, S. 88–147, hier S. 127–131; ŠTERNS, Latvijas vēsture 1290–1500, 410. lpp.
- ¹³⁷ BRUNS, Die Chroniken der niedersächsischen Städte, S. 243–245.
- ¹³⁸ PAUL SRODECKI. “Murus et aemurale pollens et propugnaculum tocius christianitatis.” Der Traktatenstreit zwischen dem Deutschen Orden und dem Königreich Polen auf dem Konstanzer Konzil. In: Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte 2015, Nr. 109, S. 47–65, hier S. 53; MATTHIAS THUMSER. Antirussische Propaganda in der ‘Schönen Historie von wunderbaren Geschäften der Herren zu Livland mit den Russen und Tataren’. In: MATTHIAS THUMSER (Hg.). Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland. Berlin [u. a.] 2011, S. 144; MADIS MAASING. Infidel Turks and Schismatic Russians in Late Medieval Livonia. In: CORDELIA HEß, JONATAN ADAMS (ed.). Fear and Loathing in the North: Jews and Muslims in Medieval Scandinavia and the Baltic Region. Berlin, Boston 2015, pp. 346–388; ANTI SELART. Switching the tracks: Baltic crusades against Russia in the fifteenth century. In: NORMAN HOULSEY (ed.). The Crusade in the Fifteenth Century: Converting and competing cultures. London, New York 2017, pp. 17ff.
- ¹³⁹ NASONOV, Psovskije letopisi, s. 61–62, 248.
- ¹⁴⁰ ALEKSANDR FIL’USKIN. Izobretaja pervuju voinu Rossiji i Evropy: Baltijskije voiny vtoroj poloviny XVI v. Glazami sovremennikov i potomkov. Bulanin 2013, s. 112–127, 153.
- ¹⁴¹ Ibidem; REINHARD FRÖTSCHNER. Der Livländische Krieg (1558–1582/83) – ein Glaubenskrieg des Moskauer Zartums? Der Krieg im Spiegel der zeitgenössischen offiziellen Moskauer Historiographie. In: BRUNNER, Der Krieg im Mittelalter, S. 373–394.
- ¹⁴² PENSKOJ, Oc'erki istoriji Livonskoj voiny, s. 97.
- ¹⁴³ MUGURĒVIČS, Dionīsija Fabricija Livonijas vēsture, 173., 177. lpp. (arī skiti un barbari, 157. lpp., arī poļu sabiedrotie kazaki un tatāri, 203. lpp.).
- ¹⁴⁴ Ibidem, 123. lpp.
- ¹⁴⁵ MARTIN LINDE. Das “Christlich Gespräch“ des Tilman Brakel: Untersuchungen zum Weltbild und Geschichtsverständnis. München 1998, S. 79.
- ¹⁴⁶ MUGURĒVIČS, Dionīsija Fabricija Livonijas vēsture, 157., 177. lpp.
- ¹⁴⁷ BUNGE, Monumenta Livoniae Antiqua, S. 315.
- ¹⁴⁸ REINHOLD HEIDENS’TEIN. Zapiski o Moskovskoj voin’e (1578–1582). Sanktpetersburg 1889, s. 4.
- ¹⁴⁹ BEL’JAKOV. Uc’astije mes’cerskih tatar, s. 237.
- ¹⁵⁰ HAUSMANN, HÖHLBAUM, Johann Renner’s Livländische Historien, S. 311, 331.
- ¹⁵¹ OPARINA, Probl’ema istoc’nikov deportacij livonskih plennikov, s. 245.
- ¹⁵² Ibidem, s. 246.
- ¹⁵³ IEVA OSE. The Livonian War (1558–1583) and the Ruination of Castles, in Particular Kirchholm and Wenden. In: RAINER ATZBACH, LARS MELDGAARD SASS JENSEN, LEIF PLITH LAURITSEN (eds.). Castles at War. Bonn 2015, pp. 75–86, here pp. 80–85.
- ¹⁵⁴ ERNST SCHUBERT. Räuber, Henker, arme Sünder. Verbrechen und Strafe im Mittelalter. Darmstadt 2007, S. 212.
- ¹⁵⁵ KORTÜM, Kriege und Krieger, S. 241.
- ¹⁵⁶ PETER SCHUSTER. Eine Stadt vor Gericht. Recht und Alltag im spätmittelalterlichen Konstanz. Paderborn, München, Wien, Zürich 2000, S. 223–225.
- ¹⁵⁷ UWE ALBRECHT. Vom wechselvollen Umgang mit Bildern. Ein spätgotischen Katharinenzyklus wird wieder entdeckt. In: KRISTA KODRES, MERIKA KURISOO (eds.). Art and the Church. Religious

- Art and Architecture in the Baltic Region in the 13th–18th Centuries. Tallin 2008, S. 68–81, here S. 72, 80; TAMMEN, Gawalt im Bilde, S. 321–322.
- ¹⁵⁸ CARL SCHIRREN (Hg.). Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Bd. 4. In: Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Bd. 4. Reval 1864, Nr. 72.
- ¹⁵⁹ ALEXANDER BERGEGRÜN (Hg.). Eine livländische Relation über die Ereignisse in Livland aus der Zeit von 1599–1602. Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd XVII, 1. Riga 1900, S. 97–164, hier S. 121; S. 144, S. 146 (Augstroze); S. 151–153 u. c.
- ¹⁶⁰ ROBERT FROST. Confessionalization and the Army in the Polish-Lithuanian Commonwealth 1550–1667. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Hg. von Joachim Bahlcke und Arno Strohmeyer. Stuttgart 1999, S. 139–159, hier S. 154; ZUTIS, Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts, 99.–100. lpp.
- ¹⁶¹ FRIEDRICH BIENEMAN (Hg.). Zur Geschichte der livl. Ritter- und Landschaft 1600–1602. Briefe und Aktenstücke. In: Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Bd. 17. Riga, Leipzig 1900, S. 463–600, hier S. 501, 502, 524, 560, 569.

SUMMARY

The article summarizes and explains the written sources of information about Livonian women's different estates of connection with hostilities in the context of regional history, provides the analysis of the aspects pertaining to military alliance-building and war funding. It focusses on testimonies of contemporaries about violence against women, on women as victims of war. Territorially and chronologically the study covers the contemporary Latvian and Estonian territory, starting with the beginning of the 13th century and formation of Livonia to the split of territory as a result of the Polish-Swedish War (1600–1629).

Firstly, the hierarchical society that overlays the role of women in the military sphere is analysed, focusing on certain individuals – Jersika ruler (Lat. – *regina*), that was captured in 1209 by crusaders led by bishop of Riga, as well as Danish king's wife and Estonian Margaret Sambiria, who as a regent organized and led troops in Denmark, and issued administrative acts in North Estonia, including those about the defense wall of Tallin. From the 14th century to the mid-16th century, Livonia had a theocratic system of government. The article analyses the role of highest-ranking women during the Livonian war (1558–1582). The last Livonian Master Kettler was able to establish a dynasty and dukedom by marrying Mecklenburg Duchess Anna, while the Archbishop of Riga coadjutor Mecklenburg Duke Christoph in his hopes for Swedish princess' dowry and landlord status proved unsuccessful. Also, the administrator of Duke of Schleswig-Holstein and several Livonian bishops Magnus (1540–1583) entered a political marriage with the Moscow Grand Duke's relative Maria Vladimirovna Staricka, however, it did not lead to far-reaching consequences. When viewing the connections with war in case of the upper-class Livonian females including *knights/vassals*, it can be concluded that throughout the period under consideration, they belonged to the "weaker sex" and personally did not participate in the wars, with the exception of the Danish Royal widow Margaret in the second half of the 13th century, which highlighted the dynamic development of the status of queens at this time, when the status of widow in particular, was supported by the curia of Pope. Moreover, in the 16th century during the collapse of

Livonia, when the timely land domination was re-formed, an important role was acquired by dower (also imaginary territories) diplomatic and military alliances, that were formed as a result of matrimonial communication, but it was not the determining factor in transnational relations.

Looking at the testimony of women's active involvement in hostilities and military field, as well as information regarding Livonian women as victims of war violence, it must be noted that the majority of the historical testimonies are precursory stories with rather low reliability, which retell captivating, interesting occurrences or horrifying details, and reflects a standpoint of one side of the parties, with various arguments seeking to justify righteousness of narrator's or source's own actions, whilst portraying the enemy in the worst light.

This article summarizes the information about women's active involvement in several episodes of the war. It is noted that lower class women in rare cases turn against an opponent with rage resorting to very simple additional tools, as well as spying. It can be concluded that women did not use weapons, presumably, did not know how to use them and were not trained. Angry behaviour in state of affect or revenge were attributed to the lower class, but not to German women. Women were involved in organizing the defense with specific duties. City women, mostly widows, directly participated in enforcement of the defense walls, and their contribution during the war paid off – the largest cities – Riga and Tallinn were the safest refuge in war turmoil of the late 16th century and the early 17th century.

In the section "War victims of violence" it was attempted to understand the numerous news in medieval and early modern period chronicles, which represent wars in Livonia in uniform formulas and women are allocated the role of a passive victim – mainly prisoner of war. The Chronicles in Livonia and in its neighbouring countries perpetuate the formula for successful foray: men are killed, women and children taken into captivity. The Crusaders from the West, newly baptized, heathens, as well as Orthodox believers all respected women and children's lives during the war, and also considered them a good commodity. Until the very beginning of the 17th century, women were part of war loot, used to receive a ransom or exploited as maids. Low-ranking and non-baptized war prisoners were bought and sold in manor houses, in the cities for hard daily work, although this type of servitude and also a massive transfer of prisoners of war in Livonia was limited at the beginning of the 15th century.

Both Christians and pagans respected the lives of women and children in wartime. The foundation for sparing women's lives probably was not based solely in the Christian morality, but also in the conceptions and customary rights of the local people in the region, which included increased penalties for beatings, humiliation, and killing of women compared to the same offences against correspondingly ranking men. The principle is only partially reflected in Livonia legal codification and judicial practice; however, it is more typical of the Livonian neighbouring nations – Baltic (Lithuanian, Prussian) lands until the 16th century, also known from north-western Russia's judicial practice.

Wars descriptions dating back to the mid-14th century, but especially those of the 16th and 17th centuries contain sexual violence descriptions against Livonian German women and the cruelty against infants and pregnant women, which referred to the beginning of the Estonian Saint George's Night Uprising in 1343, then later to the Grand Duke of Moscow and Allied Tatar troops, whereas in the early 17th century – to Polish

troops. It can be seen that written historical sources about the war are almost always very partisan and ideological. They are trying to cast the opponents in bad light, usually assigning to them acts of violence against those who are not capable of defending themselves. At the same time, perhaps, some of the events have been withheld. Written sources of military conflicts during the Crusades (the 13th century – Estonian uprising of 1343) in Livonia were created only in German cultural space or under the shelter of Christian church, thus reflecting one-sided view from the conquerors' position. Also, the subsequent war review in Livonia was dominated by the German Order's point of view, that perpetrated pagan or Orthodox believers' opponents as the enemies of all the western Christian world, against whom Order stood like a defensive wall. If historic sources are available from two warring parties from the 15th century to the 17th century, it shows that both sides believed that their war was fair and worthy of Christians (German Order rhetoric and Pskov Chronicles of the 15th to the 16th centuries, Polish and Swedish Livonians at the beginning of the 17th century). Livonian chroniclers and writers, perhaps, were characterized by a strong self-identification, quite automatically inserting themselves as protectors of Christianity characters, in Biblical scenes – events, localizing accordingly. At the beginning of a modern era, descriptions of violence became more frequent, and it can be discerned as belonging to the reality of its own time and changes in warfare, as well as in the parallels found in other Western European chronicles, the Old Testament and scenes in ancient legends. The appeal to mobilize battles and protect women from the enemy was described in horrific, vividly coloured violence.

Livonia as a border area between Catholic Europe, until the 15th century pagan Lithuania and Orthodox Russia existed almost always. At the beginning of the modern period, its territory was the object of fights between the major regions. Women for five centuries were part of military conflict, where they mostly had the role of victims. Only few upper-class women affected military processes, and the means to do so included their family ties.

Kopīgās tendences Latvijas Universitātes un Latvijas Republikas vēsturē starp pasaules kariem

Common Trends Shared By the University of Latvia and the Republic of Latvia Between the World Wars

Raimonds Cerūzis, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Raimonds.Ceruzis@lu.lv

Rakstā aplūkota Latvijas akadēmiskās elites iesaiste nacionālās augstskolas (vēlākās Latvijas Universitātes) izveidē un attīstībā starp abiem pasaules kariem. Vēstures avoti liecina par ciešo kopsakaru starp augstskolas izveides un attīstības iezīmēm un kopīgo valsts vēsturi dažādās tās attīstības stadijās starpkaru periodā. Plašāk apskatīti tādi aspekti kā augstskolas nozīme jaunās valsts ideoloģijā, starpnacionālās attiecības, saimnieciski finansiālie aspekti, tostarp darbinieku darba apstākļi un atalgojums, kā arī mācībspēku iesaiste politiskajās aktivitātēs gan parlamentārisma, gan autoritārisma posmā. Visi šie aspekti atspoguļo atbilstošas tendences valstī kopumā. Īpaši izcelta atsevišķu personību loma, jo augstskolas mācībspēki Latvijas valsts tapšanas laikā un autoritārisma periodā uzskatāmi par viedokļu līderiem.

Atslēgvārdi: Rīgas Politehniskais institūts, Latvijas Augstskola, Latvijas Universitāte, starpnacionālās attiecības, vācbaltieši, politika, ideoloģija, izglītība, pētniecība, studijas.

The article reflects on involvement of the Latvian academic elite in the establishment and development of the University of Latvia between the two world wars. Historical sources show a close connection between the features of the establishment and development of the university and the common history of the country at various stages of its development in the interwar period. The aspects such as the role of higher education in the ideology of the new state, interethnic relations, economic and financial aspects, including their wages and working conditions, and the involvement of academics in political activities during both the parliamentary and authoritarian stages are discussed in greater detail. All these aspects reflect the corresponding trends in the country. The role of individual personalities is especially highlighted, since the teaching staff of the university is considered to be the leader of opinion during the formation of the Latvian state and the period of authoritarianism.

Keywords: Riga Polytechnical Institute, University of Latvia, international relations, interethnic relations, Baltic Germans, politics, ideology, education, research, study.

Augstskolas un valsts attīstības sākumi

Ideja par latviešu augstskolu dzima vēl pirms Latvijas Republikas proklamēšanas. Līdzīgi kā prasības pēc latviešu pašnoteikšanās, arī augstskolas vīziju latviešu inteliģences aprindas aktīvi sāka apspriest pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Krievijas impērijā. Šo ideju atbalstīja plašs spektrs latviešu politiķu – gan konservatīvāk orientētie, gan liberālās pilsoniskās aprindas, gan strādniecība un latviešu strēlnieki, kas simpatizēja sociāldemokrātiem un pat vēlākajiem lieliniekiem.

Valsts un pirmās augstskolas tapšanas gaita bija tiešām spraiga. Īsā laika posmā bija risinājušies daudzi un šķietami haotiski notikumi, kas mainīja Latvijas politiskās reālības. Spilgti tas atainojās Rīgā esošās augstskolas piemērā – to par pamatu jaunas augstskolas izveidei izraudzījās visas varas. Proti, jau Pirmā pasaules kara pēdējās nedēļās vācu okupācijas vara Rīgā uz Politehnikuma bāzes izveidoja Baltijas Tehnisko augstskolu (*Baltische Technische Hochschule*), tad Pēteru Stučkas vadītā lielinieku padomju Latvijas valdība pārņēma latviešu augstskolas ideju un ar 1919. gada 8. februāra dekrētu Politehnikuma vietā nodibināja Latvijas Augstskolu, savukārt Andrieva Niedras valdība pēc Rīgas atkarošanas no lieliniekiem 1919. gada 22. maijā atkal tajās pašās telpās atjaunoja vācu veidoto Tehnisko augstskolu, un visbeidzot sekoja Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdības veidotās Latvijas Augstskolas atklāšana 28. septembrī. Neatkarības gados no šīs plejādes kā Latvijas Augstskolas (vēlākās

Latvijas Universitātes – LU) priekštece tika izslēgta lielinieku pasludinātā augstskola – parasti to ignorēja kā īsi pastāvējušu anomāliju. Tās statusu, līdzīgi kā visus lielinieku sociālistiskos pārveidojumus, pamatoti uzskatīja par pretlikumīgu, tādu, kas grauj tiesiskumu un tradīcijas.¹

Augstskola bija viens no svarīgākajiem jaunās valsts kultūras, ideoloģijas un noteikti arī politikas izaicinājumiem. Pat nosaukuma meklējumi – vai mācību iestāde saucama par augstskolu vai universitāti – bija liels ideoloģisks izaicinājums. Vēl īsi pirms jaunā nacionālā augstskola vēra durvis studentiem, tās izveides komisijas vadītājs filozofs Pauls Dāle 1919. gada 12. septembra sēdē ierosināja to saukt par Latvijas Universitāti. Tomēr pret šādu tagad pašsaprotamu un ierastu nosaukumu izveidojās asa opozīcija, redzamākie tās pārstāvji bija agronoms un nākamais Lauksaimniecības fakultātes dekāns Jānis Bergs un teologs, vēlākais Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns Kārlis Kundziņš. Viņi uzskatīja, ka mācību iestādes nosaukums jāveido pēc iespējas latviskāks, proti, jāsauglabā apzīmējums “augstskola” un jāizvairās no internacionālā vārda “universitāte”. Diskusija noslēdzās ar to, ka nolēma jautājumu nodot presei, lai ar tās palīdzību nosaukuma apspriešanā iesaistītu sabiedrību.² Nekāda publiska diskusija gan nesekoja, tā vietā komisijas vairākums vienojās par nosaukumu Latvijas Augstskola.³ Bija vajadzīgi vēl trīs gadi, lai akadēmiskā elite atbrīvotos no aizspriedumiem un izšķirtos par nosaukumu Latvijas Universitāte, kas saglabājies līdz mūsdienām. 1923. gada 28. martā Latvijas Republikas Saeima apstiprināja augstskolas Satversmi ar jauno nosaukumu. Ar vārdu kombināciju “Latvijas Universitāte” valsts netieši monopolizēja visu augstāko izglītību, neatstājot vietas citām universitāšu tipa augstskolām. Te jāatceras, ka Eiropā vispārpieņemtā prakse bija universitātes saukt pilsētu, nevis valstu

vārdos. Tālaika Latvijas valstsvīru un akadēmiskās elites skatījumā bija būtiski uzsvērt, ka šī ir jaunās valsts universitāte un, ja radīsies citas, tās būs pakārtotas. Vēlāk LU akadēmiski zinātniskais pārākums izpaudās attieksmē pret jaunajām augstākās izglītības iestādēm, vispirms – Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju, bet jo īpaši cittautiešu veidotajām privātajām augstskolām, piemēram, Rīgas Herdera institūtu un Krievu universitātes zinātņu institūtu.⁴

Augstskolas izveides tiesiskais pamats bija Pagaidu valdības 1919. gada 2. augusta lēmums par bijušā Rīgas Politehniskā institūta reorganizācijas komisijas izveidi, kas vēlāk pārtapa jaunās nacionālās augstskolas organizācijas komisijā. Sākotnēji process bija pilnīgā Politehnikuma mācībspēku kontrolē. Darba valoda komisijā bija krievu, jo kopš totālās rusifikācijas Krievijas impērijas augstskolās šī bija valoda, kurā saprasties spēja visi. Protokolus rakstīja gan krieviski, gan latviski, privātas sarunas sākotnēji bieži notika vāciski. Komisija sastāvēja no latviešiem un vāciešiem. Latvieši bija ķīmiķis Pauls Valdēns, agronoms Paulis Lejiņš, mašīnbūves inženieris Kārlis Rezevskis un ekonomists Frīdrihs Brēdermanis, kurš pildīja komisijas sekretāra atbildīgos pienākumus, bet vācieši – ķīmiķis Volde-mārs Fišers (*Woldemar Fischer*), arhitekts Vilhelms fon Striks (*Wilhelm von Stryk*), mehānikas inženieris Pauls fon Denfers (*Paul Denffer*), ārsts un anatoms Alfreds Zommers (*Alfred Sommer*), biologs Teodors (Fjodors) fon Buholcs (*Theodor Bucholtz*), vēsturnieks un ģeogrāfs Alfreds fon Hedenštrēms (*Alfred von Hedenström*) un būvinženieris Edgars Jakobijšs (*Edgar Jakoby*).⁵ Kā redzams, stipri jūtams Politehnikuma mantojums – vairākumā bija eksakto zinātņu pārstāvji, gara zinātņu pārstāvjus no Tērbatas Universitātes tikpat kā nejuta.

Svarīgi zināt, ka pat latviskas izcelsmes komisijas dalībnieki bija konservatīvi un cieši ieauguši vāciskajā akadēmiskajā vidē,

īpaši tas sakāms par P. Valdenu, kurš vadīja tikai pirmās komisijas sēdes (par viņu sk. arī turpmāk).⁶ Pats P. Valdēns atklāti politikā iesaistīties nevēlējās, bet to pašu nevar teikt par viņa kolēģiem. Starp komisijas dalībniekiem bija pavisam nesena-jos vācu laikos politiski aktīvas personas. Tā, piemēram, agronomu P. Lejiņu, vēlāko LU Lauksaimniecības fakultātes dekānu, ar vācu okupācijas varu saistīja viņa vecākais brālis, pazīstamais ārsts Kārlis Morics Lejiņš. 1917. gada nogalē viņš bija iesaistījies vācu organizētās tautas pārstāvniecības darbā, kuras mērķis bija izveidot Zemes padomi, kas vēlāk apstiprinātu vāciešu, latviešu un igauņu kopīgu “Baltijas valsts” projektu. Šo Vācijas un vācbaltiešu aristokrātijas politisko iniciatīvu vadīja vācbaltiešu izglītotais sabiedrības virsslānis. Respektablākie pārstāvji nāca no Tērbatas Universitātes un Rīgas Politehnikuma akadēmiskajām aprindām – studentu korporācijām. To vidū īpaši izcēlās korporācija *Livonia*, kuras biedri Ādolfs Pilars fon Pilhaus (*Adolf Konstantin Jakob Pilar von Pilchau*) un Heinrihs fon Striks (*Heinrich Eduard Karl von Stryk*) Pirmā pasaules kara izskaņā bija nominēti par šīs valsts pagaidu valdības redzamākajiem pārstāvjiem.⁷ Vācu aktivitātēs bija līdzdarbojies arī ekonomists un vēlākais teologs F. Brēdermanis. Savu saistību ar izveidoto Zemes padomi viņš Latvijas proklamēšanas dienā tūlīt pat steigda presē apstrīdēt, kaut gan nenoliedza, ka tās pasākumos piedalījies.⁸ Bez šiem Politehnikuma reorganizācijas komisijas dalībniekiem topošās augstskolas saimē redzamu vietu ieņēma arī no jauktas latviešu un vācu vides nākušais nākamais LU Arhitektūras fakultātes dekāns, profesors un pazīstamais arhitekts Eižens Laube (*Eugen Laube*), kurš, tobrīd vēl būdams Politehnikuma docents, bija iesaistījies šo vācu plānu realizācijā un kļuvis par Zemes padomes locekli.⁹ Starp citu, vēlāk F. Brēdermanis un E. Laube vēlreiz kopīgi izmēģināja laimi

politikā, startējot Satversmes sapulces vēlēšanās sarakstā no mācītāju un akadēmisko aprindu veidotās Kristīgās nacionālās partijas.¹⁰ Abu mēģinājums atkārtoti iesaistīties politikā nevainagojās panākumiem.

Pēc Rīgas pakļaušanas Pirmā pasaules kara laikā vācu okupācijas vara īpaši cerēja, ka vietējās akadēmiskās aprindas veicinās vācu varas nostiprināšanos. Ar tādu domu jau 1917. gada 8. decembrī Mazajā ģildē uz plaši reklamētu sanākumi bija pulcējušies apmēram 400 akadēmisko aprindu delegāti, lielākoties Rīgas Politehnikuma, bet arī Tērbatas Universitātes pasniedzēji, beidzēji un studenti, lai lūgtu Vācijas valdību uz mūžīgiem laikiem Rīgu un visu Baltiju iekļaut Vācijas impērijas sastāvā.¹¹ Akadēmiskā elite Pirmā pasaules kara gados sevi bija publiski pozicionējusi kā Vācijai lojālu un vācu plānus atbalstošu. Tagad politiskā situācija bija mainījusies, bija jāpielāgojas jaunajai realitātei, dažiem to izdarīt bija viegli, citiem grūti vai pat neiespējami, jo nebija pieņemama K. Ulmaņa Pagaidu valdības politiskā platforma. Pirms Latvijas proklamēšanas piedzīvotās politiskās neveiklības akadēmiskā elite tomēr turpmāk centās aizmirst un publiski vairs necilāt. Tā noteikti bija augstu vērtējama akadēmiski izglītotas un tolerantas sabiedrības iezīme.

Latvijas Augstskolas izveide jau 1919. gada augusta otrajā pusē nonāca latviešu vairākuma rokās. Konservatīvo vāciešu īpatsvars reorganizācijas komisijā mazinājās. 1919. gada septembrī tajā līdzdarbojās virkne jaunpieņacēju, to starpā turpmākajos gados pazīstamie Universitātes mācībspēki inženieris Pēteris Nomals, arhitekti E. Laube un Ernests Štālbergs, ķīmiķis Mārtiņš Prīmanis, teologs K. Kundziņš u. c.¹² Daudzi bija politiski aktīvi, viņus iedvesmoja iesaiste jaunās nacionālās augstskolas izveidē. Augstskolas tapšanas apstākļi gan vairāk rāda pārmantojamību, nevis jaunā radišanu. Jaunais slēpās idejā par nacionālo augstskolu, kur gatavotu

valstij noderīgus speciālistus un mācības notiktu latviski, bet tās praktiskais izpildījums balstījās uz veco augstākās izglītības tradīciju. Līdztekus akadēmiski zinātniskajam mantojumam izteikta pārmantojamība no Rīgas Politehnikuma laikiem bija vērojama administrācijā un lietvedībā. Te faktiski nenotika nekādas izmaiņas. Kad 28. septembrī Latvijas Augstskola oficiāli vēra durvis, joprojām ienācēju augstskolā sagaidīja tas pats impozantais, krāšņā uniformā tērptais šveicars, imperatora jātnieku pulka gvardes bijušais kavalērists Pēteris Miķelsons, kurš te bija strādājis kopš 1900. gada un turpināja šo darbu līdz pat 1935. gadam.¹³

Augstskolas kanceleja jeb sekretariāts un tā personālsastāvs tāpat bija maz mainījies. Sekretariātu vadīja latvietis Aleksandrs Valdmanis, kurš Politehnikuma kancelejā bija sācis strādāt jau 1889. gadā¹⁴ (turpat strādāja arī viņa sieva). Viņš turpināja vadīt sekretariātu gan Pirmā pasaules kara laikā, gan P. Stučkas valdīšanas mēnešos 1919. gadā,¹⁵ gan Latvijas Republikas un okupācijas laikā, līdz pat emigrācijai uz Vāciju 1944. gadā, kad bija sasniedzis cienjamu 70 gadu vecumu. Apbrīnojamās amata uzticības dēļ (A. Valdmanis burtiski esot dzīvojis augstskolā) viņš bija tik pieredzes bagāts administrācijas jautājumos, ka viņu respektēja visas varas un vecākās paaudzes akadēmiskais personāls. Turklāt A. Valdmanis konsekventi norobežojās no politikas, tādēļ represīvās varas viņā nesaredzēja pretinieku. Universitātes vadība vēlāk ierosināja A. Valdmanim piešķirt Triju Zvaigžņu ordeni par LU administrēšanu kara apstākļos 1919. gada rudenī, tomēr, iespējams, tieši A. Valdmaņa politiskā distancētība un vāciskais tēls bija cēlonis, kādēļ viņš apbalvojumu tā arī nesaņēma.¹⁶ K. Ulmaņa autoritārisma gados LU iekšienē gan bija jūtama zināma kurnēšana par rektorāta (sekretariāta) un iestādes “pelēkā kardināla” A. Valdmaņa šķietamo vāciskumu, kurš

ģimenē ar sievu sarunājies vāciski un, neņemot vērā labo atalgojumu, pilnīgi nemaz nav pievērsies iestādes reprezentācijai uz ārieni. Darbu augstskolā A. Valdmanis beidza tikai līdz ar vācu okupācijas karaspēka un civilās pārvaldes atkāpšanos no Rīgas 1944. gada oktobrī.¹⁷ Zīmīgi un pamācoši ir tas, ka sekretariāts pildīja visas (!) augstskolas administrācijas funkcijas. Studentu skaits LU salīdzinājumā ar Politehnikuma laikiem bija pieaudzis, bet sekretariāta darbinieku skaits pat samazinājies. Kā augstskolas vadībai daudzkārt ziņoja sekretariāta darbinieki, viņi tikuši galā ar pienākumiem, tikai pateicoties ilggadējai pieredzei. Situācijas ilustrācijai 1930. gadā LU bija 8570 studentu, bet sekretariātā – tikai 14 darbinieki. Tiešām apbrīnojama darba organizēšana, kas nav iedomājama mūsdienās. Toreiz LU sekretariāts veica visu darbu studentu lietās, kā arī LU Padomes, dekānu padomes, rektorāta un citās lietās. Protams, sekretariāts regulāri sūdzējās par pārslodzi un prasīja darbinieku skaitu palielināt vismaz par 3–4 darbiniekiem.¹⁸

Līdzīgi kā valstī kopumā tās pastāvēšanas pirmajos gados, arī augstskolas darbības priekšnoteikums bija finansējums. Akadēmiskajās aprindās vispārzināms bija Rīgas Politehniskā institūta saimnieciskās veiksmes stāsts. Pirms darbības apturēšanas institūtam bija nauda, obligācijas, vērtspapīri un citas vērtības 869 262,50 rubļu apmērā.¹⁹ Savukārt visa kapitāla lielums, ieskaitot nekustamo īpašumu, bija 2 571 058,29 rubļi – visnotaļ iespaidīga summa.²⁰ Sākotnēji bija cerības, ka līdzekļus izdosies atgūt un tas būs “starta kapitāls” augstskolai. Drīz nacionālās augstskolas veidotāji bija spiesti piedzīvot smagu vilšanos, jo prāvie finanšu līdzekļi kara un juku laikos bija zuduši. Daudzie stipendiju fondi un dāvinājumi bija jāpasludina par slēgtiem, jo līdzekļi tajos nebija atgūstami.²¹ Tādēļ 1919.–1920. gadā finanšu resursu trūkuma dēļ personālā pat bija jūtama

bezcerīga nolemtība. Pamatu izaugsmei saredzēja jaunatnes vēlmē studēt (proti, ar to saistītajās studiju maksās), kas kļuva par raksturīgu tālaika sabiedrības iezīmi.

Visas varas, kas lielajā juku gadā – 1919. gadā – valdīja Rīgā (lielinieki, vācieši utt.), bija plānojušas izsludināt studentu uzņemšanu. Tai bija jānotiek septembrī. K. Ulmaņa Pagaidu valdība šo mērķi turpināja īstenot. Pieprasījums pēc augstākās izglītības bija liels, prasība par latviešu inteliģences vairošanu bija pašsaprotama, un valdīja pārliecība, ka tagad augstskolas durvis visiem nacionālajiem censoņiem būs plaši atvērtas. Laika organizācijai bija pavisam maz, turklāt neviens nebija pilnīgi pārliecināts par militārpolitisko stabilitāti un valsts izredzēm – turpinājās brīvības cīņas. Vispirms bija jāizlemj par kritērijiem studētgrībētājiem. Kopumā saglabājās daudz iezīmju, kas piemita Krievijas impērijas laika kārtībai. Pirmais augstskolas rektors Ernests Felsbergs cara laika augstākās izglītības mantojuma iznīdēšanu studiju procesa organizēšanā pat pasludināja par vienu no svarīgākajiem darbības uzdevumiem. Uz Krievijas parauga balstītais obligāto priekšmetu lielais skaits, nepieciešamība pelnīt naudu studiju maksai, savā jomā vienīgā topošā speciālista atkarība no mazāk zināšiem profesoriem bija impērijas mantojums, ko viņš vēlējās aizstāt ar Rietumeiropas liberālo augstākās izglītības pieredzi.²² Šādu uzdevumu varēja īstenot tikai ar atbilstošu akadēmisko personālu, bet tieši mācībspēku trūkums bija viena no galvenajām problēmām. Pēc lielinieku padzišanas no Rīgas 1919. gada vasarā augstskolas administrācijas pārstāvji konstatēja, ka par pasniedzējiem var noalgot tikai 14 štata pasniedzējus. Tie bija inženieris-ģeologs Alvilis Buholcs (*Alwill Buchholtz*), agronoms Vilhelms Burzians (*Wilhelm Bursian*), inženieris Oskars Hābermanis (*Oskar Habermann*), biologs Ernests Hekels (*Ernst Häckel*), aizvēsturnieks un etnologs

Fricis Henšels (*Fritz Haensell*), vēsturnieks un ģeogrāfs A. fon Hedenštrēms, inženieris Karls Heincs (*Karl Heintz*), arhitekts E. Laube, filologs Oskars Māzings jeb Maziņš (*Oscar Masing*),²³ jurists Karls Šillings (*Carl Schilling*), statistiķis Burhards fon Šrenks (*Burchard von Schrenck*), filologs Alberts Fogts (*Albert Vogt*), arhitekts Eduards Veiss (*Eduard Weiß*),²⁴ filologs Rūdolfs Cimmermanis (*Rudolf Zimmermann*),²⁵ pieci ārstatnieki – ķīmiķis Maksimiliāns fon Glāzenaps (*Maximilian von Glasenapp*), veterinārmediķis Kārlis Kangro (*Carl Kangro*), valsts zīnību speciālists Vilhelms Klumbergs (*Wilhelm Klumberg*),²⁶ inženieris Georgs Nolteins (*Georg Noltein*), inženieris Voldemārs Vencelidess (*Woldemar Wencelides*)²⁷ un seši asistenti.²⁸ Protams, tas bija pieticīgs akadēmiskā personāla štats, turklāt absolūta vācu dominante, tomēr tieši šie cilvēki pelnījuši atzinību, jo vairums no viņiem kļuva par pirmajiem Latvijas Augstskolas akadēmiskā personāla pārstāvjiem.

Svarīgs uzdevums bija atgūt pasaulē izklīdušos Latvijai piederīgos mācībspēkus un noteikt prasības akadēmiskajiem amatiem. Īpaši tas attiecās uz latviešiem. Prasības pasniedzēja amatam bieži bija visai pieticīgas, tas skaidrojams ar akadēmiskā personāla katastrofālo trūkumu.²⁹ Sākums bija grūts un haotisks, bet jau 1921. gadā bija nokomplektēts mācībspēku pamatsastāvs – strādāja 48 profesori, 94 docenti, deviņi privātdocenti, 19 lektori, 42 asistenti, bija izveidota un darbu sākusi centrālā bibliotēka.³⁰ Turpmāk akadēmiskā personāla skaits turpināja augt, tā, piemēram, 1933. gadā jau bija 94 profesori un 160 asistenti.³¹

Līdzīgi kā mūsdienās, aktuāls jautājums bija motivējoša atalgojuma izmaksa, lai valsts augstskolai piesaistītu trūkstošo akadēmisko personālu. 1919. gada 9. septembra sēdē augstskolas veidotāji nolēma, ka sākotnēji noteiktā profesoru alga jāpalielina no 900 rubļiem mēnesī līdz

1200 rubļiem, jo mācībspēku ieskatā algas lielums nebija konkurētspējīgs. Te gan jāteic, ka arī 1200 rubļu lielais atalgojums pēckara inflācijas apstākļos bija pieticīgs. Sākotnēji augsti un reāli neizpildāmi bija arī pasniedzēju slodzes jeb nodarbinātības kritēriji. Tā, piemēram, bija noteikts, ka pilnas algas saņemšanai jānovada sešas stundas nedēļā – lekcijas vai praktiskās nodarbības. Profesoriem noteica algu par sešām stundām nedēļā līdz 1200 rubļiem mēnesī un par katru virsstundu 50 rubļus nedēļā. Docentiem paredzēja maksāt $\frac{3}{4}$ no profesoru algas, savukārt rektoram pie pasniedzēja algas nolēma papildus maksāt 600 rubļu mēnesī utt.³²

Vairākums augstskolas veidotāju ņēma vērā valsts smago saimniecisko realitāti un priekšstatos par atalgojumu bija pieticīgi. Tā, piemēram, K. Kundziņš, J. Bergs un S. Paegle pat bija pārliecināti, ka augstskolai jānodrošina pasniedzēji tādā apmērā, lai papildu darbs citviet nebūtu jāstrādā. Īpaši to attiecināja uz papildu darbu valsts sektorā. Tādēļ nolēma, ka valsts dienestā strādājošie var augstskolā saņemt tikai pusi algas.³³ Ievērojami mazākas bija augstskolas sekretariāta darbinieku algas – viņu pārziņā pēc darba uzsākšanas nonāca kopējā lietvedība, administrācija, visi nepabeigtie ar Politehnikuma pārņemšanu saistītie jautājumi utt. Augstskolas sekretariāta vadītājs A. Valdmans 1920. gada augustā saņēma 225 rubļus mēnesī, vēl algoja tikai mašīnrakstītāju un kurjeru.³⁴

Lai saprastu, kāds bija augstskolas algu salīdzinošais apmērs, labs palīgs ir tālaika pārtikas produktu cenas. 1920. gada vasarā Rīgā viena mārciņa (0,453 kg) rupjmaizes brīvajā tirgū bez pārtikas kartītes maksāja ap 2,5 rubļiem, mārciņa cūkas speķa vai kartupeļu – ap 5–6 rubļiem, mārciņa kviešu miltu – ap 12 rubļiem, mārciņa sviesta – ap 27–30 rubļiem, bet importprece cukurs – pat vairākas reizes dārgāk par sviestu utt.³⁵ Vēl jāņem vērā, ka tobrīd

Latvijā bija uzbangojusi pēckara pārvērtību izsauktā inflācija, pārtikas cenas kopš 1919. gada nogales bija palielinājušās vismaz divreiz. Tādējādi augstskolas samaksa drīzāk uzskatāma nevis par atalgojumu, bet gan darbu “par vēdera tiesu”. Cenas laukos bija zemākas, bet rīdžiniekiem tas neko nenozīmēja, jo tālāki braucieni bija retums. Droši var teikt, ka lielā mērā augstskolas izveide balstījās uz tās veidotāju entuziasmu un pašuzpurēšanos, līdzīgi kā tas notika arī Latvijas valsts izveides darbā.

Lielais pasniedzēju darba stundu skaits nedēļā un ar to saistītā atalgojuma apjoms tika asi kritizēts jau kopš 1919.–1920. gada. Visasāk to kritizēja pasniedzēji ar Eiropas augstskolu pieredzi. Sevišķi izcēlās no Vācijas atbraukušais pazīstamais latviešu tautsaimniecības profesors un vēlākais politiķis Kārlis Balodis, kurš 1919. gada 23. septembra sēdē uzsvēra, ka ārzemēs profesoram prasa tikai divas lekciju stundas un vienu semināra stundu nedēļā, tādēļ arī Latvijā stundu skaita minimums būtu ievērojami pazemināms.³⁶

Ilustrācijai ieskats Filoloģijas un filozofijas fakultātes darbinieku noslodzē 1920. gadā, kas, piemēram, bija krietni mazāka nekā Mehānikas fakultātē, kur bija daudz praktisko darbu (apm. 16 stundas nedēļā).³⁷

Jau tā samilzušajai atalgojuma problēmai un finanšu līdzekļu nepietiekamībai kopš 1919. gada otrās puses klāt nāca bijušo Politehnikuma pasniedzēju, darbinieku, atraitņu vai citu pēcteču prasības par pabalstu un pensiju izmaksu. Bieži augstskolas veidotāji saņēma emocionālus iesniegumus par postu un trūkumu, kādā dzīvojušas redzamu universitātes profesoru atraitnes vai citi pēcteči. Ļoti aktīvi pieprasīt Politehnikuma kādreiz piešķirtās privātās pensijas sāka mantinieki, atraitnes un bērni no Vācijas. Visbiežāk tie bija vācbaltieši, kas bija devušies emigrācijā pēc lielajām politiskajām pārvērtībām. Latvijas Augstskolai kā saistību pārņēmējai jau tā smagajā kara un pēckara laika finanšu situācijā pensiju izmaksa uzlika smagu slogu. 1920. gada iesākumā augstskolas

Tabula

Pamatdarbā Latvijas Augstskolā strādājošo pasniedzēju darba apjoms nedēļā (noslodzē) Filoloģijas un filozofijas fakultātē 1920. gada rudens semestrī³⁸

Amats, vārds, uzvārds	Vadīto nodarbību valoda	Lekciju un/vai semināru nosaukums, ilgums stundās	Kopā stundas nedēļā
Doc. Leonīds Arbuзовs	Krievu	Viduslaiku vēsture (4 st.), Vēstures seminārs (2 st.)	6
Prof. (ar Mg. grādu) Ernests Felsbergs	Latviešu	Mākslas vēsture (2 st.), Ievads klasiskajā filoloģijā (2 st.), Grieķijas vēsture (2 st.), Grieķu autori (2 st.)	8
Doc. Arnolds Spekke	Latviešu	Spāņu literatūras vēsture (2 st.), Ievads romāņu filoloģijā (2 st.), Vakareiropas literatūras vēsture (2 st.)	6
Doc. Pēteris Zālīte	Latviešu	Filozofijas vēsture (3 st.), Filozofijas seminārs (2 st.)	5
Prof. Jānis Endzelīns	Latviešu	Latviešu valoda (3 st.), Slāvu valodas salīdzinošais kurss (3 st.), Ķermāņu pirmvaloda (2 st.)	8

vadība gan apņēmās maksāt līdz šim piešķirtās pensijas pensionētajiem darbiniekiem un atraitnēm samazinātā apmērā,³⁹ tomēr drīz noteica, ka pensiju izmaksu regulēs speciāls likums.⁴⁰

Apmēram divu gadu laikā pēc Neatkarības kara beigām atalgojuma sistēmu augstskolā izdevās sakārtot un padarīt taisnīgu un saprotamu. Tā, piemēram, 1922. gada rudenī rektora atalgojums pielīdzināts ministra biedra atalgojumam, profesori pielīdzināti 1. ierēdņu kategorijai, kurus ieceļ Ministru kabinets, docenti – 4. kategorijai, kurus ieceļ resora priekšnieks utt., dekāni saņēma 30% no profesora algas plus 10 rubļus par katru fakultātes studentu, fakultātes sekretārs – 25% no profesora algas plus 2,5 rubļus par katru studentu utt.⁴¹ Šī sistēma, kur augstskolas akadēmiskais personāls tika pielīdzināts valsts ierēdņiem, ļāva vēlāk piešķirt valsts garantēto vecuma pensiju tiem, kas augstskolā vai citā valsts ierēdņim līdzvērtīgā amatā bija nostrādājuši vismaz 20 gadus. Līdz okupācijai valsts garantētās vecuma pensijas attiecās uz visai šauru Latvijas iedzīvotāju daļu, tādēļ šāda iedzīvotāju grupa bija privileģēta.

Nesamērīgi augstu noteiktās pasniedzēju slodžu prasības 20. gados LU pakāpeniski samazināja un atalgojumu palielināja. Tas bija cieši saistīts ar vispārējo ekonomiskās situācijas uzlabošanos. Augstskola sāka izskaust mācībspēku daudzus gadus piekopto paralēlo nodarbinātību. Universitātes Padome 1925. gada 4. februārī pieņēma lēmumu, ka štata vieta augstskolā nav savienojama ar citu štata vietu valsts vai privātā dienestā uz pilnu darba laiku. Ar augstskolas Padomes piekrišanu bija atļauta blakus nodarbošanās, ja tā nav valsts darbs un ir saistīta ar mācībspēka specialitāti un netraucē darbam Universitātē.⁴²

LU pasniedzēju personīgās lietas arhīvā liecina, ka jau 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā profesori tomēr saņēma Latvijas

apstākļiem ļoti labu atalgojumu. Tā, piemēram, Arhitektūras fakultātes dekāns, profesors un plaši pazīstamais arhitekts E. Laube par 1928. gadu bija atalgots ar 10 461,74 latiem (mēnesī vidēji 871 Ls), bet par 1930. gadu saņēma 9461,84 Ls (mēnesī vidēji 788 Ls).⁴³ Šāds atalgojums ļāva ne tikai pilnvērtīgi pārtikt, bet arī iegādāties tālaika luksuspreces (gleznas, vērtsliektas, radioaparātus, pat automobiļus). Tā kā atalgojums bija saistīts arī ar valsti noteiktām valsts amatpersonu algu kategorijām, mācībspēki saņēma līdzīgu atalgojumu, tas nemēdza atšķirties atsevišķās fakultātēs, un to nekādā veidā neietekmēja pasniedzēja tautība vai pavalstniecība. Tā, piemēram, Vācijas pavalstnieks, vācietis un LU ilggadējs teoloģijas profesors Imanuels Bencingers (*Immanuel Benzinger*) saņēma algu pēc 1. amatu grupas, kas 1930. gadā bija kopā 10 368 Ls (mēnesī vidēji 864 Ls).⁴⁴ Savukārt vēstures profesors vācbaltietis Leonīds Arbuzovs (*Leonid Hans Nikolaus Arbusow*) 1930. gadā saņēma 8578,56 Ls (mēnesī vidēji 714 Ls).⁴⁵ Turklāt jāatzīmē, L. Arbuzovs nebija pārlieku centīgs lektors, lekcijas 20. gadu nogalē joprojām lasīja krieviski, semestri mēdza noturēt tikai vienu vai maksimāli divus nodarbību kursus un atsevišķos gados kā zinātnisko sasniegumu norādīja tikai mazus šķirkļus leksikonos vai dažas lapas apkopojošās grāmatās, kas izdotas ārpus Latvijas, toties devās zinātniskos komandējumos un savāca Latvijas vēsturei noderīgu materiālu Vatikāna arhīvā.⁴⁶ Pasniedzēju atalgojums parasti spēja pilnībā nodrošināt viņu ģimenes. Profesoru atalgojums mēnesī bija pat 6–8 reizes lielāks nekā parastam rūpnīcas strādniekam. Profesoru un arī docentu sievas tādēļ varēja nestrādāt algotu darbu – tā bija visai plaša parādība 30. gados. Solidais atalgojums bija apliecinājums, ka LU augstu novērtē katru mācībspēku un viņa sniegumu pat tajos gadījumos, kad mācībspēks vadīja tikai vienu lekciju kursu semestri.

Arī paši pasniedzēji bija lojāli savai darba-
vietai, nemēdza to pamest un strādāja ļoti
godprātīgi.

Liels saimniecisks ieguvums LU bija
arhitekta un uzņēmēja Kristapa Morberga
pēcnāves novēlējums 1928. gadā. K. Mor-
bergs novēlēja Universitātei astoņus nam-
īpašumus Rīgas centrā un Jūrmalā, kā arī
finanšu resursus. Latvijas apstākļiem mil-
zīgā dāvinājuma pārņemšana un apsaim-
niekošana lika LU apgūt jaunas finansiālas
un saimnieciskas iemaņas, kādas agrāk tai
nebija vajadzīgas. Filantropa dāvināto īpa-
šumu pārņemšanā aktīvi iesaistījās viņa at-
raitne vāciete Auguste Morberga, dzimusi
Hartmane. Savukārt tūlīt pēc dāvinājuma
saņemšanas uzradās vairāki K. Morberga
radinieki un ģimenes kalpotāji, kas lūdza
ikmēneša pensijas no K. Morberga dāvinā-
juma (fonda).⁴⁷

Saskaņā ar mecenāta novēlējumu LU rī-
cībā nonāca arī prestižais viesnīcas “Roma”
nams (saukta arī *Hotel de Rome*, Otrā pa-
saulē kara laikā nams nodega, tagad tā
vietā ir viesnīca “Rīga”). Tas uzskatāms
par nozīmīgāko novēlējuma sastāvdaļu. LU
nolēma to iznomāt. 1930.–1931. gada mijā
LU rīkoja sacensību (konkursu) par “Ro-
mas” viesnīcas un restorāna nomu. Vienlai-
cīgi ar nomnieka izvēli LU uzsāka arī vērie-
nīgu viesnīcas pārbūvi. Būvdarbu kontroli
uzņēmās arhitekts, ilggadējais Arhitektū-
ras fakultātes dekāns profesors E. Laube.⁴⁸
Viesnīcas pārbūve sakrita ar vispasaules
ekonomiskās depresijas periodu, tādēļ pro-
jekta īstenošana ieilga, uz brīdi kļuva pat
bezcerīga. Krīzes iespaidā projekta finan-
sēšanai nevarēja piekļūt liela filantropa
uzkrātajam kapitālam. Kapitāls glabājās
dažādās bankās, un visām bija radušās
finanšu grūtības, tostarp sabrukumu pie-
dzīvoja “Unionbanka” un dažādas savstar-
pējās kredītēšanas iestādes, kur mecenāts
kādreiz bija ieguldījis naudu. Tādējādi ap-
draudēta bija visa K. Morberga novēlējuma
finanšu līdzekļu daļa. Rīgas vācu prese, kas

bija īpaši ieinteresēta viesnīcas jautājumā
(viesnīcas un restorāni bija vācisks bizness,
tāpēc arī “Romās” nomnieki Jirgensoni,
būdami latvieši, saglabāja vācisku uzvārda
transkripciju, lai turpinātu vēl pirms Pir-
mā pasaules kara popularitāti iemantojušā
uzņēmuma zīmola slavu), kritizēja LU par
to, ka tā savu kapitālu nav glabājusi dro-
šākā vietā, piemēram, Latvijas Bankā,⁴⁹ bet
augstskola attaisnojās, ka pats novēlētājs
naudu ieguldījis šādos finanšu institūtos.⁵⁰

Viesnīcas atklāšana pēc pārbūves
1932. gada 9. septembrī kļuva par svarīgā-
ko notikumu augstskolas dzīvē 1932. gadā
un droši vien par nozīmīgāko saimniecis-
ko notikumu visā tās pastāvēšanas vēsturē.
Tās atklāšanu vadīja LU rektors Mārtiņš Bi-
manis, piedalījās Valsts prezidents Alberts
Kviesis, Ministru prezidents Mārgers Sku-
jenieks, valdības ministri, ārvalstu diplo-
māti un citi sabiedrībā redzami ļaudis. Šī
neapšaubāmi tobrīd bija lielākā, moder-
nākā un prestižākā viesnīca valstī, līdz ar
to tās atklāšana bija ievērojams notikums
visas valsts dzīvē. Modernizācija un pārbū-
ve skāra visas nama telpas, īpaši nozīmi-
ga bija laikmetam atbilstošu vannas istabu
izbūve viesnīcas 67 numuriņos, kā arī pir-
mā stāva restorāna *Otto Schwarz* un slave-
nā pagrabstāva restorāna-kroga “Romās
pagrabs” (*Romkeller*) pārbūve. Viesnīcas
numuriņu mēbeles un interjera priekšme-
ti gan vēl bija saglabājušies no iepriekšē-
jiem laikiem un kādam varēja šķist nolie-
toti vai bezgaumīgi. Liela nozīme “Romās”
viesnīcas un restorānu spožajā slavā pirms
un pēc renovācijas bija šī ģimenes uzņē-
muma ilggadējai valdes priekšsēdei Dorei
Jirgensonei, kura, kā viesnīcas atklāšanas
brīdī rakstīja Rīgas vācu prese, bija lieluz-
ņēmuma “smadzenes” un vienlaicīgi gas-
tronomiski skolotā “dvēsele”.⁵¹ Latviešu
preses izdevumi savukārt cerīgi piebilda,
ka restorāna saimnieki solījuši cenas turēt
“piemērotas krīzes laikam”.⁵² Jau pēc da-
žiem gadiem par viesnīcu teica, ka tā esot

viena no labākajām Eiropā, līdzīgi arī tās restorāni, kas izcelties ar priekšzīmīgiem ēdieniem, grezno arhitektūru un interjeru franču karaļa Ludviga XVI stilā.⁵³ Tik tiešām, gan viesnīca, gan tās restorāni kļuva par vietu, kur regulāri pulcējās valdības un dažādu organizāciju pārstāvji, notika diplomātiskas sarunas un vienošanās par līgumiem. Reizēm pat šķita, ka “Romās” telpas monopolizējušas šo jomu, un, protams, LU varēja patiesi lepoties ar veiksmīgo saimniecisko darbību. Bija skaidri redzams, ka ienākumi par “Romās” viesnīcas apsaimniekošanu ļauj vēl vairāk uzlabot atalgojumu Universitātē.

Svarīgs darījums LU notika 1940. gadā, līdzīgi kā viesnīcas “Roma” gadījumā, arī tam bija tālejoša nozīme augstskolas finanšu situācijas uzlabošanā. LU un K. Morberga fonds nolēma no Latvijas Kredītbankas iegādāties vācbaltiešu izcelotāju atstāto viesnīcu *Metropol* (arī “Metropole”, tagad viesnīca *Astor*), tādējādi kara apstākļos ieguldot apdraudēto valūtu vērtīgā nekustamajā īpašumā. 1940. gada 18. martā LU un K. Morberga fonds nosūtīja attiecīgu pirkuma piedāvājumu Latvijas Kredītbankai, kuras pārziņā bija nonākuši vācu īpašumi. 12. jūnijā, īsi pirms Latvijas okupācijas, Latvijas Kredītbankas direktors Andrejs Bērziņš deva savu piekrišanu darījumam.⁵⁴ Ieņēmumus no viesnīcas apsaimniekošanas bija paredzēts izmaksāt mazuļīgo un centīgo studentu stipendijām.⁵⁵ Tāpat kā viesnīcu “Roma”, arī *Metropol* LU vadītais K. Morberga novēlējuma fonds nodeva nomā A/S *Ch. Jürgenson – Otto Schwarz*, tikai šoreiz bez konkursa.⁵⁶ Līdzšinējā veiksmīgā sadarbība un uzņēmuma prestižs Eiropas mērogā padarīja alternatīvu meklēšanu par bezjēdzīgu.

Latvijas Augstskolas attīstība piedzīvoja līdzīgu saimniecisku izaugsmi, burtiski atspoguļoja aktuālo valsts saimniecisko situāciju, ko diktēja gan pašmāju, gan starptautiskā situācija. Tādējādi augstskolas

attīstībā labi vērojams gan pēckara saimnieciskās un finanšu krīzes iespaids, gan 20. gadu izaugsme, 30. gadu sākuma ekonomiskās krīzes iespaids un saimnieciska atkopšanās turpmākajos gados.

Demokrātijas perioda sasniegumi un problēmas

Tomēr daudz uzskatāmākas, pat sistēmātiskas ir politiskās paralēles, kas sākas ar pašiem valsts pirmsākumiem. Baltijas Tehniskās augstskolas, vēlākie Latvijas Augstskolas studenti bija blakus latviešu politiķiem Tautas padomē, kad tā proklamēja Latvijas Republiku. Divas Rīgas latviešu studentu korporācijas “Selonija” un “Talavija” rūpējās par drošību Latvijas proklamēšanas laikā Rīgas Otrajā teātrī (tagad Nacionālais teātris). Savukārt nākamajā dienā, 1918. gada 19. novembrī, arhitektūras students, vēlākais brīvības cīņu dalībnieks, LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes filozofijas absolvents⁵⁷ un “Pērkonkrusta” organizācijas vadītājs, “Selonijas” biedrs Gustavs Celmiņš kopā ar savu korporācijas biedru Nikolaju Grundmani un citiem savas korporācijas biedriem pie tagadējās Latvijas Universitātes galvenās ēkas ieejas durvīm izkāra divus karogus, šūtus no teātrī izmantotā sarkanbaltsarkanā drapējuma. Tā bija pirmā reize, kad neatkarīgās valsts vēsturē pie kādas oficiālas iestādes vairākas dienas plīvoja Latvijas karogs.⁵⁸ Dienu pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, vācu okupācijas karaspēkam vēl atrodoties Rīgā, G. Celmiņa vadībā no postamenta gāza arī vācu varas jaunizveidoto un latviešu nīsto vācu militārisma un spēka simbolu – no koka veidoto vācu “landšturma” (zemessardzes) karavīra monumentu, kas atradās laukumā pie tagadējās Rīgas apgabaltiesas. Studenti apsējuši virvi ap skulptūru, vilkuši to pa Rīgas ielām un kādā pagalmā sadedzinājuši,

paturot koka šautenes galu kā trofeju, tādējādi Rīga un jaunā Latvija bija atbrīvojušies no okupācijas varas simbola, par kuru studentu aprindās klīdis ironisks skaitāmpantiņš: “*Kas tika sistis un nenosistis, to tagad sargā landšturmists.*”⁵⁹ Nedrīkst aizmirst arī par Rīgas studentu lielo atbalstu politiskām pārvērtībām 1918.–1920. gadā. Tā, piemēram, visas vācu studentu korporācijas jau 1918. gada novembra pirmajā pusē aktīvi iesaistījās vietējā karaspēka – zemessardzes (landesvēra) veidošanā un vēlāk Latvijas karaspēka sastāvā Neatkarības kara laikā (1918–1920) dedzīgi cīnījās ar lielinieku sarkano armiju. Līdzīgi arī latviešu studentu korporāciju veidotā Atsevišķā studentu rota bija viena no pirmajām Latvijas karaspēka vienībām un pašai ziedīgi piedalījās cīņās ar Latvijas pretiniekiem. Tās komandieris Artūrs Galindoms pēc LU Arhitektūras fakultātes beigšanas kļuva pazīstams kā Baltijas valstīs pirmā modernā iepirkšanās centra – Armijas ekonomiskā veikala (tagad “Galerija Centrs”) – un Latvijas Kara muzeja projektu autors.

Studenti un akadēmiskā vide tolaik bija intelektuālie lideri, kas pārējai sabiedrībai rādīja vajadzīgo politiskās attīstības virzienu. Nereti šis virziens ieņēma izteikti nacionālu nokrāsu un radīja domstarpības starp latvisko un vācisko. Tā bija raksturīga perioda iezīme, bet pēc brīvības cīņu beigām vairs nekad nenoveda pie bruņotas sadursmes.

Politiskā attīstība savu zīmogu atstāja arī uz augstskolas vadību. Spilgts piemērs ir P. Valdēns, kam nenoliedzami bija liela pieredze Rīgas Politehniskā institūta direktora amatā (1902–1906) un lieli nopelni ķīmijā. Kara un juku gados pat bija grūti iedomāties citu augstskolas vadītāju viņa vietā. Pat lielinieku režīms P. Valdeni 1919. gada 7. maijā iecēla par augstskolas vadītāju, un viņš paguva izpelnīties padomju preses uzslavas kā Latvijas Augstskolas “nopietnākais zinātnieks”.⁶⁰

Augstskolas vadītāja amatā viņš palika arī vēlāk, kad A. Niedras Latvijas Pagaidu valdības provāciskie spēki 1919. gada 22. maijā lieliniekus bija padzinuši no Rīgas un atjaunoja vācu laiku Tehnisko augstskolu, bet 1919. gada 2. augustā K. Ulmaņa Pagaidu valdība viņu apstiprināja par Bijušā Rīgas Politehniskā institūta reorganizācijas komisijas vadītāju un par Latvijas Augstskolas faktisko pagaidu vadītāju, vēl vairāk – 4. augustā iecēla pat par Izglītības ministrijas Zinātnes un augstskolas departamenta direktoru.⁶¹ 1919. gada 26. novembrī bijušā Rīgas Politehniskā institūta reorganizācijas komisijas (kopš 16. septembra – Latvijas Augstskolas organizācijas komisijas) priekšsēdētāja amatu no P. Valdena pārņēma izglītības ministra Kārļa Kasparsona ieceltais filozofs P. Dāle, kurš šo amatu pildīja līdz 1921. gada 1. jūlijam.⁶² Savukārt no Zinātnes un augstskolas departamenta direktora amata P. Valdeni valdība atbrīvoja tikai 1919. gada 29. decembrī,⁶³ kaut gan faktiski visus Latvijā ieņemtos amatus viņš pārstāja pildīt jau 1919. gada 16. augustā, kad komandējuma aizsegā bija devies uz Vāciju pie sievas; uz Latvijas Augstskolas atvēršanu 28. septembrī viņš neieradās⁶⁴ un drīz sāka strādāt Rostokas Universitātē.

Tā kā P. Valdēns bija audzis un skolojies vāciskā vidē un ar to cieši saradis, pret savu, augstskolas un visas valsts latviskumu viņš bija vienaldzīgs. P. Valdena uzskati sakrīta gan ar tradicionālo Baltijas vācu eliti, gan ar internacionāli noskaņotajiem latviešu lieliniekiem, kuri pret latvisku augstskolu izturējās skeptiski. Saskaņā ar laikabiedru liecībām viņš apšaubījis mazu nāciju kultūras pastāvēšanu un ironizējis par latviskas augstskolas iespēju, bieži pieminējis, ka ķīmijā latviski rakstīt un lasīt nav iespējams.⁶⁵ Zīmīgi arī, ka viņš pārtrauca darbu jaunveidojamā augstskolā brīdī, kad Latvijas Republiku sāka apdraudēt Pāvēla Bermonta-Avalova tā sauktā

Rietumu brīvprātīgo armija (*Zapadnaja dobrovol'cheska armija, Die Westrussische Befreiungsarmee*) Kurzemē. Tajā laikā viens no pirmajiem augstskolas organizācijas projekta iniciatoriem, jau pieminētais teologs K. Kundziņš, pēc Bermonta uzbrukuma sastādīja paziņojumu ārvalstīm, kurā nosodīja šādu agresiju un lūdza atbalstu no pasaules zinātniskām aprindām. Šo uzsaukumu parakstīja gan Augstskolas organizācijas komisijas dalībnieki, gan citi mācībspēki, tostarp arī vācbaltieši, bet P. Valdena vārda starp parakstītājiem nebija.⁶⁶ Tādā veidā P. Valdēns netieši demonstrēja savu attieksmi pret notikumiem Latvijā. Izglītības ministrs K. Kasparsons rīkojumu par P. Valdena aizvietošanu ar P. Dāli izdeva 1919. gada 26. novembrī, t. i., nākamajā dienā pēc PaĢaidu valdības apspriestās un Vācijai nosūtītās notas par karstātvokli abu valstu starpā.⁶⁷

Pēc Otrā pasaules kara sarakstītājās atmiņās P. Valdēns sevi pieskaitīja pie “bēgļiem”, kas devušies uz Vāciju 1919. gada vasarā, lai glābtos no revolucionārajiem komunistiem.⁶⁸ Tas nav patiesi, jo lielinieki tobrīd jau vairākus mēnešus atkāpās, bija piedzīvojuši sakāvi, un Latvijas teritorijas pilnīga atbrīvošana bija tuvāko nedēļu jautājums, arī lielinieku popularitāte sabiedrībā jau bija strauji kritusi, turklāt lielinieki taču bija izraudzījušies P. Valdēnu arī par pašu veidotās augstskolas vadītāju. Savukārt 1924. gadā, aprakstot Latvijas Augstskolas dibināšanu, P. Dāle diplomātiski izvairīgi rakstīja, ka P. Valdēns esot aizbraucis “zinātniskā komandējumā” uz Vāciju un “*dažādu apstākļu dēļ neatgriezās vairs atpakaļ*”.⁶⁹ Šis diplomātiskais formulējums iegājies arī Latvijas zinātnes vēstures pētījumos.⁷⁰ Situāciju skaidrāku nepadara arī tolaik Latvijas Preses biroja izplatītā ziņa, ka P. Valdēns aizbraucis 1919. gada 16. augustā Izglītības ministrijas uzdevumā, proti, kā departamenta direktors (ierēdnis), lai “*ārzemēs organizētu mācību*

līdzekļu savākšanu Latvijas Augstskolai”.⁷¹ Protams, tik sarežģītos kara, juku un atbildīgu administratīvu uzdevumu apstākļos “zinātnisks komandējums” vai “grāmatu vākšana” izklausās neticami. Visdrīzāk te ir runa par neapmierinātību ar P. Valdena attieksmi pret līdzšinējiem politiskajiem procesiem. Visai labā atmiņā bija norises 1905. gada revolūcijas laikā. Tobrīd studenti vēlējās iesaistīties augstskolas pārvaldē, viņus neapmierināja augstskolas vadības un daļas pasniedzēju konservatīvisms, kā arī atbalsta trūkums revolucionārajai kustībai un iebildumi pret regulāru sanāksmju (politisko mītiņu) rīkošanu Politehnikuma telpās.⁷² 1905. gada janvāra pirmajā pusē studentu sanāksmes Politehnikuma telpās bija ikdienišķa parādība. Direktora P. Valdena ierašanās uz kādu no nelegālajām sanāksmēm 1905. gada 14. janvārī studentus nemaz nenomierināja, tādēļ lekciju lasīšana tika pārtraukta un institūta vadība neredzēja iespējas drīzumā atjaunot normālu mācību iestādes darbu.⁷³ Vēlāk institūts atsāka darbu ierobežotā veidā, taču tikai uz neilgu laiku. Nemieru rezultātā augstskolu slēdza līdz 1906. gada augusta beigām.

Patiesībā revolūcija neizgaisa no akadēmiskās vides atmiņas visu starpkaru periodu – pārāk dramatiskas un spraigas bija šīs norises. Un, lai arī vairākums šī laika studentu bija dzimuši jau pēc revolūcijas, priekšteči mēdza krāšņi izstāstīt tālaika norises. Spilgts piemērs ir minētais Universitātes ilggadējais šveicars (durvju sargs un ne tikai) P. Miķelsons. 1935. gadā viņš preseī, piemēram, stāstīja, ka studenti uz augstskolas priekšniecību metuši pudeles ar smirdīgiem ķīmiskiem šķidrumiem un Inženierzinātņu fakultātē pat iesvieduši laboratorijā paštaisītu “bumbu”.⁷⁴ 1905. gada 28. oktobrī Latviešu Otrā teātra telpās (vēlāk – Jaunais Rīgas teātris) vispārēja studentu sanāksmē pulcējās ap 1000 studentu, vairākums pieprasīja atcelt

no augstskolas direktora posteņa P. Valdena kopā ar viņa palīgiem.⁷⁵ Tā iespaidā jau tajā pašā dienā P. Valdens izvērstā iesniegumā lūdza augstskolas padomei atbrīvot viņu no direktora amata,⁷⁶ bet 1906. gada 1. janvārī devās uz ārzemēm, pamatojot to ar ārstēšanos, bet patiesībā bēga no atriebības.⁷⁷ Brīdī, kad veidojās Latvijas Augstskola, P. Valdens to atminējās kā nepamatotu studentu naida izpausmi, pēc gadiem gan atzina, ka revolucionāros musinātājus no augstskolas tomēr bija padzinis un tādēļ sekojusi neapmierinātība.⁷⁸ Patiesībā studentu atskaitīšana tolaik bija masveida parādība. Kopš 1902. gada augstskola ļoti rūpīgi kontrolēja studentus, par politiski aktīvajiem vāca informāciju, ziņoja drošības iestādēm utt. Dokumentācija bija P. Valdena akceptēta un parakstīta.⁷⁹ Nav brīnums, ka no studijām atskaitītajiem un viņu domubiedriem visu atlikušo mūžu, vēl ilgi starpkaru periodā, saglabājās naidis pret augstskolas bijušo vadību un atsevišķiem mācībspēkiem.

Savukārt 1920. gada sākumā jaunāko "Valdena lietu" (toreiz tā to sāka saukt) izskatīja Latvijas Izglītības biedrības augstskolu sekcijā, kas atzina, ka pret P. Valdena vērstie apvainojumi ir "netaktiski un neattaisnojami".⁸⁰ Par to, ka P. Valdena aizbraukšana 1919. gadā tomēr bija politiski motivēta un "Valdena lietai" ir pamats, liecina asā vārdu apmaiņa avīzē "Latvijas Vēstnesis", kas izcēlās 1924. gadā. Šajā gadā saskaņā ar LU vadības aicinājumu P. Valdens ieradās Rīgā un Latvijas Universitātē nolasīja piecas vieslekcijas par moderno ķīmiju.⁸¹ Polemika aizsākās ar to, ka 1919. gada notikumu aculiecinieks, latviskās augstskolas idejas aizstāvis, LU fizikas docents, vēlākais ilggadējais Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes dekāns Fricis Gulbis "Latvijas Vēstnesī" publicēja vienu un pēcāk atbildei otru rakstu, kuros pauda, ka P. Valdens apjūsmojis vācu karavīru ienākšanu Rīgā 1919. gada maijā un terora

sākšanu pret latviešiem.⁸² No Latvijas viņš 1919. gadā esot aizbraucis kopā ar naudu, kas viņam uzticēta mācību materiālu iegādei, un saņēmis atalgojumu pat vēl pēc P. Bermonta sakāves, kaut gan tobrīd bija jau lūdzis Vācijas pavalstniecības piešķiršanu. "*Valdens [...] aizbrauca apzinīgi un ar nodomu [...] Latvijai un viņas augstskolai viņš nav ticējis [...]*"⁸³ Tā emocionāli rakstīja F. Gulbis; viņa tuvs radnieks no mātes puses bija revolucionārs un viens no pirmajiem neatkarīgas Latvijas idejas aizstāvjiem Ernests Rolavs, kuru pēc bēgļa gaitām vācbaltiešu muižnieki apcietināja, piekāva un nošāva 1907. gadā pie Grobiņas.⁸⁴

Pēc F. Gulbja rakstiem presē aizstāvēt P. Valdena metās pazīstamais tautsaimniecības profesors un labs P. Valdena paziņa no Vācijā pavadītā perioda – K. Balodis, kurš divos emocionālos rakstos apgalvoja, ka P. Valdens taču pat mācējis runāt latviski, bet uz Latvijas Augstskolas atvēršanu 1919. gada 28. septembrī neesot varējis no Vācijas ierasties slimības un līdzekļu trūkuma dēļ.⁸⁵ Līdzīgi arī Latvijas pirmā ārlietu ministra Zigfrīda Annas Meieroviča palīgs un labs K. Baloža draugs matemātiķis, praktizējošs diplomāts un pazīstamais žurnālists Henrijs Simsons noraidīja izskanējušos pārmējumus par P. Valdenam "trūkstošo nacionālismu" un cildināja viņa zinātniskos sasniegumus.⁸⁶ Abu P. Valdena aizstāvju raksti gan jāuztver drīzāk kā viņu personīga simpātija un nekas vairāk, jo 1919. gadā viņi nebija iesaistīti Latvijas Augstskolas izveidē un atradās ārzemēs (K. Balodis – Vācijā, bet H. Simsons – Lielbritānijā), tādēļ par notikušo zināja maz. K. Balodis turpmāk iemantoja ļoti pretrunīgu slavu, jo mēdza divainā manierē paust visai jucekļīgus uzskatus, bet H. Simsons viņu pat varbūt pārspēja, par ko liecina viņa pirmskara sarakstes paziņas Jāņa Pliedkšāna (Raina) atstātās liecības par H. Simsona "nenormālibu" un vēlākā ārstēšanās psihiatriskajā slimnīcā.⁸⁷

P. Valdenam Latviju pamatot un vāciskās elites ietekmei valstī sarūkot, 1919. gada izskaņā iezīmējās konsekvence nacionālās augstskolas izveides virzienā. Vadību pārņēmušais filozofs P. Dāle labāk apjauta humanitāro nozaru nepieciešamību jaunajā Latvijas valstī un jaunajai latviešu nācijai. Bez stipras humanitāras nozares nevarēja izveidot stabilu akadēmiski intelektuālu un patriotisku vidi gan augstskolā, gan valstī kopumā. Veidojot valsts augstskolu, īstenojās tas pats princips, kas valsts pārvaldē, – noteicošam bija jākļūst demokrātiskajam vairākumam, proti, latviešiem. Latviešiem kā vairākumam bija nepieciešams uz valsts izglītību balstīts garīgo vērtību pamats. Brīdī, kad komisijas sastāvā sāka iezīmēties latviešu demokrātiskais vairākums, kļuva skaidrs, ka Politehnikuma akadēmiskā struktūra būs krietni jāpaplašina humanitāro zinātņu virzienā. Šajā jomā ļoti rosīgs bija tieši P. Dāle, kurš konsekvēnti iestājās par Filoloģijas un filozofijas fakultātes izveidi, kuras paspārnē varētu attīstīt tādas latviešiem nozīmīgas zinātņu jomas kā vēsture, valodniecība, filozofija.⁸⁸ Tāpat viņš aktīvi atbalstīja Teoloģijas fakultātes izveidi.⁸⁹ Arī šī joma bija ārkārtīgi svarīga un saistīta ar jaunās demokrātiskās valsts pamatprincipiem. Teoloģijas fakultātes ietilpināšana augstskolā nozīmēja abu valsts lielāko kopienu – luterāņu un katoļu – zināmu savaldīšanu un tuvināšanu. Gan luterāņu baznīca, gan katoļi līdz tam brīdim bija atradušies vecās elites, tostarp muižniecības, kontrolē (muižnieku patronāts), turklāt arī šeit uzskatāmi iezīmējās vāciskā dominante. Abas kristīgās konfesijas pārstāvēja divas nosacītas kultūrtelpas – luterāņi bijušās Baltijas guberņas, bet katoļi Vitebskas guberņu (Latgale) –, kuras ilgstoši bija savstarpēji nošķirtas. Latvijas sabiedrība kopumā bija tradicionāli dievbijīga, tādēļ akadēmiska kontrole pār reliģijas jomu bija svarīgs aspekts, lai stiprinātu politisku stabilitāti valstī. Īpašs jautājums

bija Latgales kulturālās autonomijas prasības, kuras uzturēja katoļticīgās kopienas pārstāvji, redzamākie latgaliešu valodas un kultūras aizstāvji, politiķi un literāti Francis Trasuns un Francis Kemps. Tādēļ Teoloģijas fakultātes izveidi varēja pieskaitīt pie pasākumiem Latgales separātisma novēršanai. Arī te atradās neapmierinātie. Visvairāk šādu fakultātes izveidi parlamentārās demokrātijas laikā kritizēja lielākais politiskais spēks – sociāldemokrāti. Viņi pieprasīja reliģijas pilnīgu izslēgšanu no valsts aprite, nesaredzēja tajā neko akadēmisku, tikai mānīcību, daudzkārt pieprasīja Teoloģijas fakultātes slēgšanu, tās likvidēšanu iekļāva pat partijas 1930. gada programmā.⁹⁰

LU akadēmiskā vide bija būtiska sastāvdaļa starpkaru perioda Latvijas sabiedrības elitē, tādēļ tai bija cieša saistība ar politiku, tikai par to mēdza visai maz runāt.

Parlamentārisma gados daļa LU mācībspēku aktīvi iesaistījās lielajā politikā, bieži uzņēmās izglītības ministra amatu. Par ministriem kļuva filoloģijas profesors Juris Plāķis (no 1920. gada 12. jūnija līdz 1921. gada 26. aprīlim), vecākais ekonomikas docents Longīns Ausējs (ministrijas pārvaldnieks no 1921. gada 27. aprīļa līdz 18. jūnijam), filoloģijas profesors Aleksandrs Dauge (no 1921. gada 19. jūnija līdz 1923. gada 26. janvārim), filoloģijas profesors Kārlis Straubergs (no 1924. gada 27. janvāra līdz 18. decembrim), filoloģijas profesors E. Felsbergs (no 1924. gada 19. decembra līdz 1925. gada 4. martam), ķīmijas profesors Arvīds Kalniņš (no 1925. gada 5. marta līdz 23. decembrim), inženierzinātņu profesors Edmunds Ziemeļis (no 1925. gada 24. decembra līdz 1926. gada 17. decembrim un no 1928. gada 2. decembra līdz 1931. gada 4. decembrim), vēstures profesors Augusts Tentelis (no 1928. gada 23. janvāra līdz 1. decembrim).⁹¹ No 17 reizēm, kad biežo valdības križu dēļ tika meklēti Izglītības

ministrijas vadītāji, deviņas reizes tie tika atrasti LU mācībspēku aprindās. Kā redzams, lielākoties tie bija humanitāro nozaru pārstāvji, jo tieši viņi tolaik vislabāk spēja formulēt nacionālās izglītības un zinātnes mērķus un uzdevumus, citiem vārdiem – bija šīs jomas vadošie ideologi. Turklāt LU profesori bija visi trīs autoritārisma perioda izglītības ministri (teoloģijas profesors – fakultātes dekāns Ludvigs Adamovičs, vēstures profesors – rektors A. Tentelis, ķīmijas profesors – dekāns, rektors Jūlijs Auškāps). Tādējādi nacionālās augstskolas autoritāte šajā laika posmā bija neapstrīdama izglītības politikas jomā, var pat teikt, ka autoritārisma perioda izglītības un zinātnes politika bija LU veidota. Daļēji *Alma Mater* bija veidota pat visa autoritārisma ideoloģija Latvijā.

Latvijas Augstskolas un vēlākās LU pārstāvji ļoti agri bija nonākuši varas pašā augstākajā līmenī, jo tie bija pieskaitāmi pie sākotnēji visai šaurā latviešu sabiedriski politiskā virsslāņa. Tā jau 1919. gada novembrī Augstskolas organizēšanas komiteja Tautas Padomes priekšsēdētāju Jāni Čaksti ievēlēja par jurisprudences profesoru. J. Čakste aktīvi līdzdarbojās augstskolas organizēšanā un lasīja lekcijas līdz 1922. gadam, kad Saeima viņu izraudzījās Valsts prezidenta amatam.⁹² J. Čakste bija Demokrātiskā centra galvenā politiskā figūra. Tā bija partija, kurā apvienojās daudzi sabiedriski darbinieki. No šīs partijas J. Čaksti 1920. gadā ievēlēja Satversmes sapulcē, kā arī 1. un 2. Saeimā. 1. Saeimā no šī paša saraksta ievēlēja toreizējo Latvijas Augstskolas rektoru E. Felsbergu, bet 3. un 4. Saeimā arī LU docentu biologu Kārli Kiršteinu.⁹³ Tomēr šis nebija vienīgais politiskais spēks, kas bija simpātisks akadēmiskajai elitei.

Vairāki LU mācībspēki pieslējās redzamā politiķa, jurista Arveda Berga Latviešu nacionālajai apvienībai, viņa vadītais laikraksts "Latvis" bija asā opozīcijā

spēcīgākajai Latvijas Sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai un tās laikrakstam "Sociāldemokrāts". 1925. gada Rīgas domes vēlēšanu sarakstā no 90 šīs partijas kandidātiem desmitā daļa bija prominenti LU docenti un profesori (L. Ausējs, J. Auškāps, Ernests Birkhans, Jānis Jankovskis, Arveds Leppiks, M. Prīmanis, K. Rezevskis, Vilis Vītols, E. Zariņš). Arī rektoram E. Felsbergam simpatizējuši A. Berga uzskati.⁹⁴ No minētajiem ekonomikas docentam L. Ausējam izdevās kļūt par 2. un 3. Saeimas deputātu.

Redzamu vietu politiķu vidū ieņēma pazīstamais tautsaimniecības un demogrāfijas profesors, pārtikas kartīšu sistēmas izgudrotājs K. Balodis. Viņš ļoti, varbūt pat vairāk nekā citi viņa amata brāļi no LU vēlējās iesaistīties politikā, īpaši viņam rūpēja saimniecības attīstība. 1919. gadā pārbraucis Latvijā no Vācijas, viņš iestājās Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā, bet, nesaņemdam atbalstu savām idejām, izveidoja pats savu mazpartiju – Latvijas Darba savienību un tautas apvienību – un aktīvi turpināja paust kreisus ekonomiskus priekšstatus, tādēļ iemantoja daudzus nelabvēļus pilsoniskajās aprindās un arī LU akadēmiskajā vidē.⁹⁵ Zināmas paralēles ar mūsdienām iezīmē šīs partijas devīze: "*Mēs solām, jo zinām, ka spējam savus solījumus pildīt!*"⁹⁶ 1928. gada novembrī no šīs partijas K. Balodis bija ievēlēts par 3. Saeimas deputātu, bet pēc viņa pēkšņās nāves šo amatu ieņēma kandidātu saraksta otrais numurs, viņa draugs un svainis, bijušais "Mājas Viesa" un "Dienas Lapas" redaktors LU filozofijas profesors Pēteris Zālīte.⁹⁷

No akadēmiskās vides nākušie politiķi bija visai atšķirīgi no pārējiem deputātiem un ar savu mērenību un inteliģenci bieži neiederējās skaļajā, tirgum līdzīgajā Saeimas arēnā, kur daudzi tikai sāka apgūt demokrātijas pieredzi. Tāpat nevar teikt, ka no šiem politiķiem kāds būtu kļuvis

populārs sabiedrībā. Drīzāk sabiedrība saskatīja dažādas dīvainības, kas piemita politikā nonākušajiem profesoriem un docentiem un nekautrējās par tām pazoboties. Tā, piemēram, satīras žurnāls “Svari” LU rektoru E. Felsbergu, kurš 1924. gada rudenī bija izstājies no Demokrātiskā centra, divdomīgi sauca par “ekscentriķi”.⁹⁸ Īpaši bieži prese mēdza pazoboties par jau pieminētajiem politiķiem – profesoriem K. Balodi un P. Zālīti, kurus uztvēra kā nedalāmu politisku tandēmu, kas viens otru apstiprina un papildina. Tā, piemēram, “Svaros” lasām, ka deputāti “vismīlāk lustējas ap prof. Balodi” – tikko profesors kāpj tribīnē, tā deputāti tūliņ “pieņem vaļīgākas pozas un viņu sejām pārlido bezbēdīgs smaids – “Tūliņ būs lustes!” viņu acis labsirdīgi saka”.⁹⁹ Kad P. Zālīte deputāta amatā aizstāja savu mirušo svaini un kolēģi K. Balodi, viņš kļuva pat par sistemātisku zobgalību upuri.¹⁰⁰

Autoritārisma tendenču iespaidā

Kopš autoritārisma nostiprināšanās 1934. gada maijā akadēmisko brīvību un demokrātiju uzskatos LU pakāpeniski sāka aizstāt autoritārs klišejsims, aizkulišu noslēpumainība, cenzūra un improvizēta pašdisciplīna. Iepriekš avīzēs un sanāksmēs plaši apspriestās LU problēmas vai personību konflikti vairs nepārtapa rakstītā vārda formā. Kulmināciju šīs pārvērtības šķietami sasniedza 1937. gadā, kad K. Ulmanis svinēja 60 gadu jubileju. Viņš vienmēr bija alcis, lai sabiedrība viņa nopelnus Latvijas izveidē uzskatītu par nepārspētiem, un LU aprindās to labi zināja. Tagad LU augstākās raudzes pārstāvju publikācijas atainoja gluži vai idillisku vidi Latvijā un ideālu tautas vadoni. Tā, piemēram, tā brīža izglītības ministrs un Latvijas Vēstures institūta direktors profesors A. Tentelis sarakstīja slavinošu K. Ulmaņa biogrāfiju, kurā viņu cildināja par “īsteno Latvijas tēvu”, vadoni,

kura katrs vārds sakņojoties latviešu zemē un rodot atbalsi latviešu sirdī.¹⁰¹ Savukārt LU rektors J. Auškāps slavināja latviešu identitāti, vienotību, gara spējas un gribu nodoties zinātnei, dēvēja K. Ulmani par “mūsu valsts celtnes lielo arhitektu”, kas tās augstā torņa virsotnē iededzis “gaišo zinātnes lāpu”, savās uzrunās regulāri aicināja sekot “vadonim” nacionālās valsts stiprināšanā.¹⁰²

Autoritārisma laiks radīja iespaidu, ka Latvijas sabiedrība, tostarp akadēmiskā vide un inteliģence, ir harmoniski saliedēta. Turpretim agrāk, parlamentārisma gados, varēja rasties gluži pretējs iespaids. Tā, piemēram, publiski bija vērojams, ka ārpus LU aprindām nākušo izglītības ministru attiecības ar tādējiem, kuri pārstāvēja LU, gandrīz vienmēr bija saspringtas, pat naidīgas. Demokrātijas un preses brīvības laiks to nekādi nevarēja noslēpt. Bijušā Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāna un ievērojamā latviešu diplomāta Arnolda Spekkes vārdiem izsakoties, LU parlamentārisma gados atradās “ideoloģiski nacionālā frontē”.¹⁰³ Te visai skaidras liecības ir saglabājušās par izglītības ministra J. Pliekšāna saspilētajām attiecībām ar LU rektoru A. Tenteli. Rainis bija internacionālists, sociālists, un viņam nepatika A. Tenteļa nacionālpatriotiskā vēstures koncepcija. Viņš sekmēja liberālisma izpausmi akadēmiskajā vidē, atbalstīja privāto augstskolu izveides idejas. 1926. gada februārī grāmatu apgāda vadītājs un Nacionālās operas direktors Ansis Gulbis vērsās pie LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes ar ierosinājumu rekomendēt Raini Nobela prēmijai literatūrā.¹⁰⁴ Latvijā tolaik valdīja uzskats, ka pieteikt kandidatūras prēmijai drīkst akadēmiskas institūcijas un augstskolas, kaut gan patiesībā to tolaik Eiropā darīja arī privātpersonas.¹⁰⁵ LU nostāja šajā jautājumā bija noraidoša, tā izvirzīja Raini izvirzīt prēmijai, to neizdarīja arī kāda cita institūcija vai privātpersona.¹⁰⁶ Presē figurēja argumenti, ka Rainis iepriekšējā gadā

neesot sarakstījis neko nozīmīgu, un arī iesnieguma termiņš 31. janvāris bijis nokavēts, tomēr par patieso iemeslu uzskatīja to, ka Rainis bija sociāldemokrāts un parlamentārisma periodā tika uzskatīts tikai par vienas šķiras (strādniecības) dzejnieku, proti, par tādu, kas nerepresentēja visu sabiedrību. Šādu viedokli pauda, protams, labējā prese, tostarp Zemnieku savienības "Brīvā Zeme" un A. Berga "Latvis", kam simpatisēja latviešu akadēmiskā vide.¹⁰⁷ Īpaši konsekventi pret Raini nostājās bijušais izglītības ministrs, LU prorektors un padomes loceklis, vēlākais Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns, salīdzināmās valodniecības profesors J. Plāķis,¹⁰⁸ kurš visai bieži mēdza lekcijās zoboties par J. Pliekšāna pseidonīmu Rainis, stāstot, ka lietuviešu valodā tas nozīmē "raibais", tā iespaidā J. Plāķis bieži viņu ironiski saukājis par "tīgi".¹⁰⁹ Situāciju vēl saspringtāku padarīja tas, ka Rainis, līdzīgi kā visa M. Skujenieka kreisi centriskā valdība, atbalstīja ideju par vācbaltiešu veidotu privāto augstskolu – Herdera institūtu Rīgā (*Herderinstitut zu Riga*). Latviešu labējā inteliģence 1927. gadā centās bremsēt institūta likumprojekta izstrādi.

Šī epizode iezīmēja latviešu akadēmiskās vides politiskās noslieces. Vairākumam akadēmiskās vides pārstāvju bija raksturīgs konservatīvisms, ko 30. gados papildināja izteiktāka nacionāla ievirze. Tas gan neliedza viņiem kādā politiskās dabas vai saimnieciskā jautājumā pieslieties kreisiem vai labējiem politiskiem uzskatiem.

30. gadu otrajā pusē sāka iezīmēties starptautiskās situācijas saspilējuma kāpums, ko izraisīja Vācijas varenības atjaunošanās. K. Ulmaņa valdības aprindas izlēma, ka šādā situācijā ir svarīgi veicināt patriotismu, sabiedrības militāro sagatavotību un atbalstu Latvijas armijai arī studentu vidē. 1937. gada 27. aprīlī valdība izdeva Noteikumus par militāro audzināšanu un militāro apmācību publiskās un privātās

mācības iestādēs.¹¹⁰ Ar to valdība veica nozīmīgas korekcijas, LU programmā ieviesa militāro apmācību kā obligātu priekšmetu ar 40 stundām gadā un pakļāva tai visus vīriešu kārtas studentus līdz 40 gadu vecumam, atskaitot vienīgi tos, kas strādāja valsts dienestā.

Šāda militārā apmācība bija jānodrošina un jāfinansē pašai augstskolai, organizējot priekšlasījumus, ekskursijas, piedalīšanos parādēs un svinīgajos aktos un citus līdzīgus pasākumus. LU visai kūtri iesaistījās militārās apmācības organizēšanā, jo tai nebija izdevīgi finansēt šādas papildu studijas. Turklāt liela daļa profesoru un tostarp tradicionāli arī Universitātes vadība bija visai pacifistiski noskaņota. Kara resors kļuva uzstājīgs un kategorisks – Armijas štābs 1937. gada 25. oktobrī uzdeva jaunievēlētajam rektoram M. Prīmanim uzsākt militārās apmācības.¹¹¹ Rezultātā militārai apmācībai LU sāka algot Armijas štāba izraudzītus lektorus. Sākotnēji to skaits bija apmēram 20 virsnieku, bet līdz 1940. gadam tas pieauga līdz 50.¹¹² Ņemot vērā, ka pirms K. Ulmaņa apvērsuma profesoru skaits LU nesasniedza vienu simtu, šādu militāro lektoru īpatsvars bija patiesi iespaidīgs. Lai arī valdības rīcība ir uzskatāma par racionālu ieguldījumu Latvijas drošības un aizsardzības spēju vairošanā, varēja just, ka LU akadēmiskās aprindas uztvēra militāros lektoros ar skepsi, pat zināmu augstprātību. Militāro lektoru uzvedībai un zināšanām nereti bija neakadēmisks raksturs, viņi pakļāvās nevis akadēmiski godājamās *Alma Mater* normām un profesoriem, bet gan paši saviem Armijas štāba apmācības daļas ieceltajiem galvenajiem lektoriem (līdz okupācijai tādi bija štāba kapteiņi Kārlis Mangulis, Teodors Galdiņš un Teodors Bebris).¹¹³

1939. gads nesa lielas pārvērtības valsts un Universitātes dzīvē. PSRS un Vācijas tuvināšanās dēļ strauji mainījās starptautiskā situācija, 23. augustā tika noslēgts

Molotova–Ribentropa pakts, tam sekoja PSRS karabāzu izveide, un 30. oktobrī tika noslēgts līgums par vācbaltiešu izceļošanu uz Lielvāciju. Šie notikumi ļoti strauji mainīja kadru un etnisko situāciju un vispārējo noskaņojumu LU. Gadu gaitā vācu mācībspēku skaits augstskolā jau tā bija samazinājies no maksimāli 58 līdz 29 izceļošanas priekšvakarā, bet īpatsvars – no 14% 1922.–1923. gadā līdz apmēram 5% 1938.–1939. gadā.¹¹⁴ Tagad dažu nedēļu laikā LU strauji zaudēja atlikušos vācu mācībspēkus. Jau pirmajā novembra nedēļā izceļošanai uz Vāciju pieteicās vairāk nekā puse vācu pasniedzēju. Vēl daži, kā, piemēram, ilggadējais Inženierzinātņu fakultātes profesors, Eiropā atzītais ģeodēzists A. Buholcs, izceļoja vēlāk – 1941. gadā.¹¹⁵ Vienu no palikušajiem, Medicīnas fakultātes asistentu, kādreizējo brīvības cīņu dalībnieku vācbaltiešu landesvērā, Nikolaju Reinicu (*Nikolai Reinitz*), īsi pirms vācu karaspēka ienākšanas Rīgā nošāva Centrālcietumā par pretpadomju darbību.¹¹⁶ Cik zināms, tikai viens vācietis, Mehānikas fakultātes docents, elektrotehnikas speciālists Ludvigs Hunhens (*Ludwig Hunchen*), turpināja zinātnisko darbu vēl pēckara Latvijā, turklāt pēc savu tautas brāļu izceļošanas 1939. gada oktobrī kļuva par tā saukto “ārkārtas” profesoru.¹¹⁷ Protams, izceļošanas attiecās arī uz vācu studentiem. Vācbaltiešu izceļošanas rezultātā 1939. gada novembra sākumā visas LU fakultātes kopumā zaudēja 143 studentes,¹¹⁸ tomēr, kā atferēja tālaika prese, izceļot grasījās visi 250 LU studējošie vācieši un vācietes.¹¹⁹

Saistībā ar vācbaltiešu aizbraukšanu valdībai kopā ar LU bija steidzami jārisina aizbraukušo pasniedzēju aizstāšanas jautājums, jo studiju semestris jau bija sācies. Preses cenzūras un aizliegtu sabiedriski politisko brīvību iespaidā klīda baumas, ka pēc vāciešu aizbraukšanas Latvijā radīsies inteliģentu darbinieku trūkums. Daži

pat bija iedomājušies, ka pašreizējiem studentiem augstskolas vadība varētu noteikt samazinātas prasības, lai ātrāk aizpildītu tukšās amata vietas.¹²⁰ Studijās prasības gan oficiāli netika samazinātas, toties rudenis semestra vidū studiju procesā LU bija radies īsts juceklis. Izceļotgribētājiem bija pāris nedēļu laikā jāpabeidz viss iesāktais, un šajā saspringtajā situācijā katrs centās to atrisināt sev izdevīgākā veidā. Vakantas kļuva nepieredzēti daudzas profesoru vietas. Radās izdevīgāka situācija tiem, kas kāroja iegūt augstāku amatu, turklāt bez īpašas konkurences no kolēģu puses. Valdība izdeva Latvijas vēsturē vēl nebijušu rikožumu par masveida tā saukto “ārkārtējo” profesoru iecelšanu.¹²¹ Šis valdības solis ļoti labi parādīja, cik spēcīga tomēr ir bijusi vācu izcelsmes profesoru nozīme LU līdz 1939. gada rudenim. Tiem aizbraucot, bija nepieciešama bezprecedenta profesoru kadru papildināšana. PSRS uzspiestais bāzu līgums un līgums ar Vāciju par vāciešu izceļošanu, no vienas puses, radīja LU akadēmiskajā saimē bailes par nākotni un tuvojošos karu, bet, no otras puses, pēc vācbaltiešu aizbraukšanas radās unikāla iespēja 45 ilggadējiem latviešu pasniedzējiem strauji uzkāpt līdz akadēmiskās karjeras kāpņu virsotnei – kļūt par tā dēvētajiem “ārkārtas” profesoriem. Kā optimistiski rakstīja tālaika oficiālā prese: “*Mūsu jauno zinātnieku kadrs sekmīgi aizstās aizbraucējus!*”¹²² Viss notika tik strauji, ka pat nebija laika izdomāt, kā jaunpienākušos amatus pareizāk integrēt pastāvošo akadēmisko amatu un atalgojuma sistēmā un kā panākt, lai netiek pārkāpti akadēmiskie godīguma principi amatu ieņemšanā. Bija atlicis vairs tikai nedaudz vairāk kā pusgads, līdz *Alma Mater*, gluži tāpat kā visa valsts, tiks pakļauta PSRS istenotajai sovietizācijai. Ar to uz turpmākiem gadu desmitiem tika pārtraukta nacionālās universitātes dzīve.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Juridiski precīzu skaidrojumu par augstskolas priekštečiem 1927. gada 29. martā sagatavoja galvenais augstskolas juriskonsults, docents, vēlākais Latvijas Senāta (Augstākās tiesas) senators vācbaltietis Augusts Lēbers (*August Loeber*). Ar to noslēdzās vairākus gadus akadēmiskajās aprindās ilgušās diskusijas par augstskolas priekšteču nozīmi un patieso dibināšanas brīdi. Sk.: Sarakste ar Izglītības ministriju un ziņas par mācību spēku apbalvošanu ar Triju Zvaigžņu ordeni, par amata tērp u. c., 1920.– 1938. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 7427-6-122, 70. lp.
- ² Latvijas Augstskolas organizācijas Padomes protokoli, 1919–1921. *Ibidem*, 7427-6-1, 19. lp.
- ³ *Ibidem*, 97. lp.
- ⁴ RAIMONDS CERŪZIS. Latvijas vācu privātā augstskola “Herdera institūts” (1921–1939): izglītība, zinātne, tradīcija un ideoloģija. In: RAIVIS BIČEVSKIS (sast.). Heidegera Rīgas rudens: Martins Heidegers Rīgā. Rīga 2011, 269.–286. lpp.
- ⁵ Latvijas Augstskolas organizācijas Padomes protokoli, 1919–1921. LNA LVVA, 7427-6-1, 40. lp.
- ⁶ *Ibidem*, 2. lp.
- ⁷ Album Livonorum. Dorpat 1822–1939. [Lübeck] 1958, S. 301, 339.
- ⁸ Paskaidrojums, Frīdrihs Brēdermans. In: Baltijas Ziņas, 18.11.1918., 3. lpp.
- ⁹ Ievērojama latviešu sapulce Rīgā. In: Dzimtenes Ziņas, 05.01.1918., 1.–2. lpp.; Pirmais Rīgas latviešu organizēšanās solis pēc vācu ienākšanas Rīgā. In: Baltijas Ziņas, 13.11.1918., 3. lpp.
- ¹⁰ [Saraksts] Nr. 7., Kristīgā Nacionālā Partija. In: Baltijas Vēstnesis, 13.04.1920., 4. lpp.
- ¹¹ Von der akademischen Versammlung. In: Rigasche Zeitung, 10.12.1917., S. 3.
- ¹² Latvijas Augstskolas organizācijas Padomes protokoli, 1919–1921. LNA LVVA, 7427-6-1, 10. lp.
- ¹³ P. Miķelsons, Universitātes galvenais šveicars. In: Pēdējā Brīdī, 01.10.1935., 3. lpp.; 35 gadus bez nokavēšanās. Rīts, 01.10.1935., 6. lpp.
- ¹⁴ Acta der Baltischen Technischen Hochschule Riga. Betref. Verschiedenes, 1918–1919. LNA LVVA, 7145-4-8, 114. lp.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ Sarakste ar Izglītības ministriju un ziņas par mācību spēku apbalvošanu ar Triju Zvaigžņu ordeni u. c., 1920–1938. *Ibidem*, 7427-6-122, 42. lp.
- ¹⁷ JĀNIS VĒLIŅŠ. Universitāte viņam bija visa dzīve. In: Austrālijas Latvietis, 25.09.1970., 5. lpp.
- ¹⁸ Gada pārskati par LU darbību, 1929–1939. LNA LVVA, 7427-6-39-1a-55, 78. lp.
- ¹⁹ Materiāli par Politehniskā institūta pārņemšanu Latvijas valsts rīcībā, 1919–1935. *Ibidem*, 7427-6-228, 32.–37., 178. lp.
- ²⁰ *Ibidem*, 92. lp.
- ²¹ *Ibidem*, 609.–610. lp.
- ²² MĀRA KIOPE. Saruna ar Latvijas Universitātes pirmo rektoru profesoru Ernestu Felsbergu. In: SANDRA RANKA (sast.). Profesors Dr. phil. h. c. Ernests Felsbergs. Dzīve un darbs. Rīga 2004, 37.–43. lpp., šeit 42. lpp.
- ²³ O. Māzings vēlāk bija plaši pazīstams vietējā vācu kopienā, jo aktīvi pētīja Baltijas vāciešiem raksturīgos vārdus, runas un izteiksmju formas, vēlāk sagatavoja pat īpašu vārdnīcu. Pārgāja strādāt pie sava kolēģa V. Klumberga vācu privātajā augstskolā Rīgā – Herdera institūtā.
- ²⁴ E. Veiss 1939. gadā izceļoja uz Vāciju. Aus der Universität. In: Rigasche Rundschau, 27.10.1939., S. 5.
- ²⁵ E. Cimmermanis 1939. gadā izceļoja uz Vāciju. *Ibidem*.
- ²⁶ V. Klumbergs vēlāk sarāva saikni ar Latvijas Augstskolu, aktīvi iesaistījās vācu privātās augstskolas, Herdera institūta, izveidē Rīgā un kļuva par tās vadītāju līdz pat vācbaltiešu izceļošanai 1939. gadā.

- ²⁷ V. Vencelidesam starpkaru periodā piederēja W. *Wencelides* automobiļu inženieru birojs, viņš tirgoja un remontēja prestižās *Mercedes-Benz* markas automašīnas, piedalījās autosacīkstēs ([Vencelidesa rīkotās automobiļu sacīkstes – fotoreportāža]. In: *Nedēļa*, 07.09.1923., 13. lpp.).
- ²⁸ Prof. Eižena Laubes personīgā lieta, LU Arhitektūras fakultāte. LNA LVVA, 7427-13-970, 13. lp.
- ²⁹ Latvijas Augstskolas organizācijas Padomes protokoli, 1919–1921. *Ibidem*, 7427-6-1, 12. lp.
- ³⁰ Pārskats par Latvijas augstskolas, vēlāk Universitātes, nodibināšanu un viņas darbību (1918–1929). *Ibidem*, 7427-6-37a, 262. lp.
- ³¹ LU studentu statistika. LU studējošo skaits, 1919–1928. *Ibidem*, 7427-6-55, 564.–565. lp.
- ³² Latvijas Augstskolas organizācijas Padomes protokoli, 1919–1921. *Ibidem*, 7427-6-1, 17. lp.
- ³³ *Ibidem*, 23. lp.
- ³⁴ Bijušā Rīgas politehniskā institūta pārņemšanas komisijas protokoli (1919–1922). *Ibidem*, 7427-6-228, 423. lp.
- ³⁵ Zur Teuerung der Lebensmittel. In: *Libauische Zeitung*, 31.07.1920., S. 2; Verschiedenes, Die Preise in Riga. In: *Libauische Zeitung*, 17.08.1920., S. 2.
- ³⁶ Latvijas Augstskolas organizācijas Padomes protokoli, 1919–1921. LNA LVVA, 7427-6-1, 30. lp.
- ³⁷ Pārskats par Latvijas augstskolas, vēlāk Universitātes, nodibināšanu un viņas darbību (1918–1929). *Ibidem*, 7427-6-37a, 113. lp.
- ³⁸ *Ibidem*, 103.–104. lp.
- ³⁹ Bijušā Rīgas politehniskā institūta pārņemšanas komisijas protokoli, 1919–1922. *Ibidem*, 7427-6-229, 30.–31. lp.
- ⁴⁰ *Ibidem*, 7427-6-228, 513. lp.
- ⁴¹ Sarakste ar Izglītības ministriju un ziņas par mācību spēku apbalvošanu ar Triju Zvaigžņu ordeni u. c., 1920–1938. *Ibidem*, 7427-6-122, 21., 26. lp.
- ⁴² *Ibidem*, 31. lp.
- ⁴³ Prof. Eižena Laubes lieta. *Ibidem*, 7427-13-970, 193., 196. lp.
- ⁴⁴ Imanuela Bencingera lieta. *Ibidem*, 7427-13-153, 204., 210., 214. lp.
- ⁴⁵ Prof. Leonīda Arbusova lieta. *Ibidem*, 7427-13-88, 127. lp.
- ⁴⁶ Pārskats par Latvijas augstskolas, vēlāk Universitātes, nodibināšanu un viņas darbību (1918–1929). *Ibidem*, 7427-6-37a, 103.–104., 385. lp.; Prof. Leonida Arbusova lieta. *Ibidem*, 7427-13-88, 36. lp.
- ⁴⁷ Izraksti no K. Morberga testamentāriem novēlējumiem, LU padomes protokolēm, K. Morberga radnieku lūgumi par pabalstiem, 1928–1931. *Ibidem*, 7427-8-12, 311. lp.
- ⁴⁸ Romas viesnīca Rīgā esot viena no vislabākām Eiropā – atzīst ārzemnieki. In: *Centra Balss*, 09.03.1934., 5. lpp.
- ⁴⁹ Der Ausbau des Hotels de Rome verzögert. In: *Rigasche Rundschau*, 04.12.1931., S. 6.
- ⁵⁰ Warum der Umbau des Hotel de Rome sich verzögert. In: *Rigasche Rundschau*, 07.12.1931., S. 10.
- ⁵¹ Eröffnung des Hotel de Rome. In: *Rigasche Rundschau*, 10.09.1932., S. 10.
- ⁵² “Romas” atjaunošana. In: *Latvijas Kareivis*, 10.09.1932., 3. lpp.; “Romas” viesnīca un restorāns. *Valdības Vēstnesis*, 10.09.1932., 2. lpp.
- ⁵³ Romas viesnīca Rīgā esot viena no vislabākām Eiropā – atzīst ārzemnieki. In: *Centra Balss*, 09.03.1934., 5. lpp.
- ⁵⁴ Sarakste par Metropoles viesnīcas pārdošanu Latvijas Universitātei, 1940. LNA LVVA, 7427-8-20, 2. lp.
- ⁵⁵ Noteic jauno studentu uzņemšanas kārtību. In: *Latvijas Kareivis*, 14.06.1940., 2. lpp.

- ⁵⁶ Viesnīcas *Metropol* vācu īpašnieku izceļošanas rezultātā to uz laiku slēdza, tās darbību atjaunoja jau pēc Latvijas inkorporācijas PSRS 1940. gada oktobrī. Sk. sludinājumus par viesnīcas darba atjaunošanu: Padomju Latvija, 01.10.1940., 13. lpp.; Ciņa, 02.10.1940., 4. lpp.
- ⁵⁷ Gustava Ādolfa Celmiņa studenta lieta. LNA LVVA, 7427-1-3546, 42 lp.
- ⁵⁸ RAIMONDS CERŪZIS. Latvieši un vācbaltieši starpkaru periodā: no kopīgas kultūras identitātes līdz "pieminekļu karam". In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2015, Nr. 3, 65.–99. lpp., šeit 77.–78. lpp.
- ⁵⁹ Ibidem; ARVĪDS ROZENTĀLS. Korporācijai Selonija 85 gadi. In: Londonas Avīze, 26.11.1965., 3. lpp.
- ⁶⁰ Augstskolas jautājums. In: Izglītība, 16.03.1919., 3. lpp.
- ⁶¹ Ministru kabineta sēde [04.08.1919.]. In: Latvijas Sargs, 05.08.1919., 1. lpp.
- ⁶² VANDA BRŪVELE. Pauls Dāle. Dzīves lokos. In: Padomju Jaunatne, 22.07.1989., 4. lpp.; ZAIGA LAPIŅA, AIJA PRIEDĪTE. Uzticība garam... In: Karogs 1989, Nr. 7, 149. lpp.
- ⁶³ Ministru kabineta sēde [29.12.1919.]. In: Valdības Vēstnesis, 30.12.1919., 4. lpp.
- ⁶⁴ Viņa sieva īsi pirms Augstskolas atklāšanas aizsūtīja telegrammu uz Rīgu, ka vīrs Vācijā saslimis (Latvijas augstskolas rektors profesors Waldens. In: Latvijas Sargs, 27.09.1919., 3. lpp.).
- ⁶⁵ FRICIS GULBIS. Vēl reiz "Valdena lietā". In: Latvijas Vēstnesis, 18.02.1924., 2. lpp.; JURIS ZAČIS. Nacionālās valstis un nacionālās universitātes. Referāts konferencē "Latvijas un Eiropas jaunās valstis: 1918–1939", 06.11.1998. In: Latvijas Vēstnesis, 13.11.1998., 4. lpp.
- ⁶⁶ Latvijas augstskolas protests pret Bermonta uzbrukumu. In: Latvijas Sargs, 18.10.1919., 2. lpp.
- ⁶⁷ Latvijas nota par kara pieteikumu Vācijai, 25.11.1919. LNA LVVA, 2574-4-93, 122. lp.
- ⁶⁸ GEORGS VĪTOLS. Profesora Paula Valdena piemiņai. In: Universitas 1957, Nr. 4, 71. lpp.; PAUL WALDEN. Wege und Herbergen: mein Leben. Hrsg. von Günter Kerstein. Wiesbaden 1974, S. 46–47.
- ⁶⁹ PAULS DĀLE (sast.). Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācības gadā. Rīga 1921, 19. lpp.
- ⁷⁰ Sk., piem.: JĀNIS STRADIŅŠ. Trešā atmoda. Rīga 1992, 316.–331. lpp.; JĀNIS STRADIŅŠ. Akadēmiskā izglītība Baltijā un Latvijas Universitātes priekšvēsture. In: ALBERTS VARSLAVĀNS. (sast.). Latvijas Universitāte 75. Rīga 1994, 13.–44. lpp., šeit 40. lpp.
- ⁷¹ Mācības līdzekļi Latvijas Augstskolai. In: Latvijas Sargs, 12.08.1919., 1. lpp.; Mācības līdzekļi Augstskolai. In: Latvijas Sargs, 17.08.1919., 1. lpp.; Profesors Waldens. In: Valdības Vēstnesis, 17.08.1919., 6. lpp.
- ⁷² Polytechnikum. In: Rigasche Rundschau, 06.10.1905., S. 3; Aus der jüngsten Vergangenheit des Rigaschen Polytechnischen Instituts. In: Dūna Zeitung, 07.09.1906., S. 1.
- ⁷³ Sarakste ar Rīgas apgabala Izglītības pārvaldi par ciņu pret studentu saietiem u. c. (1904–1905). LNA LVVA, 7175-1-333, 166., 169., 179. lp.
- ⁷⁴ P. Miķelsons, Universitātes galvenais šveicars. In: Pēdējā Bridi, 01.10.1935., 3. lpp.
- ⁷⁵ Auf der gestrigen Studenterversammlung. In: Rigasche Rundschau, 29.10.1905.; Acta des Verwaltungsrathes des Polytechnischen Instituts zu Riga betr. den Professor Gregor Schwartz. LNA LVVA, 7175-1-248, 50., 59. lp.; Acta des Verwaltungsrathes des Polytechnischen Instituts zu Riga betr. den Docenten Alexander Döllen. Ibidem, 7175-1-200, 52.–54. lp.
- ⁷⁶ Acta des Verwaltungsrathes des Polytechnischen Instituts zu Riga betr. den ordentlichen Professor Paul Walden. LNA LVVA, 7175-1-274, 64. lp.
- ⁷⁷ Ibidem, 91. lp.
- ⁷⁸ Das Rigaer Polytechnikum. In: Rigasche Zeitung, 17.07.1919., S. 1; WALDEN, Wege und Herbergen, S. 46–47.

- ⁷⁹ Sk., piem.: Sarakste ar Rīgas apgabala Izglītības pārvaldi par ciņu pret studentu saietiem u. c. (1904–1905). LNA LVVA, 7175-1-329, 3., 150.–151., 256.–257., 449.–451., 492.–493., 522., 549.–551. lp.
- ⁸⁰ Latvijas izglītības biedrības augstskolu sekcijas sēde. In: Latvijas Sargs, 03.02.1920., 3. lpp.
- ⁸¹ Rīga, Universitātes padomes sēde. In: Latvīis, 22.02.1924., 5. lpp.; Profesors Valdēns [lapas atvērums, veltīts vieslekcijas norisei Rīgā]. In: Nedēļa, 09.05.1924., 5. lpp.
- ⁸² GULBIS, Vēl reiz “Valdena lietā”.
- ⁸³ FRICIS GULBIS. Kāds vārds “Valdena lietā”. In: Latvijas Vēstnesis, 05.02.1924., 2. lpp.; GULBIS, Vēl reiz “Valdena lietā”.
- ⁸⁴ Ernests Rolavs, pa 1905. gada tekām. In: Kurzemes Vārds, 18.01.1940., 5. lpp.
- ⁸⁵ KĀRLIS BALODIS. Valdena lietā. In: Latvijas Vēstnesis, 09.02.1924., 6. lpp.; KĀRLIS BALODIS. Mans beigu vārds Valdena lietā. In: Latvijas Vēstnesis, 20.02.1924., 5. lpp.
- ⁸⁶ HENRIJS SIMSONS. Pauls Valdēns. In: Latvijas Vēstnesis, 10.05.1924., 5. lpp.
- ⁸⁷ H. Simsons izveseļojies. In: Pirmdienas Rīts, 06.08.1928., 1. lpp.; JĀNIS ANDRUPS. Kas bija Henrijs Simsons? In: INESE AUZIŅA-SMITA (red.). Latvieši Lielbritānijā. Londona 1995, 21.–24. lpp.
- ⁸⁸ DĀLE, Vēsturisks pārskats par Latvijas augstskolas nodibināšanu, 76. lpp.
- ⁸⁹ Ibidem.
- ⁹⁰ Likvidējama fakultāte. In: Sociāldemokrāts, 01.01.1928., 1. lpp.; Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas jaunā programma. In: Sociāldemokrāts, 03.07.1930., 4. lpp.
- ⁹¹ Izglītības ministrijas vadītāji no 1918.–1938. g. In: Audzinātājs. Pedagoģiski sabiedriska mēnešraksts 1938, Nr. 11, 578. lpp.
- ⁹² Latvijas Universitāte 1919–1929. Latvijas Universitātes izdevums. Rīga 1929, 532.–533. lpp.
- ⁹³ LŪCIJA BĒRZIŅA-FELSBERGA. Profesors Ernests Felsbergs. Atmiņas. In: RANKA, Profesors Dr. phil. h. c. Ernests Felsbergs, 50.–76. lpp., šeit 61. lpp.
- ⁹⁴ Nacionālās apvienības kandidātu saraksts Nr. 4. In: Latvīis, 08.02.1925.; BĒRZIŅA-FELSBERGA, Profesors Ernests Felsbergs, 61. lpp.
- ⁹⁵ Miris profesors Dr. Kārlis Balodis. In: Sociāldemokrāts, 14.01.1931., 3. lpp.
- ⁹⁶ Latvijas Darba Savienības un Tautas Apvienības saraksts. In: Jaunā Diena, 30.09.1928., 4. lpp.
- ⁹⁷ Prof. K. Balodis miris. In: Latvijas Kareivis, 14.01.1931., 3. lpp.
- ⁹⁸ Jokupēteri [karikatūra]. In: Svāri, 31.10.1924., 350. lpp.
- ⁹⁹ Pamazām, palēnām... In: Svāri, 29.11.1929., 378. lpp.; Zieģeļa glabātājs [karikatūra]. In: Svāri, 28.06.1929., 207. lpp.; Dep. profesors K. Balodis atteicies no deputāta algas [karikatūra]. In: Svāri, 15.03.1929., 83. lpp.
- ¹⁰⁰ Vakarējais lauvas. In: Svāri, 13.02.1931., 50. lpp.; Sludinātājs Dr. P. Zālite. In: Svāri, 03.04.1931., 107. lpp.; Deputāta kaislība. In: Svāri, 12.06.1931., 183. lpp.; Neticama lieta. In: Svāri, 14.08.1931., 242.–243. lpp.
- ¹⁰¹ AUGUSTS TENTELIS. Tautas vadoņa dzīve un personība. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1937, Nr. 3, 325.–334. lpp., šeit 329.–330. lpp.
- ¹⁰² JŪLLJS AUŠKĀPS. Latviešu gars un zinātne. In: Sējējs 1937, Nr. 11, 1129.–1136. lpp., šeit 1132., 1135. lpp.; JŪLLJS AUŠKĀPS. Par gara ciņu. In: Sējējs 1936, Nr. 11, 1147.–1152. lpp.
- ¹⁰³ ARNOLDS SPEKKE. Atmiņas par Latvijas Universitātes Filoloģijas un Filozofijas Fakultātes sākumiem un izveidošanos. In: Universitas 1966, Nr. 17, 5.–8. lpp.
- ¹⁰⁴ J. Rainis – kandidāts uz Nobela prēmiju. In: Sociāldemokrāts, 19.02.1926., 1. lpp.; Raiņa kandidātūra uz Nobela prēmiju. In: Sociāldemokrāts, 23.03.1926., 1. lpp.
- ¹⁰⁵ ARNO JUNDZE. Provincē drāma. Kā Raini Nobela prēmijai (ne)izvirzija. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 23.02.2015., 10.–11. lpp.

- ¹⁰⁶ JUNDZE, Provinces drāma, 10.–11. lpp.
- ¹⁰⁷ Nošāvuši greizi [par Raiņa virzišanu Nobela prēmijai]. In: *Latvis*, 27.03.1926., 1. lpp.; Vai tiešām Rainis – Nobela prēmijas laureāts? In: *Latvijas Sargs*, 17.03.1926., 2. lpp.; J. Rainis kā Nobela prēmijas kandidāts. In: *Brīvā Zeme*, 18.03.1926., 3. lpp.; *Māksla*. Par Raini. In: *Brīvā Zeme*, 22.03.1926., 3. lpp.
- ¹⁰⁸ *Latvijas Universitāte 1919–1929*, 178.–179. lpp.
- ¹⁰⁹ KĀRLIS DZIĻLEJA. Raiņa tēls mūsu literatūrā. In: *Domas*, 01.07.1930., 123.–128. lpp., šeit 127.–128. lpp.
- ¹¹⁰ Noteikumi par militāro audzināšanu un militāro apmācību publiskās un privātās mācības iestādēs. In: *Valdības Vēstnesis*, 27.04.1937., 1. lpp.
- ¹¹¹ Apmācības plāni, programmas, noteikumi u. c. par studentu militāro audzināšanu un apmācību (1937–1940). LNA LVVA, 7427-6-232, 7. lpp.
- ¹¹² *Ibidem*, 186., 207., 246.–247. lpp.
- ¹¹³ *Ibidem*, 263., 164. lpp.
- ¹¹⁴ DĪTRIHS A. LĒBERS. Vācbaltiešu mācību spēki Latvijas Universitātē (1919–1941). In: RENĀTE ADOLFI (sast.). 800 gadi. Mūsu kopējā Rīga. Vācbaltiešu autoru apcerējumi. Rīga 2001, 145.–164. lpp., šeit 146., 148. lpp.
- ¹¹⁵ Deutsche Lehrkräfte der Universität nehmen Abschied. In: *Rigasche Post*, 22.10.1939., S. 3; Arī studijas pārtraukušie varēs iegūt zinātnisko grādu. In: *Brīvā Zeme*, 26.10.1939., 2. lpp.; Aizbraucēju skaits jau sasniedz 40585. In: *Jaunākās Ziņas*, 28.11.1939., 5. lpp.; LĒBERS, Vācbaltiešu mācību spēki Latvijas Universitātē (1919–1941), 149.–162. lpp.
- ¹¹⁶ [Sēru sludinājums par N. Reinicu]. In: *Tēvija*, 07.07.1941., 1. lpp.; Rīgas Centrālcietumā atrasti 98 upuri. In: *Kurzemes Vārds*, 09.07.1941., 1. lpp.; Par ko noslepkavoja latviešu patriotus. In: *Daugavpils Latviešu Avīze*, 18.07.1941., 1. lpp.
- ¹¹⁷ Zinātni – darba ļaudīm! In: *Ciņa*, 07.11.1944., 7. lpp.; LĒBERS, Vācbaltiešu mācību spēki Latvijas Universitātē (1919–1941), 154. lpp.
- ¹¹⁸ Vācu tautības repatriējošo studentu saraksts (1939). LNA LVVA, 7427-6-232, 258. lpp.
- ¹¹⁹ Vācu tautības mācības spēki. In: *Jaunākās Ziņas*, 21.10.1939., 15. lpp.; Deutsche Lehrkräfte der Universität nehmen Abschied. In: *Rigasche Post*, 22.10.1939., S. 3.
- ¹²⁰ Mūsu jauno zinātnieku kadrs sekmīgi aizstās aizbraucējus. In: *Latvijas Kareivis*, 05.11.1939., 1. lpp.
- ¹²¹ Pirmie ārkārtējie profesori un maģistri. In: *Brīvā Zeme*, 12.10.1939., 2. lpp.
- ¹²² Mūsu jauno zinātnieku kadrs sekmīgi aizstās aizbraucējus, 1. lpp.

SUMMARY

The University of Latvia was founded on the late summer of 1919 and opened its doors to the students on September 28. This happened shortly after the end of an important stage in Latvia's so-called freedom fight or War of Independence. From that moment on, the Baltic Germans, who had a leading influence in the history of the Baltics, gradually lost their authority. At the beginning of the university formation, the Baltic Germans also had a great influence in this educational institution. The University of Latvia inherited a lot from its predecessor, the Riga Polytechnic Institute. The new university also took over the principle of examinations typical of tsarist Russia (division of the study year into periods of active studies and exams). Most of the teaching staff were German speakers, but the language of lectures until the beginnings of new national university was Russian.

The majority of former teachers of Latvian origin at the Riga Polytechnic Institute also appreciated German culture and identity. A typical example here is the director of the Institute and the first head of the Latvian University, professor of chemistry Paul Walden (Valdens). He did not believe that Latvians would be able to create their own university and science, and did not even consider it possible to conduct a proper study in Latvian. Very soon Baltic German teachers were supplemented with new Latvian employees. Some of them returned from abroad, others quickly formed a career in Latvia on the spot.

As in society, the interpretation of past events was a very important issue in Latvian professors' community. For the last fifty years, Latvians had systematically tried to achieve the same rights as the great nations of Europe. A particular tension was the 1905 revolution and its repression from local administration and institutions. This event also had an impact on the establishment of the university, since, for example, P. Walden was actively involved in the persecution of revolutionary students in Riga Polytechnic Institute. Now these students had become professors.

There are many similarities between the history of the Latvian state and the national university. We can observe the same stages of development in the history of the university and within the state as a whole. This applies to both the economic situation and politics. After the World War and the War of Independence, the Latvian economy, especially industry, had partially collapsed. The difficult economic situation had a negative impact on the university staff – its financial resources were insufficient; salaries were low, and professors could not even buy the bare sustenance. The significant financial resources of the predecessor of the University of Latvia, Riga Polytechnic Institute, disappeared during the war and could not be recovered. In the mid-1920s, the economic situation improved rapidly. Furthermore, the financial situation of the institution improved as it received a heritage from the entrepreneur Kristaps Morbergs, which included both financial resources and profitable real estate (for example, the best regional hotel in the northeastern Europe “Hotel de Rome” in the city of Riga along with its famous luxury restaurants). In the middle of the thirties, a professor was already a prestigious profession in Latvia. The professor's salary was comparable to the minister's salary. University professors made a significant contribution to strengthening the identity of the new state and actively participated in the political life. Many university lecturers were from different, mostly liberal, and centrist political parties (except social democrats), and became members of the parliament (*Saeima*). The first President of Latvia, lawyer Jānis Čakste, was also a professor at the University of Latvia. Later, during the years of authoritarianism, the teaching staff of the university formed Latvia's educational, scientific and cultural policy. The professors at the university were all three ministers of education of the authoritarian period (professor of theology, dean of the faculty Ludvigs Adamovičs, professor of history, rector Augusts Tentelis, professor of chemistry, dean, rector Jūlijs Auškāps). Thus, the authority of the national higher education institution in the field of education policy during this period was indisputable, it can even be said that the education and science policy of the authoritarian period was shaped by the professors of the university. The University of Latvia even partly formed the entire ideology of authoritarianism in Latvia, including the so-called “leader cult” of authoritarian leader Kārlis Ulmanis.

Iekļaušanās. Dažas epizodes Latvijas jūrnieku profesionālajās gaitās trimdā Rietumos. I daļa

The Integration. A Few Episodes of the Professional Ways of Latvian Seamen in the Western Exile. Part 1

Dāvis Beitlers, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktors

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vēsturnieks

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: davis.beitlers@tvnet.lv

Šis raksts turpina saistītas tematikas publikāciju¹ žurnāla iepriekšējā numurā un stāsta par tiem starpkaru Latvijas Republikas pilsoņiem, kuri Otrā pasaules kara un tā atskaņu laikā nonāca un palika Rietumu pasaulē, kur – jau kā trimdinieki – turpināja vai tikai sāka jūrnieka gaitas, pamazām iekļaujoties mitnes valstu saimnieciskajā un profesionālajā, sociālajā un sabiedriski politiskajā vidē un struktūrās. Rakstā iezīmētas dažas no problēmām, kas pavadīja latviešu jūrniekus – trimdiniekus šīs “ieaugšanas” gaitā, ieskicēti daži jūrnieku veiksmes stāsti un viena otra pētniecības problēma, kas ieaužas trimdas vēstures izpētes problemātikā kopumā.

Atslēgvārdi: latviešu trimda, jūrniecība, pilsonība, politiskā uzticamība, tautsaimnieciskais protekcionisms.

This article is a continuation of publication released in the previous issue of the journal. About it discusses the position of citizens of the interwar Latvian Republic, who during and after the Second World War went into exile to the Western countries and continued or began the seafaring occupations. Gradually they became a part of the economical, professional, social-political environment and structures of their new homelands. The article outlines some of the problems of this phenomenon, a few successes of the Latvian exile sailors, and also some problems encountered in the course of the research dedicated to this theme that also involves the problematic of the research on Latvian exile history as a whole.

Keywords: Latvian exile, maritime, citizenship, political loyalty, economic protectionism.

Ja kaut pavirši pārlapojam latviešu trimdas vēsturei veltītās apce-res un trimdinieku atmiņu pierakstus, redzams, ka latvieši tikai pamazām iekaroja savu vietu jauno mitnes valstu profesionālajā vidē

un tautsaimniecībā un pirmajos svešuma gados – pat par spīti teicamai izglītībai – bieži bija spiesti samierināties ar pavisam vienkāršiem darbiem. Gana sarežģīts profesionālais ceļš bija jānoiet arī trimdā nokļuvušajiem latviešu jūrniekiem. Daži kuģinieki pēc kara pat bija spiesti pārkvalificēties un turpināt amatu kādā citā nozarē, bet vairāk, šķiet, tomēr bija to, kam izdevās savas jūrnieka gaitas turpināt. Vieni vismaz kādu laiku turpināja braukt uz latviešu vai bijušajiem neatkarīgās Latvijas kuģiem, citi jau drīz pēc kara pārgāja svešu valstu un svešautiešu rēderu dienestā.

Tas, vai un cik lielā mērā latviešu jūrnieki varēja turpināt vai uzsākt jūrnieka gaitas “brīvās pasaules” valstu kuģniecībā, bija atkarīgs no valstu nostājas un imigrācijas politikas, politiskajām simpātijām un antipātijām, no pašu latviešu (un it īpaši jūrnieku) centības un mākas aizstāvēt savas tiesības un vēlmes saglabāt dalību pasaules jūrniecības nozarē, no latviešu jūrnieku sociālekonomiskā tēla veidošanās svešzemnieku atbildīgo amatpersonu un privāto rēderu acīs, kā arī pašu latviešu sabiedrībā. Daudzi profesionālie apgrūtinājumi, ar ko nācās saskarties latviešu jūrniekiem Rietumvalstīs, tērpās saimnieciskā protekcionisma politikas drānās ar nolūku aizsargāt pilsoņu intereses grūtajos pēckara apstākļos, tomēr arī tie bieži vien vismaz daļēji sakņojās politiskos un ideoloģiskos motīvos.

Latviešu jūrnieks – ienācējs Eiropas tautsaimniecībā

Pirmais un svarīgākais faktors, kas apgrūtināja latviešu jūrnieka sekmīgu darbību “brīvajā pasaulē”, neapšaubāmi bija valstu saimnieciskā situācija pēckara apstākļos un nostāja pret latviešu jūrniekiem kā viesstrādniekiem, kas pirmajos pēckara gados, protams, saistījās arī ar Rietumu sabiedroto diktētās pēckara pasaules jaunās

kārtības nostādņēm. Uzskatāmi šādas tendences piemēri ir divas baltiešu jūrnieku lietas Skandināvijā.

Zviedrijā latviešu jūrnieku intereses apdraudēja impulss no valsts vai pat starptautiskām iestādēm: 1945. gada maija beigās, neilgi pēc kara beigām, Sabiedroto kontroles komisija Gēteborgā atteicās pieņemt darbā vairākus simtus Zviedrijā esošo baltiešu jūrnieku (kopā ar igauņiem tādu bija vismaz 1000), lai arī vakanču nav trūcis. Tiesa, kad igauņu jūrniecības nozares pārstāvji neizpratnē vērsās pie starptautiskās Jūrnieku ūnijas (apvienības) Londonā – Sabiedroto valstī, izrādījās, ka tā neko par šādu aizliegumu nav zinājusi.² Tajā pašā laikā gribētos domāt, ka vietējās Zviedrijas amatpersonas nebūtu rikojušās pretrunā ar augstākiem lēmumiem, bet, lai arī kā būtu bijis, diezgan drīz aizliegums tika atcelts: vasaras beigās atļauju strādāt uz zviedru tirdzniecības kuģiem saņēma pirmie latviešu jūrnieki (pagaidām gan tikai trīs – Valdis Viļumsons, Andrejs Šķerbergs un Vilnis Zāraks),³ bet pēc dažiem gadiem latviešu trimdas prese jau varēja rakstīt, ka “*daudz latviešu jaunekļu tagad brauc uz [zviedru un citu “brīvās pasaules” valstu] kuģiem*”.⁴ To, ka stingrie priekšraksti ar laiku atslāba, visdrīzāk sekmēja 40. gadu otrajā pusē valdošais kvalificētu jūrnieku trūkums Zviedrijā (jūrnieku trūka tik ļoti, ka vajadzēja pat ievest jūrskolu absolventus no Vācijas). Tiesa, Zviedrijas varas iestāžu piesardzība, nodarbinot nezviedru jūrniekus, saglabājās arī 50. gados un tika vērsta pret visu tautību ārzemniekiem; piemēram, ikvienam ārzemniekam, lai iegūtu Zviedrijā atzītu jūrnieka izglītību, attiecīgu sertifikātu un pēc tam varētu kuģot zviedru flotē, bija nepieciešama īpaša atļauja no Zviedrijas Tirdzniecības koleģijas (*Kommerskollegium*).⁵ Jādomā, ka šāda piesardzība bija normāla prakse daudzās pasaules valstīs, jo tā vērojama arī pret ārzemju un Baltijas bēgļu jūrniekiem labvēlīgākajās lielvalstīs ASV

un Lielbritānijā, kuru valdība arī pieprasīja potenciālajiem flotes darbiniekiem iziet īpašu sertifikāciju pēc ārzemju jūrskolas absolvēšanas (iespējams, šai ziņā bija arī izņēmumi).⁶

Mazliet atšķirīga situācija vērojama Norvēģijā 1949. gadā – tāpat vairākus gadus vēlāk nekā Zviedrijā: tur valsts iestādes, bloķēdamas latviešu iespēju tikt uzņemtiem norvēģu flotes dienestā, atsaucās sabiedrisko organizāciju un konkrētu vietējo nozares darbinieku grupu ierosmēm. Situācija šāda. 1949. gada pavasarī Baltiešu jūrskolas administrācija Flensburgā ar Starptautiskās Bēgļu aprūpes organizācijas (*International Refugee Organisation – IRO*)⁷ starpniecību⁸ principiāli vienojās ar ekspluatācijā jaunnododamā Norvēģijas tvaiķoņa *Skaugum* kapteini un rēdereju, ka tā apkalpe tiks pilnībā vai gandrīz pilnībā komplektēta no baltiešu jūrskolas tā gada absolventiem;⁹ tomēr, lai arī prese jau laikus to kā atzīstamu panākumu paspēja jūsmīgi izsludināt visā “brīvajā pasaulē”,¹⁰ ceļā nostājās Norvēģijas jūrnieku arodbiedrība, likumiski panākot, ka kuģa īpašnieki – norvēģu rēdereja – pārvietotās personas tomēr darbā nepieņem.¹¹ Saasināto situāciju mazliet mīkstināja vienīgi panāktais kompromiss: no pārvietoto personu (*displaced person*) nometņu iemītniekiem tika sakomplektēts kuģa medicīniskais personāls.¹²

Pēckara gadu bieži vien smagajā saimnieciskajā situācijā bija tikai normāli, ja latviešu jūrnieki gluži tāpat kā citu nozaru profesiju pārstāvji, nereti spītējot augstai izglītībai un kvalifikācijai, kas būtu piemērota labi atalgotiem amatiem, bija spiesti pildīt vienkāršākus un sliktāk atalgotus darba pienākumus. Tā kāds latviešu jūrnieks, apmeklējis savus tautiešus un amatbrāļus pārvietoto personu nometnēs Vācijā 1945. gada rudenī, ziņoja, ka

“latviešu lielākās rūpes ir darba un iztikas jautājums. Ar darba atrašanu ir ļoti grūti.

To dabūt kaut kur pie vāciešiem ir neiespējami, jo visa Vācijas dzīve ir galīgi ruinēta. Arī pašu vāciešu stāvoklis ir ļoti grūts. [...] Labāk klājas tiem latviešiem, kas saistījušies darbā kādā sabiedroto iestādē. [...] trūkst informācijas par notikumiem pasaulē, valda neziņa par nākotni [...].”

Turklāt jūrnieku darbība esot bijusi īpaši apgrūtināta Sabiedroto noslēgtās piekrastes dēļ (Šlēsvigas-Holšteinas apgabālā).¹³

Darbvietu deficīts pēc kara bija asi vērojams arī Zviedrijā, un šādos apstākļos, kad bija grūti nodrošināt ar darbu pat savus tautiešus, iebraucējs, protams, ne uz kādu zelta bedri darba tirgū cerēt nevarēja. Labi, ja, pateicoties nozares attīstībai un darbaspēka pieprasījumam, augsti izglītotam latviešu jūrniekam šajā zemē bija iespējams darboties savā nozarē kā kuģu bortu krāsotājam vai vidēja ranga mehāniķim un būvniekam kādā kuģu būvētavā vai remontdarbnīcā; jau 1945. gada rudenī visas vakances, kurās latviešu jūrnieks varēja kaut puslīdz darboties savā nozarē, vismaz Gēteborgā bija pilnībā aizpildītas.¹⁴ Turklāt 40. gadu otrajā pusē Zviedrijā latviešu bēgļiem bija daudz lielākas iespējas meklēt darbu nekā pārvietotajām personām nometnēs.¹⁵ 1948. gadā, norādot uz bēgļu nodarbinātības lielo nozīmi vēl naidu dzimtenes jauncelsmes cerību gaismā, ievērojamais tautsaimnieks profesors Jānis Vārsbergs (1879–1961) rakstīja:

“Šeit, Zviedrijā, bēgli var būt apmierināti, jo, kas var un grib strādāt, tas nopelna sev iztiku, nav jāslaištās bezdarbībā, kas beidzot vājina spēkus un nomāc garu. Daudzi Vācijas nometnēs mītošie ir zaudējuši daudz no savām spējām, un, kad atskanēs sauciens – doties uz dzimteni, tad dažs labs tai maz ko varēs pārvest. No Vācijas iebraukušie ļoti priecīgi, ka te var strādāt, ja dažkārt arī darbs nav visai piemērots, tomēr eksistence

nodrošināta un, galvenais, apziņa, ka neesi cītiem uz kakla."¹⁶

Jādomā, ka profesora vēstule attiecināma arī uz latviešu jūrniekiem. Tā kā trūka kvalificētu jūrnieku, kaut vai pagaidu darbu pēckara gados latviešu jūrnieki – vismaz diplomētie – varēja atrast arī uz dāņu kuģiem, pat neņemot vērā Dānijas politiskās simpātijas pret Padomju Savienību.¹⁷

Bēgļa statuss latviešu jūrnieku nodarbinātību apgrūtināja vēl kādā aspektā. IRO noteikumi par pārvietoto personu nodarbināšanu paredzēja, ka, līgumam beidzoties, personas nav sūtāmas atpakaļ uz Vāciju, uz pārvietoto personu nometnēm, bet gan izvietojamas kādā no emigrācijas zemēm, kur acimredzot nodrošināmi arī zināmi labvēlīgi priekšnoteikumi viņu tālākai palikšanai noteiktajā vietā, turklāt īpašniekam tas bija jāgarantē, parakstot īpašu garantijas vienošanos – tā dēvēto afidevītu. Piemēram, kuģīpašniekam ar ASV pilsonību šādā gadījumā bija jādodas uz Vašingtonu un jāgarantē, ka tad, kad darba attiecības beigsies, jūrnieks ar visu ģimeni (!) varēs saņemt patvērumu kādā no ASV ostām. Praksē tas nozīmēja ne tikai lieku apgrūtinājumu, nodrošinot dzīvesvietu, bet arī ierobežojumus kuģa pierakstīšanā valstīs, kuras pārvietotās personas nelabprāt “ņēma pretim”, bet kurās valdība kuģniecības uzņēmējdarbībai saimnieciski izdevīgāki nosacījumi. Tādēļ pārvietoto personu pieņemšana darbā daudziem Rietumvalstu kuģniecības uzņēmējiem varēja šķist pārāk liels slogs, no kura visvieglāk bija izvairīties, bēgļus darbā nepieņemot (kādēļ gan sevi lieki apgrūtināt?!).¹⁸

Protams, bija arī gadījumi, kad pārvietotās personas statuss un starptautisko bēgļu aprūpes un aizgādniecības organizāciju aizmugure izrādījās par svētību – vispirms tiem latviešu jūrniekiem (un ne tikai jūrniekiem), kas bija nolēmuši laikus atstāt Eiropu un jau pirms pārvietoto personu

nometņu slēgšanas nogruntēties “apsolītājā zemē” – ASV. Proti, šis Rietumu superlielvalsts valdība bija noteikusi stingrus ierobežojumus ieceļotāju plūsmā – tā dēvētās imigrācijas kvotas. 1945.–1947. gadā Latvijas pavalstnieku (vispār) ieceļošanas kvota bija 263 cilvēki gadā, no tās 90% ik gadu bija rezervēti tieši t. s. pārvietotajām personām, kas Vācijā izmitinātas amerikāņu okupācijas joslā un uzturas tur kopš 1945. gada 1. decembra.¹⁹ Un, protams, katram svešzemniekam, kurš vēlējās valstī ieceļot ārpus šīm kvotām, draudēja smagā nēģa un ilgstoša imigrācijas dokumentu kārtošana, lai iegūtu uzturēšanās atļauju, ko ievadīja vīzas pieprasījums ASV konsulātā. Pārvietoto personu uzturēšanos ASV vēl vairāk atvieglāja 1948. gadā pieņemtie grozījumi ASV Imigrācijas likumā – tā saucamais “Pārvietoto personu akts” (*Displaced Persons Act of 1948*) ar paplašinātu jeb nostiprinātu pārvietotās personas statusa definīciju. Pateicoties tam, ar 1948. gadu ieceļošana ASV kļuva mazliet plašāka: pirmkārt, ieceļot tagad varēja arī franču un britu okupācijas joslu iemītnieki,²⁰ un, otrkārt, tika atvieglota pastāvīgās uzturēšanās dokumentu – imigrācijas vīzu – iegūšanas procedūra: šādu dokumentu tagad varēja saņemt ikviens pārvietotā persona, kas ASV ieceļoja vai jau uzturējās bēgļa statusā.²¹

Pārvietotās personas statuss bija liels ieguvums arī britu okupācijas joslas iemītniekiem. Piemēram, politiski šaubīgās zaudētājvalsts nācijas – vācu – jūrniekiem bieži vien nebija atļauts braukt uz tālju- ras kuģiem, taču visi latviešu jūrnieki, kas mita britu kontrolētajā Vācijas daļā, bija reģistrēti Hamburgas jūras darba pārvaldē un baudīja tiesības izbraukt no okupācijas joslas katrā laikā uz visiem kuģiem.²² To vēl vairāk sekmēja vietējo jūrasbraucēju trūkums, kas valdīja Lielbritānijā pirmajos pēckara gados. Kā atmiņās pasvitro tālju- ras kapteiņa Krišjāņa Rūdolda

Slejas (1907–1994) meita Rita Jefimova (dz. Sleja, 1935), tad Lielbritānija bija viena no pirmajām Eiropas valstīm, kas pavēra iespējas latviešu jūrnikiem iemantot labas darbvietas un tā nereti iekārtoties krietni atalgotos posteņos ātrāk nekā daudziem citiem nometniekiem – sauszemes profesiju pārstāvjiem.²³

Tomēr saiknē tieši ar rangos augstāku jūras amatu pārstāvjiem jeb kuģa virsnieci briti izcēlās ar caurmērā visai stingru politiku. Cik zināms, ilgstoši – gan pirms Otrā pasaules kara, gan vēlāk, līdz pat mūsdienām –, lai varētu pilnvērtīgi kuģot valsts flotē, paaugstinot sertifikāciju un kāpjot pa rangu kāpnēm, bijusi nepieciešama pilsonība. Un tieši pilsonība zināmā mērā ir atslēgvārds daudzās latviešu jūrnieru problēmās Rietumos pēc Otrā pasaules kara. Pilsonības iegūšana Rietumeiropā (tiesa, ne tikai), kur totālais vairākums latviešu bēgļu nonāca vispirms, parasti aizņēma vairākus gadus. Kā atceras ilggadējais tālējūras kapteinis Imants Balodis (1924–2001), kurš 1954. gadā apmetās uz dzīvi Kanādā, tad 50. gados Lielbritānijā šādas pilsonības iegūšanai bija nepieciešami pieci gadi – tas bija būtisks šķērslis latviešu jūrnieru pilnvērtīgai nodarbinātībai šajā zemē.²⁴ Protams, bija arī veiksmes stāsti. Piemēram, ar Latvijas sūtņa Londonā un Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāja trimdā Kārļa Zariņa (1879–1963) gādību kuģa virsnieka – trešā mehāniķa (inženiera) – posteni uz kāda angļu kuģa uzreiz pēc nonākšanas Lielbritānijā 1946. gadā ieguva latviešu jūrnieris Ādolfo Ceļdoma (1917–2011), kurš pēc pieciem gadiem, kad bija iemantojis Lielbritānijas pilsonību, posteni paaugstināja līdz pirmajam mehāniķim (inženierim).²⁵

Lai Lielbritānijas flotē brauktu par kapteini, vismaz noteiktos laikposmos bija jābūt ne tikai pilsonim, bet arī dzimušam Lielbritānijā.²⁶ 1946. gada sākumā vairāki latviešu tālbraucēji kapteini, kas tobrīd

mita pārvietoto personu nometnē britu joslā Vācijā, nolēma, ka vislabākais veids, kā legāli turpināt braukt jūrā visaugstākajā rangā, būtu mēģināt iegūt kapteiņa vietu uz Ķīnas tirdzniecības flotes kuģiem. Darbs šīs valsts flotē un pašas flotes liktenis latviešu kapteiņiem tobrīd šķita gana perspektīvs: tādu priekšstatu bija radījušas ziņas par Ķīnas iespējām pārņemt daļu Japānas tirdzniecības flotes un par gaidāmo straujo flotes attīstību, kas kāpināšot pieprasījumu pēc attiecīgās jomas speciālistiem. *“Latviešu jūrnieru uz Ķīnas kuģiem ir jau braukuši un viņiem ir laba slava Ķīnā,”* par latviešu izredzēm iekļūt šajā sektorā optimistisks likās kapteinis Heinrihs Liberts, tomēr lūgdams Latvijas sūtniecības Vašingtonā atbalstu un padomu šai lietā.²⁷ Praksē gan izrādījās, ka izdevīgāk ir braukt uz citu valstu, piemēram, Panamas, kuģiem. Turklāt H. Liberta gadījumā tika pieļauta arī atkāpe no likuma par kapteiņa Lielbritānijas izcelsmi: 1946.–1947. gadā viņš bija kapteinis uz tobrīd jau britu valdības pārņemtā Latvijas kuģa “Kaupo”.²⁸ Līdzīga veiksmē uzsmaidīja arī kapteinim K. R. Slejam, kuram izveidojās laba sadarbība ar Vācijas bēgļu zonas britu joslas pārvaldi: arī viņš kuģa vadoņa gaitas uz Lielbritānijas kuģiem sāka jau 1947. gadā.²⁹ Turklāt, pateicoties tam, ka britu dienestā peldēja ne viens vien bijušais Latvijas kuģis un ka šiem peldlīdzekļiem kaut formāli bija saglabātas “latviskā” īpašumtiesības,³⁰ K. R. Sleja un H. Liberts nebūt nebija vienīgie šādi veiksminieki: tā 1949. gadā rudenī Rietumu jūrās zem britu karoga brauca pavisam astoņi bijušie Latvijas tvaikoņi ar latviešu cilmes kapteiņiem priekšgalā.³¹ Jau tad, kad Otrā pasaules kara gados briti pārņēma vairākus Latvijas kuģus, vairāki latviešu kapteini tā arī palika uz pārņemto peldlīdzekļu kapteintiltiņa, un viņus par kapteiņa amatam gana prasmiem un uzticamiem atzina Lielbritānijas Kuģniecības federācija (*Shipping Federation*).³²

Tik strikta valsts nostāja pilsonības lietās kā Lielbritānijā nebija vērojama pilnīgi visur (vismaz ne pastāvīgi). 40. gadu pirmajā pusē Zviedrijā, lai iegūtu atļauju darbam uz jūras, pietika ar ārzemnieka – bezvalstnieka pasi, un, tā kā Zviedrijā tobrīd tika atzīti arī ārvalstu diplomati, tad šie ārvalstu jūrniki bez pastāvīgas pilsonības varēja ieņemt amatus arī kuģa virsniecībā, ne tikai apkalpes “lejasgalā”.³³ Pēckara situācijai, kad no Austrumeiropas izplūda bēgļu straume, gan bija savas nianšes, un, kā jau minēts, arī Zviedrijas varas iestādes pēc kara prasīja jūrnikiem noteiktus pašu valsti iegūtus sertifikātus. Lai arī Hāgas konvencijā tika paredzēts, ka bēgļi un pārvietotās personas būtu jāpieņem dienestā uz patvērumu sniegušās valsts kuģa pat bez mītnes zemes pilsonības,³⁴ praksē tas ne vienmēr strādāja, pateicoties vietējo arodbiedrību protestiem, kādi redzami minētajā piemērā ar Norvēģiju un tās pavalstnieku saimnieciskajām interesēm. Izteikti negatīvi pret nepilsoņiem uz kuģa jebkādā profesionālajā rangā izturējusies, piemēram, Francijas valdība.³⁵

Uz “apsolīto zemi”! Vai vilka nagos, no lāča bēgot?

Formalitātes pilsonības un imigrācijas dokumentu kārtošanā Eiropā (precīzāk, ziņas par to, ka citur formalitāšu varētu būt mazāk vai tās būtu vieglāk pārvaramas), kā arī daudzu latviešu bailes no Eiropai draudošajām komunisma briesmām jeb “sarkanā sloga uzvelšanās” Eiropai 50. gadu sākumā veicināja latviešu jūrnietu izceļošanu uz mītnes zemēm ārpus Eiropas – to noteica Lielbritānijas un citu Eiropas valstu gļēvā politika un Padomju Savienības tīri ģeogrāfiskais tuvums³⁶ (nozāres problēmu dēļ atsevišķās valstīs (piemēram, Lielbritānijā) izceļoja arī vietējo pilsonību jūrniki, rādot sava veida

priekšzīmi latviešiem).³⁷ Kā jau pieminēts, par īstu “apsolīto zemi”, kā to mazliet ironiski mēdza dēvēt paši latvieši, 40. gadu otrajā pusē kļuva ASV. Eiropā palikušos latviešu jūrniekus uz ASV vilināja ne tikai darba meklējumiem vismaz šķietami labvēlīgākā likumdošana un tālums no Padomju Savienības – gan idejiskā, gan ģeogrāfiskā ziņā. Pirmkārt, daudzsoļoša varēja šķist arī ASV straujā saimnieciskā izaugsme un tajā pašā laikā jūrnietu trūkums (vai vismaz baumas par to).³⁸ Tā kā Amerika karā bija cietusi mazāk nekā daudzas Eiropas valstis, bet jūrnietu, domājams, patiešām trūka, tad uzreiz pēc kara (faktiski jau kara nogalē) latviešu jūrnietks varēja cerēt uz veiksmīgu iekļaušanos šīs valsts tautsaimniecībā. Otrkārt, Otrā pasaules kara gados izcili slavēta visas pasaules latviešu vidū bija kļuvusi Latvijas sūtniecība Vašingtonā – kā ar saviem centieniem saglabāt Latvijas kuģus, tā aizrautīgo palīdzību jūrnikiem plašajā pasaulē;³⁹ tas bija zināms pretsmērums tām iekšējām nekārtībām, kuras latviešu jūrnietu un kuģipasašnieku lietās norisinājās, piemēram, Latviešu palīdzības komitejā Zviedrijā.⁴⁰

“Jāsaka, ka nav [...] viegli [...] atrasties Eiropā, jo šeit gandrīz nav neviena, kas nevēlētos šo kontinentu atstāt, un man nākas atbildēt uz neskaitāmiem jautājumiem, lai apmierinātu visus interesentus. Domāju, ka bez pārspilējuma varu teikt, ka šobrīd mūsu aprindās Jūsu vārdam ir vislielākā autoritāte un ka laba daļa nākotnes cerību, ja tām kādreiz būtu lemts piepildīties, sakoncentrējas ap Jūsu personu.”⁴¹

vēstulē Latvijas sūtnim Vašingtonā Alfrēdam Bilmanim 1946. gadā neviltoji glaimoja latviešu jurists un Latvijas kuģipasašnieku aizstāvis Georgs Dancigers, atklājot Eiropā mītošo tautiešu noskaņojumu. Ne mazāka pateicība par A. Bilmaņa un visas sūtniecības veikumu, toties mazliet lielāka

skepe par ASV kā “apsolīto zemi” jūtama kāda jūrnieka mātes vēstulē Latvijas sūtniecības Vašingtonā lietvedim Anatolam Dinbergam, kurā viņa pateicas par palīdzību nelaimē nonākušajam dēlam 1949. gada sākumā:

*“varu iedomāties, cik Jums tagad grūti lai-ki jāpārdzīvo un cik daudz ir to, kas gaida un lūdz no Jums palīdzības – no “apsolītās zemes” Amerikas, kur nu Jums vienam⁴² ir jārikojas ar trimdnieku likteņiem. Mums Eiropā caurmērā visiem šķiet, ka pie Jums būtu visvieglāk un labāk dzīvot un strādāt. Protams, ir visur sava garoza, bet [mums par] to netik domāt”.*⁴³

Amerika tomēr nebūt neizrādījās nekāds latviešu jūrnieka rožu dārzs. Pirmkārt, tūlīt pēc kara ASV tirdzniecības flotē brieda tendence nodarbināt vienīgi ASV pavalstniekus: sākotnēji šis princips tika piemērots kuģu kapteiņiem, vēlāk visiem virsniekiem, bet 50. gadu sākumā jau bija attiecināms arī uz daļu zemāka ranga jūrnieku.⁴⁴ Otrkārt, tāpat kā Eiropā, arī ASV pilsonības iegūšanai bija vajadzīgi pieci gadi, ko jūrniekam visizdevīgāk bija nokalpot uz ASV kuģiem, ja kāda no vietējām rēderejām ārzemnieku ņēma preti tikai ar sākotnējiem vai nepilnīgiem ieeļošanas dokumentiem (arī bez imigrācijas kvotas vīzas).⁴⁵

Kopumā ASV izcēlās ar sevišķi stingru imigrācijas politiku, kas laika gaitā palika aizvien stingrāka. 1952. gada 27. jūnijā ASV valdība, baidoties par to, ka valsts varas struktūrās spēcīgu darbinātāju varētu pieaugt padomju varas ietekme, pieņēma grozījumus imigrācijas un pilsonības likumā – tā dēvēto Makerana–Valtera aktu (*McCarran–Walter Act*),⁴⁶ kas tā brīža redakcijā bija spēkā līdz 1965. gadam un aukstā kara kārtējā saspīlējumā gaisotnē stingri uzmanīja katru svešinieku, kam teorētiski varētu būt kaut netieša un attāla

saikne ar padomju varas struktūrām.⁴⁷ Tādējādi ārvalstu jūrnieks vairs nevarēja vienkārši nokāpt krastā no ASV iebraukuša kuģa uz likumā paredzētajām 29 dienām, uzrādot vien personas dokumentu vai kādu īslaicīgas ieeļošanas dokumentu, kā bija līdz šim: tagad katrs jūrnieks tika pakļauts izmeklēšanai. Latviešu jūrniekam bez pilsonības, kas iegūta kādā no mītnes zemēm, tas nereti beidzās ar arestu un izkāpšanas aizliegumu,⁴⁸ jo attiecībā uz Latvijas Republikas pilsoņiem šāda izmeklēšana daudzos gadījumos bija ārkārtīgi apgrūtināta: proti, tā saistījās ar ziņu ievākšanu no personas pēdējām pastāvīgajām dzīvesvietām, bet pēckara periodā “brīvajā pasaulē” palikušajiem latviešiem, kā zināms, tā parasti bija Eiropa (Vācija, Zviedrija u. c.); vēl sliktāk, ja par pēdējo pastāvīgo dzīvesvietu uz sauszemes bija uzskatāma Latvija, jo ASV imigrācijas iestāžu komunikācija ar attiecīgajām padomju institūcijām varēja būt visai sarežģīta... Cerīgākā latviešu jūrnieka izeja no šādas situācijas bija pagaidu uzturēšanās vīzas (*non-immigrant visa*) izņemšana kādā ASV pārstāvniecībā citviet pasaulē, kas vismaz noteiktā laika posmā garantēja jūrnieka izlaišanu Amerikas krastos. Tiesa, arī šādas vīzas izsniegšana varēja ievilkties vai pat nonākt strupceļā ziņu ievākšanas apgrūtinājumu dēļ.⁴⁹

Likumiski apgrūtinātas gan brīvprātīgā, gan iesaukšanas kārtā latviešu bēglim visā trimdas periodā bija arī iespējas dienēt ASV karaflotē, kur uzņēma tikai pilntiesīgus pavalstniekus (arī karalaikā).⁵⁰ Tos, kas nebija uzsākuši ASV pilsonības kārtošanas procedūru, armijas lietas neskāra un iesaukums neapdraudēja (autora rīcībā nav ziņu par brīvprātīgajiem), bet ASV pavalstniekam pēc iesaukšanas parasti bija iespēja izvēlēties – dienēt sauszemes, gaisa (aviācijā) vai jūras spēkos (kara flotē). Toties pavisam neērtā situācijā atradās tie iesaucamā vecuma latviešu vīrieši ASV, kas izteikuši vēlmi pēc šīs valsts pilsonības,

bet tās iegūšanu nebija nokārtojuši līdz galam, – tādā gadījumā uz viņiem attiecās iesaukums un karadienests, bet kā politiski tomēr ne gana uzticamiem viņiem nebija iespēju izvēlēties dienēt ārpus sauszemes spēkiem.⁵¹

Vēl pētāms ir jautājums, kādas imigrācijas normas tika piemērotas tiem 1940. gadā ASV palikušo astoņu kuģu jūrnikiem, kas kolektīvā veidā – ar visiem kuģiem un apkalpēm – nonāca ASV dienestā un to turpināja arī pēc kara beigām; vai tika piemērots pārvietotās personas statuss; cik īsā laikā obligāti bija jāuzsāk pilsonības iegūšanas process, kas neapšaubāmi bija nepieciešams ikvienam (protams, ne tikai jūrniekam), kurš ASV vēlējās dzīvot un strādāt pastāvīgi. Pēc atsevišķiem avotiem, iespējams pieļaut, ka šo jūrnieku dzīvi un uzturēšanos ASV kardināli ietekmēja izmaiņas ASV imigrācijas un pilsonības lietu likumdošanā 1952. gada vasarā. Tā viedina domāt kopš karalaika ASV kuģojošā un Ņujorkā pastāvīgi mītošā latviešu jūrnieka Pētera Kaņepa vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā 1953. gada janvārī, kurā viņš žēlojas, ka negaidīti, nokāpjot no kuģa pēc kārtējā brauciena, saņēmis ASV imigrācijas dienestu pavēsti, ka turpmāk viņš valstī drīkstot uzturēties vien kā ārzemju jūrnieks likumā noteiktās 29 dienas, citādi tikšot deportēts.⁵² Jūrnieka specifika attiecībā uz imigrācijas dienestiem bija tāda, ka jūrnieks ir atkarīgs no kuģu atiešanas un pienākšanas laikiem, ko bieži bija teju neiespējami saskaņot ar dažādu formalitāšu nokārtošanas tempiem un termiņiem imigrācijas iestādēs.

Pret tiem, kas ASV bija ieceļoši nelegāli (bez ieceļošanas atļaujas vai pat bez personas dokumentiem), šis valsts likumi bija sevišķi bargi, un pats nepatīkamākais, kas varēja sagaidīt latviešu jūrnieku bez legālas uzturēšanās atļaujas, bija jau iepriekš minētā piespiedu izsūtīšana jeb deportācija, un šādā gadījumā pastāvēja

divi galvenie scenāriji: palikšana “brīvajā pasaulē” darbā uz kāda kuģa vai nonākšana atpakaļ okupētajā Latvijā. Latvijas pārstāvniecības iespēju robežās centās atsaukties uz jūrnikiem, kuri bija nonākuši šādā situācijā un citās līdzīgās grūtībās, vajadzības gadījumā sagādājot viņiem kaut pagaidu personas dokumentus;⁵³ savu artavu sniedza arī dažās pilsētās izvietotās latviešu palīdzības organizācijas. Nelegālie iebraucēji ASV bieži tika novietoti vai nu kādā cietumā, vai Elisa salā (*Ellis Island*) Ņujorkā – tā dēvētajā imigrācijas karantinā jeb pagaidu nometinājumā; tālākais nometinātā liktenis parasti bija atkarīgs no ASV Tieslietu ministrijas (*Attorney General*)⁵⁴ imigrācijas komisāra Vašingtonā lēmuma.⁵⁵ Otra izeja bija imigranta pieņemšana darbā uz kuģa kādā vietējā jūrniecības kompānijā: būdams oficiāli nodarbināts, imigrants varēja puslīdz legāli atstāt ASV⁵⁶ un jūrasbrauciena laikā, ja bija vēlme “apsolitāajā zemē” nometināties, iegūt no kādas citā valstī esošas ASV pārstāvniecības likumīgu ieceļošanas atļauju⁵⁷ – protams, ja vien ASV imigrācijas dienesti izsniedza atļauju imigrantam kā jūrniekam uz kāda kuģa no valsts izbraukt. Taču šādus “nelegāļus” (un, iespējams, ārzemniekus vispār) amerikāņu kuģniecības kompānijas uzņēma nelabprāt.⁵⁸

Latviešu jūrnieku nedienas ar dažādu valstu imigrācijas dienestiem visā pasaulē daļēji atvieglāja 1954. gadā pieņemtā Hāgas konvencija, kas bija attiecināma uz bezvalstniekiem – tātad arī jūrnikiem, kuriem konvencijā veltīts atsevišķs paragrafs. Tas paredzēja, ka jūrnieks darbā uz kādas konvenciju parakstījušās valsts kuģa varēja tikt pieņemts arī bez konkrētas valsts pilsonības un pastāvīgas dzīvesvietas – pietika tikai ar attiecīgās valsts izsniegtu rakstisku apliecinājumu, ka tā sniegusi jūrniekam pagaidu patvērumu.⁵⁹ Citos gadījumos līdzēja jūrnieku arodorganizācijas, kurās dažkārt latviešu jūrnikiem izdevās iesaistīties pat

bez pilnībā sakārtotiem attiecīgās valsts pilsonības dokumentiem.⁶⁰ Daudziem jūrniekiem imigrācijas lietās gan ASV, gan citviet pasaulē sniegusi atbalstu Latvijas sūtniecība Vašingtonā, kas uzturēšanās atļaujas un vīzas izgādājusi ne vienam vien latviešu jūrniekam, jādomā – kopumā desmitiem vai pat simtiem jūrnieku. Iespējams, vairāku jūrnieku ieceļošanu, sākotnējo uzturēšanos un palikšanu⁶¹ ASV nodrošinājusi arī Grauda rēdereja Ņujorkā, sagādājot ieceļojušajam jūrniekam darbvieta ar iepriekš parakstītu darba līgumu jeb angažējumu.⁶²

Imigrācijas problēmas latviešu jūrniekus pārsteidza arī Dienvidamerikas valstīs. Dažviet, piemēram, Dominikas Republikā, pat islaicīgas uzturēšanās (iebraukšanas) atļaujas iegūšanai bija nepieciešams viens vai vairāki galvotāji no valsts pilsoņiem vai pastāvīgajiem iemītniekiem.⁶³ Bet, ja jūrnieks šai valstī nokļuvis pirmo reizi mūžā un, iespējams, nekad vairs neatgrieziesies, tad kur gan lai atrod šādus galvotājus? Savukārt Venecuēlā, lai uzturēšanās būtu likumīga, vajadzēja vismaz uz gadu noslēgt darba līgumu ar kādu no vietējām firmām, kas arī nebūt nebija vienkārši izdarāms. Citkārt izkāpšanu krastā un uzturēšanās atļauju atteica vienkārši tāpat – bez konkrēta paskaidrojuma un atsauces uz likumdošanas pantiem.⁶⁴

Tātad gan Eiropā, gan ārpus tās – Amerikas kontinentā – allaž pastāvēja zināmas problēmas kā ar pilsonības ieguvu un imigrācijas dienestiem, tā ar pirmajās pāris pēckara desmitgadēs īpaši uzmācīgo svešinieka statusu kā tādu, kas, kā jau daļēji pieminēts, varēja saistīties tiklab ar politisko uzticamību un valsts amatpersonu protekcionistisko vēlmi dot saimniecisku priekšroku saviem pilsoņiem, gan racionālām bažām – emigrantu tautas nepārbaudītajām darbspējām un citādām mentalitātes īpatnībām, kas potenciāli varēja apgrūtināt sadarbību ar kuģīpašniekiem un kapteiņiem ar vietējo pilsonību.

“Vienreiz es tiešām dabūju iepazīties ar to faktu, ka ir diezgan maz nāciju un vēl mazāk kapteiņu, kas [...] vēlas ņemt bēglus uz sava kuģa. Apmeklēju vairākas ostas un neskaitāmus kuģus, visur saņemdam negatīvu atbildi. Ar to atļauju palikt malā arī negāja. Beigās man tikai atlika jautāt, vai nebūtu iespējams uzkāpt uz krievu kuģa,”

tā savas nedienas pirmajos pēckara gados 1960. gadā atminējās latviešu jūrnieks Zviedrijā Raimonds Mūrnieks (1925–?), piebilstot, ka gadījumi, kad latviešu jūrniekiem kā svešautiešiem aizliegts izkāpt krastā, dažās zemēs esot sastopami vēl aizvien – tātad 60. gadu sākumā, turklāt trūkstot pārliecības, ka šādi aizliegumi neparādīšoties arī citviet.⁶⁵ Savukārt tāljūras kapteinis Kanādā I. Balodis raksta, ka šis aspekts vēl 50. gadu vidū traucējis kuģot pat zema ranga amatā, jo kanādiešu kapteiņi un kuģīpašnieki svešiniekiem bez pieredzes tieši Kanādas jūrniecības nozarē neuzticējušies un savu kuģu darbiniekus izraudzījušies no personīgi pazīstamo vidus:

“Domāju, ja ne citādi [proti – ja neizdosies dabūt augstāka ranga amatu kāda kuģa apkalpē – D. B.], dabūšu vietu uz kāda no daudzajiem ezeru kuģiem. Bet nekā! Izstāgājos pa Toronto un Montreālu, visur prasīja “Canadian experience”⁶⁶ Kapteiņi par trešajiem stūrmaņiem labāk ņemot savus bijušos stūres vīrus, kas jau ko zina par upēm, kanāliem un ezeriem, nekā vienu svešinieku. Daudz gadus vēlāk to labi sapratu.”⁶⁷

Turklāt šo situāciju vēl vairāk saasināja nozares darbinieku un to pārstāvošo institūciju iekšējās idejiskās nesaskaņas. “[Pat] par matrozi nevarēju tikt,” turpina I. Balodis.

“Arodbiedrības tos, kas braukuši par virsniekiem, neņēma pretim. Tolaik te bija divas savā starpā kašķīgas arodbiedrības. Viena

no tām bija ļoti komunistiski noskaņota,⁶⁸ otra nē.”⁶⁹

Kā to iezīmē jau I. Baloža atmiņas, politikās problēmas dažkārt saistījās arī ar attieksmi pret pavisam konkrētiem politiskajiem režīmiem, konkrētāk – padomju varu. Šī problēma izpaudās divējādi.

Pirmkārt, strādājot kādas Rietumvalsts tirdzniecības flotē, pastāvēja risks preču pārvaldījumu gaitā nonākt kādā padomju varas ietekmes ostā, kur latviešu jūrnieku varētu pārsteigt “plašās Dzimtenes” “draudzīgā” vēlme pēc “Dzimtenes dēla” atgriešanās “mājās”. Apzinoties padomju varas represīvo iedabu, baltiešu jūrnieki trimdā to uzskatīja par visai nopietnu problēmu; piemēram, 1962. gadā Igaunju jūrnieku arodbiedrības darbinieki baltiešu jūrniekus “brīvajā pasaulē” brīdinoši aicināja “*nebraukt uz kuģiem, kas apmeklē padomju ostas*”, norādot, ka

*“Padomju Savienība uzskata katru aizbēgušo par savu pilsoni, kaut arī tas būtu pieņēmis citas valsts pilsonību. Padomju vara var apcietināt jūrnieku arī tad, ja tas neatstāj ostā savu kuģi”.*⁷⁰

Tomēr ne visi par to aizdomājās un ne visiem bija iespējams no šāda riska izvairīties. Īpaši satraucoša izvērtusies I. Baloža – tobrīd Kanādas jūrnieka, kas ceļoja zem Bermudas karoga, – izkāpšana krastā Tuapsē Melnās jūras krastos, tiešā padomju ietekmes sfērā. Latviešu jūrnieks atceras, kā viņu uzraudzījusi Padomju Savienības specdienestu modrā acs.⁷¹

Iespējams, no pavisam līdzīgas situācijas vai daudz traģiskāka likteņa izdevās izvairīties kādam latviešu trimdas jūrniekam, uzvārdā Speks. Viņš vēl trīs mēnešus pēc kara beigām Latvijā cīnījies t. s. nacionālo partizānu rindās pret padomju okupācijas varu, tad pārbēdzis uz Zviedriju, uzkāpis uz kuģa, bet vēlāk, kad kuģis saņēmis

rikojumu doties uz Krieviju, no klāja aizbēdzis, pārlecot pāri bortam Dardaneļu jūras šaurumā, un vēlāk izpeldējis krastā.⁷² Nav šaubu, ka bijušajam nacionālajam partizānam ar Zviedrijas pilsonību vai bez tās Padomju Savienībā varēja klāties samērā bēdīgi. Tiesa, lasot gan šo brīdinājumu, gan citētās I. Baloža un līdzīgas atmiņas, jāatceras, ka trimdinieku uzburtajās pagātnes ainās, tāpat kā trimdas presē, “visvarenās čekas” ietekme un informētība nereti tika vairāk vai mazāk pārspilēta.

Otrā problēmas šķautne saistījās ar gluži pretējiem valstu politiskajiem uzskatiem un izpaudās kā zināma politiskā diskriminācija un neuzticība, ko raisīja latviešu jūrnieku saistība ar Latviju kā “komunistu valsti”. Ēna, ko latvieša biogrāfijā “brīvajā pasaulē” meta piederība zemei, kas iekļauta Padomju Savienības sastāvā, izrādījās pietiekami gara, lai – par spīti baltiešu trimdas politiskajām aktivitātēm – raisītu rietumniekos aizdomas par ikviena latvieša piederību komunistiem: latvietis – tātd komunist, komunistiskās Latvijas un komunistu pārstāvis. Politiskās pozīcijas dēļ īpaši piesardzīgas pret “komunisma draudiem” un latviešu (baltiešu) jūrniekiem kā “komunisma baciļa” pārnēsātājiem bija abu Amerikas kontinentu valstis: ASV ostu ierēdņi vēl 60.–70. gados latviskas izcelsmes jūrniekiem nereti vaicājuši par viņu saistību ar Komunistisko partiju,⁷³ bet Dienvidamerikas valstu ierēdņi greizi raudzījušies uz Latvijas Republikas iestāžu izdotiem personas dokumentiem.

Tuvākai ilustrācijai vispirms aplūkosim divus gadījumus ASV 50. gadu sākumā, kad latviešu jūrnieki Latvijas sūtniecībai Vašingtonā sūdzējušies par to, ka amerikāņi bez jebkāda pamata viņus uzskatot par komunistiem.

Pirmais gadījums stāsta par kāda latviešu jūrnieka – Ludviga Ķiploka – pēkšņo atstādināšanu no amata ASV kuģniecības firmā *Isthmian Steamship Company* (tvaikonis

Steel Worker) 1949. gada augustā. Un, lai gan atlaišana notikusi bez jebkādiem paskaidrojumiem,⁷⁴ L. Ķīplokam jau uzreiz radušās aizdomas par politiskās neuzticamības apsvērumu:

“Savus pienākumus esmu izpildījis pēc vislabākās apziņas. Neesmu sastāvējis nekādās politiskās, nedz sabiedriskās organizācijās, ne Latvijā, nedz arī šeit. Neesmu piedalījies nekādās sapulcēs, gājienos, nedz arī pat runājis par politiskām lietām jeb uzskatiem. Esmu vienmēr lojāls bijis pret S[avienoto] V[alstu] valdību un pilsoņiem. [...] Vai tiešām Latvijas jūrniekiem, latviešiem neatļaus braukt uz S[avienoto] V[alstu] kuģiem? Es jūtos ļoti dziļi sāpināts, un apvainojums par manu uzticīgo kalpošanu arī skar materiālo pusi. Man ir jāuztur nespēcīga sievas māte, kura ar 1. augustu iebruca no Vācijas uz dzīvi S[avienotajās] V[alstīs], savā 84 gadu vecumā,”

tā aizvainojumu politiski jūtīgajos jautājumos un situācijas smagās sekas Latvijas diplomātiem atklāj L. Ķīplok, ⁷⁵ citviet kā, viņaprāt, garantiju politiskajai uzticamībai uzsvērdams arī dalību Otrajā pasaules karā Rietumu sabiedroto pusē: *“Visu kara laiku esmu aktīvi piedalījies, pat savu kārtējo atvaļinājumu neesmu dabūjis, un mēs vienmēr tiekam aizmirsti.”*⁷⁶ L. Ķīplokam tika piemērota ne vien atlaišana no konkrētās vietas, bet arī aizliegums strādāt uz ASV tirdzniecības kuģiem vispār; lietas gaitā patiesi izrādījās, ka tas saistīts ar zināmu “drošības risku” (*security risk*), tiesa, bez konkrēta paskaidrojuma par šī tā dēvētā riska politisko kontekstu.⁷⁷ Tikai pēc gada, 1950. gada 12. septembrī, pateicoties paša jūrnieka neatlaidībai un Latvijas sūtniecības atbalstam personas dokumentu piesūtīšanā, process tika izbeigts un L. Ķīplok no ASV varas iestādēm saņēma apliecinājumu, ka lieta ir izbeigta un jūrnieks atkal drīkst kuģot uz ASV tirdzniecības kuģiem.⁷⁸

Otrais gadījums saistās ar latviešu jūrnieka Boļeslava Senkeviča sašutumu un aizvainojumu par 1952. gadā pieņemto t. s. Makerana–Valtera aktu, kas, kā jau minēts, paredzēja papildu ierobežojumus ārvalstu jūrnieku izkāpšanai krastā ASV ostās, pakļaujot jūrniekus aizturēšanai un izmeklēšanai tieši ar padomju varu saistītu aizdomu kontekstā. Precīzāk – B. Senkevičs, kurš cieta no jaunā likuma un gada beigās tika uz kuģa apcietināts, jutās teju personīgi apvainots un apsūdzēts komunistiskā diversijā:

*“Ļoti sāpīgi dzirdēt par jauno Mac Carran likumu, kurš izdomāts S[avienoto] V[alstu] iekšējai drošībai; [tas] ir izdarījis lielu ne taisnību Latviešu tautības jūrniekiem, kuri ir nodarbināti uz dažādas tautības kuģiem un [kuriem] pa daļai nav noteiktas uzturēšanās vietas. [...] Iznāk, ka Latviešu jūrnieki ir komunisti vai tā piekritēji, vai citāda veida nedrošas personas. Es nezīnu, vai tiešām atradīsim daudz starp mūsu tautības [jūrniekiem], kuri simpatizētu komunismam, kurš ir izdarījis tik daudz ļauna mums.”*⁷⁹

Nevienā no abiem minētajiem gadījumiem jūrniekiem nav bijis konkrētu faktu, kas apstiprinātu viņu politisko diskrimināciju, proti, viņu un Latvijas saistību ar komunistisko režīmu, – vien aizdomas un netiešas norādes; taču tas pats nav sākams par latviešu jūrnieku piedzīvojumiem Dienvidamerikas valstīs. Īpaši bēdīgi latviešu jūrniekiem klājies Brazīlijā,⁸⁰ Kubā⁸¹ un Dominikānā, kur varas iestādes nav gribējušas izsniegt iecelošanas vīzu Latvijas Republikas pasēs ipašniekiem un aizliegus jūrniekiem izkāpt krastā. Piemēram, Dominikānas galvaspilsētā Santodomingo latviešu jūrnieka I. Baloža izkāpšanu krastā kavēja vietējo varas iestāžu pārmetumi par to, ka jūrnieks “dzimis komunistu zemē”, tātad *a priori* ir neuzticams un bīstams (pats I. Balodis gan to skaidro ar čēkas

ietekmi un Padomju Savienības centieniem “sagrābt” okupēto valstu bijušos pilsoņus jeb, kā rakstīja pats kapteinis, vēlmi viņus sagrābt “*ar garo komunistu roku*”).⁸² “*Ciudad Trujillo [Dominikānā] [...] mani uzskata par pilsoni aiz dzelzs priekšvara,*”⁸³ neizpratnē par Dominikānas valdības rīcību 1954. gadā bija cits latviešu kapteinis – Kārlis Kirmuška (1907–1994), augsta ranga darbinieks uz Kanādas kompāniju kuģiem. Nedēļu vēlāk kaut ko līdzīgu piedzīvojis arī Kubā, kapteinis, liekas, jau kļuva pilnībā pārliecināts, ka pret viņu vērstas aizdomas kā pret komunistu, uzsverot, ka pirms kara un pašos pirmajos pēckara gados šāda parādība nav piedzīvota:

*“Kopš 1932. g. un arī pēc kara esmu vairākas reizes bijis Kubā, bet [...] grūtības netiku piedzīvojis.”*⁸⁴

Latviešu jūrnieka vienīgā cerība šādā situācijā bija zibenīga Latvijas diplomātisko pārstāvniecību reakcija, ilgtermiņā – pases un pilsonības maiņa, izraugoties politiski “drošāku” jeb neitrālāku valsti. Cik tāl tas attiecas uz kapteiņa K. Kirmuškas

izkāpšanu Dominikānā,⁸⁵ Latvijas diplomātisko dienestu iejaukšanās gan, visticamāk, nozīmēja arī ilgtermiņa risinājumu,⁸⁶ taču pilnībā pašauties uz to nevarēja. Turklāt, pat ja ieceļošana Dienvidamerikas valstīs, teiksim, ar Latvijas diplomātisko pārstāvniecību pūlēm, kādam latviešu jūrniekam izdevās, šie dokumenti paši par sevi sniedza vien formālas garantijas: ja kāda imigrācijas ierēdņa galvā dzima aizdomas, ka uzturēšanās dokuments iegūts ar nodomu vēlāk no kuģa slepus nokāpt un palikt malā kā nelegālajam imigrantam (un/vai padomju aģentam ar uzdevumu), atkal varēja rasties problēmas.⁸⁷ Šādas varas struktūru aizdomas parasti vajāja tos jūrniekus, kas it kā nebija izrādījuši pietiekamu interesi sakārtot pastāvīgās dzīvesvietas problēmu, un pat Latvijas pārstāvniecības šādā gadījumā ne vienmēr varēja līdzēt.⁸⁸ Tiesa gan, kā noprotams pēc K. Kirmuškas sarakstes ar Latvijas sūtniecību Vašingtonā 1955. gadā, šādi gadījumi tomēr bijuši drīzāk izņēmums, turklāt jūrniekos valdījušas cerības, ka nākotnē nejaukā parādība pamazām izplēnēs.⁸⁹

(Noslēgums nākamajā numurā.)

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk.: DĀVIS BEITLERS. Latvijas jūrnieku ceļi trimdā: izklišanas veidi, cēloņi, motīvi. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2019, Nr. 7/8, 87.–102. lpp.
- ² Igaņu jūrnieku... In: Latvju Ziņas, 05.07.1945., 2. lpp.
- ³ Latviešu jūrniekiem... In: Latvju Ziņas, 25.08.1945., 2. lpp.
- ⁴ Gēteborgas jūrskolu... In: Latvju Ziņas, 15.06.1950., 6. lpp.
- ⁵ Ibidem.
- ⁶ F. Flensburgas baltiešu DP jūrskolas... In: Tēvzeme, 23.11.1946., 3. lpp.
- ⁷ Darbojās no 1945. līdz 1950. gadam, latviešu bēgļu aprūpē iesaistījās 1946. gadā, nostājoties līdzās Apvienoto Nāciju Palīdzības un atjaunošanas pārvaldei (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) šajā darbības jomā.
- ⁸ Presē ir ziņas, ka kuģis ticis nodots tiešā IRO rīcībā. Sk.: Latvieši pasaulē. In: Austrālijas Latvietis, 22.05.1949., 5. lpp.; Kapt[einis] PAULS NEIMANIS. Norvēģi negribēja latviešus. In: Latvija, 15.07.1949., 2. lpp.
- ⁹ NEIMANIS, Norvēģi negribēja latviešus.

- ¹⁰ Sk.: Latvieši pasaulē.
- ¹¹ NEIMANIS, Norvēģi negribēja latviešus.
- ¹² O[ĻEGS] GONČAROVŠ. Patiesība par jūrnikiem. In: Latvija, 28.05.1949., 2. lpp.
- ¹³ Vācijā atrodas 24.000 leģionāru. In: Latvju Vārds, 12.09.1945., 4. lpp.
- ¹⁴ Latvieši Vestergetlandē. In: Latvju Vārds, 05.09.1945., 4. lpp.
- ¹⁵ J. Vāršberga vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā Alfrēdam Bilmanim, Stokholma, 06.09.1948. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 293-1-4048, 40. lp.
- ¹⁶ Ibidem, 38. lp.
- ¹⁷ Piemēram, Dānijā palikušais Padomju Savienībai izdotā motorkuģa “Bru” kapteinis Kārlis Vētra (1908–?) pēc 1946. gada turpināja braukt par trešo stūrmani uz daņu tirdzniecības kuģa *Blekinge*. Sk.: K. Vētras vēstule A. Bilmanim, 12.09.1947. Ibidem, 293-1-1943, 21. lp.
- ¹⁸ V. O. “Latvji, brauciet jūriņā...”: kā amerikanizēties latviešu rēderis piemānīja mūsu jūrniekus. In: Latvija, 17.12.1949., 2. lpp.
- ¹⁹ A. Bilmaņa vēstule jūrniekam K. Vētram Dānijā, 17.09.1947. LNA LVVA, 293-1-1943, 20. lp.
- ²⁰ Saskaņā ar 1948. gada ASV imigrācijas likumu pārvietotās personas statuss tika definēts šādi: bēglis, kas 1947. gada 22. decembrī atradies amerikāņu, angļu un franču okupācijas joslās Vācijā, Austrijā un Itālijā. Sk. arī: Latvijas sūtniecības Vašingtonā 1. sekretāra Anatola Dinberga vēstule jūrniekam Gvido Alkšņa mātei Paulīnei Alksnei, 26.08.1949. Ibidem, 72. lp.
- ²¹ A. Dinberga vēstule jūrniekam Ludvigam Ķiplokam, 19.10.1948. Ibidem, 107. lp.
- ²² V. O. “Latvji, brauciet jūriņā...”.
- ²³ Autora saruna ar Ritu Jefimovu Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā 27.10.2020.
- ²⁴ IMANTS BALODIS. Dažādās vietās un laikos. [Autobiogrāfijas manuskripts datorrakstā.] 20. gs. 90. gadi, 9. lp.
- ²⁵ Jāņa Hartmaņa apkopotas ziņas par Ādolfu Ceļdomu, 13.04.1999. [Mašīnraksts.] Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļa (turpmāk – RVKM LKVN), personas kartīte “Ādolfs Ceļdoma”.
- ²⁶ Kapteiņa Heinriha Liberta vēstule A. Bilmanim. Ķīle, 01.02.1946. LNA LVVA, 293-1-1943, 3. lp.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ JĀNIS HARTMANIS. [Šķirklis par kapteini H. Libertu.] In: ILZE BERNŠONE (galv. red.). Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950. Rīga 1998, 90. lpp.
- ²⁹ Kapt[einis] A[RVALDS] M[ĀRTIŅŠ] KALNIŅŠ. Mūžības jūru ceļos [Krišjāņa Rūdolfa Slejas nekrologs]. In: Laiks, 07.09.1994., 7. lpp.
- ³⁰ Tuvāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latvijas kuģi un jūrnieki Rietumvalstīs varu krustpunktos: latviešu jūrniecība trimdā 1940.–1948. gadā. In: Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhivu dokumentos. Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi: IV. [Rīga] 2018, 183.–186. lpp.
- ³¹ VDN. Pasaules jūrās vēl brauc 10 Latvijas kuģu. In: Latvija, 19.10.1949., 2. lpp.
- ³² Sk., piem., tvaikoņa “Elizabete” kādreizējā stūrmaņa Jāņa Rūdolfa Freimaņa (1911–1990) nedatētas atmiņas “Latviešu tvaikoņa “Elizabete” kara gaitas”, 6. lp. [Rokraksta kserokopija.] RVKM LKVN, zinātniskais arhīvs, LJVA Ja 6, 107. lp.
- ³³ Latvijas tvaikoņa “Vizma” bijušā kapteiņa Paula Skultes (1898–1990) vēstule Latvijas pilnvarotajam ministram Zviedrijā Voldemāram Salnajam. Gēteborga, 14.10.1940. LNA LVVA, 293-2-135, 1. lp.
- ³⁴ Jūrniekas Raimonda Mūrnieka (1925–?) vēstule A. Bilmanim, 01.09.1960. Ibidem, 293-1-1946, 4. lp.; sk. arī 1954. gadā Hāgā pieņemto Konvenciju par bezvalstnieka statusu (*Convention relating to the Status of Stateless Persons*). Pieejams: <http://www.unhcr.org/ibelong/>

wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf (skatīts 12.10.2020.).

- ³⁵ R. Mūrnieka vēstule A. Bilmanim, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 4. lp.
- ³⁶ Sk., piem.: profesora Friča Gulbja vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā Jūlijam Feldmanam. Hamiltona, 31.01.1951. Ibidem, 293-1-1454, 176. lpp.
- ³⁷ BALODIS, Dažādās vietās un laikos, 9. lp.
- ³⁸ Jūrnieka Alberta Eina vēstule A. Bilmanim, 28.02.1945. LNA LVVA, 293-1-1943, 5. lp.
- ³⁹ Par to liecina jūrnieku vēstules sūtniecībai no visas pasaules. Sk., piem.: ibidem, 293-1-1943–1946.
- ⁴⁰ Kuģipašnieka un kuģniecības sabiedriskā darbinieka Jāņa Zalcmāņa (1887–1971) vēstule A. Bilmanim. Ņujorka, 27.09.1946. Ibidem, 293-1-1931, 22. lp.
- ⁴¹ G. Dancigera vēstule A. Bilmanim. Stokholma, 22.07.1946. Ibidem, 293-1-1898, 28.–29. lp.
- ⁴² Tobrīd A. Dinbergs bija pārņēmis sūtniecības lietas no tikko mūžībā aizgājušā sūtņa A. Bilmaņa.
- ⁴³ P. Alksnes vēstule A. Dinbergam, 14.02.1949. LNA LVVA, 293-1-1943, 49. lp. Citā – 07.03.1949. – vēstulē (ibidem, 51. lp.) P. Alksne A. Dinbergam neslēpj: “*Jūs nu esiet vistuvākā valdīšana puīkam no latviešu puses.*”
- ⁴⁴ A. Dinberga vēstule L. Ķiplokam, 31.08.1950. Ibidem, 105. lp.
- ⁴⁵ J. Feldmana vēstule G. Alksnim, 23.08.1949. Ibidem, 71. lp.
- ⁴⁶ Oficiāli – *Immigration and Nationality Act of 1952*.
- ⁴⁷ MARION T. BENNETT. The immigration and nationality (McCarran-Walter) Act of 1952, as Amended to 1965. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 367, 1966, 1, pp. 127–136.
- ⁴⁸ B. Senkeviča vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Portlenda, 01.01.1953. LNA LVVA, 293-1-1943, 115. lp.
- ⁴⁹ A. Dinberga vēstule jūrniekam B. Senkevičam, 07.01.1953. Ibidem, 114. lp.
- ⁵⁰ A. Eina vēstule A. Bilmanim, 28.02.1945. Ibidem, 4. lp.
- ⁵¹ Amerikas Latviešu Apvienības kongresa Rezolūcija par latviešu iestāšanos ASV bruņotajos spēkos, 23.08.1952. Ibidem, 293-1-1331, 17. lp.
- ⁵² P. Kaņepa vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 10.01.1953. Ibidem, 293-1-1943, 117. lp.
- ⁵³ Sk., piem.: A. Dinberga vēstule P. Alksnei, 29.12.1948. Ibidem, 39. lp.
- ⁵⁴ A. Dinberga vēstule P. Alksnei, 31.01.1949. Ibidem, 46. lp.
- ⁵⁵ A. Dinberga vēstule P. Alksnei, 26.08.1949. Ibidem, 72. lp.
- ⁵⁶ P. Alksnes vēstule P. Dinbergam par to, ka viņas dēls G. Alksnis saņēmis “caur *Standart Oil Co.* jūrnieka papirus”. Ibidem, 49. lp.; A. Dinberga vēstule P. Alksnei, 16.02.1949. Ibidem, 50. lp.
- ⁵⁷ P. Alksnes vēstule A. Dinbergam, 07.03.1949. Ibidem, 51. lp.; J. Feldmana vēstule G. Alksnim, 23.08.1949. Ibidem, 71. lp.
- ⁵⁸ Sk.: G. Alkšņa vēstule J. Feldmanam, 19.08.1949. Ibidem, 64. lp.
- ⁵⁹ Hāgas konvencija “Par bezvalstnieka statusu” (*Convention relating to the Status of Stateless Persons*).
- ⁶⁰ Šādi notika, piemēram, ar minēto latviešu jūrnieku P. Kaņepu ASV, kurš bija vietējās jūrnieku arodbiedrības biedrs, baudīdams pārvietotās personas statusa priekšrocības. Sk.: A. Dinberga vēstule P. Kaņepam, 23.01.1953. LNA LVVA, 293-1-1943, 116. lp.
- ⁶¹ ARVIS POPE. [Šķirklis par kapteini Pēteri Līci.] In: BERNSONE, Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950, 91. lp.
- ⁶² A. Dinberga vēstule jūrniekam P. Licim, 06.01.1948. LNA LVVA, 293-1-1943, 22. lp.
- ⁶³ Šādā situācijā bija nokļuvis latviešu jūrnieks R. Mūrnieks 1960. gada septembrī–oktobrī, uzturoties Dominikā: tās imigrācijas dienesti uzstāja, ka jūrniekam nepieciešama uzturēšanās atļauja, un

- šim nolūkam pieprasīja uzdot divus galvotājus. Sk.: R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. *Port Alfred*, 14.10.1960. Ibidem, 293-1-1946, 10. lp.
- ⁶⁴ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 21.11.1960. Ibidem, 24. lp.
- ⁶⁵ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. Ibidem, 6. lp.
- ⁶⁶ “Kanādas/kanādiešu pieredze” (angļu val.).
- ⁶⁷ BALODIS, Dažādās vietās un laikos, 9. lp.
- ⁶⁸ I. Balodis savās atmiņās gan nenorāda, vai konkrētā arodbiedrību attieksme pret komunistisko režīmu kaut kādā veidā ietekmēja latviešu jurnieka izredzes atrast darbu nozarē.
- ⁶⁹ BALODIS, Dažādās vietās un laikos, 9.–10. lp.
- ⁷⁰ Igaņu jurnieku bridinājums. In: *Latvija Amerikā*, 24.01.1962., 8. lpp.
- ⁷¹ BALODIS, Dažādās vietās un laikos, 18. lp. Citējumu sk.: BEITLERS, Latvijas jurnieku ceļi trimdā, 91. lpp.
- ⁷² R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. LNA LVVA, 293-1-1946, 6. lp.
- ⁷³ BALODIS, Dažādās vietās un laikos, 18. lp.
- ⁷⁴ A. Dinberga vēstule L. Ķiplokam, 31.08.1950. LNA LVVA, 293-1-1943, 105. lp.
- ⁷⁵ L. Ķiploka vēstule J. Feldmanam. Ņujorka, 26.08.1950. Ibidem, 106. lp.
- ⁷⁶ L. Ķiploka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā saistībā ar dokumentāciju, kas nepieciešama Kanādas vīzas izsniegšanai. Ņujorka, 17.10.1948. Ibidem, 108. lp.
- ⁷⁷ ASV Krasta apsardzes (*Coast Guard*) izsniegts paziņojums L. Ķiplokam, 12.09.1950. Ibidem, 104. lp.
- ⁷⁸ L. Ķiploka vēstule A. Dinbergam, Ņujorka, 16.09.1950. Ibidem, 103. lp.
- ⁷⁹ B. Senkeviča vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā. Portlenda, 01.01.1953. Ibidem, 115. lp.
- ⁸⁰ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 01.09.1960. Ibidem, 293-1-1946, 24. lp.
- ⁸¹ K. Kirmuškas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. *Curacao*, 23.02.1955. Ibidem, 293-1-1943, 123. lp.
- ⁸² BALODIS, Dažādās vietās un laikos, 18. lp.
- ⁸³ K. Kirmuškas vēstule no kuģa Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. *Ciudad Trujillo*, 03.03.1954. LNA LVVA, 293-1-1943, 136. lp.
- ⁸⁴ K. Kirmuškas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Jamaika, 28.02.1955. Ibidem, 122. lp.
- ⁸⁵ Latvijas diplomātiskie dienesti neko daudz nevarēja līdzēt, kad 1955. gada februāra beigās K. Kirmuškam bija jāizkāpj citas Dienvidamerikas valsts – Kubas – krastā: labākais, ko Latvijas Republikas pārstāvji varēja panākt, bija solidu un komfortablu apcietinājuma apstākļu izkārtošana – viesnīcā, pat ja bruņotas apsardzes uzticamā pavadībā. Sk.: K. Kirmuškas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 28.02.1955. Ibidem, 119.–122. lp.
- ⁸⁶ A. Dinberga vēstule K. Kirmuškam, 01.02.1955. Ibidem, 124. lp. Sūtniecības padomnieks raksta: “[...] sūtniecība [Jūsu lietā] [...] saņēmusi atbildi no Dominikāņu vēstniecības Vašingtonā. Atbildes saturs ir Jums labvēlīgs, un jāpieņem, ka turpmāk Jums nekādu grūtību ar ieceļošanu Dominikāņu republikā nebūs.”
- ⁸⁷ R. Mūrnieka vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. Savanna, 23.10.1960. Ibidem, 293-1-1946, 14. lp.
- ⁸⁸ Sk., piem.: A. Dinberga vēstule R. Mūrniekam, 31.10.1960. Ibidem, 15. lp.
- ⁸⁹ Sk.: K. Kirmuškas vēstule Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, 28.02.1955. Ibidem, 293-1-1943, 122. lp. K. Kirmuška raksta, ka ar šo vēstuli vēlēties vienīgi informēt sūtniecību “*par pēdējo* [pasvitrojums mans – D. B.] *stūrakmeni* [resp., traucēkli – D. B.] *latviešu jurniekam Vakār-Indijas* [domāta Dienvid- jeb Dienvidamerika – D. B.] *republikās*”.

SUMMARY

After the Second World War, a significant part of the sailors who originally were the Republic of Latvia citizens arrived in the Western countries as exiles. Many of them continued working in their speciality in the maritime structures of their new home countries. Often, despite a good education, Latvian sailors suffered from various restrictions, specific economic rules, political and ideological problems and also stereotypes regarding Latvian-people.

The first problem was economic protectionism of the states (aiming to protect the economic interests of their citizens), and the position of local, respectively, national, trade unions – they held a strictly negative attitude towards immigrants in the labour market; the seafarers' trade unions in the Scandinavia were particularly opposed to Latvian seafarers – refugees from the occupied Latvia. This problem, of course, was particularly common at the beginning of the post-war period, when many of the Western countries were economically weakened, but in some cases this phenomenon continued in later years.

The second problem or, more precisely, a block of problems, was the difficulties – partly based in political reasons – with immigration authorities and the acquisition of citizenship. To sail on ships of many Western countries, the sailor was often required to be a citizen of the respective country. However, the acute lack of seafarers in some countries, support of international refugee care organizations – International Refugee Organisation, United Relief and Rehabilitation Administration – and status of the displaced persons enabled many Latvian refugees to continue their way and profession on the trading ships of Great Britain, Sweden, USA and other countries. Latvian sailors in exile always were greatly supported by the Latvian Legation in Washington D. C. and especially the Envoy Alfrēds Bilmanis and the First Secretary of the U. S. Legation Anatols Dinbergs.

Some of the political problems were related to the political stereotypes linked with the certain political regime and state – the Soviet Union. Regardless of the quite famous political anti-Soviet activities of the Baltic exiles, in some countries of the world for several years after the war Latvian sailors were considered to be the representatives of the Soviet Union. That attitude was felt by Latvian sailors almost throughout the American continent and it greatly hindered seafarers' chances to travel by ship and to step ashore. The USA Immigration and Nationality Act of 1952 was particularly unfavourable to Latvian exile sailors in the West, as it was passed in the context of Cold War-era fears and under the suspicion of Communist and Soviet agent infiltration into American state institutions. *“It is very painful to hear about the new [USA immigration] law, which has caused great injustice to Latvian sailors who do not have a fixed place of residence. [...] It turns out that Latvian sailors are communists or their supporters, or other types of untrustworthy persons,”* in January 1953 wrote Latvian seamen in exile Boļeslavs Senkevičs.

The Good People: Loyalty and Betrayal in Moscow's House of Government, 1937–1938

Labie ļaudis: lojalitāte un nodevība PSRS Valdības namā 1937.–1938. gadā

Yuri Slezkine

Professor of the Graduate School at the University of California, Berkeley
3229 Dwinelle Hall
University of California
Berkeley, CA 94720-2550
Senior Research Fellow, St. Edmund Hall, University of Oxford
Visiting Professor
Faculty of History and Philosophy, University of Latvia
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1950
E-mail: Slezkine@berkeley.edu

This essay is an abridged and revised excerpt from the book *The House of Government: A Saga of the Russian Revolution*. It deals with the reactions to mass arrests of 1937–1938 within the House of Government in Moscow, including silence, vigilance, book-burning, soul-searching, and self-sacrifice. The central questions have to do with the puzzle of what constituted moral behavior, what was meant by loyalty and betrayal, and who, and why, could be considered a “good person.”

Keywords: Soviet repressions, Russian revolution, morality in extreme situations, House of Government.

Šis raksts ir saīsināts un pārveidots izvilkums no autora monogrāfijas “Valdības nams: Krievijas revolūcijas sāga”. Tajā aplūkota reakcija uz masu arestiem Valdības namā 1937.–1938. gadā – tā ietvēra klusēšanu, pretestību, grāmatu dedzināšanu, garīgu un morālu pašanalīzi un uzpūrešanos. Galvenie jautājumi ir saistīti ar vairākām problēmām: ko nozīmēja morāla rīcība, kas tika saprasts ar lojalitāti un nodevību un kurš un kāpēc varēja tikt uzskatīts par labu cilvēku.

Atslēgvārdi: padomju represijas, Krievijas revolūcija, morāle ārkārtas apstākļos, valdības nams.

The most common reaction to the multiplying disappearances in the House of Government was silence. Even the show trials were rarely commented on. The people in the government part of

the House did not seem to doubt the guilt of the accused or the authenticity of their confessions: they seemed to refrain from mentioning them as a matter of ritual avoidance of the unclean. Only children and very old Old Bolsheviks might ask a question, which no one would consider answering. Even in prison reception rooms, the relatives of the arrested tried, according to Irina Muklevich, “*not to talk and not to recognize each other. Hundreds of people would stand in a relatively small room, but it would be quiet and tense. They were all thinking of their own grief, like at a funeral.*”¹

On the last day of the Kamenev-Zinoviev trial (August 1936), the chairman of the All-Russian Society for Cultural Relations with Foreign Countries (VOKS), Aleksandr Arosev (Apts 103 and 104), was in the Sosny rest home on the Moskva, writing in his diary.

“In today’s papers we read that Kamenev, Zinoviev, Panaev, Mrachkovsky, Evdokimov, Ter-Vaganian, I. N. Smirnov Reingold, Goltsman, M. Lurye, N. Lurye, Dreitser, Olberg, and Perman-Yurgin have all been sentenced – to be shot.

M. P. Tomsky² shot himself the other day.

Today Aralov told me that Comrade Piatakov had tried to poison himself, but apparently failed and was taken to the hospital.

No one is saying anything. Everyone talks as if nothing has happened.

‘Did you go for a swim today?’

‘No, I took a shower.’

At the other end of the table:

‘Do you play tennis?’

‘Of course.’

Someone else:

‘Have some half-sour pickles. They’re delicious.’”³

All Arosev himself had to say was that Kamenev and Zinoviev were “demons”. Five months later, on the last day of the Karl Radek trial, he listed the sentences, copied a long excerpt from Lion Feuchtwanger’s *Pravda* article, and agreed with the author that “*only the pen of a great Soviet writer could explain to the people of Western Europe the crime and punishment of the accused.*”⁴ Arosev’s own plan was to write a novel in the form of interrogation transcripts. Only “*by means of aesthetic impressions,*” he wrote, could one make sense of “*the zigzags that have brought people from the revolution to its opposite.*” This was true because Arosev was a fiction writer who hoped to represent the age with “*the greatest possible generalizability.*” It was also true because there was no other way to make sense of the zigzags. One of the accused at the trial was Nikolai Muralov, whom Arosev, at Rozengolts’s request, had appointed Commissar of the Moscow Military District on November 2, 1917.⁵

Another common reaction was to cleanse one’s life of all connections to the excommunicated. Some House residents – mostly women – burnt books and letters, cut faces out of photographs, changed their children’s last names, and avoided contaminated neighbors and relatives. As in most struggles with the onslaught of the unclean, this was both a practical precaution and the extension of ritual silence to new sources of contagion. Some people reduced their possessions to a few things they might need in prison and waited silently for the knock on the door. The former head of the central censorship office, Boris Volin (Apt. 276), had a suitcase with warm things stored behind his couch. His wife burned the entire family archive. In the fall of 1937, he had a heart attack and

was sent to the Kremlin hospital and then to a sanatorium in Barvikha. When he came back three months later, most of his neighbors and colleagues (he was First Deputy of the People's Commissar of Enlightenment) had disappeared. The former head of the Bookselling Directorate, David Shvarts (Apt. 444), would stay up at night, looking out the window. According to his son, *"the window looked out onto the courtyard. Whenever a "black raven" [NKVD car] would enter the courtyard, my father would start getting dressed."*⁶

Attempts at self-cleansing and readiness for self-sacrifice were accompanied by vigilance toward others. Two and a half months after Sergei Kirov's murder (December 1, 1934), when he was still chief censor, Boris Volin issued an order informing local censorship offices that the "expertly camouflaged work of the class enemy" had been detected "on the fine arts front."

"By means of different combinations of colors, light and shadow, strokes, and contours disguised according to the method of 'mysterious drawings', the enemies are smuggling in counterrevolutionary content. The symbolic painting by the artist, N. Mikhailov, "By Kirov's Coffin", in which a certain combination of light, shadow, and color represent the outline of a skeleton, has been qualified as a disguised counterrevolutionary act.

The same has been detected on the tin can labels printed by Supply Technology Publishers (a human head instead of a piece of meat surrounded by beans). [...]

In light of the above, I order that:

All censors working with posters, paintings, labels, photo montages, etc. undertake the most thorough scrutiny possible of such material, not limiting themselves to superficial political meaning and overall artistic

*value, but considering carefully the entire artwork from all angles (contours, ornament, shadows, etc.), frequently resorting to a magnifying glass."*⁷

At the height of the campaign against hidden enemies, a magnifying glass was to be directed at everyone, by everyone. On July 27, 1937 (the day Osip Piatnitsky from Apt. 400 was arrested), the writer Aleksandr Serafimovich (Apt. 82) received a letter from his old friend, Mirra Gotfrid, asking for the telephone number of the head of the Writers' Union, V. P. Stavsky. She needed to talk to him about the novella she was translating by the Yiddish writer, David Bergelson.

*"In the process of work on the translation I uncovered the petit-bourgeois nature of the novella and three subsequent meetings were enough to uncover something quite serious about the author it worries me very much I must see Comrade Stavsky believe me I wouldn't be bothering you for no reason. My observations are serious and this writer must be checked out very carefully. Write to Stavsky and ask him to receive me. You know I wouldn't be making a fuss over nothing. All the best to you. Thank you for all the good things. Warmest regards to Fekola. Why don't you do it this way send me Comrade Stavsky's phone number and drop him a line asking him to listen to what I have to say and telling him that I am observant and don't accuse people without evidence and that I would consider it a criminal act to keep silent and not report to the Writers' Union president (who is also a member of the Control Commission now). Help me out. Mirra, 27 July, 1937."*⁸

Platon Kerzhentsev from Apt. 197 also felt the need to be vigilant. In early March, 1938, he was at home awaiting arrest after his dismissal from the Committee for

the Arts and the suicide of his deputy, Naum Rabichev. On the second day of the Anti-Soviet Rightist-Trotskyite Trial (March 1938), which involved three Kremlin doctors accused of murdering Soviet officials, he sent a handwritten note to Molotov, with a copy to Prosecutor General Andrei Vyshinsky:

“In connection with the charges against D. Pletnev, I consider it necessary to remind you of the circumstances of the death of Comrade Dzerzhinsky.

After his heart attack he was put in the room next to the meeting room. Several hours later the doctors allowed him to go back to his own apartment. When he got home and bent over his bed, he fell down dead.

As is well known, after a heart attack the patient is absolutely forbidden to move in any way (especially walking, bending).

Among the doctors attending to Dzerzhinsky was Pletnev.

By allowing Dzerzhinsky to go, he killed him.

[...]

As for Kazakov, I can share my personal experience: my second heart attack happened exactly four hours after the very first injection administered by Kazakov.

Yours, Kerzhentsev, 8 March, 1938”⁹

Three days later, after the accused had had a chance to tell their stories, the head of the All-Union Radio Committee, Feliks Kon (Apt. 198), wrote to his lover, Maria Komarova, that their next meeting would have to be postponed because of bad weather, but that he would do his best to

make up for it when the time was right. “Will I be able to? Will I? But I’ll try. Okay?” His late love made him “feel alive, feel young again.” And so did the spectacle of the Anti-Soviet Rightist-Trotskyite Trial.¹⁰

“I miss you in earnest. Each time after I read the newspapers, I come close to losing my mind. Have entire generations struggled and have people died at the gallows, in dungeons, at the barricades, and in the Civil War just so these vermin could betray it all? Bukharin trying to kill Lenin and Stalin, Rozengolts with a prayer-amulet in his pocket ready to murder Stalin... Yagoda, Levin... It’s like a villainy contest among scoundrels. And what about the attempt to poison Ezhov? You read something like this and then spend the rest of the day as if someone had spat into your soul. But still, despite all their scheming and their fascist conspiracies, we continue to advance, and now that Ezhov is in charge, things will get even better. If not for my 74 years, I would have approached Ezhov and volunteered to become his assistant. I would not have wavered. I would have killed those monsters with my own hand. I have lived through many assaults, but I never suspected that such creatures existed. Brrrr!”¹¹

For Efim Shchadenko (Apts. 10 and 505), the struggle against wreckers was a time of revenge for years of humiliation at the hands of “neurotic degenerates” and other clouds in pants from “the intelligentsia in general and the Jewish intelligentsia in particular”. Most recently, he had lost a protracted feud with the former tsarist officers and his superiors, the commander of the Frunze Military Academy, August Kork (Apt. 389), and the Deputy Commissar of Defense, Marshal Tukhachevsky (Apt. 221), both former tsarist officers. On August 17, 1936, Kork wrote to Tukhachevsky:

“The state of health of my deputy, Comrade Shchadenko, is extremely precarious. It is my impression that, at any moment, Comrade Shchadenko may succumb to a fit of raving madness. I request that Comrade Shchadenko be relieved of his duties at the academy and transferred to the care of doctors without delay.”

Tukhachevsky endorsed the request and Shchadenko was dismissed (and spent three and a half months in a hospital). In May, 1937, Kork and Tukhachevsky were arrested and, within three weeks, both executed. Their close colleague, Deputy People’s Commissar of Defense, Yan Gamarnik (Yakov Pudikovich), committed suicide. Shchadenko was sent to Kiev to “liquidate the consequences of wrecking”. On July 10, he wrote to an old Civil War comrade:¹²

“We must destroy this treacherous scum without mercy, the way we did during the Civil War, no matter what colors they use to camouflage themselves and no matter how leftist their reptile hissing may sound.

Death without mercy to the fascist lackeys, spies of the German-Japanese imperialism – such is our response to the scheming and sabotage on the part of the enemies of the people.

I am, as usual, merciless toward the enemy, hacking at them right and left, annihilating them along with their villainous acts.”¹³

On November 20, he wrote to another former comrade, reminding him of his (Shchadenko’s) “implacable struggle against the German spy Kork, the vile governor scum Tukhachevsky, Gamarnik and the whole sell-out gang of the Trotskyite-Bukharinist bloc.” But his main correspondent, confidante, and fellow socialist realist was his wife,

Maria Denisova. On June 18, he wrote from Kiev:

“My darling little sun, I miss you so much and worry so much when, exhausted, I finally tear myself away from my work and drag myself to my – quite literally – soldier’s bunk. There is so much work that I cannot leave Headquarters until 2 or 3 in the morning. The wrecker scum spent years fouling things up, and we only have weeks, or a month or two at the most, to not only liquidate all the consequences of sabotage, but to start moving forward. The cowardly scoundrels, undetected by the cheerful carelessness of our “defenders”, sneaked into high positions, corrupted the guards, filled the apparently watchful sentries with the poison of doubt, and hatched an unimaginably villainous plot.

It is our great fortune that, early on, Stalin himself noticed and felt the danger of the fascist terrorist murderers getting close to him and began to take measures, not giving in to pleas for mercy for Enukidze (that most vile and well-disguised of reptiles), cast him, along with the rest of his gang, out of the Kremlin, recruited new, reliable guards, and, having appointed Comrade Ezhov, that modest and diligent worker, began to untangle the knots and threads of fascist designs for the bloody restoration of capitalism. [...]

I have a great deal of work, but working is easy because now I feel that I have vast creative freedom to fight with and for the masses, and, most important, that the truly great Stalin can, once again, see the same ability and selflessness that I demonstrated when he saw what I did during the Civil War.

I embrace and kiss you very tenderly, my darling little sun. Soon, no later than early

*July, I'll be in Moscow and then I'll try to bring my dear family back here with me."*¹⁴

In November, he returned to Moscow as Deputy People's Commissar of Defense in charge of commanding personnel. Meanwhile, Maria herself seems to have succumbed to fits of raving madness. According to Maya Agroskina (Dementieva), who lived in Apartment No. 17, she once broke into someone's apartment wearing a nightshirt and wielding a gun. According to Ruslan Gelman, who lived in Apartment No. 13.

"She lived in a huge apartment that had been converted from two smaller ones, with a few servants. Occasionally, she'd appear on the landing. She made a strong impression. She was a tall, stout woman with a piercing, menacing glare. Think of Surikov's [sic] painting, "Tsarevna Sofia": that's her portrait, as if she had posed for it herself. Add to that a long black dress girded by a soldier's leather belt, a kitchen knife stuck into it, and her hand resting on the handle... It was truly a sight to behold! To amuse herself, she used to leave a chair out on the staircase with a vase full of fruit and a tightly packed lady's purse with high-denomination bills sticking out. Sometimes that chair would remain there for several days.

Once she came over to our place. The only ones home at the time were me and our maid, a very young girl, who was deathly afraid of her. When I opened the door after the bell rang, the maid ran into the bathroom and locked herself in. The fearsome Tsarina swept past me, this time without her knife, but with a retinue: a young man in semi-military uniform. His job must have been to look after her, but he did not dare contradict or restrain her. She spent a long time looking around our apartment and even measuring some things, talking

*complete gibberish all the while, and finally left, with a parting threat."*¹⁵

Maria Denisova was trying to do at home what her husband was doing at work. Both had their sanity questioned by the people they tried to expose, and both were being vindicated by the daily exposure of "monsters in human form".

After the arrest of her seventeen-year-old son, Igor, Yulia Piatnitskaia began to question her own sanity. "I cannot even admit to myself the kinds of thoughts I am having about him," she wrote in her diary on February 25, 1938. "For as long as I have a bit of reason and a lot of love, I'll continue to wait. But I foresee torments terrible for my heart in the coming days."¹⁶

Her heart's most terrible torment concerned the soul of her husband, who had been in prison for seven months. "Who is he?" she asked in her diary. "If he is a professional revolutionary – the kind he described in his book, the kind I saw in him for seventeen years, then he was struck by a terrible misfortune." But what if he is not? What if he actually is a monster in human form?

"It is clear that Piatnitsky has never been a professional revolutionary: he has been a professional scoundrel, a spy or secret agent like Malinovsky. That is why he has always been so grim and withdrawn. In the darkness of his soul, there was nothing to do but wait until he was discovered or managed to escape punishment.

We, his wife and children, have never been of much importance to him. Now, the question is: who did he serve? And why? He must have started because tailoring was hard and

uninteresting, so he got involved in revolutionary work and, somehow, because of his cowardly nature, became a secret agent. Somebody must have discovered something: how he became a traitor or when he became a traitor, then the revolution happened and he realized how good the real struggle for socialism was, but the spies obviously would not let him work and he spent all those years working for the counterrevolution and surrounding himself with people like him. Piatnitsky's life could have gone like this. But who is he: this one or that one? I don't know, and it hurts. When I think of this first one, I feel so sorry for him and want to die or to fight for him. When I think of that second one, I feel tainted and disgusted, and I want to live in order to see them all caught and have no pity for them. I could spit in his face and call him a 'spy'. Vova must feel the same way."¹⁷

Their twelve-year-old son, Vova (Vladimir), wanted to be a sniper and a border guard. "What a bastard Dad is," he said once, "to go and ruin all my dreams like that." On February 25, 1938 he spent all day reading a book about the Red Army. When he finished, he said: "It's too bad Dad hasn't been shot, since he's an enemy of the people."¹⁸

"Yulia was not sure it was true.

In the depths of my soul, in my inmost self, I clearly have no feeling of distrust for that man. He cannot possibly be an enemy of the Party he valued above all else in life. He cannot possibly be an enemy of the proletariat, whose interests he served all his life, to the best of his ability. It is still too early to talk about this without emotion. But the time will come, and you will still be certain of this, and your heart will sing because you will know that his thoughts and his heart were pure before the Party."

But then, why had he been arrested? The Party did not make mistakes, and Piatnitsky's arrest had been authorized by the Party.

"I trust Piatnitsky, but I trust Ezhov's holy work even more. 'Even the Sun can have an eclipse,' but nothing can eclipse the Sun. The Party is the Sun of our lives, and nothing can be dearer than its health, and if sacrifices are required (and if your life has been cut down by accident), find the strength to remain a human being, in spite of everything. My darling little Igor, my sacred little boy, I know you will understand everything if you do not die. You are too young to go through something like this."¹⁹

The only way to reconcile both sides of her heart was to think of Piatnitsky's arrest as a necessary sacrifice. This meant that Igor's arrest must also be a necessary sacrifice. But it was not. It was a redemptive trial.

"As for my Igor, I think along with F. [Engels]: 'Whatever is healthy can withstand a trial by fire. The unhealthy elements we will happily discard...' The day of the great decision, the day of the battle of nations is near, and the victory will be ours."

She knew that Igor belonged among the chosen and was needed at Armageddon. It was Piatnitsky she was not sure about.²⁰

Some relief was provided by the trial of Bukharin, Rykov, and other enemies. They were the ones "who had sowed mistrust, hostility, slander, and cruelty." Their unmasking and destruction would make it "easier to breathe". On March 3, the day Koltsov's article about the pack of bloodhounds came out, Yulia stayed home all day.

"I have used up all my physical strength. During the day, while I was alone in

the apartment (Grandma had brought me the newspaper), I suddenly woke up with a stomach cramp. Without quite realizing it, I had broken into a 'dance of joy' at the decisive routing of those 'beasts'. To think that I used to respect some of them, although Piatnitsky had warned me about B. and what a scumbag he was. He told me about how he had sat on the floor in their midst, unshaven and clad in some old suit, and that no one had said hello to him. They already viewed him as a stinking corpse. And now he has turned out to be even more frightening, more treacherous than anybody could have imagined. 'Death' is too easy a punishment for them, but the working people should not have to breathe the same air as them. Oh Piatnitsky, you cannot be with them, my heart refuses to accept it.

*If it must be, if they haven't withdrawn their accusations against you, then I will adopt the official view in all of my dealings with you and will never be near you, but I cannot think of you as a liar before the Party or a counterrevolutionary. But if it turns out to be true, can I remain among free Soviet citizens? And die? At a time when the dark forces are rising against us, when the last and perhaps decisive battle is coming, and soviets are being formed in other countries? And leave my children behind? I feel like I can't sleep, don't want to see anyone, don't want to move. It frightens me to be wearing Piatnitsky's slippers (flat ones with no heels), and I feel really sick to my stomach after my dance. This was the first time my body has been inspired by anything since Piatnitsky's arrest."*²¹

Yulia and Vova followed the trial in the newspapers. Vova read the transcripts every day after school. He asked his mother how the murderers had prepared poison and told her that he thought Koltsov's

description of Krestinsky's attempt to retract his testimony was very funny. ("In a brilliant display of cross-questioning, the public prosecutor Comrade Vyshinsky corners the mangy Trotskyite rat. Its squeaking is growing more confused.") They spent their evenings reading Jules Verne's *The Mysterious Island* aloud. On March 13, the sentences were announced.²²

"Today at 4 p.m. they will be liquidated – these terrible villains of our land. They managed to weave such a vast and intricate web that even those who hate them as much as Comrade Ezhov hates them and as much as every honest and conscientious citizen of our country hates them have been caught up in it. In addition to the colossal material damage, they have inflicted moral wounds on us. So much remains to be untangled, pondered, destroyed, cured, and neutralized in time, and among them there is, of course, some of the 'living flesh' of Lenin's and Stalin's Party, whose suffering has been immeasurable, even though I have only a dim understanding of it. Who will pay for it? Who will give back the lost months of my life, the possibility of working shoulder to shoulder with my comrades at such a time? Who will make up for this unmarried loneliness? Their disgraceful, vile blood is too small a price for all the grief felt by the Party and by all those who have some feeling left, for the suffering of those innocent people who have been removed from society, people who have given everything for the revolution, every drop of their strength, not realizing that there existed such two-legged monsters, such cretins who were so good at dissembling. I do not know of a more terrible creature than Bukharin, it is hard for me to express what I feel. Now they will be destroyed, but my hatred will not be diminished. I would like a terrible punishment for them – we could put them in cages built especially for them in a museum,

labeled 'counterrevolutionaries', and take care of them as if they were rare specimens. That would be terrible for them: citizens would come and look at them the way you look at animals. Hatred for them would never die, and they would be forced to see how we fight for a happy life, how united we are in our struggle, how much we love those of our leaders who remain true, how we triumph over fascism while they sit around idle, being fed like animals and not being considered human. [...] I curse you all, curse you for eternity."²³

On March 9, she went to see the chief military prosecutor, Naum Rozovsky. She was nervous and, according to her diary, "spoke unintelligently and said all the wrong things." So did the prosecutor.

*"Comrade Rozovsky is also exhausted, he screamed at me angrily, with great emotion. I even felt sorry for him, for I only subsist while he works, and such a hard job it is, too. Oh, how dear they are to me, how I wish they could trust me! I would happily give my life for something useful, but coming from me it must sound untrue... I know that the best thing for me is death. But then again, it's probably wrong for me to kill myself. What did I feel in Rozovsky's office? One should always rise above one's private interests – always, but especially in my state, when I have and will have nothing, so I must find work I can live for."*²⁴

Such work could be found. She needed the NKVD in order to find out what had happened to her husband and son; she admired the NKVD for the difficult work they were doing; and she needed the NKVD's trust in order to resolve her doubts. Working for the NKVD might be the best, and perhaps the only, way to become whole again. On April, 14, she went to see Rozovsky again.

*"I spoke of my intention of putting myself at the disposal of the NKVD and military organs. He told me that I should express this wish in writing and not be shy about being long-winded, so that I could make myself completely clear. He did not promise anything concrete, but he did promise to try to help me. The letter must be handed to Medvedev. He must have been as humane with me as his position allowed. I could tell that he was exhausted and that he truly cared. I shook his hand firmly, although perhaps that was excessive sentimentality, which I keep trying to overcome, but when I saw in him a person who was doing a job that was difficult yet so necessary at this time, I wanted to express my admiration for those comrades, my heartfelt kinship with those who are uprooting all kinds of scum from our Party."*²⁵

It did not work. Next time she saw Rozovsky, he was cold and indifferent. She began to doubt the one thing that had seemed solid.

*"The most frightening thing within me is the growing distrust for the quality of people who conduct investigations and have the right to arrest. Of course, I realize that Ezhov and some others, both top-level and low-level officials, are wonderful, genuine people who are doing extraordinarily difficult work, but the majority – they are also doing difficult work, but as stupid and petty people capable of meanness. It's a shame I feel this way, but the facts (the things I have experienced myself, things I have seen, as single strokes here and there, things I happen to have heard from other people standing in prison lines) make it impossible to feel differently."*²⁶

She tried to talk to different people, but they would not listen. Some laughed at her. She used to have Piatnitsky to talk to, but he was not there anymore and might

or might not be the reason for the silence that surrounded her. The last entry in her diary, under May 28, 1938, is:

“I used to talk his ear off, but I never needed anyone else to talk to, and I still won’t, except perhaps to someone from the NKVD. In spite of everything, I feel closer to them.”²⁷

Several weeks later she got a job as an engineer at a hydroelectric power plant in Kandalaksha, on the White Sea. She took Vova with her. On October 27, 1938, she was arrested for telling an NKVD informer that her husband was innocent. Her diary was used as evidence against her. She was sentenced to five years in a labor camp and sent to the Dolinsky Camp in Kazakhstan, where she saw Igor. Vova ran away to Moscow and was taken in by the family of his friend, Zhenia Loginov, from Apartment No. 89. After three months of living with the Loginovs, Vova overheard one of them say that his stay was causing Zhenia’s father problems at work, so he went to the Executive Committee of the Moscow City Council and was sent to an orphanage.²⁸

According to the grown-up Vladimir Piatnitsky, Zhenia Loginov’s father worked in Stalin’s secretariat. The Loginovs’ act – taking in the enemy’s progeny – was uncommon, but not unheard of. But most “family members of traitors to the motherland” (as they were described in Order No. 00486) were helped by other family members. And most families’ central figure – not targeted by the mass operations and not questioning the duty to help – was the grandmother. Svetlana Osinskaia’s maternal grandmother, Ekaterina Nartsissovna Smirnova, was not unusual.

“She was quiet, but firm and unflappable. Short, with soft grey hair cozily pinned back with horn hairpins, she wore long, dark skirts and buttoned-up blouses with a tie or bow at the collar and a small brooch with tiny pearls. Several letters from my grandmother to my mother that I have kept suggest that she was a person of great integrity. Her letters are plain: she talks unaffectedly about her health and simple chores, but her dignity comes through clearly. Those traits of hers bordered on coldness. She was never openly affectionate with us or particularly curious, and never singled anyone out. With the calm of a self-confident and deliberate person, she made jams at the dacha, provoking my great admiration for her ability to remove cherry pits by means of a hairpin, mended clothes, and made wonderful toys for New Year’s: a tiny little chest with blue silk lining, a small leather bag stuffed with candy, and little dolls in bright dresses. Spared miraculously by life’s upheavals, they stayed with me for a very long time. When my parents were arrested, she did not become frightened, but came over the morning after my father’s arrest and stayed with my mother until she was arrested. After that, she came over almost every day and did her best, along with several other people, so that we could go on with our normal lives.”²⁹

She did eventually take Svetlana (who was twelve), Rem (fourteen), and Valia (fifteen) to an orphanage – she lived with her niece in a twelve-meter room in a communal apartment, – but she remained the center of the truncated family and regularly sent news, food, and money to her daughter and grandchildren. The same was true of Arkady Rozengolts’s mother-in-law, who took care of her grandchildren until the war made it impossible. Many children, including Inna, Natalia, and Valentina Gaister, Yuri and Tania Trifonov,

and Rada Poloz (Tania Miagkova's daughter), were raised by their grandmothers – all of whom were described as dry, unsentimental, and unquestioningly devoted. The fact that two of the three – Tatiana Aleksandrovna Slovatinskaia and Feoktista Yakovlevna Miagkova – were orthodox Bolshevik sectarians does not seem to have diminished their family loyalty. The fact that their families were punished for unexplained reasons does not seem to have diminished their Bolshevik orthodoxy. The two sets of loyalties – shared by their children, instilled in their grandchildren, and maintained painstakingly to the end of their lives – were connected to each other by silence.

Uncles and aunts – the brothers and sisters of arrested enemies – had a more difficult choice to make. They were vulnerable to arrest and had reason to believe that associating with a contaminated relative might increase the risk. Some had children of their own, to whom they owed primary loyalty. Some were members of the Party, to which they owed primary loyalty (and from which they expected extra scrutiny and harsher punishments). Some were both parents and Party members.

The children of the People's Commissar of the Food Industry, Abram Gilinsky, twelve-year-old Nelly and two-year-old Tania, were sent to an orphanage, but Nelly refused to cooperate ("breaking windows, rolling on the floor"), until the principal informed her aunt (her mother's sister, Lydia Mefodieвна Stechkina). When the aunt arrived, she asked the principal what would happen to her and her husband, both Party members, if they adopted the two girls. The principal said (accurately, according to Order No. 00486) that there would be no negative consequences, and the aunt took them back with her. The six of them – Nelly and Tania, their aunt and uncle, and their aunt's grown-up adopted

daughter and her husband – shared two rooms in a communal apartment. Nelly and Tania were to call their aunt and uncle "mom" and "dad". A month later, the uncle, Vasily Stepanovich Kraiushkin, was arrested. The aunt went on to become the girls' adoptive mother. (Their mother died in exile in 1949.) Their half-brother, the nineteen-year-old David (Gilinsky's son from a previous marriage) became "like a father" to them. Gilinsky's three brothers, who lived in Leningrad, helped out the best they could.³⁰

When the Deputy Commissar of the Defense Industry, Romuald Muklevich, returned home to Apartment No. 334 after the arrest of his wife, Anna (Head of Supplies at the State Planning Committee), he was visited by his brother-in-law and old Civil War comrade, the director of the Aviation House, Matvei Yakovlevich Sheiniuk. Muklevich's daughter, Irina, heard her uncle say that, if Muklevich was arrested, he would take Irina to live with him and take care of her as long as he lived. After Muklevich's arrest, he did take her to live with him. Several months later, he, too, was arrested, and Irina was raised by her aunt and grandmother.³¹

Was Sheiniuk arrested because of his loyalty to the Muklevichs? No one knew for sure, but it made sense to assume a connection. When the People's Commissar of State Farms, N. N. Demchenko, and his wife, Mirra Abramovna, were arrested, their eldest son, nineteen-year-old Kolia, talked his uncle into sheltering his eleven-year-old brother Feliks (named after the founder of the Cheka). When he next came to visit, his uncle opened the door without undoing the chain and told him through the crack that, in order to sever all links with the enemies of the people, he had taken Feliks to an orphanage. At the orphanage, Kolia was told that he was not in a position to adopt his brother. In order to qualify, Kolia

married his girlfriend, Tatiana, thereby provoking the “desperate envy” of his roommate, Samuil Moroz. A week later, both Kolia and Samuil were arrested.³²

Inna Gaister’s Uncle Veniamin (a researcher at the Institute of World Economy and International Politics), attempted to cut off all contact with his arrested relatives, but was seemingly left with no choice but to take in his mother, who was visiting from Poland, after three of his sisters (Lipa, Adassa, and Inna’s mother, Rakhil) were arrested. Their twenty-year-old brother Lyova was a student at the Bauman Institute at the time. As Inna writes in her memoirs,

“After my mother and Lipa were arrested, Grandma Gita went to live with Adassa. After Adassa was taken to prison, her son Veniamin took her in. Sometime in early December, Elochka, Aunt Lipa’s daughter, came home from school one day to find Grandma Gita sitting on the stairs in front of their apartment. Veniamin, without warning Niuma (Lipa’s husband) or Lyova, had brought her there and left her by the locked door. Grandma moved in with them. I would often see her there. She was no longer the same proud and happy Grandma I had seen arrive from Poland. I can still picture her with her red wig all twisted round and her bun hanging over her ear. She could not understand why her children had been imprisoned. She kept pacing up and down the apartment, intoning: “It’s all my fault. I have brought grief to my children. I must return home immediately. As soon as I leave, things will get better again.” She was saying all this in Yiddish. Of course, Elochka and I did not understand a word of Yiddish, so Lyova had to translate for us.”³³

Inna’s mother, Rakhil Kaplan, had been sent to the Akmolinsk Camp for Family Members of Traitors to the Motherland in

Kazakhstan. One of her letters contained a note to Veniamin, in which she asked him to take care of her children.

“After what had happened with Grandma Gita, I did not want to go to Veniamin. But Niuma and Lyova talked me into taking the note to him, and so Lyova and I went over to his place. He and Sarra were home. They took my mother’s note and went into his study. Then Sarra came out and said: ‘Go away and never come back’. Veniamin did not come out. Lyova and I left without saying a word. That did not save Veniamin from prison, however.”³⁴

Dima Osinsky’s wife, Dina, was being exiled to Kharkov, which meant that his younger siblings Svetlana and Valia and their adopted brother Rem Smirnov would have no place to live and be taken to an orphanage. According to Svetlana,

“The matter resolved itself, somehow. We would go to the orphanage, but not for long because, of course, everything would soon be cleared up. But, just in case, Dina sent us over to my father’s sister, Galina, who was also my mother’s closest friend, to ask for advice. She lived with her husband, the chemist, S. S. Medvedev, the future famous scholar and full member of the Academy of Sciences, and their son, who was a little younger than me. I had been to their place – three small rooms in a communal apartment in a tall building with a dark stairway on the corner of Krivokolenny and Armiansky Alleys – many times before with my mother. The walls of Galina’s room were covered with pictures, including a large portrait of her: a handsome, thin, perfectly proportionate face, dark wavy hair, and a blue blouse with a wide-open white collar. Next to it were some of her own drawings. Aunt Galia was an artist and worked at the Vakhtangov Theater.

That spring day in 1938, Valia and I went to Aunt Galia to ask advice about our future, which had, in fact, already been decided. We climbed up the tall staircase and rang the doorbell. Aunt Galia opened the door. My God how scared she was! She didn't know what to do. We stood in our coats in the large dark entryway, while she disappeared somewhere into the bowels of her rooms. Soon she came back and started stuffing our pockets with candy. 'You can't stay here,' she said quickly and softly, 'Sergey Sergeevich is working. He mustn't be disturbed.' She kept pushing us gently toward the door. When we had all walked out onto the stairway, she seemed relieved. 'Don't ever come back again, okay? Now go.' So we left and walked home in silence. When he got home, Valia, who had never cried once during those six months, buried his face in his pillow and sobbed."³⁵

Close friends were in a similar position – and were frequently referred to as “uncles” and “aunts”. One of Irina Muklevich's real aunts, her mother's sister Maria, had a friend named Anton Ionych Shpektorov, an official at the People's Commissariat of External Trade (headed, after Rozengolts's arrest, by A. I. Mikoian). He had “a personal car with a chauffeur, two secretaries, and the use of the government cafeteria, exclusive sanatoria, etc., etc.”, but he “was not afraid of anything and came to see us almost every day.” (He may have been in love with Irina's aunt, but the risk remained the same, whatever the reason for such open loyalty). Other friends, according to Irina, acted differently.³⁶

“Three days after my father's arrest, my aunts Nina and Meli (my father's sisters) walked into the entryway and saw my parents' close friend, the Old Bolshevik, Mikhailina Novitskaia [Michalina

Nowicka], who had worked for many years at TASS, as Doletsky's personal secretary. They were all waiting for the elevator. When she saw my aunts, Mikhailina did not say hello and did not enter the elevator. She simply stepped aside and turned away. My aunts were shocked. It was as if she had spat in their faces.

Of course, Mikhailina did not know then that a month later her own husband, an old Bolshevik and top official of the Comintern Executive Committee [Waclaw Bogucki], would be arrested; she would be sent to a camp for eight years; and her son [Vladimir] would be taken to an orphanage. And that after her return she would spend many years looking for her son and that she would never find him because he had been sent to prison for ten years for stealing a watermelon and a cantaloupe from the field when he was hungry. And that she would come to me when she had no place to go in Moscow, and I would take her in. All that happened. She would end her days in a retirement home, lonely and sick.”³⁷

In memoirs and reminiscences, such actions are featured prominently and represented as acts of betrayal, often followed by providential retribution. Most House of Government residents – including those like Piatnitskaia, who thought of themselves as Bolsheviks and were not convinced of their relatives' (or even their own) innocence before the Party – seem to have expected loyalty from their friends, lovers, and relatives, irrespective of whether they were Party members or not. Some self-sacrificial actions and individuals might be singled out for admiration, but most such actions and individuals were mentioned without comment, as part of the normal course of things. Friends, lovers, and relatives were, then and later,

depicted as having been subjected to a test of humanity. Some passed, proving themselves to be “true” (in the sense of both “loyal” and “genuine”), and some did not. And since friends, lovers, and relatives were expected to be true, by definition, those who did the right thing might or might not, depending on the other factors involved, be seen as heroic. Those who did not were consistently singled out – and often deliberately exposed – as traitors and “bad people”. There were countless shades of grey, forgiven trespasses, and attenuating circumstances in between, but the endpoints on the scale of goodness were clear enough. “Good people” were those who were prepared to risk their own safety and that of their immediate family for the sake of friends, lovers, and other relatives. “Bad people” were those who wished to protect themselves and their immediate family to the exclusion of all other loyalties and commitments. The orthodox Bolsheviks who turned away their nephews and nieces because the only true family was the Party were acting like bad people. In accounts written in the post-sectarian world, these orthodox Bolsheviks and bad people became indistinguishable. Feliks Demchenko’s and Inna Gaister’s uncles were bad people – both at the time and in the retelling – irrespective of whether their reasons were self-servingly egotistical or self-denyingly sectarian.

Family morality within the House of Government, like the sectarian morality of Party purges, was centered on trust and betrayal. But whereas the purge morality was concerned with secret thoughts as opposed to actions (or rather, with hypothetical actions as emanations of deviant thoughts), family morality was focused on actions as proof of moral choices. Lydia Mefodieva Stechkina, Matvei Yakovlevich Sheiniuk, and Anton Ionych Shpektorov were good people irrespective of whatever

private fears they may have had to overcome. Indeed, they were all the more remarkably good people for having overcome their private fears and silently reconciled their sectarian commitments with those toward kith and kin (all three were Party members). The Party itself could not quite make up its mind: it exiled entire clans and punished “family members of traitors to the motherland,” while proclaiming, from Stalin’s mouth, that “sons do not answer for their fathers” and encouraging, inconsistently but forcefully, the reintegration of those sons into the Soviet family. In a note to her from prison, Irina Muklevich’s mother wrote: “Whatever happens to us, always remain a true Soviet.” And that is how Irina’s aunt, a good person and a true Soviet, brought her up. The key to being a good Soviet while having a mother in prison was silence.³⁸

The more intimate the relationship and the thicker the web of mutual obligations, the greater the expectation of loyalty and the more painful the betrayal (very rare in the case of parents and children). The more distant the relationship and less anticipated the favor, the greater the virtue. The Loginovs took in an enemy’s son because he was their own son’s friend. Irina Muklevich had a school friend, Shura Elchugina, who lived in the dormitory for Military Academy cadets across the river. (Her father was a maintenance worker at the Academy.) After the arrest of Irina’s parents, the Elchugins invited her to stay at their place, and Shura’s mother made her a dress. Vasily Shuniakov, a former Petrograd worker and Central Control Commission official specializing in purges and his wife, Iudif Charnaia, a former seamstress and education official specializing in pedology (until it was banned by Volin and Rabichev), let their daughter’s friend, Katia Dushechkina (from Apartment No. 422), stay with them for a while after

her parents were arrested. According to their daughter, Tamara, they were visibly frightened by what was happening and burned many of their books; Vasily started drinking.³⁹

The former chairman of the Flour Milling Industry Directorate, Boris Ivanov, his wife, Elena Yakovlevna Zlatkina, and their three children (Volodia, Anatoly, and Galina) occupied two rooms of their three-room apartment and rented out the third. Their first tenant, Professor Lebedev, was arrested very early, perhaps as early as 1935. Their next tenants were a Marxism-Leninism instructor named Krastiņš, and his wife and daughter. Once, in the middle of the night, the doorbell rang. Anatoly, who was seventeen at the time, opened the door, saw several NKVD agents, walked over to where his father was sitting at his desk (he used to work late), and said: "Get up, Dad, it turns out you're a bastard. They've come for you." The agents came in, asked everyone for their names, and moved on to the room where the Krastiņš lived. A few days later, that room was occupied by the wife and two daughters of the recently arrested head of the Cattle-Purchasing Trust, N. A. Bazovsky, from Apartment No. 377 three floors above. Shortly afterwards, Bazovsky's wife was also arrested. Her daughters were not home at the time, and Elena Yakovlevna told Anatoly and Galina (who was fifteen) to save as many of the Bazovskys' belongings as they could. She also told Galina to stand watch downstairs and warn the Bazovskys' older daughter, Nina, not to come up. (The younger one, Olga, was out of town, visiting her aunt.) The guard on duty, named Niura, told Galina to go back to her apartment and promised to call her when Nina showed up. (According to Galina, the guards liked her family and treated them well.) She did; Galina

warned Nina; and Nina went to live with her relatives. Meanwhile, the husband of Elena Yakovlevna's sister, an aviation engineer, had been arrested, and the sister had moved in with the Ivanovs. One day, on the Big Stone Bridge, she ran into the fifteen-year-old Olga Bazovskaia, who told her that her aunt had thrown her out and that she had no place to stay. Elena's sister invited her over, and she ended up moving in with them. Boris Ivanov (who had known the Bazovskys as apartment neighbors for about three months) registered her in one of his two rooms. (The third room was now occupied by the Commissariat of Finance official, V. M. Buzarev, and his family.) Galina and Olga became close friends and treated each other like sisters. According to Galina, her parents remained orthodox Bolsheviks. Her father had recently become secretary of the Party organization and head of the personnel department at the People's Commissariat of Food Industry; her mother was a member of the Moscow City Soviet. They never talked about their arrested relatives and neighbors, including Olga's parents. When Krastiņš returned from prison a year or so later, he stayed with them for several days. According to Galina, he had no teeth and was dressed in rags; he went straight to the bathroom, saw the soap, and started crying. Olga lived with the Ivanovs for about ten years; they raised her as a daughter. When Olga's mother came back from the camps, she also stayed with them for a while. According to Galina, she once said: "If I had been in Elena Yakovlevna's place, would I have done what she did? Would I have taken Galka in? No." The world was divided into good people and bad people. Everyone – Party and non-Party seemed to agree that Boris Ivanov, the baker, and his wife, Elena Yakovlevna Zlatkina, were very good people.⁴⁰

The Elchugins', Shuniakovs', and Ivanovs' actions may have had something to do with the fact that they were former workers and peasants, not "students", and that they assumed that being a good Soviet was compatible with fulfilling traditional neighborly and kinship obligations (just as it was compatible with not celebrating New Year's Eve and grown-ups' birthdays). Perhaps they found it easier to use silence as a bridge between faith and social practice. The House of Government's most articulate intellectuals and prominent experts on Bolshevik morality – the author of Soviet family law, Yakov Brandenburgsky, and his co-author and chess partner, "the Party's Conscience" Aron Solts, – were not up to this task. In late 1936, Brandenburgsky, who was then chair of the Collegium for Civil Cases of the Soviet Supreme Court, began to act strange, telling his family that he was afraid to go to work. In December, his wife and twenty-three-year-old daughter, Elsa, received a call from the mental hospital ("Kanatchikov's Dacha") that he had been picked up on the street in a state of complete disorientation. After some time, they were allowed to bring him home, but he refused to eat and was taken to the Pirogov Hospital. "When we came to visit," said his daughter in an interview sixty years later,

"We found a complete stranger, suffering from fatigue. A sybarite by nature, he seemed totally unaffected by the company of madmen, screaming, squealing, and crawling on the floor beside him. The room was filled with very sick people, but my father seemed perfectly comfortable there. He had even found a friend – a dwarf with a contorted face, – whose company he seemed to enjoy. [...] He would sometimes say things

*that made no sense to us. Once he became agitated: 'Why did you write my name on the box of chocolates? They might find me that way!'"*⁴¹

In late 1938, after the mass operations were over, Brandenburgsky suddenly recovered and returned home. He retired from the Supreme Court and became a volunteer lecturer at the Moscow Party Committee. He died in 1951 at the age of seventy, while playing chess. He never talked about his illness.⁴²

Solts served as First Deputy Prosecutor General for Criminal Cases and lived with his adopted son, Evgeny, and his niece, Anna Grigorievna Zelenskaia. His sister, Esfir, had died in 1935. After the arrest of Anna's former husband, Isaak Zelensky, their two children, eighteen-year-old Elena and sixteen-years-old Andrei, joined their mother in Solts's apartment, and he adopted them, too. On February 14, 1938, he had a violent argument with his boss, the Prosecutor General A. Ya. Vyshinsky, about the case of his friend and disciple, Valentin Trifonov, who had been arrested on June 21, 1937. According to Elena, he came home very upset and said that Vyshinsky had threatened him, too. He decided to stop eating in the hope that Stalin would agree to talk to him. Several days later, he was taken to the ward for the violently insane at the Sokolniki Psycho-Neurological Hospital. According to his doctor, who knew him from her previous work as consultant for the Amnesty Board, which Solts chaired, he blamed the demise of the Old Bolsheviks on the rise of opportunists. "Who is Ezhov? Why should I believe Ezhov? The Party does not know Ezhov!", Solts would say. 'Vyshinsky, a former Menshevik, is going to interrogate me? A Menshevik is going to sit in judgment over Bolsheviks?!'" He abandoned his hunger strike and, a month and a half later,

was allowed to return home in exchange for a guarantee from his niece Anna that he would not pose any danger to himself or others. Two and a half months later Anna was arrested. Solts wrote a letter to his former colleague, the chairman of the Military Collegium of the Supreme Court, Vasily Ulrikh, but received no response. He was removed from his position and then worked

as a literary consultant for the Young Guard Publishers and director of the archive of the Museum of the Peoples of the USSR, before retiring in 1940 at the age of sixty-eight. “*He suffered terribly from the enforced idleness,*” wrote Elena. “*He spent hours lying in bed reading or pacing around the apartment writing long columns of numbers on pieces of paper or in newspaper margins.*”⁴³

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ I. R. MUKLEVICH. Dear friend [in Russian]. Arhiv muzea “Doma na naberežnoi” [House on the Embankment Museum archive], Moscow (hereafter – AMDNN), file 28.
- ² Mikhail Tomsy (1880–1936) committed suicide in 22 August, 1936 (*editor*).
- ³ OLGA AROSEVA. Prozhivshaia dvazhdy, 24 August, 1936. Available: <http://lib.rus.ec/b/387149/read>
- ⁴ LION FEJHTVANGER. Pervye vpechatleniya ob jetom processe. Pravda, 30 January, 1937.
- ⁵ Ibidem.
- ⁶ V. B. Volina interview, 18 September, 1997; V. D. Svarts interview, 10 September, 1998. “Black raven” was a colloquial term for “prison van”.
- ⁷ VASILII SOIMA. Zapreshchennyi Stalin. Moskva 2005, pp. 97–98.
- ⁸ Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstv, Moscow, 457-391, pp. 199–199 ob.
- ⁹ Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federacii, Moscow, 5446-82-65, pp. 182–184.
- ¹⁰ Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social'no-politicheskoj istorii, Moscow (hereafter – RGASPI), 135-2-19, p. 57.
- ¹¹ Ibidem, pp. 56–56 ob.
- ¹² Ibidem, 74-2-105, pp. 41–2, 47, 51, 55, 59–60 (cited in: BORIS SOKOLOV. Dva marshala: Tragicheskii roman v pis'makh. Grani.ru, 21.02.2003. Available: <http://grani.ru/Society/History/m.23664.html>); Rossijskij gosudarstvennyj voennyj arhiv, Moscow (hereafter – RGVA), 37461-1-134, p. 25.
- ¹³ RGVA, 37461-1-134, pp. 15–15 ob.
- ¹⁴ Ibidem, 37461-25-128, pp. 7–9.
- ¹⁵ AMDNN, Ankety. Otvety M. I. Dement'evoi (Agroskinoi); AMDNN, Ruslan Nikolaevich Gel'man, Letter to the Museum.
- ¹⁶ VLADIMIR PIATNITSKII. Gologofa. Po materialam arkhivno-sledstvennogo dela No. 603 na Sokolovu – Piatnitskuiu Iu. I. Leningrad 1993, p. 46.
- ¹⁷ Ibidem, pp. 41–42.
- ¹⁸ Ibidem, pp. 56, 46.
- ¹⁹ Ibidem, pp. 63–64.
- ²⁰ Ibidem, p. 61.
- ²¹ Ibidem, pp. 51–53.
- ²² Ibidem, p. 57; MIKHAIL KOL'TSOV. Svora krovavykh sobak. In: Pravda, 03 March, 1938.
- ²³ PIATNITSKII, Gologofa, pp. 57, 60–61.

- ²⁴ PIATNITSKII, Golgofa, p. 79.
- ²⁵ Ibidem, pp. 82–83.
- ²⁶ Ibidem, p. 103.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Ibidem, pp. 13–16, 104–120; INNA SHIKHEEVA-GAISTER. *Deti vragov naroda: Semeinaia khronika vremen kul'ta lichnosti 1925–1953*. Moscow 2012, pp. 55–57.
- ²⁹ SVETLANA OBOLENSKAIA. *Iz vospominanii*. Available: http://samlib.ru/o/obolenskaja_s_w/01.shtml
- ³⁰ N. A. Gilinskaia interview, 02 March, 1998.
- ³¹ MUKLEVICH, Dear friend. AMDNN, 12; I. R. Muklevich interview, 07 November, 1997.
- ³² NIKOLAJ N. DEMCHENKO. *Kanikuly dlinoi v 18 let*. In: *Mendeleeevets* 36, 1988, No. 1799.
- ³³ SHIKHEEVA-GAISTER, *Deti vragov naroda*, pp. 57–58.
- ³⁴ Ibidem, p. 66.
- ³⁵ OBOLENSKAIA, *Iz vospominanii*; SVETLANA OBOLENSKAIA. *Deti Bol'shogo terrora: Vospominaniia*. Moscow 2013, pp. 55–56.
- ³⁶ MUKLEVICH, Dear friend. AMDNN, pp. 62–63.
- ³⁷ Ibidem, pp. 24–25; VLADIMIR V. BOGUTSKII. *Vospominaniia*. C AOM. Archive of the Memorial Society, fond 2 (memoir collection), pp. 7–8.
- ³⁸ See GOLFO ALEXOPOULOS. *Stalin and the Politics of Kinship: Practices of Collective Punishment, 1920s–1940s*. In: *Comparative Studies in Society and History* 2008, No. 1, pp. 91–117; CYNTHIA HOOPER. *Terror of Intimacy: Family Politics in the 1930s Soviet Union*. In: CHRISTINA KIAER, ERIC NAIMAN (eds.). *Everyday Life in Early Soviet Russia: Taking the Revolution Inside*. Bloomington 2006; AMIR WEINER. *Nature, Nurture, and Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism*. In: *American Historical Review* 104, 1999, No. 4, pp. 1114–1155.
- ³⁹ MUKLEVICH, Dear friend. AMDNN, pp. 30–1; I. R. Muklevich interview, 07 November, 1997; T. V. Shuniakova (Ignatashvili) interview, 22 April, 1998.
- ⁴⁰ G. B. Ivanova interview, 13 March, 1998.
- ⁴¹ IUDIT AGRACHEVA. *Chlen partii s 1903 goda*. *Vesti-2*, 01 June, 1995.
- ⁴² Ibidem; “Biografiia” and “Avtobiografiia”. AMDNN, the Brandenburgsky file, KP 371/17, KP 3771/18.
- ⁴³ E. I. ZELENSKAIA. A. A. Sol'ts. Unpublished manuscript. AMDNN, “Solts” file, pp. 68–92; C. YURY TRIFONOV. *Disappearance*. Translated by David Lowe. Ann Arbor 1991, pp. 99–100; C. YURY TRIFONOV. *Ischeznovenie*. Available: http://royallib.ru/read/trifonov_yuriy/ischeznovenie.html#0

SUMMARY

This is an abridged and slightly revised version of a chapter from my book *The House of Government: A Saga of the Russian Revolution* (Princeton University Press, 2017). The House of Government – also known, after Yuri Trifonov’s novella, as the House on the Embankment – was built in central Moscow during the first Five-Year Plan in order to serve as a home for the members of the Soviet government. The largest residential building in Europe, it combined 505 fully furnished family apartments with public spaces including a cafeteria, theater, movie theater, grocery store, walk-in clinic, child-care center, hairdresser’s salon, post office, telegraph, bank, gym, laundry, library, tennis court,

and several dozen rooms for various activities (from pool-playing and target shooting to painting and orchestra rehearsals).

In the 1930s and 40s, about 800 House residents and an unspecified number of employees were evicted from their apartments and accused of various crimes. 344 residents are known to have been shot; the rest were sentenced to various forms of imprisonment.

This chapter deals with the residents' reactions to mass arrests and the puzzle of what kind of behavior was morally appropriate. Who was, under those circumstances, a "good person"?

KOPSAVILKUMS

Šis raksts ir autora grāmatas "Valdības nams: Krievijas revolūcijas sāga" saīsināta un nedaudz pārveidota versija, grāmata iznāca Prinstonas Universitātes apgādā 2017. gadā (Princeton University Press, 2017). Valdības nams, kas pēc Jurijs Trifonova romāna ir plaši pazīstams arī kā Krastmalas nams, tika uzbūvēts Maskavas centrā pirmās piecgades laikā, to bija paredzēts izmantot kā padomju valdības locekļu apartamentu kompleksu. Tas bija lielākais dzīvokļu komplekss Eiropā ar 505 pilnībā apgādātiem apartamentiem un koplietošanas telpām – kafejnīcu, teātri, veikaliem, kliniku, bērnudārzu, frizētavu, pasta nodaļu, telegrāfu, bankas nodaļu, sporta zāli, veļas mazgātavu, bibliotēku, tenisa kortu un vairākiem desmitiem telpu dažādām aktivitātēm, sākot no biljarda zālēm un telpām mērķi šaušanai līdz gleznošanai un orķestra mēģinājumiem.

Pagājušā gadsimta 30. un 40. gados apmēram 800 nama iemītnieku un nenoskaidrots skaits darbinieku tika izraidīti no viņu apartamentiem un apsūdzēti dažādos noziegumos. 344 iemītnieki, cik zināms, tika sodīti ar nāvi nošaujot, pārējiem tika piespriests dažāda veida un ilguma ieslodzījums.

Šajā rakstā aplūkota nama iemītnieku reakcija uz masu arestiem un sarežģītais jautājums par to, kādi uzvedības veidi bija morāli pieņemami. Kurš šajos ekstraordinārajos apstākļos varēja sevi saukt par labu cilvēku?

Tūrisma organizācija Latvijas PSR: Latvijas republikāniskās tūrisma padomes darbība 20. gadsimta 60. gados

Organisation of Tourism in Latvian SSR: Activity of Republican Tourism Council of Latvia in 1960s¹

Ilze Vaivode, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: ilzevaivode@yahoo.com

PSRS tūrisms kļuva par padomju identitātes un kopējās vēsturiskās atmiņas veicinātāju – tas bija īpaši svarīgi pēc Otrā pasaules kara, kad PSRS varā bija nonākušas vairākas valstis, arī Latvija. Drīz sākās tūrisma jomas atjaunošana, tika dibinātas tūrisma organizācijas, taču centieni izveidot centralizētu tūrisma organizāciju nebija sekmīgi. 60. gados notika būtiska tūrisma reorganizācija, un tādejādi šim mērķim izdevās pietuvoties. Pētījuma mērķis ir analizēt Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes un Latvijas republikāniskās tūrisma padomes darbību, nosakot to sasniegumus un trūkumus. Darbā skaidrota organizāciju struktūra un struktūrvienību mijiedarbība – tas veicina izpratni ne vien par tūrisma organizēšanu, bet arī par procesiem sabiedrībā Latvijas PSR.

Atslēgvārdi: tūrisms, Latvijas PSR, PSRS, Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvalde, Latvijas republikāniskā tūrisma padome.

In the USSR, tourism played an important role in the promotion of Soviet identity and building of collective historical memory, which was necessary after the Second World War, when the USSR had occupied many countries, including Latvia. After the war, the reconstruction of tourism began, however, the attempt to establish a centralized organization was unsuccessful. In the 1960s, a major reorganization of tourism was implemented that led closer to the goal. This study aims to analyse the activities of the Administration of Tourism and Excursions of Latvia and Republican Tourism Council of Latvia. It explains the structure of these institutions and the interaction between units. This work contributes to awareness about the organization of tourism, and also the society of Latvian SSR in the 1960s.

Keywords: Tourism, Latvian SSR, USSR, Administration of Tourism and Excursions of Latvia, Republican Tourism Council of Latvia.

Ievads

Ļoti liela nozīme ceļošanai piešķirta ne tikai mūsdienu sabiedrībā – tūrisma nozare spēcīgi iespaido arī pasaules ekonomiku, nodrošinot būtisku daļu no pasaules valstu iekšzemes kopprodukta un darbvietām.² Tūrismam ir arī politiska nozīme – tas var veicināt integrācijas procesus un sadarbību dažāda mēroga reģionos, kā arī var liecināt par divu valstu valdību attiecībām.³

Par tūrismu sauc darbības, kas saistītas ar ceļošanu un uzturēšanos ārpus pastāvīgās dzīvesvietas brīvā laika pavadīšanas, lietišķo darījumu kārtošana vai citā nolūkā ne ilgāk kā vienu gadu.⁴ Tūrisma veidi atšķiras atkarībā no tūristu mērķa, pārveidošanās un plānošanas veida.

Padomju Krievijā, vēl izjūtot Pirmā pasaules kara un Krievijas Pilsoņu kara sekas, sākās pievēršanās tūrisma attīstībai – tūrisms tika pārvērst par ideoloģijas nostiprināšanas līdzekli sabiedrībā. Tā attīstība bija neviendabīga, ar to nodarbojās daudzas un dažādas organizācijas ar atšķirīgiem mērķiem, uzdevumiem un priekšstatiem.⁵ Kā min pētniece Jūlija Rostovskaja (*Iuliia Rostovskaia*), posmā no Padomju Krievijas dibināšanas līdz 1926. gadam tika radīti pirmie dzelzs priekškara aizmetņi, padarot ārējo tūrismu pieejamu tikai noteiktām sabiedrības grupām un popularizējot iekšējo tūrismu plašakai sabiedrības daļai.⁶ 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā precīzāk tika izstrādāti padomju tūrisma pamatprincipi: tūrismam bija jāklūst par “jaunā padomju cilvēka” audzināšanas veidu kolektīvisma garā.⁷ Turpmākajos gados centralizācija kļuva arvien stingrāka, tūrisma nozarei nonākot Vissavienības arodbiedrību centrālās padomes (VACP) Tūrisma un ekskursiju pārvaldes pakļautībā.

Latvijas teritorijā jau padomju okupācijas sākumā tūrisms tika izmantots kā padomju propagandas līdzeklis – tas tika iesaistīts 1940. gada Saeimas vēlēšanu

aģitācijas rakstos (par Latvijas darba tautas bloka atbalstīšanu).⁸ Pēc Latvijas inkorporācijas sākās tūrisma sovietizācija,⁹ kas pilnībā kļuva iespējama vien pēc Otrā pasaules kara beigām. Kara rezultātā tūrisma infrastruktūra bija ievērojami cietusi, taču vēl kara pēdējā mēnesī tika pieņemts lēmums turpināt Tūrisma un ekskursiju pārvaldes darbību un atjaunot infrastruktūru.

Kā min PSRS kultūras vēstures speciāliste Ena Gorsāča (*Anne Gorsuch*), pēc Otrā pasaules kara, kad valdīja šķietama robežu brīvība, Padomju Savienības valdības ideju par tūrismu varēja raksturot ar vārdiem “nekur nav tik labi kā mājās” – padomju iedzīvotāji tika virzīti uz valsts iekšieni, tālāk no “bīstamajām robežām”, tādējādi mazinot Rietumu ietekmi un cenšoties stiprināt padomju patriotisko identitāti.¹⁰

Latvijas PSR tūrisma organizācija izveidota 1946. gada aprīlī un ar mainīgiem nosaukumiem pastāvēja līdz 1990. gadam. Sākotnēji tās nosaukums bija VACP Tūrisma un ekskursiju pārvalde, 1951. gadā to pārdēvēja par VACP tūrisma un ekskursiju Latvijas pārvaldi. 1960. gadā – par Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldi (LTEP), bet tā joprojām palika VACP pakļautībā.¹¹ Tūrisms nepiedzīvoja uzplaukumu uzreiz pēc kara, taču PSRS tūrisma vēstures pētnieks Grigorijus Usikins (*Grigorii Usykin*) saskatīja situācijas uzlabošanos un tūrisma popularizēšanos jau 60. gadu sākumā,¹² tāpēc tas izvēlēts arī kā darba hronoloģiskā ietvara sākums. 1962. gadā organizācija tika pārdēvēta par Latvijas republikānisko tūrisma padomi (LRTP), bet pēdējo reizi pārdēvēta un reorganizēta 1969. gadā – par Latvijas republikānisko tūrisma un ekskursiju padomi,¹³ kas arī iezīmē šī pētījuma hronoloģisko beigu robežu. Līdz 1962. gadam ar tūrisma organizēšanu paralēli nodarbojās vairākas organizācijas, no kurām daļa tika likvidētas, izveidojot LRTP, kas kļuva par centrālo tūrisma jomas pārvaldītāju.

Lai arī tūrisms mūsdienās kļuvis par nozīmīgu tautsaimniecības daļu,¹⁴ tomēr tā vēsture Latvijas PSR ir mazāk pētīta salīdzinājumā ar Krievijas padomju perioda un Rietumvalstu 20. gadsimta tūrisma. Pētījuma mērķis ir analizēt LTEP/LRTP darbību 20. gadsimta 60. gados, nosakot darbības sasniegumus un trūkumus. Tas sniedz ieskatu tūrisma attīstībā LTEP/LRTP darbības ietekmē, izmaiņās organizācijā un tās struktūrā, veicina izpratni par tūrisma organizēšanas un infrastruktūras attīstību, kā arī Latvijas PSR tūrisma attīstības iedērbu kopējās Padomju Savienības tendencēs. Zināšanas par tūrisma vēsturi palīdz veidot pasaules uztveri, šī joma ir pazīstama visā pasaulē – tas ir starptautisks fenomens,¹⁵ kas vieno cilvēkus laikā un telpā, neņemot vērā atšķirības. Tūrisma pētniecība palīdz saskatīt arī ikdienišķu aktivitāšu saikni un nošķirtību no citiem politiskiem un ekonomiskiem procesiem pasaulē un konkrētās valstīs.

Rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1755. fondā pieejamie dokumenti – dažādu tūrisma organizāciju dokumenti un grāmatvedības materiāli. Izmantoti arī vairāki preses izdevumi, kuros atainotas tūrisma jomas aktualitātes, pētāmo organizāciju darbība un problēmas. Zinātniskajā literatūrā pētāmo organizāciju darbība apskatītajā periodā Latvijas PSR nav atainota, rakstā izmantoti padomju tūrisma pētnieka G. Usikina, periodiskās preses pētnieces J. Rostovskajas un PSRS kultūras vēstures speciālistes E. Gorsačas darbi. Ārzemju tūrisma Latvijas PSR ir pētījusi Ineta Lipša.¹⁶

Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes darbība

Uzdevumi un pienākumi

40. un 50. gados lielāko ieguldījumu tūrisma jomas attīstībā deva atsevišķas

sekcijas uzņēmumu un organizāciju fiziskās tūras kolektīvos, bet 1960. gadā daļa tūrisma organizēšanas uzdevumu tika pārvirzīti Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes pārziņā, cerot uz ievērojamāku attīstību tieši virsorganizācijas – VACP – dēļ, kurai bija pieejami lielāki materiālie līdzekļi un vairāk darbinieku.¹⁷

LTEP darbība ilga vien divus gadus, organizācijas nosaukums grozīts bieži, taču darbības oficiālie uzdevumi bija visai nemainīgi: organizēt tūrisma un ekskursijas republikas robežās, tai skaitā propagandēt padomju ideoloģijas pamatnostādnes, iepazīstinot strādniekus ar padomju tautu vēsturi un kultūru, ekonomiku, ģeogrāfiju, dabas bagātībām, sagatavot tūrisma nozares darbiniekus, vadīt tūristu klubus, būvēt, uzturēt, vadīt un finansēt tūrisma infrastruktūru (viesnīcas, tūristu bāzes un patversmes, ekskursiju bāzes, inventāra nomas punktus, filiālsaimniecības u. tml.),¹⁸ organizēt ceļojumus un ekskursijas, kā arī sagatavot tūristus nozīmītes “PSRS tūrists” saņemšanai, organizēt un realizēt konsultācijas par tūrisma un ekskursiju jautājumiem.¹⁹ 60. gadu sākumā īpaša uzmanība tika pievērsta tūrisma sekciju izveidei dažādās rūpniecības un citās darbavietās, kā arī tūrisma sacensību organizācijai un līdz ar to – sekciju un klubu darbam un nozīmīšu ieguvēju skaitam.²⁰ Nozīmīšu sistēmu jau 30. gadu beigās izveidoja VACP tūrisma un ekskursiju pārvalde, lai motivētu tūristus turpināt sevi fiziski attīstīt.²¹ Nozīmīti “PSRS tūrists” varēja saņemt jebkurš pilngadīgs pilsonis, kuram bija vismaz divu gadu pieredze tūrismā ar vismaz 2–3 izietiem noteiktas grūtības maršrutiem un kurš varēja pierādīt savas teorētiskās un praktiskās spējas pēc speciālas tūrisma programmas apgūšanas.²²

Organizācijai bija jādabojas pēc VACP noteiktā aprēķina, tā saskaņā ar likumu konkrētajā situācijā drīkstēja rīkoties patstāvīgi – izmantot tai piešķirtos īpašumus,

savā vārdā slēgt līgumus un citus darījumus, iegūt jaunus īpašumus.²³

Tiešā vadība bija jānodrošina VACP Centrālās tūrisma un ekskursiju pārvaldes ieceltajam organizācijas priekšniekam, kurš bija atbildīgs par tūrisma organizācijai uzdoto uzdevumu un plānu izpildi, ievērojot finanšu un saimniecisko lietu un vienošanos izpildi. Priekšniekam bija jāizstrādā un jāiesniedz saimniecības-finanšu plāns, jaunie celtniecības, paplašināšanās, organizācijas saimniecību un uzņēmumu rekonstrukciju plāni, kapitālā remonta un atjaunošanas plāni, informācija par personālu un administratīvās pārvaldes izdevumiem.²⁴ Viņš bija atbildīgs par visām organizācijas pārvaldībā esošām materiālām vērtībām (līdzekļiem no pakļautībā esošajām saimniecībām un uzņēmumiem, kredītiem, bankas kontiem u. tml.).²⁵

LTEP darbību ietekmēja jaunais padomju ideoloģizācijas vilnis, kas sākās ar septiņgades plāna pieņemšanu 1959. gadā un nostiprinājās līdz ar pārstrādātās Komunistiskās partijas programmas pieņemšanu 1961. gadā. Kā min tiesību zinātnieks Rūdolfš Šlēzingers (*Rudolf Schlesinger*), partijas programmas bija ne tikai teorētiski koncepti, bet arī vieni no kanāliem, pa kuriem šī teorija var tikt īstnota praksē.²⁶ Jaunajā programmā uzsvērtā virzība uz komunismu kā cilvēces attīstības ceļu un komunistiskās sabiedrības celšanu. Vēl lielāks uzsvars likts uz padomju tautību vienotības palielināšanu, kā arī izvairīšanos no kodolkara. R. Šlēzingers to nosauca par virziņiem uz komunistiskās sabiedrības attīstību miermīlīgas sāncensības laikā,²⁷ ko var vērtēt kā atbilstošu aukstā kara *detente* periodam, ja neskaita Kubas raķešu krīzi vien gadu pēc programmas pieņemšanas. Saasinājums ASV un PSRS attiecībās vērojams arī pēc padomju valdības pastiprinātas uzmanības pievēršanas t. s. masu aizsardzības darbam, kā rezultātā arī LTEP darbiniekiem bija jāpiedalās civilās

aizsardzības programmā, iegūstot GPA²⁸ otro pakāpi.²⁹

Šī programma noteica LTEP darbības mērķus un tūrisma pasākumu ideoloģiskos uzsvarus – Krievijas Pilsoņu kara un Otrā pasaules kara Austrumu frontē³⁰ heroizēšana, masu tūrisma un ekskursiju kā patriotiskās audzināšanas attīstīšana.³¹ Viens no partijas pamatuzdevumiem bija panākt pilnīgu kopību, sociālo viendabību un draudzību starp Padomju Savienības tautām. Arī šajā gadījumā tūrisms kļuva par šī mērķa sasniegšanas metodi. LTEP bija jāpadara tūrisms par masveidīgu, aktīvu brīvā laika pavadīšanas veidu, kas pieejams jebkura vecuma un fiziskās sagatavotības cilvēkam.³²

Saistībā ar partijas programmu jāpievērš uzmanība tūrisma saiknei ar valsts ekonomiku. Šajā laika posmā pēc Ņikitas Hruščova (*Nikita Khrushchev*) iniciatīvas izstrādātais septiņgades plāns bija tik ambiciozs, ka izrādījās nesasniedzams. Tūrisms bija atkarīgs no ražošanas un celtniecības jomām – nepieciešamā apģērba un inventāra ražošanas, tūrisma infrastruktūras būvēšanas dažādu bāzu, staciju, satiksmes ceļu un līdzekļu formā. Ja tūrisma organizācijai trūka resursu, tā nevarēja izpildīt arī savus darba plānus. Grūtības darba plāna izpildīšanā var saskatīt Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes gada atskaitēs, kurās atsevišķi apskatīts pašas pārvaldes un atsevišķu tūristu bāzu darbs. 1960. gadā lielākā daļa mērķu netika sasniegta, netika apkalpots pietiekams skaits tūristu ar ceļazīmēm, bija pārsniegta tūristu apkalpošanas pašizmaksa, kā dēļ 1960. gadā pārvaldes parādi bija palielinājušies par 27 tūkstošiem rubļu.³³ Līdzīgas grūtības vērojamas arī 1961. gadā.³⁴

Liela uzmanība tika pievērsta kvalifikācijas jautājumiem – ne vien darbinieku, bet arī tūristu vidū. Cenšoties palielināt tūristu skaitu, parādījās ievērojamas tūrisma drošības problēmas, jo jaunie tūristi mēdza,

piemēram, doties pārgājienos, īsti neizprotot pareizu tūrisma tehniku. Kā liecina raksti preses izdevumos, radās nelaimes gadījumi, kurus nenovērsa pat šo tūristu šķietamā sagatavotība (nozīmītes “PSRS tūrists”, nokārtoti sporta klases normatīvi).³⁵ LTEP bija jārealizē virkne preventīvu pasākumu, piemēram, katrai tūristu grupai jāpiešķir apmācīti instruktori, jāorganizē drošības instruktāžas,³⁶ grupām jānodrošina medicīniskais personāls.³⁷

LTEP darbības laikā sākās regulāra ekskursiju vadītāju apmācīšana un darba novērtēšana. LTEP pakļautībā tika izveidota Atestācijas un kvalifikācijas komisija, kurai bija jānosaka vadītāju sagatavotība un jāpiešķir attiecīgā kvalifikācija. Tika nolemts, ka visiem pirmoreiz ekskursiju darbā pieņemtajiem ekskursiju vadītājiem ir jāiziet atestācija, kur piešķir kvalifikāciju ar trīs gadus derīgu apliecinājumu,³⁸ ko apstiprināja Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome, Latvijas PSR Kultūras ministrija un Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildkomiteja. 1961. gada nogalē tika lemts par stingrāku ekskursiju vadītāju pašizpaušmju ierobežošanu ekskursiju laikā – pārvaldei bija jāizveido kontroles teksti un ieteicamās literatūras saraksts katram maršrutam.³⁹ Kvalifikācijas celšanas nolūkos uz kursiem un kopsapulcēm Maskavā un Ļeņingradā regulāri devās pārvaldes priekšnieks, vecākais instruktors, grāmatvedis, kā arī tūristu un ekskursiju bāzu direktori un atsevišķi instruktori.⁴⁰

Struktūrvienības

LTEP pārziņā bija vien pāris tūristu bāzes, lai gan Latvijas PSR teritorijā bija lielāks skaits tūristu bāzu. Daļa no tām atradās Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības (VLKJS)⁴¹ un Latvijas PSR Izglītības ministrijas Republikāniskās bērnu ekskursiju un tūrisma stacijas pārvaldībā.⁴²

1961. gadā Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes pakļautībā tika izveidota Rīgas ekskursiju bāze, kurai bija jāorganizē ekskursijas pa republiku (ar uzsvāru uz brīvdienu tūrisma), autobusu, vilcienu un tvaikoņu irēšana tūrisma un ekskursiju pasākumiem, jānodrošina tūrisma un ekskursiju reklamēšana, plakātu, afišu un prospektu izdošana saskaņā ar finanšu plānu.⁴³ Rīgas tūristu bāzei bija jāpiešķir Rīgas ekskursiju bāzei inventārs, naudas līdzekļi, nepieciešamie dokumenti, kā arī vairāki štata darbinieki.

Atsaucoties uz 1961. gada Padomju Savienības Komunistiskās partijas 22. kongresa un Latvijas Komunistiskās partijas 18. kongresa lēmumiem, Rīgas ekskursiju bāze plaši izvērta tūrisma attīstību Rīgā. Bāzei bija pavēlēts izstrādāt 12 jaunu maršrutu projektus pa Rīgu, kuros jāpievērš uzmanība republikas strādnieku sasniegumu propagandēšanai, padomju varas gados īstenotajai Rīgas attīstībai rūpniecības, dzīvojamās platības, zinātnes, kultūras un sadzīves jomās, kā arī plānotajai Rīgas attīstīšanai “komunisma celtniecības laikā”.⁴⁴ 1962. gada maijā jau bija izveidoti septiņi autobusu maršruti, septiņi pārgājienu maršruti, divi tvaikoņu maršruti, iekļaujot revolucionāru pieminekļu vietas, revolūcijas notikumu vietas, Brāļu kapus, rūpniecības objektus. Kāds maršruts tika veltīts “komjauniešu ciņai par padomju varu Latvijā”, cits – Rainim, vēl cits – literatūrai, teātrim un arhitektūrai. Ik mēnesi bija jāveic kvalitātes kontrole, jānoklausās gidu stāstījums, nepieļaujot neatbilstošas informācijas izplatīšanu,⁴⁵ tātad vērojama maršrutu ideoloģizācija.

Pārvalde piešķirta bāzēm līdzekļus dažādām vajadzībām, piemēram, propagandas darbam, metodiskajam darbam un kadru sagatavošanai. Piešķirtās summas katrai bāzei atšķīrās. 1961. gadā vislielākā summa piešķirta Rīgas ekskursiju bāzei (505 rubļi), bet mazākā – Rīgas tūristu bāzei un

Strēlnieku tūristu bāzei (katrai 50 rubļi).⁴⁶ Ekskursiju vadītāju sagatavošana tika intensīvi plānota, un pārvalde veiksmīgi izstrādāja konkrētu metodiskā darba uzlabošanas plānu, kura rezultātā tika organizēti 10 dienu semināri ekskursiju vadītājiem.

Kā minēts iepriekš, LTEP pārvaldītās tūristu bāzes saskārās ar grūtībām, izpildot darba plānu, – liela daļa mērķu palika neīstenota. Mērķi bija nosprausti divās kategorijās – plānveida tūristu apkalpošana un pašdarbības tūristu apkalpošana. 1960. gadā vissliktāk plānu realizēja tikai tajā gadā pabeigtā Kandavas tūristu bāze, bet vislabāk – Siguldas tūristu bāze. Tikai Rīgas un Siguldas tūristu bāzes bija izpildījušas un pat pārpildījušas noteikto plānu, lai gan arī tikai vienā no kategorijām – pašdarbības tūristu apkalpošanā. Tāpat tika pārsniegta plānotā tūristu apkalpošanas pašizmaksa – Rīgas tūristu bāzē par 86,1 tūkstoti, bet Strēlnieku tūristu bāzē par 22,1 tūkstoti rubļu.⁴⁷

LTEP centās kontrolēt arī atsevišķus procesus saistībā ar tūristu bāzu darbiniekiem. Lai gan bāzu darbinieki bija arī pārvaldes štata darbinieki, tomēr bāzu darbiniekus atlaida bāzu direktori. Izmaiņas šajā procesā notika 1961. gada beigās, kad LTEP tika piešķirtas pilnvaras atlaist bāzes ekskursiju vadītāju tieši, bez bāzes vadītāja starpniecības⁴⁸ – tas norāda uz ekskursiju vadītāju darba kontroles pastiprināšanu. Kā liela problēma aprakstīta ekskursiju vadītāju pārstrādāšanās vasaras mēnešos.⁴⁹

Latvijas republikāniskās tūrisma padomes darbība

Nodaļas, komisijas un sekcijas

1962. gada nogalē LRTP priekšsēdētājs Arnolds Ūdris informēja sabiedrību par Latvijas republikāniskās ekskursiju un tūrisma pārvaldes pārdēvēšanu par Latvijas republikānisko tūrisma padomi, intervijā

laikrakstam “Cīņa” norādot, ka iepriekšējā pārvalde bijusi lielākoties saimnieciska organizācija, bet jaunā padome nosaukta par koleģiālu orgānu, kas izveidots tieši masu darba uzlabošanai un veicināšanai.⁵⁰

LTEP/LRTP un to priekšgājēju štata apmēri bijuši samērā nelieli. Apskatāmā perioda sākumā pārvaldes štats sastāvēja no sešiem cilvēkiem – tie bija pārvaldes priekšnieks, vecākais instruktors, instruktors, galvenais grāmatvedis, grāmatvedis-kasieris, sekretārs-mašīnrakstītājs. Šāds bija pārvaldes oficiālais sastāvs līdz pat 1964. gadam, kad pieņēma darbā arī inženieri. To var saistīt ar organizācijas pieaugošajām celtniecības vajadzībām – tika gan projektētas un būvētas jaunas tūristu un ekskursiju bāzes, gan paplašinātas un atjaunotas jau esošās. 1965. gadā LRTP štats tika ievērojami paplašināts, sasniedzot 12 cilvēku kolektīvu.⁵¹ 1966. gadā kolektīvam pievienojās divi instruktori,⁵² 1967. gadā bija plānots vēl viens darbinieks – galvenā grāmatveža vietnieks, taču gada gaitā pievienojās divi jauni darbinieki – vēl viens inženieris un grāmatvedis.⁵³ Padome palika šādā 17 cilvēku sastāvā līdz 60. gadu beigām, tātad apskatītajā periodā organizācijas darbinieku skaits gandrīz triskāršojās.

Štatu sarakstā norādīts padomes sadaļijums vairākās nodaļās – masu tūrisma, tūrisma maršrutu, bāzu celtniecības un ekspluatācijas, plānošanas un finanšu nodaļā, taču par to darbu LRTP dokumentos informācija nav atainota, fiksētas tikai atsevišķu personu darbības (komandējumi, atvaļinājumi, dalība citās nodaļās, komisijās u. tml.).

17 cilvēki – šis skaitlis neatspoguļo patieso pārvaldes aktivistu apjomu, jo daļu no tiem uzskaitīja atsevišķi, piemēram, tūristu bāzu darbiniekus, vai arī tie vispār neparādās organizācijas štatu sarakstos. Tomēr organizācijas dokumenti apliecina viņu aktīvo dalību tūrisma veicināšanā, lai arī viņi pārstāv citas organizācijas, viņiem

ir cita darbavieta un nodarbošanās, taču viņi lielākoties ir arī šo pašu organizāciju tūrisma sekciju vai pilsētu/rajonu tūristu klubu pārstāvji, lai gan sākotnēji tas uzskaitēs netika minēts. Iespējams, ar to var pamatot iemeslu, kāpēc LRTP priekšsēdētājs to nosauca, kā jau pieminēts, par koleģiālu orgānu.

LRTP prezidija pirmās sēdes atskaitē minētas padomes piecas jaunās komisijas. Komisijas bija līdzīgas vēsturiskajā izziņā norādītajām nodaļām, taču specifiskākas.

Plānošanas un ekspluatācijas komisija izstrādāja saimniecības-finanšu plānu tūristu un ekskursiju bāzēm un pašai padomei, kā arī plānoja tūristu bāzu kapitālieguldījumus un labiekārtošanu.⁵⁴ Tai bija jāpārbauda apkalpošanas kvalitāte tūristu un ekskursiju bāzēs, to gatavība sezonu sākumā,⁵⁵ kā arī jākontrolē bāzu celtniecība.⁵⁶

Maršrutu un kvalifikācijas komisija plānoja maršrutu tūrisma (kur persona noteiktā laikā jebkurā pārvietošanās veidā veic iepriekš ielānoto maršrutu pa dažādiem ģeogrāfiskiem punktiem),⁵⁷ uzskaitīja sporta klasi ieguvušās personas, izskatīja un apstiprināja maršrutus republikas teritorijā, pieņēma un uzraudzīja nozīmīšu piešķiršanas kārtību, rīkoja seminārus rajonu un pilsētu maršrutu komisiju darbiniekiem.⁵⁸ Šīs komisijas piešķirtās nozīmītes, piemēram, "Padomju tūrists", it kā tika radītas, lai motivētu cilvēkus turpināt fiziski atīstīt sevi, taču, aplūkojot tās normatīvus, var secināt, ka tā bijusi arī rūpēšanās par tūristu drošību un veselību, bet tūrista nosaukums vismaz teorētiski varēja radīt zināmu kopības sajūtu dažādu republiku un tautību tūristiem. 60. gados nozīmīšu sistēmu paplašināja – izveidoja nozīmīti "LRTP tūrists", kuras iegūšana kļuva par vienu no normatīviem, kas jāizpilda, lai iegūtu nākamās, "PSRS tūrists" nozīmītei izveidotās pakāpes (III, II un I), bet tālākais sasniegums bija kļūt par PSRS tūrisma meistara kandidātu, tad – par PSRS

tūrisma meistar.⁵⁹ 1967. gada nogalē uzsākta jaunas nozīmītes izveide – "Latvijas PSR tūrists".⁶⁰ Sadarbībā ar Masu sporta veidu sekciju šī komisija organizēja konsultācijas tūristiem par dažādiem tūrisma veidiem.⁶¹ 1963. gada nogalē šīs komisijas sastāvs tika paplašināts, piedrodoties auto-moto tūrisma pārstāvjiem.⁶²

Atestācijas un metodiskā darba komisija (vēlāk – Kadru un atestācijas darba komisija)⁶³ piešķīra kvalifikācijas, veica uzskaiti par instruktoru un tiesnešu dalību kursos un semināros, regulēja pārtestēšanu,⁶⁴ veidoja mācību plānus, ieteicamās literatūras sarakstus, plānoja maršrūtus Rīgā un tās apkaimē vidējās un vecākās paaudzes cilvēkiem, piedalījās un organizēja tūristu vakarus, sastādīja konkursu nolikumu.⁶⁵ Dokumentācijā vērojama šīs komisijas ciešā sadarbība ar Maršrutu un kvalifikācijas komisiju un Rīgas pilsētas tūristu klubu, kur komisijas pārstāvjiem bija jāsniedz konsultācijas.⁶⁶

Masu tūrisma darba komisija (vēlāk – Organizatoriskā-masu komisija) bija atbildīga par jaunu tūrisma kadru sagatavošanas plāna un masu pasākumu plāna izveidi, par LRTP drukāto izdevumu saraksta uzturēšanu, svarīgāko tūrisma materiālu tulkošanu latviešu valodā un izplatīšanu,⁶⁷ par tūristu konferenču organizēšanu, tūrisma sekciju veidošanās veicināšanu fizikālās kolektīvos,⁶⁸ par tūristu klubu nolikuma sastādīšanu un papildināšanu, kā arī pilsētu un/vai rajonu tūristu klubu izveidi (1963. gadā tapa pirmie pieci klubi Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Jelgavā un Ventspilī,⁶⁹ 1967. gadā – jau 30⁷⁰). Svarīgākais pasākums, ko organizēja šī komisija, bija Latvijas un Baltijas tūristu ikgadējie salidojumi.

Propagandas un aģitācijas komisija bija atbildīga par visiem darbiem saistībā ar medijiem un publicitāti – par tūrisma rubrikām laikrakstos, radio un televīzijā, tai bija jāstāda publicējamās literatūras,

plakātu un prospektu piedāvājumi, jāveido informatīvie stendi Latvijas PSR lielākajās pilsētās. 1963. gadā tika uzsākti mēģinājumi organizēt mediju iestādēs savas ārpusštata nodaļas,⁷¹ taču šī uzdevuma izpilde aizkavējās.⁷² Uzlabojumu publicitātes jautājumos var saskatīt 1964. gada otrajā pusē, kad šī komisija jau veidoja masu tūrisma propagandas plānu sadarbībā ar dažādiem medijiem.⁷³

LRTP prezidija pirmajā sēdē tika dibinātas arī piecas jaunas sekcijas.

Telšu pilsētiņu tūrisma un veselības nostiprināšanas (Atpūtas nometņu) sekcija sadarbojās ar Atestācijas un metodiskā darba komisiju un dažādām Rīgas organizācijām un uzņēmumiem, lai organizētu masu tūrisma pasākumus telšu pilsētiņās, tai bija arī jāpievēršas pastāvīgai tūrisma propagandēšanai medijos.⁷⁴ Sekcija sadarbojās ar Latvijas PSR Ministru padomi, cenšoties iegūt zemes īpašumus, kur būvēt šīs nometnes,⁷⁵ tādēļ 60. gados arvien mazāk tūristu bāzu telpu bija jāirē – LRTP spēja iegūt tās savā īpašumā. Vairumā gadījumu sekcijas darbs vērtēts kā ļoti produktīvs, tas ietvēra idejiski politiskās, audzinošās un sporta aktivitātes (tikšanās ar dažādu profesiju pārstāvjiem, lekcijas, referātu lasījumi, sarunas, sporta sacensības, pārgājieni). LRTP arī uzsvēra, ka ne visās nometnēs padarītais darbs vērtējams kā labs. Konstatēti atsevišķi gadījumi, kad darbs vispār nav veikts.⁷⁶ Tātad, tāpat kā iepriekšējos periodos, darbs bija ļoti atkarīgs no personu iniciatīvas un vēlmes darboties. Šādās atpūtas nometnēs arī varēja nokārtot sporta klases, saņemt nozīmes un iegūt tiesneša vai instruktora kvalifikāciju – viņi tika nodarbināti tuvējās mežsaimniecībās, kolhozos un sovhozos: tas tikai paspīlgtina un parāda, kā realitātē izpaudās padomju presē bieži izteiktā doma, ka fizisks darbs svaigā gaisā ir vislabākā atpūta.⁷⁷

Bērnu un skolu (Bērnu un jaunatnes) tūrisma sekcijas darbinieki pēc profesijas

bija ļoti atbilstoši šīs sekcijas darba specifikai. To vadīja Republikāniskās bērnu ekskursiju un tūrisma stacijas direktore, tajā darbojās Pionieru pils un Skolotāju nama tūristu kluba pārstāvis, Rēzeknes rajona tautas izglītības nodaļas darbinieks, kā arī vairāki vidusskolas skolotāji.⁷⁸ Šī sekcija organizēja un vadīja dažādus konkursus tūrisma veicināšanai, pionieru vadītāju seminārus, jauno tūristu salidojumus, jauno tūristu vakarus, kā arī veica sistemātisku darbu nozīmnieku “PSRS tūrists” un “Jaunais pionieris” sagatavošanā.⁷⁹ Vērienīgākie masu pasākumi bija saistīti ar ideoloģiskajiem svētkiem, piemēram, 1963. gadā tā organizēja novadpētniecības ekspedīciju, kas bija veltīta Padomju Savienības Komunistiskās partijas sešdesmitgadei, 1969. gadā – Ļeņina 100. dzimšanas dienai.⁸⁰ Atkarībā no svinamajām dienām šai sekcijai arī bija jānosaka svarīgākie skolās apskatāmie novadpētniecības jautājumi.⁸¹ 1966. gadā tika uzsākta virzība uz tālāku vienotības nostiprināšanu bērnu tūrisma jautājumos, kā rezultātā, apvienojot LRTP, Latvijas PSR Izglītības ministrijas un vairāku citu organizāciju spēkus, tika izveidota Republikāniskā bērnu un jaunatnes tūrisma metodiskā padome, lai uzlabotu situāciju ar tūrisma vispārīzglītojošās skolās, un tā aizvietoja šo sekciju.⁸²

Masu tūrisma veidu sekcija bija sadalīta trīs apakšsekcijās pēc tūrisma veida: ūdens tūrisms, kājnieku un slēpošanas tūrisms, kalnu un taigas tūrisms. Katras apakšsekcijas pienākumos ietilpa pasākumu organizēšana, piemēram, tūristu vai atskaites vakaru organizācija, semināru organizēšana grupu vadītājiem, praktisko nodarbību organizēšana tūristiem iesācējiem, dažādu uzskaišu sastādīšana (republikas fizikultūras kolektīvu, tūristu uzskaites, pārgājienu/maršrutu kartotēkas), kā arī tūristu informēšana par pakāpju iegūšanu.⁸³ Apakšsekcijām nācās darboties ar Atestācijas un metodiskā darba komisiju,

strādājot pie jauno instruktoru apmācībām, kā arī jāpalīdz Rīgas pilsētas tūristu bāzei izvēlēties pasniedzējus apmācībām.⁸⁴ To pienākumos ietilpa arī pētniecības darbs – izzināt atšķirīgus Latvijas PSR apvidus, lai atrastu piemērotas vietas dažādu tūrisma veidu maršrutiem.⁸⁵ Ūdens tūrisma sekcija nodarbojās ar savai specifikai atbilstošiem uzdevumiem, piemēram, tai bija jāizveido Latvijas upju klasifikācija, jāizstrādā atbilstoša treniņprogramma, kā arī peldēšanas prasmju pārbaudes noteikumi.⁸⁶ Īpaši jāizceļ Kalnu un taigas tūrisma apakšsekcija, kurai bija visvairāk darba uzdevumu – tas saistāms ar Latvijas PSR iedzīvotāju pieredzes trūkumu šajā jomā. Liels uzsvars tika likts uz pieredzes apmaiņu ar šādām sekcijām citās republikās, specifisku treniņu organizēšanu ar nakšņošanu ziemas apstākļos un ar alpīnistiem, alpīnisma teorijas apgūšanu, fizisko un teorētisko normatīvu izstrādi. Būtībā tika veicināta tūristu drošība, tai skaitā analizējot nelaimes gadījumus.⁸⁷ 1963. gada nogalē Masu tūrisma veidu sekcija tika reorganizēta un apakšsekcijas kļuva par patstāvīgām sekcijām, jo iepriekšējais iedalījums izrādījās neefektīvs,⁸⁸ bet pienākumus gan tas nemainīja.

Autotūrisma (Auto-moto tūrisma) sekcija organizēja un vadīja sekcijas darbu, sastādīja un izplatīja Latvijas PSR auto-moto maršrutu brošūras, nodrošināja motociklu rezerves detaļu pieejamību.⁸⁹ Šīs sekcijas darbību apliecinošie materiāli parādās, sākot ar 1963. gadu. Kopumā tās pienākumi atbilda citu tūrisma veidu sekciju darbam, tai skaitā sacensību⁹⁰ un konkursu organizēšana (“labākais auto-moto tūrists” u. c.).⁹¹

Arī Ekskursiju darba sekcijas darbību apliecinošie materiāli parādās 1963. gadā. Šai sekcijai bija pakļauta Rīgas ekskursiju bāze un tās filiāle Jelgavā, kas izveidota 1964. gadā. Šī sekcija izstrādāja šo bāzu maršrutus, izvēlējās un sagatavoja darbiniekus, organizējot seminārus gidu

kvalifikācijas uzlabošanai, veidoja un pārbaudīja ekskursiju kontroles tekstus,⁹² sagaidīja tūristu vilcienus no citām PSRS republikām, rīkoja fotokonkursus un atskaites vakarus, organizēja ceļojumus komunistiskā darba brigādēm.⁹³ Viens no spilgtākajiem piemēriem gidu sagatavošanā 60. gados saistīts ar zinātniski ateistisko propagandu baznīcu arhitektūras pieminekļu ekskursijās.⁹⁴ Lēmumu par šādu apmācību pieņēma Centrālās tūrisma padomes Ekskursiju darba komisija. Tika uzsvērts, ka viss, kas saistīts ar baznīcu, jāparāda kā mākslas un cilvēces attīstības posms, ko radījusi tauta, nevis baznīca kā organizācija, tādējādi cenšoties atņemt baznīcām svētuma aspektu.⁹⁵ Minēti arī konkrēti pozitīvie piemēri no ekskursijām Latvijas PSR, piemēram, ekskursijā Doma baznīcā gidiem bija jāstāsta par baznīcas kontrrevolucionāro lomu nacistiskās okupācijas laikā. Tāpat gidiem bija jāizceļ sociālā nevienlīdzība un reliģisko svētku un tradīciju audzinošā nozīme, kamēr, aprakstot jaunos padomju svētkus un tradīcijas, audzinošo raksturu pieminēt nedrīkstēja.⁹⁶

Šo sekciju un komisiju vadītāji kopā ar LRTP priekšsēdētāju veidoja LRTP prezidiju, kas apstiprināja lēmumus, darba plānus, izdevumu tāmes, atskaites, nolikumus⁹⁷ un būtībā sabiedrības priekšā atbildēja par tūrisma attīstības jautājumiem. Proti, kad notika pietiekami ātra izaugsme, tieši prezidijs saņēma pārmetumus preses rakstos.⁹⁸ Nodaļas, komisijas un sekcijas kopīgi organizēja tūristu bāzes un ekskursiju bāzes (60. gadu otrajā pusē pārveidotas sākotnēji par ekskursiju birojiem, bet drīz pēc tam – par ekskursiju un ceļojumu birojiem), arī pilsētu un/vai rajonu tūristu klubus.

Komisijas, sekcijas un tūristu klubi savstarpēji sadarbojās, arī organizējot apmācības un masu pasākumus. Padomei bija jāinformē savas struktūrvienības par Centrālās tūrisma padomes lēmumiem. Katrā tūristu klubā bija izveidotas savas komisijas saskaņā ar LRTP komisiju

struktūru, kurām tās atskaitījās. LRTP komisijas arī palīdzēja tūristu klubu komisijām dažādos jautājumos.

Bāzes un biroji

Ekskursijas, pārgājienus un citas tūrisma aktivitātes organizēja tūristu un ekskursiju bāzes: iepriekšējo tūrisma organizāciju izveidotās Rīgas un Siguldas tūristu bāzes (1955), Strēlnieku tūristu bāze (1958), Kandavas tūristu bāze (1960), Rīgas ekskursiju bāze (1961) un pašas LRTP veidotās – Vaivaru tūristu bāze (1964) un Rīgas ekskursiju bāzes filiāle Jelgavā (1964) u. c.⁹⁹ 60. gados LRTP paplašināja arī tūristu bāzu tīklu – no trīs tūrisma bāzēm ar kopumā 350 vietām 1960. gadā¹⁰⁰ līdz piecām ar 1057 vietām 1969. gadā,¹⁰¹ samazinot irēto tūristu bāzu skaitu attiecīgi no trīs ar 399 vietām¹⁰² līdz vienai ar 100 vietām.¹⁰³ 1965. gada nogalē tika pieņemts lēmums piešķirt finansējumu vairāku jaunu tūristu bāzu izbūvei Alūksnē un Sauleskalnā, 1966. gadā sāka projektēt tūristu bāzes “Usma”, “Ogre”, “Ērgļi” un “Rīgas Jūrmala”, kā arī paātrināt jau iesāktā projekta izstrādi bāzei “Ezernieki”.¹⁰⁴ Bieži bāzu celtniecība ieilga darbinieku nolaidības vai resursu trūkuma dēļ. Gandrīz visas iepriekš minētās bāzes arī 1969. gadā bija projektēšanas stadijā,¹⁰⁵ un to celtniecību atlika uz 70. gadiem, kad bija plānota vērienīga bāzu tīkla paplašināšana un trīs tūrisma joslu izveidošana Latvijas PSR teritorijā.¹⁰⁶

60. gados palielinājās tūristu un ekskursiju bāzēs nodarbināto personu skaits. Dekādes sākumā bija nodarbinātas 126 personas,¹⁰⁷ bet 1969. gadā jau 218.¹⁰⁸ Nodarbināto skaita palielināšanās nebija lineāra – atsevišķos gados vērojama skaita samazināšanās.

Organizējot tūristu pasākumus, padome mēdza piesaistīt bāzu darbiniekus un uz bāzu rīkotajiem pasākumiem sūtīt pārvaldes darbiniekus. Padomes instruktori

regulāri tika sūtīti uz tūristu bāzēm dažādos uzdevumos, fiksēti precīzi uzdevumi, citkārt – vispārīnāti, piemēram, “*sniegt tūrisma – ekskursiju palīdzību*”.¹⁰⁹ Instruktori tika izmantoti kā papildpersonāls bāzēs, kad grupu skaita dēļ ar bāzu darbiniekiem nepietika.¹¹⁰

Uz bāzēm tika sūtīti ne vien instruktori, bet arī grāmatveži, lai veiktu bāzu dokumentācijas revīziju.¹¹¹ Gandrīz katrā revīzijā konstatēti vairāki pārkāpumi, un šo situāciju neizdevās labot līdz pat apskatāmā perioda beigām.¹¹²

Lai stimulētu darbu, arī tūristu bāzu ietvaros tika organizēta sociālistiskā sacensība (katras profesijas pārstāvjiem). 60. gados darbiniekus biežāk apbalvoja ar diplomiem, labākos izcēla uz goda dēļiem, arī bāzes darbs vispār bija pakārtots ideoloģiskajiem svētkiem.¹¹³

Dokumentācijā parādās tādi darbības trūkumi kā nepietiekama gatavība noteiktiem pasākumiem. Piemēram, 1964. gadā Rīgas ekskursiju bāze saņēma pārmetumus no LRTP par to, ka nav gatava Latvijas PSR¹¹⁴ un Oktobra revolūcijas gadadienu svinībām.¹¹⁵ LRTP turpināja atgādināt bāzu direktoriem par viņu atbildību situācijas kontrolēšanā, taču tādi gadījumi turpinājās.¹¹⁶ Par bezatbildību pārmetumi vairākkārt izteikti Rīgas ekskursiju bāzei, īpaši pēc direktora kabineta apzagšanas 1964. gada septembrī.¹¹⁷

Avotos parādās ļoti atšķirīga statistika par bāzu apkalpoto tūristu skaitu, tas, iespējams, saistāms ar nepareizu vienību nolasišanu no atskaitēm vai to nepārveidošanu. Kopumā reālistiskākais uzskaitījums varētu būt šāds: 1962. gadā tūristu bāzes kopumā apmeklēja 14 tūkstoši cilvēku un ekskursijās piedalījās 184 tūkstoši,¹¹⁸ bet 1969. gadā Latvijas tūrisma bāzes apmeklēja vairāk nekā 10 tūkstoši tūristu, kas ceļoja pa vissavienības maršrutiem, 14 tūkstoši – pa vietējiem, un 65 tūkstoši – pa individuāliem maršrutiem, bet 700 tūkstoši

devās ekskursijās.¹¹⁹ Šie skaitļi parāda visai ievērojamu izaugsmi.

1965. gadā tika izveidots Rīgas pilsētas ekskursiju birojs¹²⁰ (tajā pašā dienā pārsaukts par Rīgas pilsētas ceļojumu un ekskursiju biroju),¹²¹ tika dibināts arī Jūrmalas ekskursiju birojs un likvidētas attiecīgo pilsētu ekskursiju bāzes.¹²² Biroju uzdevums bija apkalpot strādnieku ekskursijas, ekskursiju laikā propagandēt padomju varas iestāžu lēmumus, kā arī iepazīstināt sabiedrību ar padomju valsts vēsturi un dabas bagātībām. Tātad būtībā biroju darbības mērķi sakrita ar ekskursiju bāzu mērķiem un uzdevumiem (organizēt tūrisma pasākumus, izstrādāt maršrutus), ar struktūru un trūkumiem. Katrā ekskursiju birojā bija ekskursiju nodaļa, ceļojumu nodaļa, plānošanas un finanšu nodaļa, ceļazīmju realizācijas nodaļa un metodiskā nodaļa.¹²³

Desmitgades sākumā nepietika apmācītu darbinieku,¹²⁴ taču 1968. gadā situācija bija uzlabojusies, un gidi ne vien piedalījās speciālajās lekcijās, bet lielākā daļa arī bija ieguvuši augstāko izglītību vēsturē un filozofijā, daļai bija tehniskā augstākā izglītība, bet pārējie bija šādu izglītības iestāžu studenti, kā arī visi bija izgājuši atestāciju.¹²⁵

Bāzu un biroju darbi lielākoties ir ļoti birokratizēti un atspoguļo tikai konkrētus faktus, tomēr tūristu plēnumu materiālos var saskatīt dažas liecības par organizāciju savstarpējām attiecībām. 1968. gada tūristu plēnumā izvērsās diskusija par Rīgas un Jūrmalas ekskursiju biroju attiecībām, kas nosauktas par neveselīgām un greisirdības pilnām.¹²⁶ Daļa uzskatīja, ka pie šī saasinājuma ir vainojama LRTP, kas it kā ierobežojusi Jūrmalas ekskursiju biroju, lai atbalstītu Rīgas ekskursiju biroja plānus. Arī Rīgas ekskursiju biroja pārstāvji izteica pretenzijas pret LRTP par nepietiekamu biroja nodrošināšanu ar mēbelēm un telpu remontu (līdzīgi arī Daugavpils ekskursiju birojā¹²⁷).¹²⁸ Biroja pārstāvis arī iestājās pret LRTP prasību palielināt propagandas darbu,

jo to nav bijis reāli paveikt ar tā brīža līdzekļiem. Būtībā LRTP ignorēja reālās problēmas, lai vismaz teorētiski tās darbs veidotos atbilstoši Centrālās tūrisma padomes prasībām, un iepriekšminētās sūdzības LRTP nekomentēja. Vērojamas arī personiskas nesaskaņas starp abu biroju vadītājiem.¹²⁹

Secinājumi

Lai arī padomju tūrisma būtība bija definēta un mērķi izvirzīti vēl pirms Otrā pasaules kara, Padomju Savienības principiem atbilstošu centralizētu tūrisma organizāciju neizdevās izveidot līdz pat 20. gadsimta 60. gadiem. Reorganizācijas nepieciešamību varēja pamatot vairākos aspektos: 1919. gada Komunistiskās partijas programma vairs neatbilda pastāvošajai situācijai valstī, radās vajadzība pēc jaunas,¹³⁰ un tūrisms kļuva par vienu no kanāliem, pa kuriem programmas teorija varēja tikt izvirzīta praksē. Cits praktisks iemesls – joprojām ar tūrisma organizēšanu nodarbojās vairākas organizācijas, bet tas padarīja darbu neefektīvu un nesaskaņotu. Organizācijas bija nelielas, tām trūka atbilstoša finansējuma, resursu, vienotības.¹³¹

Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvalde savas neilgās darbības laikā sāka virzību uz tūrisma jomas centralizāciju un ideoloģizāciju. Pēc jaunas Komunistiskās partijas programmas pieņemšanas sākās jauns ideoloģizācijas vilnis, kas noteica LTEP darbības mērķus un tūrisma pasākumu ideoloģiskos uzsvarus un tieši skāra tūrisma, kas Padomju Savienībā tika izmantots kā padomju identitātes un kopējās vēsturiskās atmiņas veicinātājs. Tūrisma bija jāklūst par daļu no cilvēka ikdienas – jebkuram pieejamu aktīvu brīvā laika pavadīšanas veidu, kas norūditu padomju sabiedrību garīgi un fiziski.¹³²

Strauja aktīvo tūristu skaita palielināšanās radīja drošības draudus tūristu un

tūrisma gidu pieredzes trūkuma dēļ. Lai atrisinātu šo problēmu, LTEP pievērsās savu darbinieku un tūristu kvalifikācijas uzlabošanai. Par normu kļuva darbinieku dalība apmācībās, medicīnas personāla piesaiste garākos izbraukumos, kā arī drošības instruktažas un maršrutu grūtības pakāpju ierobežojumi, tas kopumā vērtējams pozitīvi.

1962. gadā notika pirmā būtiskā padomju tūrisma sistēmas reorganizācija kopš 30. gadiem. LRTP jau lielākā mērā izdevās panākt tūrisma darba centralizāciju, pateicoties lēmumam likvidēt daļu iepriekšējo tūrisma organizāciju, lai izvairītos no paralēlām funkcijām.¹³³ LRTP tika izveidota uz LTEP pamata, bet 60. gadu laikā tā ievērojami paplašinājās gan darbinieku, gan struktūrvienību skaita ziņā. 60. gadu laikā gandrīz trīskāršojās tās štata darbinieku skaits (no 6 līdz 17),¹³⁴ taču kopējais tūrisma aktivistu skaits bija lielāks – tie darbojās LRTP komisijās, sekcijās, tūristu bāzēs un ekskursiju birojos. Padomes darbības sākumā tika dibinātas piecas sekcijas un piecas komisijas, kas 60. gadu laikā paplašinājās, daļa pārorganizējās. Šīs struktūrvienības veica nozīmīgu darbu tūrisma attīstīšanā – maršrutu izstrādē, tūrisma infrastruktūras projektēšanā, tūrisma popularizēšanā un jaunu tūrisma formu ieviešanā (60. gados jāizceļ autostopa sistēma un auto-moto tūrisms), sabiedrisko tūrisma organizāciju kontrolēšanā, masu tūrisma pasākumu organizēšanā, lai gan nācās saskarties ar daudzām grūtībām – gan nepietiekamā finansējuma dēļ, gan darbinieku nolaidības vai entuziasma trūkuma dēļ.

Ievērojami palielinājās arī tūristu bāzu darbinieku skaits – no 126¹³⁵ līdz 218 personām.¹³⁶ Nedaudz palielinājās padomes tūristu bāzu skaits – no trīs ar 350 vietām¹³⁷ līdz piecām ar 1057 vietām,¹³⁸ kas ir pozitīvs rezultāts, lai gan plašāka celtniecība un paplašināšana tika plānota, bet netika realizēta.

Kā LRTP un to struktūrvienību darbības sasniegums jāizceļ kvalifikācijas jautājumu risināšana. Organizācija sistemātiski strādāja pie tūrisma kadru mācību programmas sastādīšanas un īstenošanas, kas rezultējās ar tautas tūrisma universitātes izveides plānošanu 1965. gada nogalē,¹³⁹ un jau 1966. gada beigās mērķis bija izpildīts – tika izveidota Republikāniskā tūrisma tautas universitāte, kas palielināja augsti izglītotu ekskursiju vadītāju skaitu.¹⁴⁰

Centienus uzlabot tūristu kvalifikāciju ir grūti novērtēt kā sasniegumu vai trūkumu, proti, mēģinājumu uzlabot cilvēku teorētiskās un praktiskās zināšanas tūrisma jomā ar nozīmīgu sistēmas palīdzību. Kaut arī šajā pieejā ir sava loģika, praksē tas ne vienmēr palīdzēja, jo dažādus incidentus un individuālo reakciju uz tiem ne vienmēr var kontrolēt.

Vairākās jomās tūrisma vadība joprojām bija dalīta, īpaši bērnu un jaunatnes tūrisma jomā sadarbībā ar Ministru padomes Fiziskās kultūras un sporta komiteju, tomēr tas nemazināja padomes darba efektivitāti, kā tas bija 50. gados, bet gan uzlaboja un attīstīja citu tūrisma attīstības ceļu – tūrisma kā sporta veidu. Pati LRTP stingrāk virzījās uz masu tūrisma attīstību, iekļaujoties Centrālās tūrisma padomes nospraustajās robežās, kas bez citu organizāciju iesaistes nozīmētu zināmu tūrisma jomas sašaurināšanos.

Kopumā LRTP stingri ievēroja Centrālās tūrisma padomes principus, bet tas ne vienmēr pozitīvi ietekmēja organizācijas darbu. Tūristu plēnumos bieži vien tika izteikta LRTP darbības kritika, pretenzijas un ieteikumi, kuri netika ņemti vērā, ja neiekļāvās Centrālās tūrisma padomes darbības filozofijā: tas vērtējams kā nopietns darbības trūkums. Tāpat jāievēro šo aktivistu entuziasms risināt tūrisma jomas problēmas – ambiciozām personām, kuras saistīja šī joma, bija liela nozīme tūrisma attīstības jautājumu virzīšanā arī 60. gados.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes (Latvijas republikāniskās tūrisma padomes) darbība 20. gadsimta 60. gados” (Latvijas Universitāte, 2020). Darba zinātniskais vadītājs – Jānis Ķeruss.
- ² World Travel & Tourism Council. Travel & Tourism Regional Performance, 2019. Pieejams: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (skatīts 20.09.2020.).
- ³ LINDA K. RICHTER. The Politics of Tourism in Asia. Honolulu 1989, p. 4. Pieejams arī: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv9zcr9> (skatīts 29.03.2020.).
- ⁴ Latvijas Republikas Saeima. Tūrisma likums. Pieejams: http://m.likumi.lv/doc.php?id=50026&version_date=03.11.1999 (skatīts 13.01.2020.).
- ⁵ GRIGORII USYKIN. Ocherki istorii rossiiskogo turizma. Obshchestvo proletarskogo turizma i ekskursii (1927–1936). Sankt-Peterburg 2007. Pieejams arī: https://tourlib.net/books_history/usyskin08.htm (skatīts 20.12.2019.).
- ⁶ IULIIA ROSTOVSKAIA. Turisticheskaia Pressa v SSSR: karakter stanovleniia i razvitiia. In: Voprosy teorii i praktiki zhurnalistiki, T. 7, No. 1. Irkutsk 2018, s. 26.
- ⁷ Ibidem, s. 25.
- ⁸ Nodosim visi balsis par labāku rītdienu. In: Brīvā Zeme, 12.07.1940., 4. lpp.
- ⁹ Kā izmanto atpūtu Padomju Savienības pilsoņi. In: Brīvā Jaunatne, 08.08.1940., 6. lpp.
- ¹⁰ ANNE GORSUCH. “There’s No Place like Home”: Soviet Tourism in Late Stalinism. In: Slavic Review 62, 2003, No. 4, p. 760 (Tourism and Travel in Russia and the Soviet Union). Pieejams arī: <https://www.jstor.org/stable/3185654?seq=1> (skatīts 15.01.2020.).
- ¹¹ Latvijas republikāniskā tūrisma padome – vēsturiskā izziņa, 07.05.1971. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 1755, 1.–2. lp.
- ¹² GRIGORII USYKIN. Ocherki istorii rossiiskogo turizma. Rozhdenie klubov turistov v strane (1957–1961). Sankt-Peterburg 2007. Pieejams arī: <https://bit.ly/3dNIOca> (skatīts 03.04.2020.).
- ¹³ Latvijas republikāniskā tūrisma padome – vēsturiskā izziņa, 16.05.1967. LNA LVA, 1755, 3. lp.
- ¹⁴ Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra. Tūrisms. Pieejams: <https://www.liaa.gov.lv/lv/turisma-nozare/> (skatīts 08.01.2020.).
- ¹⁵ ERIC G. E. ZUELOW. Teaching: Why Tourism History? Midwest Popular Culture Association Annual Conference in St. Louis, MO, October 14–16, 2005. Pieejams: <http://ericzuelow.com/ModernTourism/WhyTourismHistory.html> (skatīts 03.01.2020.).
- ¹⁶ INETA LIPŠA. VDK ietekme un padomju Latvijas ārzemju tūrisma iestāžu vadošais personāls: Vissavienības akciju sabiedrības “Intūrists” Rīgas nodaļa un tās operatīvā vadība (1957–1992). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2017, Nr. 2, 80.–128. lpp.
- ¹⁷ A. KRASTIŅŠ. Tūrisms šogad. In: Rīgas Balss, 05.01.1960., 5. lpp.
- ¹⁸ Latvijas republikāniskā tūrisma padome – vēsturiskā izziņa, 16.05.1967. LNA LVA, 1755, 1.–2. lp.
- ¹⁹ Par tūrisma un ekskursiju pārvaldi VCSPS [krievu val.], 12.06.1951. Ibidem, 1755-1-2, 1. lp.
- ²⁰ Protokols Nr. 54 [krievu val.], 21.01.1960. Ibidem, 1755-1-3, 5. lp.
- ²¹ ALEKSANDRA BRIEDE, JEVGENIJS VASIĻJEVS. Fiziskās audzināšanas un sporta teorētiskie un metodiskie pamati. Rīga 1975, 11. lpp.
- ²² GRIGORII USYKIN. Ocherki istorii rossiiskogo turizma. Turistsko-ekskursionnoe delo v predvoennye gody (1936–1941). Sankt-Peterburg 2007. Pieejams arī: https://tourlib.net/books_history/usyskin09.htm (skatīts 21.12.2019.).
- ²³ Par tūrisma un ekskursiju pārvaldi VCSPS [krievu val.], 12.06.1951. LNA LVA, 1755-1-2, 1. lp.
- ²⁴ Ibidem, 3. lp.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ RUDOLPH SCHLESINGER. Marxist Theory and the New Program of the Soviet Communist Party. In: Science & Society. New York 1962, p. 129.
- ²⁷ Ibidem, p. 133.

- ²⁸ Gatavs pretgaisa aizsardzībai.
- ²⁹ Pavēle Nr. 14 [krievu val.], 16.04.1962., Rīga. LNA LVA, 1755-1-11, 18. lp.
- ³⁰ Avota tekstā – Pilsoņu karš un Lielais Tēvijas karš.
- ³¹ Par tūrisma un ekskursiju pārvaldi VCSPS [krievu val.], 12.06.1951. LNA LVA, 1755-1-2, 1. lp.
- ³² M. KORULE. Ziņojums par tūrisma masveidības tālāku attīstību, 1963. Ibidem, 1755-2-1, 4. lp.
- ³³ Pavēle Nr. 5 [krievu val.], 17.03.1961., Rīga. Ibidem, 1755-1-10, 5. lp.
- ³⁴ Pavēle Nr. 27 [krievu val.], 27.06.1961., Rīga. Ibidem, 31. lp.
- ³⁵ L. TAMAŠINS. Mazā upīte atrieba jūru. In: Padomju Jaunatne, 13.01.1961., 3. lpp.
- ³⁶ Pavēle Nr. 16. Saskaņā ar Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padomes prezidija dekrētu 1961. gada 20. aprīli [krievu val.], 20.05.1961., Rīga. LNA LVA, 1755-1-10, 19. lp.
- ³⁷ Pavēle Nr. 2. Sakarā ar slēpotāju tūristu vilciena organizēšanu uz Aizkarpatiem no 1961. gada 5. līdz 15. februārim [krievu val.], 03.02.1961., Rīga. Ibidem, 2. lp.
- ³⁸ Pavēle Nr. 15 [krievu val.], 10.05.1961., Rīga. Ibidem, 18. lp.
- ³⁹ Pavēle Nr. 54 [krievu val.], 27.11.1961., Rīga. Ibidem, 59. lp.
- ⁴⁰ Pavēle Nr. 56 [krievu val.], 01.12.1961., Rīga. Ibidem, 63. lp.; Pavēle Nr. 9 [krievu val.], 24.02.1961., Rīga. Ibidem, 1755-1-11, 11. lp.
- ⁴¹ Top modernākā tūristu bāze Latvijā. In: Sociālistiskais Ceļš, 21.06.1960., 2. lpp.
- ⁴² V. Vītols. Jauno tūristu vasaras bāzes. In: Zemgales Komunisti, 20.05.1960., 3. lpp.
- ⁴³ Pavēle Nr. 8. Lēmums par Rīgas ekskursiju bāzes dibināšanas tūrisma un ekskursiju pārvaldes ietvaros [krievu val.], 30.03.1961. LNA LVA, 1755-1-10, 10. lp.
- ⁴⁴ Pavēle Nr. 54 [krievu val.], 27.11.1961., Rīga. Ibidem, 58. lp.
- ⁴⁵ Pavēle Nr. 15 [krievu val.], 10.05.1962., Rīga. Ibidem, 1755-1-11, 19. lp.
- ⁴⁶ Pavēle Nr. 21 [krievu val.], 31.05.1961., Rīga. Ibidem, 1755-1-10, 25. lp.
- ⁴⁷ Pavēle Nr. 5 [krievu val.], 17.03.1961., Rīga. Ibidem, 5. lp.
- ⁴⁸ Pavēle Nr. 54 [krievu val.], 27.11.1961., Rīga. Ibidem, 61. lp.
- ⁴⁹ Ibidem, 60. lp.
- ⁵⁰ Ko tūristiem sola nākamais gads? In: Ciņa, 25.12.1962., 4. lpp.
- ⁵¹ Štatu saraksts [krievu val.], 15.01.1966., Maskava. LNA LVA, 1755-4-40, 63. lp.
- ⁵² Tūrisma padomes štatu saraksts [krievu val.], 1966. Ibidem, 1755-4-43, 13. lp.
- ⁵³ Tūrisma padomes štatu saraksts [krievu val.], 1967. Ibidem, 1755-4-46, 12. lp.
- ⁵⁴ Darba plāns [krievu val.], 13.11.1962., Rīga. Ibidem, 1755-1-13, 31. lp.
- ⁵⁵ Plānošanas un ekspluatācijas komisijas darba plāns [krievu val.], 25.04.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-21, 5. lp.
- ⁵⁶ Plānošanas un ekspluatācijas komisijas darba plāns [krievu val.], 10.07.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-15, 75. lp.
- ⁵⁷ M. P. KLJAP, F. F. SHANDOR. Sovremennye raznovidnosti turizma. Moskva 2011, 69. nodaļa. Pieejams arī: http://uchebnikirus.com/turizm/suchasni_riznovidi_turizmu_-_klyap_mp/klasifikatsiya_turizmu_zasobami_peresuvannya.htm (skatīts 15.05.2020.).
- ⁵⁸ Darba plāns [krievu val.], 13.11.1962., Rīga. LNA LVA, 1755-1-13, 28. lp.
- ⁵⁹ EGONS ZABLOVSKIS, LĪGA ZARIŅA. No Oliņkalna līdz Everestam. Rīga 1997, 81. lpp.
- ⁶⁰ Lēmums par vienotu krūšu nozīmīti un emblēmu "LATVIJAS PSR tūrists" [krievu val.], 03.11.1967. LNA LVA, 1755-1-40, 190. lp.
- ⁶¹ Maršrutu un kvalifikācijas komisijas darba plāns [krievu val.], 10.07.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-15, 77. lp.
- ⁶² Protokols Nr. 2 [krievu val.], 28.10.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-16, 37. lp.
- ⁶³ Protokols Nr. 2 [krievu val.], 26.06.1967., Rīga. Ibidem, 1755-1-40, 19. lp.
- ⁶⁴ Atestācijas un metodiskā darba komisijas darba plāns [krievu val.], 01.04.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-15, 16. lp.

- ⁶⁵ Protokols Nr. 14 [krievu val.], 13.04.1964., Rīga. LNA LVA, 1755-1-20, 26. lp.
- ⁶⁶ Atestācijas un metodiskā darba komisijas darba plāns [krievu val.], 01.04.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-15, 16. lp.
- ⁶⁷ Organizatoriskās-masu komisijas darba plāns [krievu val.], 01.04.1963., Rīga. Ibidem, 18. lp.
- ⁶⁸ Darba plāns [krievu val.], 13.11.1962., Rīga. Ibidem, 1755-1-13, 30. lp.
- ⁶⁹ Protokols Nr. 3 [krievu val.], 09.01.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-14, 4. lp.
- ⁷⁰ Stenogramma [krievu val.], 25.04.1968., Rīga. Ibidem, 1755-1-42, 5. lp.
- ⁷¹ Propagandas un aģitācijas komisijas darba plāns [krievu val.], 01.04.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-15, 15. lp.
- ⁷² Propagandas un aģitācijas komisijas darba plāns [krievu val.], 25.04.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-21, 9. lp.
- ⁷³ Propagandas un aģitācijas komisijas darba plāns [krievu val.], 27.07.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-22, 22. lp.
- ⁷⁴ Telšu pilsētiņu tūrisma un veselības nostiprināšanas sekcijas darba plāns [krievu val.], 12.11.1962. Ibidem, 1755-1-13, 18. lp.
- ⁷⁵ Telšu pilsētiņu tūrisma un veselības nostiprināšanas sekcijas darba plāns [krievu val.], 13.01.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-20, 18. lp.
- ⁷⁶ Lēmums – protokols Nr. 12 [krievu val.], 25.11.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-16, 69. lp.
- ⁷⁷ J. LIEPIŅŠ. Jauniešu nometne kolhozā. In: Cīņa, 01.06.1957., 2. lp.
- ⁷⁸ Protokols Nr. 2 [krievu val.], 12.11.1963., Rīga. LNA LVA, 1755-1-13, 16. lp.
- ⁷⁹ Darba plāns [krievu val.], 13.11.1962., Rīga. Ibidem, 32. lp.
- ⁸⁰ Protokols Nr. 1 [krievu val.], 27.01.1969., Rīga. Ibidem, 1755-1-46, 1. lp.
- ⁸¹ Instruktiņa vēstule [krievu val.], 1965. Ibidem, 1755-1-29, 42. lp.
- ⁸² Nolikums [krievu val.], 21.12.1966., Rīga. Ibidem, 1755-1-36, 49. lp.
- ⁸³ Darba plāns [krievu val.], 13.11.1962., Rīga. Ibidem, 1755-1-13, 26.–27. lp.
- ⁸⁴ Masu tūrisma veidu sekcijas darba plāns [krievu val.], 01.04.1962., Rīga. Ibidem, 1755-1-15, 25. lp.
- ⁸⁵ Rikojums Nr. 41 [krievu val.], 15.05.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-19, 43. lp.
- ⁸⁶ Ūdens tūrisma sekcijas darba plāns [krievu val.], 13.01.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-20, 23. lp.
- ⁸⁷ Mācību plāns – programma [krievu val.], 1963. Ibidem, 1755-1-15, 35. lp.
- ⁸⁸ Protokols Nr. 2 [krievu val.], 28.10.1963., Rīga. Ibidem, 1755-1-16, 33. lp.
- ⁸⁹ Auto-moto tūrisma sekcijas darba plāns [krievu val.], 01.04.1963. Ibidem, 1755-1-15, 20. lp.
- ⁹⁰ Protokols Nr. 1 [krievu val.], 27.01.1969., Rīga. Ibidem, 1755-1-46, 1. lp.
- ⁹¹ Ibidem, 53. lp.
- ⁹² Ekskursiju darba sekcijas darba plāns [krievu val.], 13.01.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-20, 24. lp.
- ⁹³ Brigādes, kas sasniegušas augstu darba ražīgumu (Sovetskaia istoricheskaia enciklopediia).
- ⁹⁴ Protokols Nr. 20 [krievu val.], 23.11.1965., Rīga. LNA LVA, 1755-1-27, 1. lp.
- ⁹⁵ Ibidem, 2. lp.
- ⁹⁶ Ibidem, 4. lp.
- ⁹⁷ LRTP prezidija darba plāns [krievu val.], 25.04.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-21, 18. lp.
- ⁹⁸ V. PAEGLE. Tūristi gaida atbildi. In: Padomju Jaunatne, 09.01.1963., 3. lpp.
- ⁹⁹ Protokols Nr. 20 [krievu val.], 23.11.1965., Rīga. LNA LVA, 1755-1-27, 4. lp.
- ¹⁰⁰ Pamatrādītāji [krievu val.], 10.12.1960. Ibidem, 1755-4-29, 8. lp.
- ¹⁰¹ Pamatrādītāji [krievu val.], 27.11.1968. Ibidem, 1755-4-50, 21. lp.
- ¹⁰² Pamatrādītāji [krievu val.], 10.12.1960. Ibidem, 1755-4-29, 8. lp.
- ¹⁰³ Pamatrādītāji [krievu val.], 27.11.1968. Ibidem, 1755-4-50, 21. lp.
- ¹⁰⁴ Protokols Nr. 6 [krievu val.], 29.11.1965., Rīga. Ibidem, 1755-1-31, 59. lp.

- ¹⁰⁵ Protokols Nr. 10 [krievu val.], 29.09.1969., Rīga. LNA LVA, 1755-1-48, 87. lp.
- ¹⁰⁶ Latvija – tūrisma novads. In: Komunisma Rīts, 29.07.1969., 4. lpp.
- ¹⁰⁷ Pielikums Nr. 26 [krievu val.], 22.01.1960., Maskava. LNA LVA, 1755-4-26, 19. lp.
- ¹⁰⁸ Tūrisma padomes štatu saraksts [krievu val.], 25.11.1968. Ibidem, 1755-4-50, 14. lp.
- ¹⁰⁹ Pavēle Nr. 24 [krievu val.], 06.06.1961., Rīga. Ibidem, 1755-1-10, 28. lp.
- ¹¹⁰ Pavēle Nr. 26 [krievu val.], 27.06.1961., Rīga. Ibidem, 30. lp.
- ¹¹¹ Pavēle Nr. 35 [krievu val.], 12.08.1961., Rīga. Ibidem, 39. lp; Pavēle Nr. 41 [krievu val.], 23.09.1961., Rīga. Ibidem, 45. lp.
- ¹¹² Rikojums Nr. 193 [krievu val.], 06.09.1967., Rīga. Ibidem, 1755-1-41, 214. lp.; Rikojums Nr. 8 [krievu val.], 11.01.1968., Rīga. Ibidem, 1755-1-45, 8. lp.
- ¹¹³ Protokols Nr. 4 [krievu val.], 31.08.1965., Rīga. Ibidem, 1755-1-31, 7. lp.
- ¹¹⁴ Protokols Nr. 21 [krievu val.], 11.09.1964., Rīga. Ibidem, 1755-1-22, 36. lp.
- ¹¹⁵ Ibidem, 51. lp.
- ¹¹⁶ Ibidem, 41. lp.
- ¹¹⁷ Ibidem, 44. lp.
- ¹¹⁸ Pamatrādītāji [krievu val.], 05.01.1962., Maskava. Ibidem, 1755-4-32, 5. lp.
- ¹¹⁹ Latvijas tūrisma maršruti. In: Komunisma Rīts, 17.01.1970., 4. lpp.
- ¹²⁰ Protokols Nr. 6 [krievu val.], 29.11.1965., Rīga. LNA LVA, 1755-1-31, 86. lp.
- ¹²¹ Ibidem, 131. lp.
- ¹²² Ibidem, 93. lp.
- ¹²³ Pavēle Nr. 17 [krievu val.], 15.02.1967., Rīga. Ibidem, 1755-1-41, 18. lp.
- ¹²⁴ Protokols Nr. 6 [krievu val.], 29.11.1965., Rīga. Ibidem, 1755-1-31, 76. lp.
- ¹²⁵ Stenogramma [krievu val.], 25.04.1968., Rīga. Ibidem, 1755-1-42, 14. lp.
- ¹²⁶ Ibidem, 19. lp.
- ¹²⁷ Daugavas tūristu kluba vēstule LRTP [krievu val.], 1969, Daugavpils. Ibidem, 1755-1-47, 106. lp.
- ¹²⁸ Stenogramma [krievu val.], 25.04.1968., Rīga. Ibidem, 1755-1-42, 22. lp.
- ¹²⁹ Ibidem, 20. lp.
- ¹³⁰ SCHLESINGER, Marxist Theory and the New Program of the Soviet Communist Party, p. 129.
- ¹³¹ ILZE VAIVODE. Alpīnisma attīstība Latvijas PSR 1960.–1991. g. Rīga 2018, 36. lpp.
- ¹³² MARIJA SOKOLOVA. Istoriiia turizma: ucheb. posobie. Moskva 2002, s. 352.
- ¹³³ ZABLOVSKIS, ZARIŅA, No Oliņkalna līdz Everestam, 80. lpp.
- ¹³⁴ Darba plāns [krievu val.], 1969. LNA LVA, 1755-4-50, 7. lp.
- ¹³⁵ Ibidem, 19. lp.
- ¹³⁶ Tūrisma padomes štatu saraksts [krievu val.], 25.11.1968. Ibidem, 14. lp.
- ¹³⁷ Pamatrādītāji [krievu val.], 10.12.1960. Ibidem, 1755-4-29, 8. lp.
- ¹³⁸ Pamatrādītāji [krievu val.], 25.11.1968. Ibidem, 1755-4-50, 21. lp.
- ¹³⁹ Protokols Nr. 6 [krievu val.], 29.11.1965., Rīga. Ibidem, 1755-1-31, 77. lp.
- ¹⁴⁰ Republikāniskās tūrisma tautas universitātes mācību programma, 1966, Rīga. Ibidem, 1755-1-36, 145. lp.

SUMMARY

The definition and aims of Soviet tourism were formulated before WW2, however, until the 1960s the attempts to establish a centralised tourism organisation were unsuccessful. A reorganisation was needed for political and practical reasons. The renewed Program of the Communist Party of the USSR (CP) was established; therefore tourism became a way

of channelling the theory of the Program into reality. Furthermore, tourism was organised by many small organisations that lacked funding and unity.

Administration of Tourism and Excursions of Latvia (ATEL) started moving towards the centralisation of tourism and other tasks in the 1960s. After the adoption of the new CP's Program, a new wave of ideologization began. It determined the aims and ideological emphasis of ATEL's work, because tourism in the USSR was used for the promotion of the Soviet identity and united collective memory. Tourism had to become a part of people's everyday life – an active way of spending leisure time, accessible to everyone and intended to toughen the Soviet society physically and mentally.

The rapid growth of the number of tourists created a safety problem because of the lack of experience. To solve this problem, ATEL focused on the improvement of the qualifications of its employees and tourists. Training, recruitment of medical staff, safety briefings, and grade limitations became a norm, and it can be evaluated as a positive thing.

The most meaningful reorganisation of Soviet tourism since the 1930s took place in 1962. The Republican Tourism Council of Latvia (RTCL) was more successful in the centralisation of work related to tourism, because a part of the other organisations was closed down to avoid duplication of work. In the 1960s, this organisation expanded significantly. The number of employees of the council almost tripled (from 6 to 17), but the total number of activists was even larger – they worked in RTCL's departments, tourist centres, excursion offices. The departments consisted of 5 sections and 5 commissions that participated in route development, designed the tourism infrastructure, promoted tourism, organised new forms of tourism (for example, automobile tourism), and mass events. However, they faced many difficulties because of the lack of funding and due to negligence or lack of enthusiasm.

The number of tourist centres and their employees increased, while many plans and projects were not carried out.

The RTCL was quite successful in addressing qualification issues that resulted in a new study programme that improved the number of educated tour guides.

The attempts of improvement of tourist's qualifications are hard to evaluate. The organisation tried to improve theoretical and practical knowledge with the implementation of the system of tourism badges. There was some logic in this, however, in reality it did not always help due to the uncontrollable parts of nature and human reaction.

In some fields, the management of tourism was still divided, especially in children and youth tourism. The RTCL was working with the Committee on Physical Culture and Sport of the Council of Ministers, and it did not hinder the efficiency of work like it did in the 1950s. It improved and helped to develop another kind of tourism – tourism as a type of sport. The RTCL was more focused on the organisation of mass tourism, working within the lines of the Central Tourism Council (CTC). Without cooperation with other organisations, tourism would not expand outside the requirements of the CTC.

Overall, RTCL strictly followed the principles of the CTC. That did not always positively influence their work. In the tourist meetings, many tourists expressed criticism and suggestions to the RTCL, but they were not even acknowledged if they did not represent any of CTC's claims.

Latvijas un Krievijas 1998. gada attiecību krīze: cēloņi un norise

Crisis in Latvian-Russian Relations in 1998: Causes and Progress

Eginhards Volāns, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: eginhards.volans@gmail.com

Raksts ir veltīts 1998. gada Latvijas un Krievijas attiecību krīzei un tās priekšvēstnešiem 1997. gadā. Pētījumā secīgi izklāstīti un izpētīti attiecību krīzes galvenie cēloņi un norise, kā arī sniegts ieskats Latvijas, Krievijas un Rietumvalstu perspektīvā par attiecīgajiem notikumiem. Raksta galvenā avotu bāze ir periodika latviešu un krievu valodā, kā arī zinātniskā literatūra par šo tēmu. Darba pamatteksu veido trīs nodaļas, no tām pirmā ir veltīta Latvijas un Krievijas attiecību eskalācijai no 1997. gada marta līdz 1998. gada februārim, otrā – krīzes norisei un izpausmēm no 1998. gada marta līdz aprīlim, trešā – krīzes deeskalācijai 1998. gada vasarā. Raksta tapšanas laikā secināts, ka Latvijas un Krievijas attiecību krīze, visticamāk, bija mākslīgi radīta no Maskavas puses, lai aizkavētu Latvijas eiroatlantisko integrāciju un novērstu Krievijas sabiedrības uzmanību no valstī briesmošās iekšpolitiskās un ekonomiskās krīzes.

Atslēgvārdi: Latvijas un Krievijas attiecības, NATO paplašināšanās, Krievijas propaganda, Krievijas ietekmes aktivitātes, Krievijas tautieši.

The article is dedicated to the crisis in Latvian-Russian relations during the spring of 1998, as well as the related developments and preconditions, which already emerged during the 1997. The author of the article has formulated and discussed the main reasons of the crisis, as well as researched the unfolding of the crisis, yielding insights from the perspective of Latvia, the West and Russian Federation. Latvian and Russian language press, as well as the related scientific literature have been considered as the main sources by the author. The article consists of three main chapters. The first one characterises the gradual escalation of the crisis in Latvian-Russian relations during the period from March 1997 to February 1998, the second chapter explores the development and manifestation of the crisis in 1998 from March to April, whilst the third chapter views the de-escalation of the crisis during the summer of 1998. The research brought a conclusion that the crisis in Latvian-Russian relations was most likely intentionally

created by the Kremlin in order to slow down the Euro-Atlantic integration process of Latvia, as well as to divert the Russian society's attention from the emerging domestic and economic crisis.

Keywords: Latvian-Russian relations, NATO enlargement, Russian propaganda, Russian influence activities, Russian compatriots.

Ievads

Pēc Krievijas agresijas Ukrainā starp Maskavu un Rīgu ir iestājies, iespējams, ilgākais līdz šim pieredzētais atsaluma periods, kā rezultātā abu valstu attiecības ir sasniegušas vienu no vēsturiski zemākajiem punktiem. Turpinoties Maskavas nedraudzīgajai ārpolitikai, tādas tās, visticamāk, saglabāsies arī paredzamā nākotnē. Pēdējo gadu tendences liecina, ka ar Krievijas agresīvo ārpolitiku aizvien biežāk nākas saskarties arī Rietumvalstīm, no kurām daļa pirms tam nereti iestājās par attiecību normalizāciju ar Maskavu. Pašlaik mūsdienu Krievijas ārpolitiku attiecībā pret Rietumiem vislabāk var raksturot kā virkni slēptu un destruktīvu ietekmes aktivitāšu, kuras nereti tiek definētas, izmantojot terminu "hibrīdkarš". Lai gan Rietumu sabiedriskajā domā "hibrīdkaru" mēdz aprakstīt kā salīdzinoši jaunu metodi, ar kuras palīdzību valstis cenšas palielināt savu ģeopolitisko ietekmi, postpadomju pieredzē tā drīzāk ir vērtējama kā daļa no ierastās Maskavas ārpolitikas prakses.

Vēl jo vairāk – 1998. gada pavasarī Latvijas valdībai bija iespēja izbaudīt šāda veida ārpolitikas praksi visā tās krāšņumā. 1998. gada Latvijas un Krievijas attiecību krīzes laikā Latvija guva vērtīgu pieredzi, kā pareizi rīkoties, saskaroties ar Krievijas ietekmes aktivitātēm, kā tās vērtēt un kā tām atbildēt. Ar Latvijas pieredzes stāstu būtu vērts iepazīties arī citām Eiropas

valstīm, kuras tikai tagad ir sākušas skaļi runāt par Krievijas radītajiem draudiem.

Šī raksta mērķis ir sniegt loģisku un vispusīgu Latvijas un Krievijas 1998. gada krīzes un pirmskrīzes posma notikumu izklāstu, iezīmējot un analizējot Latvijas, Krievijas un Rietumvalstu darbības un reakciju uz attiecīgajiem notikumiem. Darbā izmantota vēstures ģenēzes jeb aprakstošā metode, ar kuras palīdzību ir rekonstruētas krīzes galvenās vēsturiskās cēloņsakarības. Pētījumā īpaša uzmanība veltīta tam, lai attēlotu ne tikai Latvijas, bet arī Krievijas un Rietumvalstu perspektīvu krīzes kontekstā, kā arī aplūkotas krīzes izpausmes Latvijas sabiedrībā, kuras varēja radīt potenciālus draudus valsts drošībai. Raksta pamatā ir periodikas avoti latviešu un krievu valodā, kuri aktīvi vēstīja par tālaika notikumiem. Papildus tam kā īpaši uzteicami informācijas avoti jāmin arī tēmai veltītie laikabiedru Žanetas Ozoliņas un Aivara Strangas ziņātniskie darbi.

Kaut arī 1998. gada Latvijas un Krievijas attiecību krīze ir vērtējama kā nozīmīgs notikums mūsdienu Latvijas vēsturē, kopumā vēsturnieku un politologu darbos tā apskatīta maz. Jaunākie krīzei veltītie pētījumi datējami ar jaunās tūkstošgades sākumu, un to vērtējumos trūkst mūsdienu perspektīvas.

Latvijas un Krievijas attiecību krīzes priekšvēstneši

90. gadu vidū pēc Krievijas armijas izešanas Rīgas un Maskavas attiecībās bija iestājies relatīva miera periods, kurā dominēja primāri ekonomiskās intereses.¹ Latvijas eiroatlantiskās integrācijas procesi bija nosacīti apstājušies un neradīja tiešus draudus Maskavai, kas savukārt pēc Jevgeņija Primakova (*Evgenij Primakov*) stāšanās ārlietu ministra amatā bija pievērsusies daudzvektoru ārpolitikas īstenošanai

un šķietami aizmirsusi par savām interesēm Baltijā. Tā, protams, bija tikai monētas redzamā puse, un Latvija ne tuvu nebija nozudusi no Maskavas lēmumu pieņēmēju redzesloka.

1997. gada sākumā Maskavas ārpolitikas aktivitātes liecināja, ka Kremļis ir sācis izstrādāt jaunu stratēģiju attiecībā pret Baltijas valstīm – Maskavas primārais mērķis bija kavēt to integrāciju NATO. Krievijas lēmumu pieņēmēji, visticamāk, jūta, ka attiecības starp ASV un Baltijas valstīm ir sākušas “uzsilt”² un pēdējo uzņemšana Ziemeļatlantijas līguma organizācijā varētu pienākt ātrāk, nekā paredzēts pirms tam. Rezultātā Maskava nolēma rīkoties, lai bez cīņas neatdotu tai stratēģiski svarīgās pozīcijas Baltijā.

Kremļa plāni palielināt spiedienu pret Baltijas valstīm pirmo reizi izgaismojās ASV un Krievijas samita laikā Helsinkos. Maskava bija nolēmusi to izmantot kā platformu, lai aktualizētu tai svarīgus ārpolitiskus jautājumus, tostarp par Baltijas valstu ģeopolitisko orientāciju. Samita laikā Krievijas prezidents Boriss Jeļcins (*Boris El'cin*) pirmo reizi publiski ierunājās par sava veida drošības garantiju piedāvāšanu Latvijai, Lietuvai un Igaunijai. Drošības garantijas tika prezentētas kā reģiona “pozitīva kontrole”³ no Maskavas puses. Tās ietvaros Krievija solīja samazināt savu militāro klātbūtni reģionā apmaiņā pret NATO paplašināšanas apturēšanu. Maskavas ieskatos Baltijas valstīm bija jāklūst par vāji militarizētu buferzonu starp NATO un Krieviju.

Baltijas valstis vēl pirms samita sākuma bija manāmi satraukušās par iespējamo ietekmes pārdali reģionā. Uz ASV un Krievijas sarunām īpaši asi reaģēja Latvija, kuras Ministru prezidents Valdis Birkavs bažīgi secināja, ka Latviju joprojām vajā “Jaltas rēgs”.⁴ Baltijas valstu satraukums bija pamatots – vēlāk noskaidrojās, ka papildus publiski piedāvātajām drošības

garantijām B. Jeļcins, sekojot “labākajai” padomju laiku praksei, aizkulišu sarunās bija piedāvājis ASV prezidentam Bilam Klintonam (*Bill Clinton*) noslēgt nerakstītu vienošanos, kurā B. Klintonam apsolutu neuzņemt Baltijas valstis NATO.⁵ Kaut arī Maskava izrādīja iniciatīvu, Vašingtonas reakcija bija vēsa. Nekas neliecināja, ka ASV būtu gatavas atkāpties no plāniem nostiprināt savu ietekmi Baltijas jūras reģionā. Rezultātā pēc Helsinku samita Kremļis bija nonācis pie atziņas, ka ir iedzīts strupceļā un vairs nav spējīgs runāt vienā līmenī ar ASV par ietekmi Baltijas valstīs.⁶

Pēc Helsinku samita gan bija vērojams *de facto* atsalums NATO un Krievijas attiecībās, tomēr 27. maijā abas puses parakstīja Divpusējo attiecību, sadarbības un drošības dibināšanas aktu. Tas izsauca vērā ņemamu Krievijas konservatīvi orientētās elites kritiku. Piemēram, ietekmīgais politologs, Krievijas Ārpolitikas un drošības padomes vadītājs Sergejs Karaganovs (*Sergej Karaganov*) uzstāja, ka Maskavai jānovilcina akta parakstīšana vismaz līdz NATO Madrides samitam jūlijā, kad Kremļis varētu gūt apstiprinājumu, ka alianse neplāno paplašināties uz bijušo postpadomju valstu rēķina.⁷ Savukārt PSRS ārlietu ministra Vjačeslava Molotova (*Vjacheslav Molotov*) mazdēls, Krievijas Valsts domes (VD) deputāts Vjačeslavs Ņikonovs (*Vjacheslav Nikonov*), minēto līgumu uzskatīja par tik neizdevīgu Krievijai, ka pat salīdzināja ar Vācijai uzspiesto 1919. gada Versaļas līgumu.⁸ Maskavai neizdevīgā dokumenta parakstīšana lika vēl vairāk apzināties, ka tai sāk trūkt reālu ietekmes sviru, lai aizkavētu Baltijas valstu iestāšanos NATO.

To apstiprināja arī jūlijā aizvadītais Madrides samits, kurā NATO pauda atbalstu Polijas, Čehijas un Ungārijas uzaicināšanai piedalīties aliansē, kā arī neoficiāli lika noprast, ka šī nebūs pēdējā alianses paplašināšanās kārtā.⁹ Samita deklarācija bija skaidrs mājiens Kremlim, ka Baltijas

valstis agrāk vai vēlāk tiks uzņemtas NATO. Samītā paustā retorika bija katalizators Maskavas pieaugošajam aizvainojumam pret NATO ambīcijām Austrumeiropā. Krievija bija nonākusi pie slēdziena, ka Baltijas valstu jautājumu vairs nevar atrisināt multilaterālā ceļā un Maskavas attiecības ar baltiešiem turpmāk ir jāveido aci pret aci.

Krievijas piedāvātās drošības garantijas

5.–6. septembrī Viļņā tika aizvadīts Austrumeiropas valstu samits “Nāciju līdzāspastāvēšana un labas kaimiņattiecības”, tajā valdošā retorika no Krievijas amatpersonu puses liecināja, ka Maskava, neņemot vērā sakāvi Madridē, ir apņēmusies atkārtoti mēģināt aizkavēt Baltijas valstu eiroatlantiskās integrācijas procesu. Piemēram, īsi pirms ierašanās Viļņā Krievijas premjerministrs Viktors Černomirdins (*Viktor Chernomyrdin*) bija publiski paziņojis, ka Krievija iebilst pret Baltijas uzņemšanu NATO,¹⁰ savukārt samita laikā viņš atkārtoja iepriekš Helsinkos izskanējušo ideju par drošības garantijām.¹¹ Vēl jo vairāk, Krievijas nodomus pretdarboties alianses ekspansijai reģionā apstiprināja arī aizsardzības ministra Igora Sergejeva (*Igor' Sergeev*) paziņojumi, ka Krievija ir gatava palielināt savu militāro klātbūtni Kaļiņingradas apgabalā saistībā ar NATO aktivitātēm reģionā.¹²

Baltijas valstu, sevišķi Latvijas, reakcija uz pieaugošajām Krievijas ārpolitikas aktivitātēm ir vērtējama kā novēlota. Augustā Latvijā pie varas bija nākusi jauna valdība, ko vadīja Guntars Krasts, kurš pārstāvēja nacionālistu partiju “TB/LNNK”. Lai gan Maskavas neapmierinātība ar Latvijas jauno valdību bija viegli paredzama, G. Krasta vadītais Ministru kabinets izlikās to nemanām. Rezultātā

jaunās valdības deklarācijā Krievija bija pieminēta vien divas reizes, turklāt uzsvērot nepieciešamību “turpināt labu kaimiņattiecību veidošanu”.¹³ G. Krasta valdības pasīvā nostāja pret Krieviju saglabājās arī pēc Maskavas amatpersonu paziņojumiem Viļņas samītā. Piemēram, intervijā Latvijas krievvalodīgajam laikrakstam *SM G. Krasts* maldinoši apgalvoja: B. Jeļcina īstenotā atvērto durvju politika ir pierādījums tam, ka Krievijas ārpolitikā dominējošu lomu ir ieņēmusi reālistiska, nevis ideoloģiska attieksme pret Baltijas valstīm.¹⁴ Latvijas valdības amatpersonu publiskie izteikumi liecināja, ka tai bija vāja izpratne par notikumiem Maskavā un tās plāniem attiecībā pret Baltiju. To ievēroja arī Kremļis, kas Latvijas izvairīgo un pasīvo retoriku, visticamāk, interpretēja kā vājumu un aicinājumu palielināt spiedienu.

Tajā pašā laikā Krievijas ārpolitikā aizvien vairāk nostiprinājās pret Baltiju un NATO vērsts redzējums, kas bija saistīts ar vairākām būtiskām izmaiņām valsts varas gaitējos. Piemēram, septembrī no amata Prezidenta administrācijā bija spiesti šķirties ilglaicīgie B. Jeļcina līdzgaitnieki Ļevs Suhanovs (*Lev Suhanov*) un Georgijs Satarovs (*Georgij Satarov*), neilgi pirms tam amatus bija pametuši arī Aleksandrs Ļivšičs (*Aleksandr Livshic*), Jurijs Baturins (*Jurij Baturin*), Viktors Iljušins (*Viktor Iljushin*) un Mihails Krasnovs (*Mihail Krasnov*). Minētās personas atbalstīja Krievijas tuvināšanos ar Rietumiem un noderēja kā pretsvars politiskajā elitē pieaugošajai konservatīvo spēku ietekmei.¹⁵ Kremļa liberālā spārna vājums, kā arī B. Jeļcina pieaugošās veselības problēmas bija par iemeslu tam, ka 1997. gada nogalē Krievijas ārpolitikas groži bija praktiski nonākuši pretrietumnieciski noskaņoto politiķu un ierēdniecības rokās.

Krievijas konservatīvo politiķu perspektīva uzskatāmi atspoguļojās zinātniskajā konferencē “Krievija un Centrāleiropa

jaunos ģeopolitiskos apstākļos”, kas oktobra sākumā notika Maskavā. Uzstājoties konferencē, varai pietuvinātais akadēmiķis Oļegs Bogomolovs (*Oleg Bogomolov*) norādīja, ka pasaulē ir “izjaukts starptautiskais līdzsvars”, “visur notiek ASV iejaukšanās” un “Krievijas ārpolitika turpmāk ir jāveido, izrietot no šīm ģeopolitiskajām realitātēm”. Līdzīgās domās bija arī parlamenta priekšsēdētāja vietnieks Sergejs Baburins (*Sergej Baburin*), kurš asi kritizēja NATO “ekspansiju”, arī norādot, ka tās patiesais mērķis ir “pakļaut” Austrumeiropas valstis un vājināt Krievijas ietekmi Eiropā.¹⁶

Oktobra beigās Krievija beidzot uzrunāja visas trīs Baltijas valstis ar oficiālu drošības garantiju piedāvājumu.¹⁷ Tas, visticamāk, vērtējams kā tieša Maskavas atbilde uz 14. oktobrī aizvadīto ASV un Baltijas valstu tikšanos, kuras laikā Vašingtona apsolīja, ka drīzumā varētu parakstīt ilgi gaidīto partnerības hartu.¹⁸ Lai gan šī bija jau trešā reize gada laikā, kad Krievija publiski izvirzīja ideju par drošības garantijām Baltijas valstīm, tā pirmo reizi izskanēja tik nopietnā tonī un zināmā mērā nāca kā pārsteigums gan Baltijas valstīm, gan to Rietumu partneriem.

Vēsturnieka A. Strangas vērtējumā Krievijas drošības garantijām bija trīs mērķi:

- pirmkārt, pārbaudīt Rietumvalstu reakciju un pārliecināties, cik tālu tās ir gatavas iet, lai atbalstītu Baltijas valstis;
- otrkārt, mazināt Baltijas valstu vienotību;¹⁹
- treškārt, radīt iekšpolitiskās diskusijas un nemieru Baltijas valstīs, aktualizējot ideju par sadarbību ar Maskavu.²⁰

Latvijas reakcija uz drošības garantijām bija saasināta un zināmā mērā haotiska. Valsts prezidents Guntis Ulmanis jau 25. oktobrī uzreiz pēc garantiju piedāvāšanas Lietuvai, nesagaidot oficiālu Latvijas Ārlietu ministrijas (ĀM) iesniegumu, tās nekavējoties noraidīja.²¹ Vēl vairāk – prezidents Krievijas drošības garantijas bija

nievājoši nodēvējis par vienkāršu “papīra gabalu”.²²

Pret garantijām negatīvi noskaņoti bija arī citi Latvijas sabiedriskās domas līderi. Piemēram, Latvijas Ārpolitikas institūta vadītājs Atis Lejiņš izcēla, ka to pieņemšana nozīmētu Latvijas atgriešanos Krievijas ietekmes sfērā. Savukārt Saeimas deputāts Aleksandrs Kiršteins bažījās, ka garantijās nav atrunāts rīcības plāns gadījumā, ja Krievija uzbruktu Latvijai. Ironiskā kārtā pret garantijām kritiski noskaņots bija pat Kremlim tradicionāli draudzīgais bijušais Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns, kurš uzsvēra, ka ar to pieņemšanu divpusējā formātā “Latvijai būtu par maz”.²³

A. Strangas vērtējumā Rīgas asā reakcija pret drošības garantijām bija saistīta ar to, ka tās nerespektēja Latvijas viedokli, kā arī bija noformulētas pakta formā, kam Baltijas valstīs bija īpaši negatīva vēsturiskā konotācija.²⁴ Vēsturiskās perspektīvas nozīmi izcēlusi arī politoloģe Ž. Ozoliņa, kuras vērtējumā baltiešu negatīvo attieksmi pret drošības garantijām ietekmēja arī Vācijas sākotnējais lēmums tās atbalstīt.²⁵ Rezultātā Latvijas sabiedriskā doma nevilus vilka paralēles starp Krievijas drošības garantijām 1997. gada rudenī un PSRS uzspiesto bāzu līgumu 1939. gada rudenī.

Lai gan starp politiķiem un sabiedrību valdīja vienprātība drošības garantiju vērtējumā, Baltijas valstis kavējās ar to oficiālu noraidīšanu. Lietuva to izdarīja 1. novembrī, Igaunija 2. novembrī, Latvija tikai 4. novembrī.²⁶ Galu galā 8. novembrī Baltijas valstu ārlietu ministri nāca klajā ar kopīgu paziņojumu, ka noraida jebkāda veida divpusējās drošības garantijas no Krievijas puses.²⁷

Lai gan Baltijas valstu lēmums vienoties kopīgā drošības garantiju noraidīšanā ir vērtējams kā pozitīvs diplomātiskās prakses piemērs, tas nāca krietni par vēlu un liecināja, ka starp tām trūkst efektīvu

sadarbības mehānismu. Īpaši vāja šajā laikā izskatījās Latvija, kuras darbības atklājās arī vērā ņemamas starpresoru komunikācijas problēmas – atsevišķas valsts augstākās amatpersonas bija atļāvušās komentēt Krievijas piedāvājumu bez saskaņošanas ar ĀM. Tas radīja priekšstatu par Latvijas nespēju sekmīgi pārvarēt krīzes situācijas un liecināja par valdības vājajām diplomātijas spējām.

Tā kā Krievijas puse, visticamāk, neceļēja, ka Baltijas valstis vai vismaz kāda no tām patiešām varētu garantijas pieņemt, to galvenais adresāts bija Rietumvalstis. Līdz ar to Maskavas perspektīvā drošības garantiju piedāvājums bija vērtējams kā vairāk vai mazāk izdevies:

- baltiešu tūlāšanās ar garantiju noraidīšanu un savstarpējās komunikācijas trūkums radīja priekšstatu par to vienotības iluzoriskumu;
- Latvijas valdības haotiskā reakcija, atbildot uz garantijām, liecināja, ka tā nav gatava darbam sarežģītās situācijās;
- Latvijas diplomātiskā takta trūkums, atbildot uz garantijām, pavēra durvis tās diskreditācijai Rietumu partneru vidū, prezentējot Krieviju kā labu attiecību iniciatoru;
- Rietumvalstu ieturētā reakcija lika domāt par to solidaritātes trūkumu attiecībā uz Baltijas valstīm.

Tikmēr pašas Krievijas reakcija uz drošības garantiju noraidīšanu bija divējāda. No vienas puses, pragmatiskāk noskaņotie elites pārstāvji saprata, ka garantijām nebija reāla svara reģiona drošības politikas darba kārtībā. Piemēram, Krievijas VD debatēs drošības garantijas tika pieminētas vien garāmejojot, par galveno problēmu Latvijas un Krievijas attiecībās atzīstot sasāpējušo tautiešu jautājumu.²⁸ No otras puses, radikālāk noskaņotā elites daļa garantiju noraidīšanu uztvēra ar tai ierasoto histēriju, piemēram, Liberāldemokrātu

partijas līderis Vladimirs Žirinovskis (*Vladimir Zhirinovskij*) asi kritizēja Baltiju, minot, ka “Baltijas valstu valdības uzvedas bezkaunīgi”. Odiozais politiķis spekulēja, ka drošības garantiju noraidīšanai būs tālejošas sekas: 2000. gadā Krievijas teritorija būs sarukusi līdz 15. gadsimta izmēriem; Krievijas Tālie Austrumi piederēs ķīniešiem un japāņiem, bet Kaukāzā būs sācies jauns karš. Pēc V. Žirinovska domām, tas bija ASV prezidenta B. Klintonu plāns Krievijas pilnīgai sagrāvei.²⁹

Latvijas un Krievijas attiecību eskalācija pēc drošības garantiju noraidīšanas

Decembra sākumā Krievijas prezidents B. Jeļcins viesojās Zviedrijā, kur, uzrunājot parlamentu, negaidīti paziņoja, ka Krievija līdz 1999. gada 1. janvārim ir gatava par 40% samazināt savu bruņoto spēku klātbūtni valsts ziemeļrietumos, un mudināja līdzīgi rīkoties arī citas reģiona valstis.³⁰ Kārtējo prezidenta B. Jeļcina ekscesu Baltijas reģiona virzienā nekavējoties izlaboja ārlietu ministrs J. Primakovs, kurš bija spiests precizēt, ka, neņemot vērā Maskavas vēlmi sadarboties ar tās Rietumu partneriem, tā joprojām stingri iebilst pret NATO ienākšanu reģionā.³¹

Krievijas prezidenta paziņojumi Stokholmā kārtējo reizi apstiprināja aizdomas par Krievijā briestošo iekšējo nestabilitāti. Šajā laikā Krievijā bija aktualizējies jautājums par ietekmīgā liberālā reformatora Anatolija Čubaisa (*Anatolij Chubajs*) iespējamo atstādinašanu no pirmā vicepremjera amata.³² Tāpat neskaidriības saistībā ar Krievijas nākotni radīja bažas par B. Jeļcina veselības stāvokli, kas strauji pasliktinājās.³³ Vēl jo vairāk, uz iekšpolitisko intrigu fona valstī turpināja strauji pasliktināties arī ekonomiskā situācija.³⁴ Ņemot vērā visus iepriekš minētos faktorus, bija

skaidrs, ka šādos apstākļos Maskava drīz vairs nebūs spējīga īstenot konsekventu, uz ilgtermiņu vērstu ārpolitiku.

1997. gada izskaņā Krievijas iekšējās problēmas zināmā mērā nāca par labu Baltijas valstīm, kas pēc drošības garantiju noraidīšanas varēja turpināt sekmīgu eiroatlantiskās integrācijas procesu bez bažām par tiešu Maskavas iejaukšanos. Rezultātā 13. decembrī Latvija beidzot saņēma uzaiicinājumu no Briseles uzsākt sarunas par iestāšanos Eiropas Savienībā (ES).³⁵ Savukārt nākamā gada 16. janvārī Baltijas valstu prezidenti Vašingtonā parakstīja ilgi gaidīto Partnerības hartu ar ASV.³⁶

Krievijas perspektīvā hartai tikai atvēlētā noteicošā loma reģiona nākotnes veidošanā. Rezultātā jaunais gads tika iesākts ar agresīvu retoriku no Krievijas diplomātu puses, kas jau bija kļuvusi par tradīciju. Piemēram, Krievijas ārlietu ministrs J. Primakovs vēl pirms hartas parakstīšanas bija skaidri pateicis, ka Maskava to atzīs tikai tādā gadījumā, ja tā pilnvērtīgi spēs aizstāt baltiešu dalību NATO.³⁷ Līgumam asus vārdus veltīja arī J. Primakova vietnieks Aleksandrs Avdejevs (*Aleksandr Avdeev*), kurš paziņoja, ka tas izjauks drošības līdzsvaru ne tikai Baltijā, bet visā Eiropā.³⁸ Savukārt Krievijas ĀM pēc hartas parakstīšanas demonstratīvi paziņoja, ka PSRS nekad nav okupējusi Baltijas valstis.³⁹ Maskavas asā publiskā retorika bija mājieni, ka, neņemot vērā iekšpolitisko vājumu, tā tomēr negrasās samierināties ar Baltijas valstu nonākšanu ASV ietekmes sfērā.

Rezultātā 1998. gada sākumā vairāki indikatori liecināja, ka pēc hartas parakstīšanas Maskava varētu būt sākusi palielināt pret Latviju izdarīto spiedienu. Par to liecināja tas, ka, piemēram, Simona Vizentāla centrs bija vērsies pie ASV prezidenta B. Klintonā, lai apvainotu Latviju nacistisma rehabilitācijā.⁴⁰ Tajā pašā laikā vairākas Latvijas krievu kopienas organizācijas bija

nosūtījušas Krievijas premjerministram V. Černomirdinam vēstuli, kurā apvainoja Latvijas valdību krievu minoritātes tiesību pārkāpšanā.⁴¹ Bez tam Latvijas mediji ziņoja, ka valstī ieradusies Maskavas sociologu grupa, kas Krievijas valdības uzdevumā pētīja iedzīvotāju attieksmi pret politiskajiem, ekonomiskajiem un sociālajiem procesiem.⁴² Socioloģiskās aptaujas bija veiktas visās lielākajās Latvijas pilsētās, turklāt, kā noskaidrojās vēlāk, pētnieki bija melojuši un sākotnēji uzdevušies par Francijas socioloģisko pētījumu centra pārstāvjiem.⁴³ Krievijas intereses palielināšanos pamanīja arī Latvijas parlamentārieši. Piemēram, deputāts Guntis Eniņš vienā no Saeimas sēdēm bažīgi secināja, ka Latvijas krievu kopienas spiediens pret Latvijas valsti ir kļuvis “pamatīgs un pietiekami briesmīgs”, kā arī mudināja kolēģus būt uzmanīgiem un korektiem, izstrādājot iecerētos labojumus nepilsoņu likumā.⁴⁴ Lai gan atbildīgās institūcijas šos un citus indikatorus komentēja izvairīgi, bija skaidrs, ka Latvija atkal ir nonākusi Krievijas uzmanības centrā.

Vēl vairāk saspilējumu abu pušu attiecībās palielināja Latvijas lēmums publiski atbalstīt ASV pozīcijas Irākas krīzē. Tuvo Austrumu jautājumā Maskava bija gājusi pat tik tālu, ka apvainoja Vašingtonu centienos izraisīt Trešo pasaules karu.⁴⁵ Rezultātā prezidenta G. Ulmaņa februārī paustā apņēmība atbalstīt ASV armiju un nosūtīt uz Irāku līdz 15 militārpersonām⁴⁶ Kremļa perspektīvā tika interpretēta kā nedraudzīga un pat atklāti provokatīva.

Latvijas un Krievijas attiecību krīze

Par 1998. gada Latvijas un Krievijas attiecību krīzes katalizatoru ir pieņemts uzskatīt 3. martā aizvadīto nesankcionēto mītiņu pie Rīgas Domes (RD). Mītiņa

iegansts bija iepriekšējā dienā laikrakstā *Panorama Latvii* publicētais žurnālistes Innas Harlanovas raksts par komunālo maksājumu celšanu, kam bija pievienots aicinājums lasītājiem pulcēties protesta akcijā.⁴⁷ Publikācijas iespaidā uz mītiņu bija ieradušies aptuveni 1000 krievvalodīgie seniori. Saasinoties protestētāju retorikai, daļa sanākušo izgāja uz Krišjāņa Valdemāra ielas braucamās daļas un uz 45 minūtēm paralizēja satiksmi.⁴⁸ Kaut arī varas iestādes centās izveidot dialogu, policistu lūgumi atbrīvot brauktuvi netika uzklauti, kā rezultātā mītiņš tika izgaiņāts ar spēku.⁴⁹

Protesta akcijas izgaiņāšana sākotnēji izpelnījās vietējo mediju otršķirīgu uzmanību un tika vērtēta kā pamanāms, taču salīdzinoši maznozīmīgs incidents. Piemēram, valsts populārākajā laikrakstā "Diena" tas pieminēts tikai 3. lappusē, savukārt "NRA" un "Lauku Avīzē" tam atvēlētā daļa no 2. lappuses. Pavisam cita situācija vērojama krievvalodīgajos medijos, kur protesta akcijai tika pievērsta pārspīlēti liela uzmanība un tā tika atspoguļota izteikti emocionālā tonī. Latvijas lielākajos krieviski rakstošajos laikrakstos *SM*, *Chas* un *Panorama Latvii* mītiņš atspoguļots titullapā, turklāt rakstu saturs bija izteikti naidīgs Latvijas valstij. Arī Krievijas mediji it kā mazsvarīgo protesta akciju atspoguļoja plašās detaļās. Vēsturnieks A. Stranga min, ka jau nākamajā dienā tai uzmanību pievērta mediji, kuri pieder Krievijas oligarhiem Borisam Berezovskim (*Boris Berezovskij*) un Vladimiram Gusinskim (*Vladimir Gusinskij*).⁵⁰ Īpašu lomu marta sākumā ieņēma tieši Krievijas oligarhiem piederošie televīzijas kanāli, kas Latvijai vēltija vairākus naidīgi noskaņotus propagandas sižetus.⁵¹ Tajos tika rādīti videomateriāli ar piketa dalībnieku izgaiņāšanu un apgalvots, ka šādā veidā Latvijas varas iestādes vērsās pret vietējo krievvalodīgo minoritāti. Izteikti naidīgā un koordinētā

propagandas kampaņa liecināja, ka tā varētu būt pasūtīta "no augšas".⁵²

Jau 4. martā notikumus Latvijā komentēja arī Krievijas augstākās amatpersonas. Piemēram, ārlietu ministrs J. Primakovs protesta izgaiņāšanu raksturoja kā "klieckošu cilvēktiesību pārkāpumu", Latvijas policijas darbības nosauca par "pretīgām" un norādīja, ka pievērsīs šī jautājuma risināšanai arī Polijas ārlietu ministra Bronislava Geremeka (*Bronislaw Geremek*) uzmanību – viņš tobrīd ieņēma (Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) priekšsēdētāja amatu.⁵³ Ar paziņojumiem, kas vērsti pret Latviju, klajā nāca arī prezidenta preses sekretārs Sergejs Jastšembsskis (*Sergej Jastrzhembskij*), kurš paziņoja, ka B. Jeļcins solidarizējas ar J. Primakovu, kā arī norādīja, ka tuvākajā laikā Krievijas un Latvijas prezidentu tikšanās vairs nebūs iespējama.⁵⁴ 6. martā Latvijas kritikai pievienojās arī premjerministrs V. Černomirdins, kurš nosodīja iepriekš izskanējušos Latvijas premjera G. Krasta izteikumus, ka pensionāru mītiņš pie RD varēja būt Krievijas provokācija.⁵⁵

Tajā pašā laikā pret Latviju vērstās aktivitātēs sāka iesaistīties arī vairākas radikālas organizācijas, kurām it kā nebija sakara ar valdību. Piemēram, komunistu kustība "Darba Krievija" bija noorganizējusi mītiņu pie Latvijas vēstniecības Maskavā. Organizācijas vadītājs Viktors Anpilovs (*Viktor Anpilov*) sanākušos bija mudinājis "radīt neizturamus apstākļus Latvijas vēstniecības darbiniekiem", taču Krievijas varas iestādes protesta akcijas norisē neiejaucās.⁵⁶ Lai gan kaimiņvalsts oficiālie avoti ziņoja, ka pasākumā kopā piedalījās aptuveni 1500 personas, Latvijas vēstniecības pirmais sekretārs Vilmārs Heniņš savos apņēmīgos bija "nedaudz" pieticīgāks un telefonintervijā laikrakstam "Diena" norādīja, ka mītiņu apmeklēja vien 15–20 personas un tas tika aizvadīts "tradicionālas demagoģijas garā".⁵⁷

Papildus tam Krievijas puse īstenoja virkni darbību, kas praktiski iesaldēja abu valstu sadarbību diplomātiskā līmenī. Piemēram, 6. martā tika atcelta VD priekšsēdētāja Genādija Selezņova (*Gennadij Selezņov*) vizīte Latvijā. No iepļānotā Latvijas apmeklējuma atteicās arī Krievijas varas partija "Mūsu mājas – Krievija". Vēl vairāk – VD deputāti mudināja Krievijas prezidentu īstenot atbildes pasākumus pret Latviju. Maskavas varas kuluāros sāka kļūt baumas par iespējamu ekonomisko sankciju ieviešanu.⁵⁸ Rezultātā marta sākumā īsā laika posmā pret Latviju bija nostājušies praktiski visi lielākie aktori, kuri īstenoja Krievijas ārpolitiku. Tas iezīmēja pagrieziena punktu krīzes eskalācijā – kopš šī brīža bija skaidrs, ka abu valstu attiecību pasliktināšanās ir nevis nejaušība, bet gan mērķtiecīga Maskavas politika.

8. martā prezidenta preses sekretārs S. Jastšembskis pirmo reizi publiski paziņoja, ka prezidenta ārpolitikas padomnieki iesaka ieviest pret Latviju tirdzniecības ierobežojumus.⁵⁹ Sajūsmu par ekonomisko sankciju ieviešanu neslēpa Latvijas krievalodīgā prese. Piemēram, laikraksts *SM* ziņoja, ka Krievijas sankcijas būs vērstas pret Latvijas biznesa aprindām, kas "barojas" no Krievijas tranzīta un tomēr diskriminē krievu minoritāti.⁶⁰ Krievalodīgajā presē valdošā sajūsma par sankcijām bija indikators tam, ka liela daļa Latvijas iedzīvotāju krīzes apstākļos ir nostājušies kaimiņvalsts pusē. Tas radīja savstarpējas neuzticēšanās vilni Latvijas sabiedrībā un labvēlīgu augšni tālākai starptautiskā konflikta eskalācijai, kas atbilda Maskavas interesēm.

Lai gan oficiāli sankcijas tā arī netika ieviestas, Kremlis lika lietā savus sakarus, lai *de facto* izdarītu spiedienu uz Latvijas ekonomiku. Tas tika panākts, izmantojot netiešus ietekmes instrumentus, piemēram, ārlietu ministra J. Primakova personīgos sakarus enerģētikas nozarē, Maskavas mēra Jurijs Lužkova (*Jurij Luzhkov*) ietekmi

biznesa aprindās un Kremlim pietuvinātus oligarhus, lai mudinātu uzņēmumus pārtraukt sadarbību ar Latviju un boikotēt tās preces.⁶¹ Kaut arī ekonomiskās sankcijas bija acīmredzamas, Maskava, bažijoties par starptautiskās sabiedrības nosodījumu, to esamību vairākkārt noliedza.

Latvijas pusei neatlika nekas cits kā paust sašutumu un neizpratni par Krievijas lēmumu mērķtiecīgi pasliktināt abu pušu attiecības. 5. martā Latvijas ĀM nāca klajā ar paziņojumu, kurā mudināja Krievijas pusi pārstāt izteikt nepamatotus apvainojumus, savukārt iekšlietu resors, kas bija atbildīgs par 3. marta mītiņa izgaīnāšanu, bija spiests atzīt, ka policija protestu apspiešanā izmantojusi stekus, taču tās darbību rezultātā nebija cietusi neviena persona.⁶² 6. martā situāciju komentēja arī ārlietu ministrs V. Birkavs, kurš atzina, ka "pēdējo dienu notikumi ievēl melnu strīpu Latvijas un Krievijas attiecībās" un ka Maskava cenšas nomelnot Latviju.⁶³ Reaģējot uz Maskavas naidīgo propagandu, Latvijas ārlietu resors bija spiests uzsākt situācijas "skaidrošanas kampaņu" Rietumvalstu un starptautisko organizāciju pārstāvju vidū. 9. martā ĀM oficiāli informēja EDSO, ASV un Eiropas Savienības valstu vēstniekus par aktualitātēm Latvijas attiecībās ar Krieviju.⁶⁴

Pieaugot Krievijas spiedienam, Latvijas sabiedrībā izraisījās diskusija par iespējamām krīzes orķestrētājiem. Viens no sabiedrībā izplatītākajiem skaidrojumiem bija, ka krīzi ir izraisījusi Krievijas specdienestu iejaukšanās Latvijas iekšējās lietās. Ar šādu hipotēzi iepriekš bija atļāvis spekulēt pat premjerministrs G. Krasts, taču Latvijas atbildīgie dienesti šādu varbūtību neuztvēra nopietni.⁶⁵ Par Krievijas specdienestu tiešu iejaukšanos trūka pierādījumu, turklāt šī naratīva tālāka attīstīšana oficiālā līmenī varēja radīt papildu spiedienu jau tā nestabilajās attiecībās ar Krieviju. Vēl viens sabiedrībā izplatīts krīzes skaidrojums tika

saistīts ar 1997. gada nogalē no ieslodzījuma atbrīvoto bijušo Latvijas Komunistiskās partijas pirmo sekretāru Alfrēdu Rubiku.⁶⁶ Politikis tika atbrīvots uz Oktobra revolūcijas 80. gadadienu, turklāt viņa atbrīvošana notika neskaidros apstākļos.⁶⁷ A. Rubikam bija spēcīga ietekme laikrakstā *Panorama Latvii*, kas bija atbildīgs par 3. marta mītiņa organizēšanu – tas kļuva par krīzes katalizatoru.⁶⁸ Papildus tam A. Rubikam bija saglabājušies cieši politiskie sakari Krievijā. 1998. gada sākumā viņš ilgi viesojās Maskavā un tikās ar Maskavas mēru J. Lužkovu un Krievijas Komunistiskās partijas priekšsēdētāju Genādiju Zjuganovu (*Genadij Zjuganov*).⁶⁹ Gan J. Lužkovs, gan G. Zjuganovs bija vieni no pirmajiem Krievijas politiķiem, kas mudināja Kremlī vērsties pret Latviju, kā arī izcēlās ar ļoti asiem izteikumiem par Latviju, piemēram, J. Lužkovs bija salīdzinājis Latviju ar Pola Pota (*Pol Pot*) Kambodžu,⁷⁰ savukārt G. Zjuganovs minējis, ka Latvijā norisinoties tas, kas nenotika pat apartheida laikā Dienvidāfrikā.⁷¹

Papildus tam bažas radīja arī vairākas ar Krieviju saistītas radikāļu organizācijas, kuras 1997. gada nogalē un 1998. gada sākumā bija aktivizējušās Latvijā. Piemēram, jau 1997. gada oktobrī Latvijas medijos parādījās informācija, ka Latvijā viesojies Krievijas labējo radikāļu kustības “Krievu nacionālā vienotība” līderis Aleksandrs Barkašovs (*Aleksandr Barkashov*).⁷² Tāpat 1997. gada nogalē Latvijā slepeni it kā bija notikusi radikālā Krievijas politiķa V. Žirinovska vadītās Liberāldemokrātu partijas spārna atklāšanas konference.⁷³ Papildus tam šajā laika posmā bija aktivizējušies arī vietējā krievu kopiena – 1997. gada 9. oktobrī 17 organizācijas apvienojās un nodibināja jaunu biedrību “Krievu nacionālās kultūras autonomija”.⁷⁴ Vēl jo vairāk aizdomas radīja fakts, ka protesta akcijās 1998. gada pavasarī periodiski tika manīti arī nacionālboļševiku partijas biedri.

Leģionāru dienas faktors krīzes eskalācijā

Par vienu no krīzes centrālajiem notikumiem kļuva 16. marta leģionāru dienas gājiens, kam īpašu uzmanību pievērsa vairāki Rietumvalstu mediji (piemēram, zviedru *Expressen* un *Svenska Dagbladet*, itāļu *Corriere della Sera*, franču *Le Figaro*).⁷⁵ Eiropas laikrakstos gājiens tika raksturots kā plaši apmeklēts, tā mērķis esot holokausta noliegšana.⁷⁶ Vairumā gadījumu šāds leģionāru dienas atspoguļojums sakrita ar Krievijas propagandas interpretāciju. To apstiprina arī vēsturnieks A. Stranga, kura vērtējumā Rietumu un vietējās krievu preses reakcija uz 16. marta gājienu bija pārspilēta un mākslīgi sakāpināta, jo, piemēram, 1997. gadā no 7000 Latvijā mītošajiem leģionāriem uz pasākumu bija ieradušies tikai 250.⁷⁷ Tomēr pirms 1998. gada gājienu ārvalstu medijos bija radīts tāds informatīvais fons, no kura varēja secināt, ka 16. marts ir teju vai viena no svarīgākajām piemiņas dienām Latvijā.

Kaut arī medijos bija sacelta ažiotaža, leģionāru diena tika aizvadīta bez vērā ņemamiem starpgadījumiem. Par vienīgo incidentu parūpējās kāds krievvalodīgs pensionārs, kurš metās pūli ar sauķiem pret “fašismu” un pasākuma dalībniekus apmētāja ar burkānu šķēlēm. Pensionāra līdzgaitnieki pamatā bija krievvalodīgi seniori, kurus pavadīja aptuveni 20 krieviski runājoši jaunieši.⁷⁸

Rezultātā Latvijas pusei vislielākās galvassāpes radīja nevis iespējamās provokācijas no t. s. antifāšistu puses, bet gan vairāku valsts amatpersonu dalība gājienu. Leģionāru dienu, par spīti ārlietu un aizsardzības ministru aizliegumam,⁷⁹ apmeklēja tādas augsta ranga amatpersonas kā Nacionālo bruņoto spēku komandieris Juris Dalbiņš, armijas orķestra vadītājs Dainis Uškāns, Jūras spēku komandieris Gaidis Zeibots, kā arī Saeimas deputāti Dzintars

Ābiķis, Oskars Grīgs, Pēteris Tabūns, Jānis Straume, Māris Ķimenis un Aigars Jirgens.⁸⁰

Latvijas amatpersonu attieksme pret dalību 16. marta pasākumos bija vērtējama kā vieglprātīga un ievērojami pasliktināja Latvijas pozīcijas konfliktā ar Maskavu. Vēsturnieks Uldis Neiburgs vēl pirms gājiena spekulēja, ka amatpersonas, iespējams, neapzinājās to, cik negatīvi leģionāru gājiens ietekmēs Latvijas tēlu Rietumos, kā piemēru minot Satversmes aizsardzības biroja (SAB) direktora Laiņa Kamaldiņa nespēju objektīvi izvērtēt 16. marta radītos riskus Latvijas tēlam ārzemēs. Neilgi pirms tam valsts galvenā spēcienesta vadītājs kādā no intervijām bija minējis, ka 1998. gada gājiens ne ar ko neatšķirsies no citiem gadiem, rezumējot: ja 15 večuku satiekas pie ugunsкура un iedzer aliņu – tad nekā nopietna tur nav. U. Neiburga vērtējumā ar vērā ņemamām stratēģiskās komunikācijas kļūdām pirms gājiena bija izcēlies arī Valsts prezidenta padomnieks drošības jautājumos Guntars Zaļaiskalns, kurš medijiem bija kļūdaini apgalvojis: “*G. Ulmanis neiebilda pret to, ka Rīgā tiek plānota organizācijas Waffen SS 55 gadu jubileja*”.⁸¹

Augsta ranga valstsvīru piedalīšanās leģionāru gājiēnā viennozīmīgi nāca par labu Krievijas centieniem diskreditēt Latviju Rietumvalstu vidū. Radīto reputācijas risku dēļ prezidents 31. martā bija spiests izdot paziņojumu, kurā uzsvēra, ka Latvija ir demokrātiska valsts un tās amatpersonas nedrīkst piedalīties *Waffen SS* leģionāru atceres pasākumos, savukārt komandieris J. Dalbiņš bija spiests atkāpties no ieņemamā amata.⁸²

Kā jau bija paredzams, 16. marta gājiēnam sekoja asa Maskavas pretreakcija. Krievijas ĀM nāca klajā ar paziņojumu, ka *Waffen SS* leģiona vēsture ir saistīta ar “tūkstošiem cilvēku asiņu un ciešanām”, un apvainoja Latviju nacisma rehabilitēšanā,⁸³ savukārt Krievijas mediji izplatīja, iespējams,

sagrozītu informāciju, ka 16. marta gājiēnu it kā īpaši asi nosodījuši arī Francijas prezidents Žaks Širaks (*Jacques Chirac*) un Vācijas kanclers Helmūts Kols (*Helmut Kohl*).⁸⁴

Leģionāru piemiņas pasākumi atblāzmojās arī pašā Krievijā. 17. martā ar olām tika apmētāta Latvijas vēstniecība Maskavā. Sanākušie aicināja apcietināt Latvijas vēstnieku, savukārt vietējās varas iestādes kārtējo reizi ignorēja protestētāju radītos draudus vēstniecības darbiniekiem. Pasākumu kārtējo reizi organizēja kustība “Darba Krievija”, kas pirms tam 9. martā pie konsulāta Pleskavā jau bija paspējusi sadedzināt Latvijas karogu, savukārt 13. martā, iespējams, draudējusi konsulātam ar teroraktu.⁸⁵

Uzreiz pēc leģionāru dienas gājiena, 17. martā, Esplanādē tika aizvadīta krīzes laikā lielākā krievu kopienas protesta akcija. Tās oficiālais iemesls bija Latvijas valdības lēmums nepagarināt PSRS pasu derīguma termiņu. Šis jautājums pamatā skāra Latvijas nepilsoņus, no kuriem daudzi joprojām ikdienā izmantoja PSRS izdotās pasas. Protesta akciju organizēja Kustība par sociālo taisnīgumu un līdztiesību Latvijā, tajā piedalījās arī politiskie spēki – Latvijas Sociālistiskā partija un Tautas Saskaņas partija. Kā ierasts, lielākā daļa protestētāju bija krievvalodīgie pensionāri, kurus pavadīja neliela grupiņa jauniešu, kuri šoreiz sevi jau atklāti identificēja kā nacionālboļševikus. Neņemot vērā pasākuma masveidīgumu (*Chas* ziņoja, ka pasākumu apmeklēja 5000–7000 cilvēku, savukārt *Panorama Latvii*⁸⁶ un *SM* – līdz 10 000⁸⁷), tas aizritēja bez vērā ņemamiem starpgādījumiem.⁸⁸ Vienīgā protesta akcijas daļa, kas varēja pievērst uzmanību, bija nacionālboļševiku klātbūtne. Kā novērojis laikraksts “Diena”, nacionālboļševiku aktivisti šajā periodā bija klātesoši gandrīz katrā pret Latviju vērstajā mitiņā Krievijā, turklāt pēdējos mēnešos to aktivitātes aizvien biežāk

izgaismojās arī Latvijā, kur, pēc žurnālistu domām, mitinājās aptuveni 100 radikāļu atbalstītāji.⁸⁹

Paralēli plaši apmeklētiem mītiņiem krīzes sākumposmā tika novērotas arī vairākas mazāka mēroga provokācijas, kuru mērķis bija šķelt Latvijas sabiedrību. Piemēram, 10. martā prese ziņoja, ka ar nepiedienīgiem, pret latviešiem vērstiem saukļiem esot apzīmēta 2. Rīgas pagarinātās dienas skola. Vandaļi netālu no skolas bija pakāruši kaķi, pie kura piesprauduši uzrakstu, kurā draudēja izrēķināties ar latviešiem. Par nodarījumu tika aizturēti četri krievu tautības jaunieši. Viens no tiem vēlāk atzinās, ka esot bijis nokaitināts, jo nelietīgi latvieši 3. martā situīši pensionārus.⁹⁰ Papildus tam neilgi pirms Leģionāru dienas Latvijas mediju redzeslokā bija nonākušas pagrīdes organizācijas "Sarkanais koris" veidotas skrejlapas, kurās iedzīvotāji tika aicināti "pretoties sistēmai".⁹¹ Vēlāk skrejlapu saturs tika pārpublicēts arī pagrīdes laikrakstā *General'naja Linija*, kura izdevēji aicināja uz vardarbību pret buržujiem un tēlaini aprakstīja, kā līdz nāvei tiek nospārdīts valsts valodas inspektors. Kaut arī izdevumu saturs bija agresīvs un pretvalstisks, SAB direktora vietnieka Ulda Dzeniša vērtējumā tie draudus valsts drošībai neradīja. Vēl jo vairāk, pēc amatpersonas domām, Latvijai kā demokrātiskai valstij bija jāciena citādi domājošie iedzīvotāji.⁹²

Vēl viens protesta akciju vilnis notika Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienā 25. martā. Šoreiz mītiņos pie Krievijas diplomātiskajām pārstāvniecībām pulcējās latviski runājoša, nacionālistiski noskaņotā sabiedrības daļa. Šiem mītiņiem bija vēsturisks pamatojums, tomēr vietējā krievu prese tos interpretēja kā pierādījumu tam, ka Latvijas sabiedrībā valda nekontrolējams nacionālisms un rusofobija. Vietējais krievvalodīgais laikraksts *SM* minēja, ka piketa dalībnieki ieradušies ar

provokatīviem un cilvēkiem naidīgiem plakātiem, kas bijuši vērsti pret Latvijas krieviem.⁹³ Savukārt *Chas* mītiņus aprakstīja kā "rusofobijas dienu", kurā piedalījās radikāļi un nacionālisti.⁹⁴ Pasākumi aizritēja bez vērā ņemamām provokācijām, taču to laikā tika aizturētas divas personas, tostarp kāds jauns vīrietis, kas bija ar kāju iespēris vienai no piemiņas brīža dalībniecēm.⁹⁵

Aprīļa spridzināšanas un citas provokācijas

Kaut arī Krievijas un vietējie prokremļiskie mediji centās dramatisēt situāciju Latvijā, 1998. gada martā netika novērots neviens vērā ņemams incidents, kas varētu noderēt kā iegansts tālākai krīzes eskalācijai. Situācija zināmā mērā mainījās 2. aprīlī, kad pie Rīgas sinagogas nogranda sprādziens. Tas bija katalizators jaunam no Krievijas orķestrētam propagandas vilnim, lai radītu maldīgu priekšstatu par pieaugošiem terorisma draudiem Latvijā. Situāciju labāku nepadarija arī tas, ka kopš 1995. gada šis bija jau trešais sprādziens, ko piedzīvoja Rīgas sinagoga.⁹⁶

Sprādziens tika plaši atspoguļots ne vien Krievijas, bet arī Rietumvalstu medijos. Krievijas propagandas mērķis bija sasaistīt sinagogas spridzināšanu ar marta notikumiem un Rietumvalstīs sliktu slavu ieguvušo leģionāru gājienu. Neievērojot Krievijas centienus, Rietumvalstis bija mērenas savā vērtējumā un nesteidzās piekrist Maskavas propagandas naratīviem. Piemēram, ASV medijs *Baltimore Sun* skaidroja, ka situācija Latvijā ir neviennozīmīga un ir tieši saistīta ar valsts sarežģīto vēsturi un attiecībām ar Maskavu.⁹⁷

Vēsturnieka A. Strangas vērtējumā Latvijas politiķi apjauta, cik liels starptautisks skandāls var izvērsties, ja šī situācija netiks laikus atrisināta.⁹⁸ Iespējams, tieši šī iemesla dēļ Latvija nolēma nekavējoties

lūgt ASV Federālā izmeklēšanas biroja palīdzību terorakta atklāšanā.⁹⁹ Salīdzinājumā ar 3. marta mītiņa izgaiņāšanu Latvijas amatpersonu reakcija uz teroraktu un tā seku novēršana bija tūlītēja un konsekventa. Tika pieņemts lēmums nekavējoties veikt sinagogas remontu par Rīgas pašvaldības līdzekļiem, un apkārt sinagogai tika uzstādītas novērošanas kameras.¹⁰⁰ Latvijas valdība publiski nosodīja teroraktu un steidzamības kārtā atstādināja no amata atbildīgo amatpersonu – Valsts policijas priekšnieku Aldi Lieljuksi.¹⁰¹ Galu galā Latvijas pusē nostājās arī sinagogas rabīns Natans Barkāns un Izraēlas vēstnieks Latvijā Oded Ben-Hurs (*Oded Ben-Hur*), kurš bija spiests skaidrot, ka Latvijas sabiedrība nav antisemitiska un valstī neatdzimst fašisms.¹⁰²

6. aprīlī Rīgu satricināja vēl viens sprādziens. Netālu no Krievijas vēstniecības ēkas uzsprāga kādā atkritumu tvertnē ievietota mīna. Lai gan sprādzienā nebija cietušo un tajā necieta vēstniecības ēka, provokācija pie Krievijas diplomātiskās pārstāvniecības izsauca kārtējo paniku prokremlisko mediju vidū. Laikraksts *Chas* sprādzienu aprakstīja kā pirmo starptautisko teroraktu Latvijas vēsturē¹⁰³ un spekulēja, ka sprādziens varētu negatīvi atsaukties uz Latvijas centieniem iestāties ES.¹⁰⁴ Medijos radīto informatīvo fonu Rietumvalstis neņēma vērā un sprādzienam nepievērsa īpašu uzmanību, apzinoties, ka tas neradīja reālus draudus vēstniecības darbiniekiem un, visticamāk, bija vērtējams kā sīka provokācija, lai pasliktinātu jau tā bēdīgā stāvokli esošās Latvijas un Krievijas attiecības. Arī vēsturnieka A. Strangas vērtējumā abi minētie sprādzieni bija provokācijas, ar kuru palīdzību Maskavu atbalstošie radikāļi centās mākslīgi saasināt situāciju Latvijā.¹⁰⁵ Sagādīšanās pēc Krievijas vēstniecība jau krīzes sākumposmā bija nākusi klajā ar “praviētisku” brīdinājumu – tās rīcībā esot informācija,

ka latviešu radikālās organizācijas plānoot veikt provokācijas pret kultūras un vēstures pieminekļiem un Krievijas diplomātiskajām pārstāvniecībām. Vēstniecības ieskatā latviešu radikāļi minētajās provokācijās plānoja nepamatoti apvainot Krieviju.¹⁰⁶

Nākamajās dienās pēc spridzināšanām Rīgā krievvalodīgā prese aktīvi ziņoja par līdzīgām provokācijām arī citviet. Piemēram, 4. aprīlī Liepājā ar melnu krāsu tika apliets piemineklis holokausta upuriem.¹⁰⁷ Laikraksts *SM* ziņoja, ka reizē ar incidentu pie Krievijas vēstniecības sprādziens esot nograndis arī Valkas rajonā, netālu no Smiltenes. Lai gan trūka pierādījumu, krievu prese notikumu Vidzemes laukos interpretēja kā teroraktu un saistīja ar notikumiem galvaspilsētā.¹⁰⁸ 8. aprīlī krievu presē izplatījās ziņas, ka Rīgā kādā Valdeķu ielas namā esot izkārts nacistiskās Vācijas karogs. Arī šai ziņai nepamatoti tika pievienota birka “terorisms”.¹⁰⁹ 11. aprīlī spridzeklim līdzīgs priekšmets tika atrasts Rēzeknes naftas bāzē “Rēzna”, savukārt policija bija saņēmusi brīdinājumu par it kā Zaķusalas televīzijas tornī ievietotu bumbu.¹¹⁰

Krīzes deeskalācija

Aprīlī vērā ņemams saspilējums bija iestājies arī Latvijas iekšpolitikā. Mēneša sākumā premjerministrs G. Krasts bija spiests atlaist Kremļa biznesu lobējošās partijas “Saimnieks” ekonomikas ministru Ati Sausnīti saistībā ar panisko attieksmi pret Krievijas ieviestajām sankcijām.¹¹¹ 8. aprīlī partija “Saimnieks”, kuras kontrolē tobrīd bija četri ministru krēsli, paziņoja, ka izstājas no valdošās koalīcijas, tādā veidā draudot gāzt Latvijas valdību. Tiesa, neievērojot pamatīgu šūpošanos Saeimā, G. Krasts spēja konsolidēt ap sevi atlikušās koalīcijas partijas un noturēt varas grožus.¹¹²

Pēc nosacītas iekšpolitiskās krīzes pārvarēšanas par valsts galveno prioritāti kļuva

attiecību normalizēšana ar Krieviju un situācijas skaidrošana Rietumvalstu partneriem. G. Krasts krīzes radīto apstākļu dēļ atcēla iepiņānoto vizīti uz ASV, savukārt prezidenta G. Ulmaņa vadībā tika izveidota darba grupa krīzes seku pārvarēšanai. Pie darba ķērās arī Latvijas likumdevēji, kas, sekojot ASV Prezidenta administrācijas ieteikumiem, pievērsās sasāpējušā nepilsoņu jautājuma sakārtošanai.¹¹³ Rezultātā jau 15. aprīlī valdība bija apstiprinājusi rīcības plānu, kas paredzēja naturalizācijas logu atcelšanu.

Veiktie pasākumi pakāpeniski sāka dot cerēto efektu, un jau aprīļa otrajā pusē krīzes atrisināšanā iesaistījās ASV: valsts sekretāre Madelēna Olbraita (*Madeleine Albright*) nosūtīja B. Jeļcinam vēstuli ar bridinājumu, ka pret Latviju ieviestās ekonomiskās sankcijas radīs negatīvas sekas.¹¹⁴ Īsā laika posmā Latvijai publisku atbalstu pāuda arī citas ASV, Vācijas, EDSO un Baltijas jūras valstu padomes amatpersonas.¹¹⁵ Rietumvalstis pozitīvi vērtēja Latvijas valdības lēmumu reformēt arhaisko pilsonības likumu un aizvien stingrāk sāka nosodīt Krievijas ieviestās sankcijas.

Latvija beidzot guva pārliecību par Rietumu atbalstu un attiecībās ar Krieviju vairs nebija viena pati. Maskavai nebija izdevies izolēt Rīgu starptautiskajā arēnā, un Krievija bija spiesta atteikties no turpmāka tieša spiediena. Lai gan ekonomiskās sankcijas vēl kādu laiku palika spēkā, Latvijas un Krievijas attiecību krīzes izpaušmes nākamajos mēnešos saruka līdz ierastajai negatīvajai retorikai.

Maskavas pozīciju maiņu ietekmēja vairāki faktori.

- Pirmkārt, Krievija nespēja atrisināt samilzušo iekšpolitisko krīzi, kuras rezultātā 1998. gada 23. martā ar B. Jeļcina ziņu tika atlaista V. Černomirdina valdība un Krievijas premjerministra pienākumu izpildīšana tika uzticēta uz ārpolitiku mazāk orientētajam Sergejam Kirijenko (*Sergej Kirienko*).¹¹⁶

- Otrkārt, Krievija turpināja slīgt aizvien dziļākā ekonomikas krīzē. Vairākās nozarēs kavējās strādnieku algu izmaksa, un valsti draudēja izcelties iekšēji nemieri saistībā ar labklājības līmeņa straujo krišanos. Maskavas lēmumu pieņēmējiem nācās secināt, ka Latvijas kā ārējā ienaidnieka tēls nav spējis novērst sabiedrības uzmanību no valsts iekšējām problēmām.
- Treškārt, Krievijas ieviestās ekonomiskās sankcijas kaitēja ne tikai Latvijas, bet arī pašas Krievijas jau tā nestabilajai ekonomikai un bija izraisījušas Rietumvalstu kritiku, kā rezultātā tika apdraudētas Maskavas starptautiskās pozīcijas.

Krievijas puse bija spiesta vismaz formālā līmenī atjaunot diplomātiskos sakarus ar Latviju. 23. aprīlī, piedaloties Latvijas ĀM valsts sekretāram Mārim Riekstiņam un Krievijas ārlietu ministra vietniekam A. Avdejevam, Briselē notika pirmā abu pušu diplomātiskā tikšanās pēdējo divu mēnešu laikā. Latvijas un Krievijas attiecību krīze bija iegājusi nosacītā stabilitātes fāzē.

Tomēr iepriekšējo mēnešu pieredze lika domāt, ka Krievija varētu censties organizēt jaunas provokācijas gaidāmajos Uzvaras dienas pasākumos 9. maijā. Latvijas drošības iestādes bija mājījušās no iepriekš pieļautajām kļūdām un uz šo pasākumu laiku bija izstrādājušas īpašu darba režīmu,¹¹⁷ kā rezultātā 9. maija svinības notika bez liekiem incidentiem un tika aizvadītas ierastajos toņos – ar PSRS simboliku rotāti seniori turēja rokās A. Rubika un Josifa Staļina (*Iosif Stalin*) attēlus un periodiski izsauca saukļus “fašismam – nē!” un “NATO – sliktāk nekā AIDS”.¹¹⁸

14. maijā Rīgas centrā tika aizvadīta vēl viena Krievijas interesēm atbilstoša protesta akcija. Aptuveni 400–500 personas bija pulcējušās, lai paustu nepatiku pret Saeimas pieņemto likumprojektu, kas

paredzēja uzsākt pakāpenisku pāreju uz izglītību valsts valodā. Protesta akciju bija pieteikusi Latvijas Sociālistiskās partijas jauniešu nodaļa, taču, kā mēloja Latvijas prese, tās patiesie organizētāji slēpās nacionālboļševiku rindās. Lai gan viens no radikāli noskaņotajiem krievu jauniešiem mitiņā bija ieradies ar plakātu, kas vēstīja “nost ar latviešiem!”, būtiskas provokācijas tā laikā izpalika.¹¹⁹

Latvijas ieņemtais kurss uz stabilizāciju turpinājās arī starptautiskajā dimensijā. 1998. gada maijā M. Olbraita lika skaidri noprast, ka NATO vairs neņems vērā Krievijas intereses attiecībā uz Austrumeiropas valstu pievienošanas aliansei.¹²⁰ Ar līdzīgu retoriku klajā nāca arī NATO runasvīrs Džimijs Šejs (*Jimmy Shea*), kurš apstiprināja, ka alianse turpinās savu paplašināšanās procesu un tas notiks “drīzāk agrāk, nekā vēlāk”, turklāt minot Latviju, Lietuvu un Igauniju kā potenciālās kandidātvalstis.¹²¹

Piekāpīgākās pozīcijās pret Maskavu joprojām atradās vecās Eiropas valstis, kuru ietekmes rezultātā ES noraidīja deklarāciju, kura rosināja nosodīt Krievijas sankcijas pret Latviju.¹²² Bija acīmredzams, ka Maskavas intereses Briselē joprojām lobēja Francija un Vācija, kas nevēlējās sabojāt attiecības ar Austrumu lielvalsti. ES nostāja attiecībā pret Krieviju sāka mainīties tikai jūlijā, kad Brisele bija spiesta atzīt, ka Maskavas pārmetumi Latvijai cilvēktiesību jomā ir bijuši nepamatoti.

Lai gan Maskava turpināja periodiski izteikt pārmetumus Latvijai, ar katru mēnesi pieaugošā ekonomiskā nestabilitāte traucēja tai saglabāt konsekventi augstu aktivitāti ārpolitikā. Vasaras izskaņā ekonomiskā krīze, kas plosījās Krieviju, pakāpeniski tuvojās savam augstākajam punktam. Valstī strauji samazinājās Rietumu investīcijas, daudzās rūpniecības nozarēs apstājās algu izmaksas, reģionos sāka parādīties spontānas pret režīmu vērstas protesta

akcijas. Arī politiskajā limenī Maskavā valdīja nestabilitāte. Krievijas VD bija klajā opozīcijā Kremlim, un Komunistiskā partija pieprasīja sākt prezidenta atstādināšanas procedūru.¹²³

Latvijas un Krievijas attiecību krīzei punktu pielika vasaras nogalē piedzīvotais Krievijas ekonomikas sabrukums. 17. augustā Maskava paziņoja, ka devalvē rubli, un bija spiesta lūgt Rietumvalstu ekonomisko palīdzību. Šādos apstākļos Maskavai vienkārši nepietika finansējuma aktīvas ārpolitikas vešanai.¹²⁴ Vēl jo vairāk, tā vairs nevarēja atļauties riskēt sabojāt attiecības ar Rietumvalstīm, no kuru finansējuma bija atkarīga valsts tālākā nākotne. Maskavai neatlika nekas cits kā īslaicīgi pārtraukt lielāko daļu ārpolitisko afēru un koncentrēties uz samilzušo iekšējo problēmu risināšanu.

Secinājumi

Latvijas un Krievijas 1998. gada attiecību krīze ir uzskatāma par vienu no lielākajiem izaicinājumiem atjaunotās Latvijas vēsturē. Krīze satricināja Latvijas politisko eliti un sabiedrību, kā arī īslaicīgi radīja bažas par Latvijas eiroatlantiskās integrācijas procesa izdošanos. Par spīti pieredzētājam grūtībām, Latvijas puse no saspīlētās situācijas izgāja kā nosacīta uzvarētāja. Latvijas eiroatlantiskā integrācija netika būtiski traucēta, valsti saglabājās relatīva politiskā stabilitāte un etniskā konflikta iespējamība sevi pierādīja kā maz ticamu. Krievijas perspektīvā krīze nedeva cerētos rezultātus. Mākslīgi radītais Latvijas ārējā ienaidnieka tēls nebija pietiekams, lai novērstu sabiedrības uzmanību no straujā labklājības krituma. Vēl vairāk – Maskavas agresīvā ārpolitika iedragāja tās prestižu Rietumu partneru vidū.

Latvijas un Krievijas 1998. gada krīzes cēloņus var nosacīti iedalīt vairākos virzienos.

- **Vēsturiski ideoloģiskais virziens.** Latvijas un Krievijas attiecības bija saspīlētas jau ilgi pirms 1997./1998. gada notikumiem. Abu pušu attiecību problemātikā centrālo lomu ieņēma atšķirīga nostāja virknē aktuālu vēstures jautājumu, sevišķi saistībā ar Otro pasaules karu un padomju okupāciju. 20. gadsimta izskaņā šis domstarpības kļuva aizvien pamanāmākas un tika pastarpināti uzskurinātas ar Maskavas ziņu.
 - **Iekšpolitiskais virziens.** Krievijas elitē bija nostiprinājies konservatīvs pasaules redzējums, kas uzstāja uz spēcīgu savas valsts interešu aizstāvēšanu. Maskavas tiešās interesēs bija izdarīt spiedienu uz kaimiņvalstīm, cerot gūt “diplomātisku uzvaru” uz brūkošās iekšpolitikas un ekonomikas fona. Savukārt Latvijā pie varas bija nākuši nacionālistiski noskaņoti politiķi, kuri nereti atklāti oponentēja Krievijai un nerēķinājās ar tās interesēm.
 - **Sabiedriskais virziens.** Latvijas sabiedrību raksturoja izteikta fragmentācija un vienotības trūkums. Galvenais šķelšanās iemesls bija krievu minoritātes nespēja un/vai nevēlēšanās integrēties atjaunotajā Latvijas valstī. 1997./1998. gadā Latvijā aktualizējās virkne krievu kopienas vidū sevišķi jūtīgu jautājumu, piemēram, par nepilsoņu statusu, leģionāru piemiņas dienu, krievu valodas lietojumu un pāreju uz mācībām valsts valodā. Latvijas valdībai nelojālā krievu kopiena bija galvenais Maskavas instruments krīzes laikā.
 - **Ekonomiskais virziens.** Pirmskrīzes un krīzes periodā Krievija saskārās ar vērā ņemamu ekonomisko nestabilitāti, kā rezultātā strauji kritās iedzīvotāju ieņēmumu līmenis. Lai novērstu sabiedrības uzmanību no brūkošās ekonomikas, Maskavai bija nepieciešams aktualizēt ārējā ienaidnieka tēlu, par kuru bija lemts kļūt Latvijai. Vēl jo vairāk, pirmskrīzes periodā Latvijas valdība bija likusi noprast, ka tās plānos ietilpst Maskavas ekonomiskās ietekmes mazināšana, kas raisīja nepatiku Krievijas biznesa aprindās.
 - **Starptautiskais virziens.** Pirmskrīzes periodā Maskavas lēmumu pieņēmēji bija satraukti par Vašingtonas un NATO aizvien uzstājīgāko tuvināšanos ar Baltijas valstīm. Ņemot vērā, ka Kremļa gaitenēs bija nostiprinājušies pretrietumnieciski orientētie politiķi, Maskava lēma par labu tam, lai pēc iespējas kavētu baltiešu eiroatlantiskās integrācijas procesu, destabilizējot situāciju Latvijā.
- Lai gan publicētajos avotos nav pieejami tieši pierādījumi par to, ka aiz 1998. gada pavasarī pieredzētajām protesta akcijām un spridzināšanām stāvēja Krievija, var pieļaut, ka vismaz pastarpināti tās varēja tikt īstenotas ar Maskavas ziņu. Krievijas rīcībā bija virkne ietekmes instrumentu, ar kuru palīdzību tā 1998. gada pavasarī varēja izdarīt spiedienu pret Latviju:
- Kremlim pietuvinātie oligarhi noderēja kā instruments, lai ieviestu pret Latviju vērstas ekonomiskās sankcijas, kā arī īstenotu propagandas kampaņu to kontrolē esošajos medijos;
 - Kremlim lojālās nevalstiskās organizācijas tika izmantotas, lai izplatītu dezinformāciju un diskreditētu Latviju starptautiskajā vidē;
 - Maskavai lojālā krievu kopiena tika konsolidēta protesta akciju organizēšanai;
 - Latvijā un Krievijā mitošie politiskie radikāļi varēja tikt izmantoti dažādu provokāciju veikšanai.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ ZANETA OZOLINA. Crisis Prevention or Intervention: Latvia's Response to the Proposed Russian Security Guarantees. In: ERIC STERN, DAN HANSEN (eds.). *Crisis Management in a Transitional Society*. Stockholm 1999, p. 199.
- ² Šajā periodā Latvija aktīvi iesaistījās NATO programmā "Partnerattiecības mieram", un Latvijas bruņotie spēki kopš 1996. gada piedalījās alianses operācijā Bosnijā un Hercegovinā.
- ³ AIVARS STRANGA. *The Relations Between Russia and the Baltic States: 1997–1998*. Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik. Berlin 1999, p. 138.
- ⁴ INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS. *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. 3. sēj. Rīga 2016, 116. lpp.
- ⁵ *Ibidem*, 118. lpp.
- ⁶ STRANGA, *The Relations Between Russia and the Baltic States*, pp. 138–139.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ *Ibidem*, p. 140.
- ⁹ Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation, 1997. Pieejams: <https://www.NATO.int/docu/pr/1997/p97-081e.htm> (skatīts 25.05.2018.).
- ¹⁰ Against the Baltic's NATO bid. In: *The Baltic Times*, 11.–17.09.1997., p. 2.
- ¹¹ JĀNIS ŪDRIS. Šodien Viļņā – Austrumeiropas valstu samits. In: *Latvijas Vēstnesis*, 05.09.1997. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/44771> (skatīts 24.05.2018.).
- ¹² OZOLINA, *Crisis Prevention or Intervention*, p. 194.
- ¹³ Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību, 1997. Pieejams: https://mk.gov.lv/sites/default/files/editor/krasts_deklaracija.pdf (skatīts 26.05.2018.).
- ¹⁴ ALLA PETROPAVLOVSKAJA. Guntars Krasts: Ja verju v sebjā. In: *SM*, 17.09.1997., s. 2.
- ¹⁵ ĀRIS JANSONS. Pārmaiņas Kremli. In: *Diena*, 23.09.1997., 2. lpp.
- ¹⁶ ĀRIS JANSONS. Ģeopolitikas ēna Krievijas prioritāšu meklējumos. In: *Diena*, 03.10.1997., 2. lpp.
- ¹⁷ Pie Valsts prezidenta – Amerikas Savienoto Valstu politiķis – Krievijas Federācijas vēstnieks. In: *Latvijas Vēstnesis*, 28.10.1997. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/30833> (skatīts 29.05.2018.).
- ¹⁸ ANITA SMOĻENSKA. Būs viena ASV un Baltijas valstu harta. In: *Diena*, 15.10.1997., 1. lpp.
- ¹⁹ Krievija, iespējams, cerēja uz Lietuvas atbalstu, ar kuru pirms drošības garantiju piedāvāšanas tika sekmīgi noslēgts robežlīgums.
- ²⁰ STRANGA, *The Relations Between Russia and the Baltic States*, p. 142.
- ²¹ OZOLINA, *Crisis Prevention or Intervention*, p. 195.
- ²² AIVARS STRANGA. *Baltic – Russian Relations 1998–99*. In: ATIS LEJINS (ed.). *Baltic Security Prospects at the Turn of 21st Century*. Helsinki 1999, p. 127.
- ²³ JURIS TIHONOVŠ. Nesteidz ar atbildi Kremlim. In: *Diena*, 30.10.1997., 1. lpp.
- ²⁴ STRANGA, *The Relations Between Russia and the Baltic States*, p. 141.
- ²⁵ OZOLINA, *Crisis Prevention or Intervention*, p. 202.
- ²⁶ ROKAS TRACEVSKIS. Lithuania and Estonia reject Russian security guarantees. In: *The Baltic Times*, 06.–12.11.1997., p. 1.
- ²⁷ OZOLINA, *Crisis Prevention or Intervention*, p. 197.
- ²⁸ Kto tam krassnij kommisar? In: *SM*, 06.11.1997., s. 2.
- ²⁹ JĀNIS LAUVA. Krievijā turpinās ažiotaža ap drošības garantijām. In: *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 13.11.1997., 6. lpp.
- ³⁰ NELLĪJA LOČMELE. Jeļcins aicina veidot "uzticības režīmu" Baltijas reģionā. In: *Diena*, 04.12.1997., 1. lpp.
- ³¹ NELLĪJA LOČMELE. Jeļcins par Baltiju. In: *Diena*, 04.12.1997., 3. lpp.
- ³² PĀVELS ŠIROVS. Vai pēdējais Krievijas reformators? In: *Diena*, 24.11.1997., 4. lpp.

- ³³ Kremlis noliedz Jeļcina saslīmšanas saistību ar sirds problēmām. In: Diena, 12.12.1997., 9. lpp.
- ³⁴ PĀVELS ŠIROVS. Jaunais gads Krievijā nāk ar rubļa denomināciju. In: Diena, 29.12.1997., 5. lpp.
- ³⁵ KONSTANTIN KAZAKOV. Latvija poluchila priglaszenie vtorogo sorta. In: Chas, 15.12.1997., s. 4.
- ³⁶ Partnerības harta starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku, Lietuvas Republiku un Amerikas Savienotajām Valstīm. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=31233> (skatīts 09.06.2018.).
- ³⁷ STRANGA, The Relations Between Russia and the Baltic States, p. 143.
- ³⁸ PĀVELS ŠIROVS. Krievija: harta ir drauds Eiropas drošībai. In: Diena, 21.01.1998., 1. lpp.
- ³⁹ JURIS TIHONOVŠ. Krievijas ĀM: PSRS neokupēja Baltijas valstis. In: Diena, 20.01.1998., 1. lpp.
- ⁴⁰ JURIS TIHONOVŠ. Latvija atbildēšot Vizentāla centram. In: Diena, 21.01.1998., 1. lpp.
- ⁴¹ DACE PLATO. Krievu kultūras biedrības sūdzas Černomirdinam. In: Diena, 22.01.1998., 2. lpp.
- ⁴² AIGARS ŠTĀLS, JURIS TIHONOVŠ. Maskavas sociologi Latvijā pēta sabiedrības noskaņojumu. In: Diena, 19.01.1998., 4. lpp.
- ⁴³ JURIS TIHONOVŠ. Krievijas sociologi bāzējušies fondā Drošība. In: Diena, 29.01.1998., 1. lpp.
- ⁴⁴ GUNTIS ENIŅŠ. Latvijas Republikas 6. Saeimas ziemas sesijas piektā sēde, 12.11.1998. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_98/st1202.html (skatīts 10.06.2018.).
- ⁴⁵ MITCHELL LANDSBERG. Yeltsin: Clinton risks World War III in Iraq. In: The Baltic Times, 12.–18.02.1998., p. 2.
- ⁴⁶ TANYA NEUMAN. Baltics offer help in Iraqi crisis. In: The Baltic Times, 26.02.1998., p. 1.
- ⁴⁷ INNA HARLANOVA. Za poterī pust' platit vinovnyj. In: Panorama Latvii, 01.03.1998., s. 1.
- ⁴⁸ DITA ARĀJA, EDGARS GALZONS. Piketētāji Valdemāra ielā bloķē satiksmi. In: Diena, 04.03.1998., 3. lpp.
- ⁴⁹ Tracis pie Rīgas Domes. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 04.03.1998., 2. lpp.
- ⁵⁰ AIVARS STRANGA. The End Product: A Crisis in Latvian-Russian Relations. NATO 1999, p. 3.
- ⁵¹ PĀVELS ŠIROVS, JURIS TIHONOVŠ. Krievijas ĀM aicina pasaules sabiedrību nosodīt akciju Rīgā. In: Diena, 05.03.1998., 1.–3. lpp.
- ⁵² STRANGA, Baltic – Russian Relations 1998–99, p. 130.
- ⁵³ SARMA KOČĀNE, INTA LASE. Krievija peļ policiju Latvijā. In: Diena, 05.03.1998., 1. lpp.
- ⁵⁴ Skandal'naja Slava. In: Chas, 06.03.1998., s. 2.
- ⁵⁵ EVIJA OZOLA. Krievijas nosodījums kļūst aizvien skaļāks. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 07.03.1998., 2. lpp.
- ⁵⁶ EVIJA OZOLA. Rīgas mītiņš izraisa plašu rezonansi. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 06.03.1998., 2. lpp.
- ⁵⁷ ŠIROVS, TIHONOVŠ, Krievijas ĀM aicina pasaules sabiedrību nosodīt akciju Rīgā, 1.–3. lpp.
- ⁵⁸ PĀVELS ŠIROVS, JURIS TIHONOVŠ. Atceļ Krievijas Valsts domes spikera vizīti Latvijā. In: Diena, 07.03.1998., 1.–3. lpp.
- ⁵⁹ PĀVELS ŠIROVS, JURIS TIHONOVŠ. Krievija apsver sankcijas pret Latviju. In: Diena, 09.03.1998., 1. lpp.
- ⁶⁰ ABIK JELKIN. Sankcii Budut! In: SM, 10.03.1998., s. 1.
- ⁶¹ STRANGA, Baltic – Russian Relations 1998–99, p. 133.
- ⁶² ŠIROVS, TIHONOVŠ, Krievijas ĀM aicina pasaules sabiedrību nosodīt akciju Rīgā, 1.–3. lpp.
- ⁶³ ŠIROVS, TIHONOVŠ, Atceļ Krievijas Valsts domes spikera vizīti Latvijā, 1.–3. lpp.
- ⁶⁴ NELLJA LOČMELE, BAIBA RULLE. Vēstniekam skaidro pie Rīgas domes notikušo. In: Diena, 10.03.1998., 1. lpp.
- ⁶⁵ EVIJA OZOLA. 3. marta pikets – vai provokācija. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 12.03.1998., 5. lpp.
- ⁶⁶ INGA PAPAARDE. Tiesa atbrīvo Rubiku. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 07.11.1997., 1. lpp.
- ⁶⁷ JĀNIS BRŪKLENIS, AIVARS PASTALNIEKS. Neskaidrības ap Rubika atbrīvošanu. In: Neatkarīgā Rīta Avīze, 07.11.1997., 1. lpp.
- ⁶⁸ STRANGA, The Relations Between Russia and the Baltic States, p. 146.

- ⁶⁹ STRANGA, *The End Product*, p. 5.
- ⁷⁰ PĀVELS ŠIROVS. Lužkovs Latviju salīdzina ar Kambodžu. *Diena*, 28.03.1998., 1. lpp.
- ⁷¹ STRANGA, *Baltic – Russian Relations 1998–99*, p. 131.
- ⁷² SANDRIS METUZĀLS. Latvijā pabijis krievu fašistu līderis? In: *Neatkarīgā Rita Avīze*, 30.10.1997., 1. lpp.
- ⁷³ V. STREL'COV. Rizhskie Vervol'fovichy. In: *SM*, 05.10.1997., s. 3.
- ⁷⁴ DACE PLATO. Krievu diasporas apvienošanai Latvijā dibina jaunu organizāciju. In: *Diena*, 10.10.1997., 4. lpp.
- ⁷⁵ JURIS TIHONOVŠ. Pasaules prese turpina ziņot par leģionāriem un nepilsoņiem. In: *Diena*, 21.03.1998., 4. lpp.
- ⁷⁶ EVITA PROKOPOVA, JURIS TIHONOVŠ. Troksnis ap latviešu leģionāru svinībām. In: *Diena*, 04.03.1998., 3. lpp.
- ⁷⁷ DAINA BLEIERE, AIVARS STRANGA. The Latvian Russian Crisis of 1998. In: STERN, HANSEN, *Crisis Management in a Transitional Society*, p. 223.
- ⁷⁸ Šogad leģionu piemin saspringtā gaisotnē. In: *Diena*, 17.03.1998., 3. lpp.
- ⁷⁹ BLEIERE, STRANGA, *The Latvian Russian Crisis of 1998*, pp. 236–237.
- ⁸⁰ Vchera oni opozorili nashu stranu. In: *Chas*, 17.03.1998., s. 1.
- ⁸¹ ULDIS NEIBURGS. SS, Waffen SS, latviešu leģions un Latvijas valsts politika. In: *Diena*, 06.03.1998., 2. lpp.
- ⁸² BLEIERE, STRANGA, *The Latvian Russian Crisis of 1998*, p. 239.
- ⁸³ *Ibidem*.
- ⁸⁴ Latvian Legion fallout: Kohl, Chirac condemn march. In: *The Baltic Times*, 02.–08.03.1998., p. 8.
- ⁸⁵ JURIS TIHONOVŠ. Latvijas vēstniecību apmētā ar olām. In: *Diena*, 17.03.1998., 1. lpp.
- ⁸⁶ BLEIERE, STRANGA, *The Latvian Russian Crisis of 1998*, p. 241.
- ⁸⁷ NATAL'JA LEBEDEVA. Russkaja atmoda. In: *SM*, 18.03.1998., s. 1.
- ⁸⁸ EVITA PROKOPOVA, JURIS TIHONOVŠ. Prasa pagarināt pasu derīgumu. In: *Diena*, 18.03.1998., 1.–3. lpp.
- ⁸⁹ EVITA PROKOPOVA. PĀVELS ŠIROVS. Krievijas nacionālboļševiki “izgaismojas” Latvijā. In: *Diena*, 20.03.1998., 4. lpp.
- ⁹⁰ Skolas apgānītāji aizturēti. In: *Lauku Avīze*, 14.03.1998., 3. lpp.
- ⁹¹ JĀNIS VANAGS. Piketē aicina uz cīņu nemaksājot rēķinus. In: *Diena*, 17.03.1998., 1. lpp.
- ⁹² MĀRIS PUĶĪTIS. Revolucionārajai pagrīdei sava avīze. In: *Lauku Avīze*, 31.03.1998., 4. lpp.
- ⁹³ NATAL'JA LEBEDEVA. V kazhdom russkom v Latvii vidjat Stalina. In: *SM*, 26.03.1998., s. 1.
- ⁹⁴ KONSTANTIN KAZAKOV, ALEKSANDR SHUNIN. Den' neistovoj rusofobii. In: *Chas*, 26.03.1998., s. 2.
- ⁹⁵ EDGARS GALZONS. Iesper piemiņas brīža dalībnieci. In: *Diena*, 26.03.1998., 8. lpp.
- ⁹⁶ Pirms tam sprādzieni bija notikuši 1995. gada pavasarī un 1997. gada nogalē.
- ⁹⁷ WILL ENGLUND. Crimes of nazis and communists haunt Latvia bitter recriminations rooted in 1940s strain Moscow-Riga relations. In: *Baltimore Sun*, 05.04.1998. Pieejams: http://articles.baltimoresun.com/1998-04-05/news/1998095051_1_latvian-legion-russian-communism-russian-minority (skatīts 19.06.2018.).
- ⁹⁸ BLEIERE, STRANGA, *The Latvian Russian Crisis of 1998*, p. 242.
- ⁹⁹ ALEKSEJ STEFANOV. FBR nachinaet rassledovanie. In: *Chas*, 06.04.1998., s. 2.
- ¹⁰⁰ Latvian police chief sacked over Riga synagogue bombing. In: *BBC News*, 02.04.1998. Pieejams: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/72900.stm> (skatīts 07.05.2018.).
- ¹⁰¹ BLEIERE, STRANGA, *The Latvian Russian Crisis of 1998*, p. 242.
- ¹⁰² *Ibidem*, p. 243.

- ¹⁰³ KONSTANTIN KAZAKOV, ALEKSEJ STEFANOV. Bomba: pod Rossiju? pod Latviju? In: Chas, 07.04.1998., s. 2.
- ¹⁰⁴ ALEKSANDR KRASNITSKIJ. Obraz Latvii. In: Chas, 07.04.1998., s. 1.
- ¹⁰⁵ BLEIERE, STRANGA, The Latvian Russian Crisis of 1998, p. 241.
- ¹⁰⁶ SERGEJ BARDOVSKIJ. Rīga zhdjot diversij. In: Chas, 14.03.1998., s. 2.
- ¹⁰⁷ ALEKSEJ STEFANOV. Liepaja: Koshhunstvo na kladbishhe. In: Chas, 06.04.1998., s. 1.
- ¹⁰⁸ ANDREJ PORTNOV, VITA SHTEJN. Terakt, eshho terakt. In: SM, 07.04.1998., s. 1.
- ¹⁰⁹ Nas utro vstrechaet svastikoj. In: SM, 08.04.1998., s. 1.
- ¹¹⁰ ALEKSEJ STEFANOV. Vzryv v Rezekne ne sastojalsja. In: Chas, 14.04.1998., s. 2.
- ¹¹¹ BLEIERE, STRANGA, The Latvian Russian Crisis of 1998, p. 228.
- ¹¹² Ibidem.
- ¹¹³ Ibidem.
- ¹¹⁴ STEVEN ERLANGER. U.S. is trying to defuse a growing Russia-Latvia confrontation. In: The New York Times, 16.04.1998. Pieejams: <https://www.nytimes.com/1998/04/16/world/us-is-trying-to-defuse-a-growing-russia-latvia-confrontation.html> (skatīts 20.06.2018.).
- ¹¹⁵ BLEIERE, STRANGA, The Latvian Russian Crisis of 1998, p. 228.
- ¹¹⁶ PĀVELS ŠIROVS. Krievijā sastāda jaunu valdību. In: Diena, 24.03.1998., 1. lpp.
- ¹¹⁷ BLEIERE, STRANGA, The Latvian Russian Crisis of 1998, p. 253.
- ¹¹⁸ DITA ARĀJA. Pārdaugavā svin Lielā Tēvijas kara beigu gadadienu. In: Diena, 11.05.1998., 4. lpp.
- ¹¹⁹ GUNITA NAGLE, JURIS TIHONOV. Nacionālboļševiki saliedē izglītības likumprojekta kritizētājus. In: Diena, 15.05.1998., 1.–4. lpp.
- ¹²⁰ MADELĒNA OLBRAITA. Pietiek satraukties par Krieviju. In: Diena, 05.05.1998., 2. lpp.
- ¹²¹ KRISTĪNE PLAMŠE. NATO paplašināšana turpināšoties. In: Diena, 07.05.1998., 1. lpp.
- ¹²² KRISTĪNE PLAMŠE. ES runās ar Latviju un Krieviju. In: Diena, 06.05.1998., 1. lpp.
- ¹²³ FELDMANIS, TAURĒNS, Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 141. lpp.
- ¹²⁴ KONSTANTIN VORONOV. The Baltic Policy of New Russia: A Brief History of the Stormy Decade. In: TALAVS JUNDZIS (ed.). The Baltic States at Historical Crossroads. Riga 2001, p. 500.

SUMMARY

The first signs of the growing crisis in Latvian-Russian relations were established already in early 1997. Russian foreign affairs of that time already showed that Kremlin has started work on development of new strategy regarding the Baltic states. In March 1997, during the US-Russian summit in Helsinki, Russian President Boris Yeltsin for the first time publicly announced that Russia would be ready to give security guarantees to the Baltics. During the next few months, the Russian political elite gradually secured the anti-Western sentiment and concerns about NATO enlargement process in post-Soviet space. Eventually, Moscow decided to increase pressure against the Baltic states in order to hamper the newly commenced Euro-Atlantic integration process.

In autumn 1997, Russian officials once more came out publicly with the idea of providing security guarantees to the Baltic states. In late October 1997, all three Baltic sister nations received an official draft project of security guarantees from the Russian Federation. It is highly unlikely that Moscow ever really hoped that the Baltic states would actually accept such proposal. Most likely, the main reason behind promises of security guarantees was the Russian intention to test the reaction of the West and discredit solidarity of the Baltic states. To a certain extent Moscow achieved its goals,

since the Western countries were too inert regarding the idea of supporting the Baltic nations, meanwhile, indolence of Baltic politicians (especially of the Latvian ones) created the impression that Baltic states were too weak and unable to make proper decisions in crisis situation.

In late 1997, due to growing domestic problems, Russian foreign affairs activities regarding the Baltics slightly abated. Nevertheless, because of the straight course taken by the Baltics towards NATO and further Euro-Atlantic integration, the issue was put on Russian decision makers' agenda again. Kremlin reacted especially harshly to the charter of partnership among the USA and the Baltic states signed in the early 1998, and the support expressed by the Baltics to the Washington regarding the crisis in Iraq.

In comparison to other Baltic states, Latvia had the worst relations with Russia during that period of time. From the Moscow's perspective, power in Latvia was taken over by the nationalists who dared to object to Russian interests in international affairs and ignored the rights of the Russian minority residing in Latvia. The protest of pensioners by the Riga Council building on 3 March 1998 dispersed by the Latvian law-enforcement institutions exacerbated the crisis between both states. Already on the next day, the Kremlin launched a defamation campaign against Latvia to discredit it at international level and put in action unofficial economic sanctions.

In addition, the annual march of *Waffen SS* legionaries, which took place on 16 March in Latvia with participation of some state officials was also used by the Kremlin to discredit Latvia internationally. However, the Western countries avoided to publicly announce unconsidered decisions regarding the ongoing developments in Latvia. Furthermore, activities demonstrating Kremlin's influence did not result in any effect on domestic affairs of Latvia. Despite some protests, the overall situation within the country remained peaceful.

In April 1998, two IEDs exploded near the Riga Synagogue and the Russian Embassy. Russia attempted to use the explosions to destabilize the situation in Latvia. The Latvian officials, bearing in mind the previously made mistakes, successfully managed to avert the potential escalation of the crisis. In addition, during this period of time Latvia was able to retain a relative political stability. Eventually, Latvian political decision makers started to pay more attention to developing the state's foreign policy in order to explain the Western counterparts the delicate relations between Latvia and the Kremlin at the time.

In late spring and summer of 1998, the West finally provided Latvia with the urgently needed support by expressing criticism of Russia even more frequently, for the Kremlin had artificially created the crisis in relations between Latvia and the Russian Federation. Meanwhile, the economic situation in Russia continued to decline; eventually, on 17 August 1998 Moscow was forced to devalue the Russian rouble. In the advent of the economic crisis, the issue of Latvia disappeared from Kremlin's foreign policy agenda and the relations between both states gradually became stable.

Vēstures avoti

Historical Sources

Situācija Liepājā 1919. gada martā: Lietuvas tirdzniecības un rūpniecības ministra Jona Šimkus ziņojums

Situation in Liepāja in March 1919: Report by Minister of Commerce and Industry of Lithuania Jonas Šimkus

Dokumentu publicēšanai sagatavojuši, no lietuviešu valodas tulkojuši un komentējuši
Translation and commentaries by

Ēriks Jēkabsons, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

Edmunds Trumpa, *Dr. philol.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes
Latvistikas un baltistikas nodaļas asociētais profesors
Latvijas Universitātes Lituānistikas centra vadītājs
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: edmundas.trumpa@lu.lv

1918. gadā visas Baltijas valstis proklamēja savu neatkarību – Igaunija un Lietuva februārī, Latvija novembrī. Atšķirībai laika ziņā ir loģisks izskaidrojums – Lietuva jau no 1915. gada pilnībā atradās vācu okupācijas varā, kas bija ieinteresēta zināma pretpoliska faktora pastāvēšanā, bet Igaunija vācu okupācijā nonāca tikai 1918. gada februārī, tomēr igauņu elite paspēja proklamēt neatkarību pirms vācu karaspēka ienākšanas. Ne vienā, ne otrā valstī vācu okupācijas vara nepieļāva valstiskuma izveidošanos. Latvija vienīgā no visām Baltijas zemēm trīs gadus atradās tiešās karadarbības zonā, kurā nekāda plašāka sabiedriski politiska darbība, ieskaitot neatkarības proklamēšanu jebkādā formā pirms kara nobeiguma, nebija iespējama. Pēc kara beigām Rietumu frontē 1918. gada 11. novembrī stāvoklis krasi mainījās arī vācu karaspēka ieņemtajās teritorijās austrumos. Darību sāka Lietuvas un Igaunijas nacionālā valdība, ko okupācijas varas iestādes pirms tam nepieļāva. 18. novembrī Rīgā proklamēja Latvijas Republiku, taču tās Pagaidu valdībai vēl bija jāizcīna vairāk nekā pusotru gadu ilga sarežģīta militāra un politiska cīņa par valsts neatkarību un starptautisku atzīšanu. 1918.–1920. gadā Latvijas teritorijā sadūrās un visdažādākajās formās savstarpēji savijās topošās Latvijas

Republikas, Padomju Krievijas un latviešu lielinieku (boļševiku), vācbaltiešu, karā sakautās, pazemotās Vācijas, pretboļševistiskās Krievijas, jauno un atjaunoto kaimiņvalstu – Igaunijas, Lietuvas, Polijas, Somijas – un Rietumu lielvalstu intereses. Faktiski iekšējā un ārējā situācija tieši Latvijā 1919. gada pirmajos mēnešos bija sarežģītākā no Baltijas valstīm – Igaunijai izdevās atbrīvot savu teritoriju pirmajai, zināmā mērā stabilāks bija arī Lietuvas valdības stāvoklis.

1919. gada sākumā Latvijas Pagaidu valdība bija spiesta atstāt Rīgu, kuru ieņēma Sarkanā armija un kura uz vairākiem mēnešiem kļuva par Padomju Latvijas galvaspilsētu. Valdība, kas šajā situācijā bija spiesta sadarboties ar vācu okupācijas spēkiem un vācbaltiešiem, atkāpās uz Liepāju, kur iespēju robežās turpināja darbību, cenšoties nostiprināt savu varu. Taču tam traucēja gan popularitātes trūkums, gan vācu okupācijas iestāžu neieinteresētība nodot varu Latvijas valdībai, kuras orientēšanās uz Rietumu lielvalstīm un iekšpolitiskie plāni attiecībā uz zemes reformu ne tām, ne vācbaltiešu elitei nevarēja izraisīt simpātijas.¹

Jau no 1918. gada nogales Latvijas valdība īpašu vērību pievērsa tieši Lietuvai, to apliecina arī pirmā un pagaidām vienīgā pilntiesīgā diplomātiskā pārstāvja iecelšana Lietuvas galvaspilsētā Viļņā – decembrī par Latvijas valdības pārstāvi Lietuvā kļuva Vilis Bandrevičs (viņš pat ieradās Viļņā, taču amatā nepaspēja stāties, jo tuvojās Sarkanā armija un Lietuvas valdība bēga no pilsētas, tāpēc 28. decembrī viņš atgriezās Rīgā).² 1919. gada sākumā valdība centās nodibināt sakarus ar ārvalstīm – gan Parīzes miera konferencē, kur darbojās Latvijas un pārējo Baltijas valstu neoficiālas delegācijas, gan Rietumvalstu un kaimiņvalstu galvaspilsētās, uz kuriem devās Latvijas valstsvīri. Piemēram, 1919. gada februārī Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un finanšu ministrs Spricis Paegle Stokholmā apspriedās ar Lietuvas valsts Padomes prezidentu Antanu Smetonu (*Antanas Smetona*) un finanšu ministru Martinu Iču (*Martynas Yčas*), bet 28. februārī un 1. martā K. Ulmanis viesojās Kauņā, kur pēc sarunām parakstīja divus līgumus. Pirmais tika noslēgts ar Lietuvas Tirdzniecības un rūpniecības banku, un saskaņā ar to Latvijas valdība ieguva tiesības saņemt piecus miljonus Vācijas marku lielu aizdevumu uz vienu gadu no 100 miljoniem marku, ko Lietuvai 1918. gada beigās bija aizdevusi Vācija. Otrā līgumā Lietuvas valdība garantēja aizdevumu, iegūstot tiesības izmantot savām vajadzībām Liepājas ostu, kā arī novietot Liepājā kravu apsardzībai karaspēka nodaļu. Turklāt puses apņēmas sadarboties cīņā pret Sarkanā armiju. Ievērojot Latvijas Pagaidu valdības sarežģīto situāciju, šī palīdzība bija ārkārtīgi būtiska un ļāva nodrošināt valdības iestāžu darbību. Arī Lietuvai vienošanās bija ļoti svarīga, jo vēl 7. maijā Lietuvas valdība konstatēja, ka “90% Lietuvas tirdzniecības” iet caur Liepājas ostu (tās nonākšana boļševiku varā ietekmētu Lietuvu arī stratēģiski).³

Burtiski nedēļu pēc minēto līgumu parakstīšanas Liepājā no Kauņas cauri Austrumprūsijai (no Klaipēdas līdz Latvijas robežai – preču vagonā) ieradās plaša Lietuvas delegācija ar tirdzniecības un rūpniecības ministru Jonu Šimku (*Jonas Šimkus*, 1873–1944) priekšgalā. Tajā ietilpa arī pulkvežleitnants Mikols Gedgauds (*Mykolas Gedgaudas*) no Apsardzības ministrijas (ar adjutantu Biļūnu), inženieris Tads Šulcs (*Tadas Šulcas*) no Satiksmes ministrijas, ierēdnis Kruks no J. Šimkus vadītās ministrijas un agronomis Mikols Baženskis (*Mykolas Baženskis*) no Pārtikas ministrijas, kā arī delegācijas sekretārs Rabinovičs. Vispārīgais uzdevums bija uz vietas noskaidrot informāciju par sadarbības iespējām, kā arī par Liepājas ostas izmantošanas organizāciju. 7. martā plkst. 13 delegāciju pieņēma Ministru prezidents K. Ulmanis, pēc tam attiecīgo jomu pārstāvji runāja ar Latvijas amatpersonām.

Prese īpaši uzsvēra, ka “*daži no delegācijas locekļiem runā arī latviski*”⁴ (vairāki bija dzīvojuši un mācījušies Latvijā – Ē. J.). 10. martā Latvijas valdības laikrakstā “Latvijas Sargs” tika publicēta plaša iepriekšējās dienas intervija ar J. Šimku, kurā viņš detalizēti aplūkoja Lietuvas situāciju, abu valstu attiecību nepieciešamību un perspektīvas, kā arī atzina, ka sarunā ar K. Ulmani īpaši interesējies par Latvijas valdības attiecībām ar Vācijas varas iestādēm Liepājā.⁵ Tāpat latviešu prese atzīmēja, ka sarunās abas puses guvušas “to labāko iespaidu”, lietuvieši ierosinājuši arī pasta satiksmes nodibināšanu, un apspriests jautājums par drīzu diplomātisko pārstāvju apmaiņu Liepājā un Kauņā.⁶

1919. gada jūlijā J. Šimkus automašīnā atkal ieradās Latvijā (viņš Liepāju bija apmeklējis vairākas reizes arī Andrieva Niedras valdības varas laikā aprīlī–jūnijā, taču neveidoja ar to nekādus kontaktus, ko pats sevišķi uzsvēra), un latviešu prese īpaši atzīmēja, ka “*šis Lietavas valstsvīrs bija pirmais, kas stājās tiešos sakaros ar Latvijas valdību Liepājā un atradās pirmās lietaviešu delegācijas priekšgalā, kura Liepāju apmeklēja marta sākumā*”.⁷

Publicējam J. Šimkus 1919. gada 9. martā rakstīto pārskata ziņojumu savai valdībai, kurā viņš dažas dienas pēc ierašanās samērā detalizēti apkopoja paša un citu delegācijas locekļu iegūtās ziņas par vispārējo Latvijas politisko, militāro un sociālo situāciju. Tā kā Latvijas vēstures avotu klāsts par aplūkojamo periodu Liepājā nav liels, bet attiecību vēsturē ar Lietuvu par šo, faktiski pirmo, ārvalstu delegācijas vizīti Latvijā līdz šim nav zināms nekas, avots ir ļoti nozīmīgs. Tajā sniegto informāciju ieguva Lietuvas delegācijas pārstāvji, un ne vienmēr tā ir precīza, taču J. Šimkus centās pēc iespējas objektīvi atspoguļot situāciju, kādu redzēja Liepājā. Publikācijā sniegts dokuments oriģinālvalodā (no Lietuvas Valsts arhīva Ārlietu ministrijas fonda) un dokumenta tulkojums, kas papildināts ar komentāriem.

Dokumentas

Prekybos ir Pramonės
Ministerija

9/III-19
Liepojus

Ponui Ministerių Kabineto Pirmininkui
Šimkaus bylon

Šiuomi turiu garbes pranešti Tamstai apie atliktus darbus mano komisijos Liepojuje.

Komisija Liepojun atvyko vos tik petnyčioje 7/III šeštoje valandoje ryto; dviliktoje valandoje ta pačia diena komisija persistate Latvijos Ministerių Pirmininkui p. Ulmaniuui, su kuriuo nutarta duot galemybes atskirių sričių atstovams susitikt su atstovais Latvijos delei pasitarimų. Pasitarime karininko Gedgaudo su Latvijos krašto apsaugos ministeriu {civiliniu juristu Salit} ir štabo viršininku {kapitonu Plensneru} surinktos sekančios žinios: prieš pasitraukiant iš Rigos Latvijos valdžia gruodzio menesyje pradejo tvert kariuomene iš savanoriu, persikelus į Liepojų valdžia apskelbe priverstina mobilizacija kareivių tarpe 18–33 metų amžiaus ir karininkų lig į 45 m. Dabartiniame momente kariuomene susideda iš penkių kuopų ir vieno eskadrono (išviso apie 1000 vyrų su atsarga) ant fronto ir iš vieno lavinamo bataljono atsargoje (apie 600 vyrų) Liepojuje, į kurį įplaukia mobilizuojami. Tam tikrų mokiklų nera, artilerijos nera, yra dvi vokiškos patrankos. Pažimetina, kad toje neskaitlingoje kariuomeneje dalivauja ape 500 karininkų iš kuriu ant fronto yra sutverta

viena atskira kuopa iš 80 asmenų. Podraug su šiuo latvių kariuomene organizuojamas ir kariuomene iš vietinių vokiečių {(jų skaičius apie 4000)} biurgerių ir baronų iniciativa vietinių vokiškų dvarininkų; atskiros kuopos šitos kariuomenės nešioja vardus vietinių dvarininkų ir susideda, pavyzdžiui kuopoje kunigaikščio Liveno, iš įvairių tautų, kurių tarpe yra rusai ir lietuviai, patekusieji kaip savanoriai; 13 lietuvių vieno eskadrono nor grįžt Lietuvon; apart dvejų minetu kariuomenių Latvijoje veikia dar ir vokiečių freiwilligiai iš Vokietijos {(jų skaičius Latvijoje apie 14000)}. Frontas nuo bolševikų eina nuo jūros šiauriu Vindavos 30 verstų paupiu Vindavos ant miesto Piltino, Goldingos, Vormeno, Frauenburgo, nuo kurio pasisuka ant Paupelu ir paupiu Vindavos lig Lietuvos rubežiui; iš pažimetų vietų Frauenburgas dar rankose bolševikų. Nuo Vindavos lig į Vormeno veikia vietinių vokečių kariuomene (Landwehras), nuo Vormeno lig į Pampelnui – latvių ir toliaus germanai. Operativiniu vadu viso fronto yra vadas 6-to vokiečių-freiwilligių korpuso generolas grafas Goltz, kuris vienija veikimą trijų atskirų kariuomenių, turinčių atskirus savo operativinius štabus. Latviai ginklų iš vokečių gavo mažai, dalį didesnę gavo iš anglų, jų tarpe 50 šautuvų-kulkosvaidžių. Kulkosvaidžių latviai visai netur ir abelnai jaučias ginklų stoka; usisakyta ir manoma gaut iš anglų. Landwehras vietinių vokečių apginkluotas pakankamai, jie tur ir kelias batarejas artilerijos, ginkluoja jos be kliučių germanai freiwilligiai. Latvių kariuomene rubų tur dar neužtenkamai, o tie kurie tur deveja vokiškus. Kariuomene yra maitinama Latvių valdžios maistu gaunamu rekvizicijos keliu. Visoje Latvijoje karo stovis, rajonas Liepojaus visas kolei kas nemobilizuotas. Laiku paskutinios ofensivos prieš bolševikus latviai ir freiwilligiai nustoję rišių pripuolamai užpole vienį ant kitų rokuojant per apsirikimą bolševikais ir delei to nesusipratimo žuvo vadas latvių veikiančios ant fronto kariuomenės kapitonas Kalpokas su trimis aficeriais ir keletu freiwilligių. Kalpoko žuvimas padare didelį latviams nuostolį, nes tai buvo įžimiausias karininkas.

Iš pasitarimų agronomo p. Boženskio su viršininku latvių rekvizicijines komisijos p. Bliumbergu ape kariuomenės ir piliečių maitinimą surinktos šios žinios. Latvijos dvaldi ir miškai nesuliginamai geresneme stovije negu Lietuvoje, miškai buvo eksploatojami pagal tikslaus miškų ūkio; jų plotai užema trečdalį viso Kuršo ir remdamies savo miškais latvių atstovai Londone tikias net ant miškų gaut paskola. Baronų dvaruose germanai paliko kai kur net savąjį turtą, kaip antai veisles arklus etc. Jei kur truko Kuršeje duonos, tai buvo vežama iš Lietuvos ir Šiaulių apskričio pašalinimui stokos. Freiwilligių kariuomene duona gauna iš Vokietijos kitus gi produktus iš latvių valdžios už pinigus. Veikia rekvizicijines Latvių komisijos, kurios nustatitomis kainomis, žemesnėmis negu Lietuvoje, superka javus {ir maistą} apmokedamos rekvizicijų kvitais. Maitinimo klausimas sunkus ir maisto užteks ne daugiau kaip vienam mėnesiui, nes maisto truksta kaip mieste teip ir pas kaimų gyventojus. Užsakyta Anglijoje Latvijai 50.000 tonų duonos ir 2.000 tonų riebalų, yra viltis už mėnesio gaut dalį užsakito.

Prekybos ir pramonės atstovas Krukas surinko šias žinias.

Priekių dėl išvežimo iš Latvijos nera nei jokių, Liepojuje aukštomis kainomis reikalingi gyvenimui daiktai gaunami. Į Liepojaus uostą labai retai atviksta laivai su priekemis, neseniai vienas laivas iš Švedijos Liepojaus uoste iškrauste 800 dežų su separatoriais kurių dalį galima pirkt (separatoriai turejo but iškrauti Gapsale).

Švedų draugija Runeberg gavo nuo Ententos tiesą isteigt reguliariškus reisuos laivais du kartu į savaitę tarp Liepojaus ir Stokholmo. Šiuo momentu ant reido uosto stovi trys kariški anglų mininkai. Uostas labai geras ir jame tilpsta dideli laivai su 25 pedų

gilio. Uoste komerciškame yra daug sandelių, kuriuos galema lengviai gaut nuomon pas jų savininkus; jie visi yra dabar tuštus. Iš Liepojaus į Kopenhagą yra kabelis privatiškos draugijos, kuriuo galema naudotis dėl susinešimo. Kolai kas Liepojaus uostai prigul nie Latvijos valdžiai o miesto savivaldybai, vienog valdžia mano jos paimt savo žinion neilgai trukus.

Susisiekimo Ministerijos atstovas inžinierius Šulcas pasitaręs su Latvijos Susisiekimo Ministeriu p. Hermanovskiū, kursai pildo pareigas {ir} ministerio prekybos ir pramonės, surinko sekančias žinias. Užimtoje bolševiku puseje, rajone Valk-Riga-Daugpilis Latvijos valdžia dar prieš ateinant bolševikams iš vokečių, jiems pasitraukiant, pereme gelžkelius, du savaičiu eksploatovo kol jų neužeme bolševikai. Šiapus sienos visi keliai yra rankose vokečių ir latvių valdžia negal nustatyt laiko, kuomet pati valdyt prades. Prieš mūsų norą ateityje turet galemybe savo traukiniais pasiekt Liepojų latviai nieko netur, tik Latvijos Susisiekimo ministerija mano, kad Latvija isikurs visur pas save rusų platumo gelžkelių (jų ekonomiški rišiai linkstą Rusios pusen daugiau negu kur kitur) ir tuomet negaledama naudotis mūsų keliu nuo Mažeikių lig Liepojaus tures isiteisyt {paraleliškai} savąj rusiškąjį nuo Ringeno lig į Liepojaus, nes ne gal atsisakyt nuo palaikimo rišių tarp Rigos ir Liepojaus; atiduot kelių nuo Ventos lig į Liepojaus mūsų vienų žinion latviai matyt ne mano. Gelžkelių dirbtuves Liepojuje ir laivų dirbtuves uoste akvačiai suteiktų mums pagelbos, kilus reikalui. Uostas su šleperiais ir visais kranais ir prietaisomis kolai kas prigul miesto savivaldybei, greitu laiku bus perimti Latvijos valdžios ir kilus reikalui Lietuvai naudotis bus suteikta galemybe; mažų laivų mūsų Nemuno reikalams nusipirkt če negalema. Latvijos Krasų Valdyba noret užmegzt su mūsų Krasų rišius, kad siuntinet korrespondencija ir kitus siuntinius {Lietuvon}. Kuomet atsiras faktiška galemybe siuntinet traukinius betarpiai iš Kauno į Liepojų, reikes komisijoms latvių ir lietuvių tartis galutinai tarp savės ir vokiečiais delei galutinių sątikų ir nusistatimo mišrosę vietose ir pasirašyt po nutarimu atstovams. Latvių valdžia perimdama iš vokečių valdžios Liepojaus gelžkelių dirbtuves, pereme podraug 12 sugedusių garvežių ir kelesdešims priekinių vagonų; ta visa pasitaisę latviai tures pradžia judinamąjį-riedamąjį materijalą tik lieka įgyt kelią, kurį kolai kas vokečiai ne duoda ir nors eksploatuot patis karo siekiams.

Pereidamas prie bendro politiško stovio Latvijos turiu pranešti štai ką.

Latvijos laikinoji valdžia pasiremia ant turtingesnių latvių krašto gyventojų, jų skaičius visgi yra mažumoje, nes net mažumiečiai valdžiai neužtiki, nekalbant jau apie didžiumiečius, kurių skaičius Liepojaus miesto savivaldyboje sutvere puse t. yra 40 asmenų iš 80 narių skaičiaus. Vokečiai biurgieriai turedami savo rankose visa prekyba ir pramone, nesutikdami su politika, kurią varo laikinoji Latvių valdžia, visgi ją pripažinsta ir palaiko ir net yra griežtai nusistatę prieš germanų politika Latvijoje. Vietiniai vokečiai dvarininkai savo simpatijoms linksta prie germanų ir tik baime už savo dvarus verčia jos kovot draugeje su latviais prieš didžiumiečius. Jie tur kariumene ir didesne ir geriau apginkluotą negu latvių kariumene ir šiuo momentu sunku permatyt kaip toji kariumene bus sunaudota, pasibaigus kovai su bolševikais. Latvių valdžia yra dar pradedamoje fasoje organizacijos ir labai silpnai pildo {darba} daugalyje skyriuose ukio.

Dieną ankščiau negu mes į Liepojų atviko anglų komisija iš trijų narių delei ištirimo Latvijos stovio. Subatoje 8/III aš buvau priimtas komisijoje, kuriai įteikiau memoriala su parašu Ministerių Pirmininko ir du pranešimu su savo parašu apie dabartinį stovį dalikų Lietuvoje. Mano pasikalbėjimas tęses 3 valandas. Komisija labai įdomavo organizacija valdžios Lietuvoje, ekonomišku padejimu krašto, organizacija kariumenes ir frontu prieš

bolševikus. Komisijos pirmininkas majoras Kenanas žadejo iš laivo per radio pranešt apie pasikalbėjimą su manimi į Londoną o popierius išsiust laivu.

Į mano pakvietima atvikt Kaunan akvačiai sutiko, pranešdamas, jog nevažiuosiu pas mus per Voketija, todėl pažadejau jį pasiimt už dvejų savaičių mūsų automobiliu ant ko jis sutiko. Panedelyje 10/III 10 valandoje ryto turiu komisijoje audiencija kartu su karininku Gedgaudu. Noriu gaut tiesa per komisija susinešt su Londonu ir gaut tiesa per Liepojaus uostą vardu Lietuvos valdžios atvežt maistą ir kitas priekes. Iš Liepojaus išvažiuosiu ketvirtadienyje 13/III 5 valandoje ryto. Klaipedoje susituresiu vienai dienai susipažint su uostu. Apstosiu Hotele Unione.

Kiti nariai komisijos Šulcas, Gedgaudas ir Krukas četverge arba petnyčioje važiuos į Revelį ir Gelsingforsą.

Su pagarba Jonas Šimkus

Dokuments

Tirdzniecības un rūpniecības ministrija

9.III.1919

Liepāja

Ministru kabineta priekšsēdētāja kungam⁸

Uz Šimkus⁹ lietu

Ar šo man ir gods paziņot Jums par darbiem, kurus mana komisija veikusi Liepājā.

Komisija uz Liepāju atbrauca tikai piektdien, 7.III, plkst. sešos no rīta; tajā pašā dienā plkst. divpadsmitos komisija stādījās priekšā Latvijas Ministru prezidentam Ulmaņa¹⁰ k-gam, ar kuru panākta vienošanās dot iespēju atsevišķu jomu pārstāvjiem tikties pārrunās ar Latvijas pārstāvjiem. Virsnieka Gedgauda¹¹ sarunās ar Latvijas apsardzības ministru (civilo juristu Zāliti¹²) un štāba priekšnieku (kapteini Plensneru¹³) apkopotas šādas ziņas: pirms atkāpšanās no Rīgas Latvijas valdība decembrī sākusi veidot karaspēku no brīvprātīgajiem, pēc pārceļšanās uz Liepāju valdība izsludinājusi piespiedu mobilizāciju kareivjiem 18–33 gadu vecumā un virsniekiem līdz 45 g[adu] v[ecumam]. Pašlaik karaspēks sastāv no piecām rotām un viena eskadrona frontē (kopā ap 1000 vīru ar rezervi) un no viena mācību bataljona rezervē (ap 600 vīru) Liepājā, kur nokļūst mobilizējamie.¹⁴ Konkrētu [kara] skolu nav, artilērijas nav, ir divi vācu lielgabali. Jāatzīmē, ka šajā skaita ziņā nelielajā karaspēkā ir apmēram 500 virsnieku, no kuriem frontē ir izveidota viena atsevišķa rota no 80 vīriem. Līdz ar latviešu karaspēku organizējas arī karaspēks no vietējiem vāciešiem (to skaits ap 4000) – birģeriem¹⁵ un baroniem – pēc vietējo vācu muižnieku iniciatīvas; atsevišķas šī karaspēka rotas tiek dēvētas vietējo muižnieku vārdos, un pastāv, piemēram, kņaza Līvena¹⁶ rota, tajā ir dažādu tautu pārstāvji, starp viņiem ir krievi un lietuvieši, kas iestājušies kā brīvprātīgie; 13 lietuvieši no viena eskadrona vēlas atgriezties Lietuvā; bez diviem minētajiem karaspēkiem Latvijā darbojas vēl arī vācu brīvprātīgie algotņi [*Freiwillige*] no Vācijas (to skaits Latvijā ir ap 14 000). Bolševiku fronteiet no jūras uz ziemeļiem no Ventpils 30 verstu gar Ventas krastu uz Pilteni, Kuldīgu, Vārmi, Saldu, no kurienes pagriežas uz Pampājiem un pa Ventas krastu iet līdz Lietuvas robežai; no atzīmētajām vietām Saldus vēl ir bolševiku rokās. No Ventpils līdz Vārmei atrodas vietējo vāciešu karaspēks (*Landeswehr*), no Vārmes līdz Pampājiem – latviešu [karaspēks] un tālāk vācieši. Visas frontes operatīvais virspavēlnieks ir 6. vācu-brīvprātīgo

algotņu korpusa¹⁷ komandieris ģenerālis grāfs Golcs,¹⁸ kura vadībai pakļaujas trīs atsevišķi karaspēki, no kuriem katram ir savs atsevišķs operatīvais štābs. Latvieši no vāciešiem ir saņēmuši maz ieroču, lielāko daļu tie dabūjuši no angļiem, ieskaitot 50 patšautenes. Ložmetēju latviešiem nemaz nav, un vispār ir jūtams ieroču trūkums; tie ir pasūtīti un, domājams, tiks saņemti no angļiem. Vietējo vāciešu landesvērs ir apbruņots pietiekami, viņiem ir vairākas artilērijas baterijas, viņus bez kavēšanās apbruņo vācu brīvprātīgie algotņi. Latviešu karaspēkam vēl trūkst apģērba, bet tie [karavīri], kuriem tas ir, valkā vācu formas. Karaspēks tiek barots ar latviešu valdības pārtiku, kas tiek iegūta rekvizīcijās. Visā Latvijā ir karastāvoklis, viss Liepājas rajons pagaidām nav mobilizēts. Pēdējā uzbrukumā boļševikiem latvieši un brīvprātīgie algotņi, zaudējot sakarus, nejausi uzbrukuši cits citam, kļūdaini noturot otru pusi par boļševikiem, un šī pārpratuma dēļ gājis bojā frontē esošais latviešu karaspēka komandieris kapteinis Kalpaks¹⁹ ar trijiem virsniekiem un vairākiem brīvprātīgajiem algotņiem.²⁰ Kalpaka bojāeja nodarījusi latviešiem lielu zaudējumu, jo viņš bijis visievērojamākais virsnieks.

No agronoma Boženska²¹ k-ga pārrunām ar latviešu rekvizīcijas komisijas priekšnieku Blumberga²² k-gu par karaspēka un pilsoņu ēdināšanu savāktas šādas ziņas. Latvijas muižas un meži ir nesalīdzināmi labākā stāvoklī nekā Lietuvā, meži tika izmantoti saskaņā ar precīziem mežu apsaimniekošanas principiem; to platība aizņem trešo daļu visas Kurzemes,²³ un, balstoties uz savām [lielajām] mežu platībām, latviešu pārstāvji Londonā pat cer pret mežiem saņemt aizdevumu. Baronu muižās vācieši dažviet atstājuši arī savu īpašumu, proti, vaislas zirgus utt. Ja kaut kur Kurzemē nebijis maizes, tad trūkuma novēršanai tā tika vesta no Lietuvas un Šauļu apriņķa. Brīvprātīgo algotņu karaspēks maizi saņem no Vācijas, savukārt citus produktus – no latviešu valdības par naudu. Darbojas latviešu rekvizīcijas komisijas, kas saskaņā ar noteiktajām cenām, kuras ir zemākas nekā Lietuvā, iepērk labību (un pārtiku), maksājot par to ar rekvizīciju kvītīm. Ēdināšanas jautājums ir smags, un pārtikas pietiks ne vairāk kā vienam mēnesim, jo pārtikas trūkst kā pilsētā, tā arī lauku iedzīvotājiem. Anglijā Latvijai ir pasūtīti 50 000 tonnu maizes un 2000 tonnu tauku, ir cerība pēc mēneša saņemt daļu pasūtījuma.

Tirdzniecības un rūpniecības pārstāvis Kruks²⁴ ir savācis šādas ziņas.

No Latvijas nav paredzēts izvest nekādas preces, Liepājā dzīvošanai nepieciešamās lietas par augstām cenām ir dabūjamas. Liepājas ostā ļoti reti iebrauc kuģi ar precēm, nesen viens kuģis no Zviedrijas Liepājas ostā izkrāva 800 kastes ar separatoriem,²⁵ daļu no tiem iespējams nopirkt (separatori bija jāizkrauj Hāpsalā).

Zviedru sabiedrība *Runeberg*²⁶ ir saņēmusi no Antantes tiesības nodibināt regulāros reisus ar kuģiem divreiz nedēļā starp Liepāju un Stokholmu. Pašlaik ostas reidā stāv trīs angļu mīnu karakuģi.²⁷ Osta ir ļoti laba, un tajā var ienākt lieli kuģi ar 25 pēdu iegrimi. Tirdzniecības ostā ir daudz noliktavu, kuras var viegli izīrēt no to īpašniekiem; tās visas pašlaik ir tukšas. No Liepājas uz Kopenhāģenu ievilkts privātas sabiedrības [telegrāfa] kabelis, kuru var izmantot sakariem.²⁸ Pagaidām Liepājas ostas pieder nevis Latvijas valdībai, bet pilsētas pašvaldībai, tomēr valdība domā drīz vien tās pārņemt savā pārziņā.

Satiksmes ministrijas pārstāvis inženieris Šulcs,²⁹ apspriežoties ar Latvijas satiksmes ministru Hermanovska³⁰ k-gu, kurš pilda (arī) tirdzniecības un rūpniecības ministra pienākumus, ir savācis šādas ziņas. Boļševiku ieņemtajā daļā Valkas–Rīgas–Daugavpils rajonā Latvijas valdība vēl pirms boļševiku ienākšanas no vāciešiem, viņiem atkāpjoties, ir pārņēmusi dzelzceļus un divas nedēļas tos ekspluatējusi, kamēr neienāca boļševiki. Šai pusē robežas visi ceļi ir vācu rokās, un latviešu valdība nevar pateikt, kad pati tos pārņems.

Pret mūsu vēlmi nākotnē īstenot iespēju nodibināt savu vilcienu satiksmi ar Liepāju latvieši kategoriski neiebilst, vienīgi Latvijas Satiksmes ministrija uzskata, ka Latvija visur ierīkos dzelzceļu ar krievu [lietotā] platuma [sliedēm] (viņu ekonomiskie sakari sliecas uz Krievijas pusi vairāk nekā citur), un tad, nevarēdama izmantot mūsu ceļu no Mažeikiem līdz Liepājai, būs spiesta ierīkot (paralēli) savu krievisko [dzelzceļu] no Reņģes līdz Liepājai, jo nevar atteikties no sakaru uzturēšanas starp Rīgu un Liepāju; atdot ceļus no Ventas līdz Liepājai vienīgi mūsu uzraudzībā latvieši, šķiet, negrasās. Ar dzelzceļa darbnīcu Liepājā un kuģu remonta darbnīcu ostā [viņi] labprāt sniegtu mums palīdzību, ja rastos vajadzība. Osta ar velkoņiem un visiem ceļamkrāniem un iekārtām pagaidām pieder pilsētas pašvaldībai, tuvākā laikā tos pārņems Latvijas valdība, un nepieciešamības gadījumā Lietuva varēs tos izmantot; mazos kuģus mūsu Nemunas vajadzībām nopirkt šeit nevar. Latvijas Pasta [un telegrāfa] pārvalde gribētu nodibināt sakarus ar mūsu Pastu, lai varētu nosūtīt korespondenci un citus sūtījumus (uz Lietuvu). Kad radīsies reāla iespēja nosūtīt vilcienus tieši no Kauņas uz Liepāju, latviešu un lietuviešu komisijām savā starpā un ar vāciešiem vajadzēs līdz galam vienoties par pēdējiem jautājumiem un nostāju strīdīgajos punktos un vienošanos parakstīt [abu pušu] pārstāvjiem. Latviešu valdība, pārņemdama no vācu valdes Liepājas dzelzceļu darbnīcas, pārņēmusi arī 12 bojātas tvaika lokomotīves un vairākus desmitus preču vagonu; visu to salabojot, latviešiem sākumā būs kustošais-ritošais [dzelzceļa] sastāvs, atliek tikai iegūt dzelzceļu, kuru vācieši pagaidām neatdod un vēlas ekspluatēt paši militārām vajadzībām.

Pārejot pie vispārējā Latvijas politiskā stāvokļa, man ir jāpaziņo, lūk, kas.

Latvijas Pagaidu valdība balstās uz turīgākajiem latviešu iedzīvotājiem, tomēr to ir mazākums, jo pat sīkzemnieki valdībai neuzticās, nerunājot jau par lieliniekiem, kuru skaits Liepājas pilsētas pašvaldībā veido pusi, t. i., 40 personas no 80 locekļu skaita.³¹ Vācu birģeri, turēdami savās rokās visu tirdzniecību un rūpniecību un nepiekrīdami politikai, kuru realizē latviešu Pagaidu valdība, tomēr to atzīst un atbalsta un pat ir stingri noskaņoti pret Vācijas politiku Latvijā. Vietējie vācu muižnieki simpatizē valstsvāciešiem, un tikai bailes par savām muižām piespiež viņus kopā ar latviešiem cīnīties pret lieliniekiem. Viņu karaspēks ir gan lielāks, gan labāk apbruņots nekā latviešu karaspēks, un pagaidām ir grūti paredzēt, kā šis karaspēks tiks izmantots pēc cīņas beigām ar boļševikiem. Latviešu valdība vēl atrodas organizācijas sākumstadijā un ļoti vāji veic (darbu) daudzās saimniecības nozarēs.

Dienu agrāk nekā mēs Liepājā ieradās angļu komisija³² trīs locekļu sastāvā, lai izpētītu Latvijas stāvokli. Sestdien, 8.III, es tiku pieņemts komisijā, kurai iesniedzu memorandu ar [Lietuvas] Ministru prezidenta parakstu un divus ziņojumus ar savu parakstu par pašreizējo stāvokli Lietuvā. Mūsu saruna ilga 3 stundas. Komisiju ļoti interesējusi valdības organizācija Lietuvā, zemes ekonomiskais stāvoklis, karaspēka organizācija un fronte pret boļševikiem. Komisijas priekšsēdētājs majors Kenans³³ solījis no kuģa pa radio paziņot par sarunu ar mani Londonai, bet dokumentus nosūtīt ar kuģi.

Manam uzaicinājumam ierasties Kauņā [Kenans] labprāt piekrita, paziņojot, ka nebraukšot pie mums caur Vāciju, tāpēc es apsolīju viņu pēc divām nedēļām aizvest ar mūsu automobili, un viņš piekrita. Pirmdien, 10.III, plkst. 10 no rīta man ir pieņemšana komisijā kopā ar virsnieku Gedgaudu. Gribu saņemt atļauju ar komisijas starpniecību sazināties ar Londonu un atļauju caur Liepājas ostu Lietuvas valdības vārdā atvest pārtiku un citas preces. No Liepājas izbraukšu ceturtdien, 13.III, plkst. 5 no rīta. Klaipēdā uzkavēšos vienu dienu, lai iepazītos ar ostu. Apmetišos viesnīcā *Unione*.

Citi komisijas locekļi, Šulcs, Gedgauds un Kruks, ceturtdien vai piektdien dosies uz Rēveli³⁴ un Helsingforsu.³⁵
Ar cieņu Jons Šimkus

Avots: Lietuvas Valstybinis Archyvas, 383-7-38, 1.–6. lp. Rokraksts.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sikāk par norisēm Latvijā aplūkojamajā periodā sk.: ĒRIKS JĒKABSONS, JĀNIS ŠILINŠ (sast.). Ciņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. 1. daļa. 1918. gada 18. novembris – 1919. gada 16. aprīlis. Vēstures Avoti, X. Rīga 2019.
- ² Sk.: Latvijas Pagaidu valdības sēdes protokols, 28.12.1918. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, 1313-1-1, 33. lp.
- ³ Sikāk par Latvijas un Lietuvas attiecībām aplūkojamajā laikā sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas attiecības ar Lietuvu 1919.–1921. gadā. In: Latvijas Vēsture 1997, Nr. 1, 85.–91. lpp.; Nr. 2, 25.–34. lpp.
- ⁴ Sabiedroto un Lietaviešu delegācijas Liepājā. In: Latvijas Sargs, 08.03.1919., 6. lpp.
- ⁵ Lietava un Latvija. In: Latvijas Sargs, 10.03.1919., 2. lpp.
- ⁶ Latviešu delegācija. In: Latvijas Sargs, 10.03.1919., 3. lpp.
- ⁷ Saruna ar Lietavas tirdzniecības un rūpniecības ministru. In: Darbs, 17.07.1919., 4. lpp.
- ⁸ Lietuvas valdības Ministru prezidents šajā laikā bija Mikols Sleževičs (*Mykolas Sleževičius*; 1882–1939).
- ⁹ Jons Šimkus (*Jonas Šimkus*; 1873–1944), Lietuvas ķīmiķis un valstsvīrs, mācījies ģimnāzijā Liepājā. 1918. gada decembrī – 1919. gada 12. martā un aprīli–oktobrī tirdzniecības un rūpniecības ministrs, 1921.–1922. gadā aizsardzības ministrs, vēlāk Kauņas Universitātes rektors. No 1924. gada arī Lietuviešu-latviešu tuvināšanās biedrības priekšsēdētājs.
- ¹⁰ Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs. 1918. gada 17. novembrī – 1921. gadā Latvijas Pagaidu valdības Ministru prezidents.
- ¹¹ Mīkols Gedgauds (*Mykolas Gedgaudas*; 1885–1942), Lietuvas armijas virsnieks, pulkvežleitnants, vēlāk pulkvedis. 1919. gada janvārī–maijā Zemes apsardzības ministrijas Apgādes daļas Artilērijas nodaļas priekšnieks, vēlāk pulka komandieris. Miris padomju ieslodzījumā.
- ¹² Jānis Zālītis (1874–1919), advokāts, valstsvīrs. 1912.–1917. gadā Krievijas Valsts domes deputāts. 1918. gada decembrī – 1919. gada jūlijā Latvijas Pagaidu valdības apsardzības ministrs.
- ¹³ Aleksandrs Plensners (1892–1984), virsnieks. 1918. gada 21. novembrī iestājās Latvijas Pagaidu valdības dienestā (kapteinis), no 11. decembra Apsardzības ministrijas Galvenā štāba Ģenerālštāba 1. nodaļas (Organizācijas nodaļas) priekšnieks (no 31. decembra Ģenerālštāba priekšnieka vietas izpildītājs).
- ¹⁴ Ziņojuma autors neierēķina skaitļos Igaunijas armijas sastāvā esošās Latvijas Pagaidu valdības vienības.
- ¹⁵ Birģeri – domāti pilsētnieki.
- ¹⁶ Anatols fon Livens (1873–1937), kņazs (firsts), Mežotnes muižas īpašnieks, virsnieks. 1919. gada janvārī–jūnijā landesvēra krievu nodaļas komandieris, pēc 16. aprīļa apvērsuma atteicās no piedāvātā direktorāta locekļa amata.
- ¹⁷ Runa ir par Vācijas armijas 6. rezerves korpusu.
- ¹⁸ Rīdigers fon der Golcs (*Rüdiger von der Goltz*; 1865–1946), Vācijas armijas virsnieks, ģenerālmajors. Pirmā pasaules kara laikā karoja Austrumu un Rietumu frontē. 1918. gadā komandēja vācu

ekspedīcijas karaspēku Somijā, Somijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1919. gada 1. februārī ieradās Liepājā, uzņemoties Vācijas armijas 6. rezerves korpusa komandiera un Liepājas gubernatora amatu; oktobrī Vācijas valdība atsauca R. fon der Golcu no Latvijas.

- ¹⁹ Oskars Kalpaks (arī Kolpaks; 1882–1919), virsnieks, pulkvedis, no 1918. gada decembra Pagaidu valdības bruņotajos spēkos; no 31. decembra Latvijas zemessardzes visu latviešu vienību komandieris. No 1919. gada janvāra 1. latviešu atsevišķā bataljona komandieris. Kritis 1919. gada 6. martā.
- ²⁰ Kopā ar O. Kalpaku krita kapteinis Nikolajs Grundmanis, virsleitnants Pēteris Krievs un piekomandētais vācu leitnants Hanss Šrēders.
- ²¹ Mikols Bažensks (*Mykolas Baženskis*), agronoms, no 20. gadsimta sākuma Burbišķu muižas īpašnieks Radvilišķes apriņķī, pārvērta to par paraugsaimniecību.
- ²² Jānis Blumbergs (1886–1941), valstsvīrs. Latvijas Pagaidu valdības apgādības (pārtikas) ministra biedrs (1918–1919; 1919), arī apgādības ministrs (1919; 1919–1920).
- ²³ Domāta Kurzemes guberņa, resp., Kurzeme un Zemgale.
- ²⁴ Ierēdņa Kruka (*Krukas*) personību pagaidām nav izdevies noskaidrot.
- ²⁵ Jādāmā, runa ir par piena separatoriem.
- ²⁶ 1919. gada pirmajos mēnešos satiksmi starp Stokholmu un Liepāju uzturēja zviedru pasažieru tvaikonis *Runeborg*.
- ²⁷ Britu karakuģi, ar kuriem ieradās arī Militārā misija, iebrauca Liepājas ostā 6. martā.
- ²⁸ Runa ir par Dānijas “Ziemeļu” telegrāfa sabiedrību. Tās kabelis no Liepājas uz Kopenhāģenu 1919. gada pirmajā pusē faktiski veidoja vienīgo tiešo sakaru iespēju ar Eiropas valstīm.
- ²⁹ Tads Šulcs (*Tadas Šulcas*; 1880–1940), Lietuvas inženieris-konstruktors. Bērību pavadījis un mācījies Liepājā, studējis Rīgas Politehniskajā institūtā. No 1918. gada Lietuvas valsts dienestā.
- ³⁰ Teodors Hermanovskis (1883–1964), inženieris, valstsvīrs. 1918.–1919. gadā Latvijas Pagaidu valdības satiksmes un darba ministrs. 1919. gada janvārī–februārī pildīja arī tieslietu, finanšu, tirdzniecības un rūpniecības un zemkopības ministra pienākumus.
- ³¹ Runa ir nevis par boļševikiem (lieliniekiem), bet par Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedriem.
- ³² Runa ir par Lielbritānijas Militāro misiju Baltijas valstīs.
- ³³ Ostins Kīnens (*Austin Keenan*; 1887–1957), Lielbritānijas armijas majors, no 1919. gada marta Militārās misijas Baltijas valstīs vadītājs, 1919. gada vasarā – 1920. gadā misijas vadītāja vietnieks.
- ³⁴ Rēvele – Tallina.
- ³⁵ Helsingfors – Helsinki.

Recenzijas

Reviews

Latvijas diplomāti par mūsu ārpolitikas simtgadi

Recenzija par grāmatu: Mārtiņš Drēģeris (sast.). Latvijas diplomātijas gadsimts. Latvijas diplomātijas un ārlietu dienesta pirmais gadsimts (1919–2019) diplomātu esejās. Rīga 2020. 606 lpp. ISBN 978-9934-0-8820-9

Jānis Taurēns

Aizvadītā Latvijas neatkarības simtgade radija pašsaprotamu vēlmi atskatīties uz simts gados paveikto. Ārpolitika vienmēr bijusi nesaraujami saistīta ar Latvijas Republikas likteni laiku lokos. Ne vienmēr mūsu tautai ir izdevies lemt savu likteni pašai, tomēr nu jau vairāk nekā puse gadsimta ir aizvadīta neatkarības apstākļos.

2020. gadā nāca klajā diplomāta un jurista Mārtiņa Drēģera iniciētā un sastādītā 606 lappuses biežā grāmata “Latvijas diplomātijas gadsimts”, tā sastāv no M. Drēģera priekšvārda un 26 nodaļām, kuras drīzāk būtu jāsauc par rakstiem vai, kā izvēlējušies teikt paši autori, – par esejām. Grāmatā ievietoti vairāki vēsturiski pārskati par

ārpolitikas norisēm pagātnē un diplomātu esejas par valsts mūsdienu ārpolitikas problēmjautājumiem. Īsā ievadā ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs īpaši uzsver, ka Latvijas ārpolitiskās koncepcijas pamatā jābūt orientācijai uz Rietumiem: “*Latvijai skaidri un neapšaubāmi jāpozicionējas kā Rietumu civilizācijas sastāvdaļai*” (17. lpp.).

Grāmatā ievietota arī hronoloģiska tabula par galvenajiem notikumiem Latvijas ārpolitikā, to sastādījuši Valdis Rūsiņš un Gints Apals. Diemžēl 30 gadus ilgam periodam kopš neatkarības atjaunošanas veltītas tikai nepilnas trīs lappuses, un, piemēram, laikā no 2008. līdz 2013. gadam nav noticis gluži nekas ievērojamas cieņās, lai gan tas neliekas pamatoti.

Pie vēsturiskajiem pārskatiem jāmin Ginta Apala raksts par valsts ārpolitiku starpkaru periodā, Argitas Daudzes pārskats par Latvijas diplomātisko dienestu okupācijas periodā un paša M. Drēģera apcerējums par personībām Latvijas ārlietu dienestā. Grāmata iepriecina vēsturnieka sirdi arī tajā ziņā, ka vairākkārt uzsver Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes mācībspēku un studentu devumu Latvijas ārlietu dienestam pēc neatkarības atjaunošanas (Alberts Sarkanis 147. lpp. un Mārtiņš Drēģeris 535 lpp.). Vispārīnnot varētu teikt, ka Latvijas ārpolitika un vēsture ir cieši saistītas gan filozofiskā, gan konkrētu personību līmenī. Protams, šī nav vienīgā Ārlietu ministrijas sagatavotā grāmata. Īpaši jāatzīmē diplomātu eseju (atmiņu) krājums, kas iznāca pirms dažiem gadiem.¹

Uzmanību piesaista G. Apala pārskats par valsts ārpolitiku pirms Otrā pasaules kara. Autors ļoti kritiski vērtē valsts ārpolitiku kara priekšvakarā, norādot uz Baltijas Antantes vājumu un nespēju izšķirīgi rīkoties kritiskajā pirmskara situācijā. Arī Baltijas valstu neitralitātes politiku G. Apals pamatoti vērtē kā neadekvātu. Vai Latvijai bija kāda ārpolitiska alternatīva

1939.–1940. gada traģēdijai? Katrā gadījumā tā nebija meklējama Krievijā. “*Nepietiekama izpratne par komunistiskā režīma totalitāro raksturu deva pamatu ilūzijām par iespēju saglabāt*” ierobežotu neatkarību vai zināmu autonomiju (61. lpp.). Vēstures literatūrā ir spilgti izteikts uzskats: “*Lai kādi arī nebūtu bijuši Latvijas ārpolitikas un diplomātijas trūkumi vai stiprās puses, diplomātiskā ceļā Latvijas drošība vispār nebija nodrošināma.*”²

Vēstniece Argita Daudze pievērsusies Latvijas diplomātijas un trimdas organizāciju darbībai okupācijas periodā. Viņa atzīmējusi šo diplomātu un organizāciju lomu Baltijā, īpaši uzsverot ASV nostāju, gan būdama pietiekami kritiska pret Rietumu politiku. A. Daudze atzīmē, ka šis periods prasīja “*gan pacietību, gan elastību no baltiešiem, lai [...] uzturētu spēkā prasību par okupācijas izbeigšanu*” (82. lpp.). Mārtiņš Drēģeris apņēmis portretēt personības Latvijas diplomātiskā dienesta vēsturē. Protams, gan 1919., gan 1991. gadā bija līdzīgas problēmas – Ārlietu ministrija bija jāveido no jauna. Abos gadījumos liela loma bija humanitāro zinātņu speciālistiem (502., 535. lpp.), un abos gadījumos sākumā trūka atbilstoša atalgojuma. Interesants aspekts esejā ir diplomātu lomas atspoguļojums ārpolitiskajā dienestā. Ešejā plaši aplūkota atsevišķu diplomātu darbība, reizēm pat pārāk plaši, piemēram, Miķeļa Valtera ieguldījums apskatīts no 508. līdz 512. lappusei, savukārt, rakstot par mūsdienu diplomātiem, tekstā dominē plašs personu uzskaitījums bez izvērsta apskata, kas droši vien pamatoti atstāts tagadnes un nākotnes vēsturniekiem.

Apcerējumiem par Latvijas mūsdienu ārpolitiku ir ļoti prominenti autori. Publicistiskajā literatūrā atzīmēta vairāku grāmatas autoru svarīgā loma Latvijas eiroatlantiskajā integrācijā, piemēram, gatavojot NATO samitu.³ Vairākiem autoriem ir nenovērtējama nozīme Latvijas neatkarības

atjaunošanā, tās starptautiskajā atziņā un ārlietu dienesta izveidē.

Autoru vidū ir trīs ārlietu ministri (Sandra Kalniete, Māris Riekstiņš un Edgars Rinkēvičs), daudzi vēstnieki un citi ietekmīgi diplomāti. Šo rakstu tematika skar galvenos ārpolitikas virzienus, piemēram, Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā (Eduards Stiprais, 185.–208. lpp.), attiecības ar ASV (Ilgvars Kļava, 241.–268. lpp.) un attiecības ar Krieviju (Gunda Reire, 287.–306. lpp.).

Ilgvara Kļavas rakstā par attiecībām ar ASV ir vairāki konceptuāli interesanti aspekti, piemēram, viņš uzsver, ka Latvijas ārpolitika 90. gados bija “stingri sakņota reālismā”, ko noteica valsts vēsturiskā pieredze, Krievijas armijas izvešanas procesa pieredze, ģeopolitiskā situācija. Latvijai nevarēja glābt “ANO vai EDSO vai Eiropas Padome” (250. lpp.), bet droša izvēle bija tikai “pievienošanās NATO militārajai aliansei, kurā ASV spēlē vadošu lomu” (251. lpp.). Kopumā autors augstu vērtē ASV nozīmi Latvijas drošības nostiprināšanā, norādot uz konkrētiem lēmumiem NATO paplašināšanās procesā 90. gados. No raksta uzzinām, ka īsu brīdi pēc “Krievijas militārās agresijas” sākuma pret Ukrainu ASV gaisa spēku elementi dažu stundu laikā tika pārvietoti atbilstoši jaunajai situācijai (264. lpp.). I. Kļava tomēr kritiski vērtē atslābumu, kas iestājās Latvijas ārpolitikā pēc uzņemšanas NATO. Pazīmes, kas liecināja par nepatīkamām pārmaiņām jau kopš Krievijas un Gruzijas kara 2008. gadā, netika pienācīgi novērtētas.

Gunda Reire analizējusi Latvijas un Krievijas attiecību dinamiku. Izejas punkts, no kura būtu jāsāk Krievijas politikas analīze, pētniecei ir atziņa, ka Krievijas ceļš balstīts “uz padomju sentimentu, piepildītu ar imperiālistisku garu un mērķi atgūt savu superlielvaras statusu, ideoloģisko dominanci un kontroli ārpus valsts robežām”. Savukārt Latvijas uzdevumi ir sarežģīti, tiem raksturīga

gan “cīņa pret Krievijas ģeopolitisko ietekmi, gan vēlme veidot noturīgas diplomātiskas attiecības” (290. lpp.).

Šo rindu autoram, savukārt, šķiet, ka abas vēlmes nav savietojamas, Krievija nepiekritīs “normāli tirgoties”, atsakoties no politiskām interesēm un prasībām. Pat pirmskara periodā PSRS ekonomiskā politika pret Latviju bija tikai tās politiskās spēles sastāvdaļa.⁴ G. Reire norāda, ka Krievijas lēmumiem ekonomiskajā jomā ir “politisks un stratēģisks raksturs” (293. lpp.). Tādos apstākļos arī rūpīgi gatavotajām Valsts prezidentu vizītēm Maskavā 2005. un 2010. gadā nebija raksturīgi ekonomiski un politiski ieguvumi. Runājot par nākotni un kopumā, autore secina, ka arī Rietumi ir dzīvojuši zināmā pašapmānā attiecībās ar Krieviju, būdami nepamatoti optimistiski par nākotni (303. lpp.).

Vēstnieks Eduards Stiprais nodaļā par Eiropas integrāciju atzīmē, ka tas bijis viņa dzīves lielākais piedzīvojums. Arī viņš noraida citas iespējamās ārpolitiskās izvēles kā nepamatotas, kaut arī Baltijas valstis tika uzskatītas par otršķirīgām salīdzinājumā ar Centrāleiropas valstīm un tās nebija “lielvalstu politikas radaros” (185.–187. lpp.). Tomēr Latvijas ārpolitikas konsekventais kurss, kuram izdevās radīt zināmu iekšpolitisku konsensu un kuru spēcīgi atbalstīja Ziemeļvalstis, nozīmēja lūzumu un pakāpeniskus panākumus. Iestāšanās sarunas Eiropas Savienībā bija nopietns pārbaudījums ārpolitiskā dienesta kapacitātei (kompetence, svešvalodu zināšanas, Eiropas tiesību integrācija), kā arī visas valsts pārvaldes kapacitātei. Zināma nozīme bija arī ģeopolitiskajiem aspektiem, lai gan to loma varēja būt pat lielāka, kā piesardzīgi atzīst E. Stiprais.

Vairākas esejas veltītas mazāk zināmiem jautājumiem. Ingrīda Levence raksta par attiecībām ar jaunajām neatkarīgajām valstīm, kas izveidojās pēc PSRS sabrukuma, un Ķīnas Tautas Republiku

(307.–326. lpp.). Varbūt šāds tvērums ir pārāk plašs, ņemot vērā Ķīnas milzīgo nozīmi mūsdienu pasaules politikā. Sandra Kalniete pievērsusies neatkarības starptautiskās atzišanas unikālajam procesam (101.–115. lpp.), konstatējot, ka tā sauktās lienošās atzišanas process bija unikāls diplomātijas vēsturē. Mārtiņš Virsis, rakstot par neatkarības atjaunošanas diplomātiskajiem aspektiem, norāda, ka starptautiskās tiesības, uz kurām balstījās Baltijas valstu neatkarības atjaunošana, ir atkarīgas no valstu “*gatavības un apņēmības [...] tās*

aizstāvēt un īstenot dzīvē” (124. lpp.). Šī principa izpratne kļuva īpaši svarīga neatkarības atjaunošanas periodā, un par to nevajadzētu aizmirst arī tagad.

Daudzām esejām pievienots literatūras saraksts vai atsauces, kas arī liecina par grāmatas vērtību. Pats par sevi saprotams, ka tās kļūs par Latvijas diplomātijas vēstures avotiem, kas atspoguļo ne tikai faktus, bet arī konceptuālu izpratni par Latvijas ārpolitikas problēmām. Rezumējot jāatzīmē, ka Ārlietu ministrijas publicistisko darbu būtu vērts turpināt.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ KRISTĪNE KOZLOVA (sast.). Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās: no starptautiskās atzišanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā, 1990–2015. Rīga 2016. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/305363>

² AIVARS STRANGA. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā: Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. Rīga 2000, 227. lpp.

³ SANITA JEMBERGA, PAULS RAUDSEPS, GUNTA SLOGA. VVF. Prezidentes Vairas Viķes-Freibergas politiskā biogrāfija. Rīga 2008, 164. lpp.

⁴ STRANGA, Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā, 216.–224. lpp. et al.

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Dāvis Beitlers (1993) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks, vairāku zinātnisku un populārzinātnisku grāmatu autors vai redaktors, Latvijas Universitātes doktorants; izstrādā promocijas darbu par tēmu, kas saistīta ar latviešu tautsaimniecību trimdā. Zinātniskās intereses: latviešu trimdas vēsture, Latvijas jūrniecības vēsture, Latvijas grāmatniecības vēsture, Latvijas ērģeļmākslas (instrumenti, mūzika un mūziķi) vēsture, reģionālās vēstures izpētes problēmas, historiogrāfija.

Dāvis Beitlers (1993) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017). He is a historian at the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of the History of Latvian Navigation), an author or editor of several scientific and popular science books, doctoral student in history at the University of Latvia; working on the PhD thesis dedicated to Latvian economic activities in exile. Research interests include history of Latvian exile, Latvian navigation, Latvian book production, Latvian organ culture (musical instruments, music, musicians), and the research problems of regional (local) history, historiography.

Raimonds Cerūzis (1972) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors, vadošais pētnieks. Vēstures doktora grādu ieguvis 2003. gadā Latvijas Universitātē. Bijis starptautisko norišu komentētājs Latvijas Radio, kā arī galvenais redaktors un autors Latvijas Institūta izdotajiem valsts atpazīstamību ārzemēs veicinošiem informatīviem materiāliem. Daudzu zinātnisku publikāciju autors par vācbaltiešu vēsturi Latvijas teritorijā. Zinātniskās intereses: vācu zemju un Vācijas vēsture, vācu ietekme Latvijas teritorijas vēsturē, nacionālo minoritāšu vēsture, Baltijas vēsture, ideoloģiju vēsture 19. un 20. gadsimtā.

Raimonds Cerūzis (1972) is an associate professor at the Department of History and Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history (University of Latvia, 2003). Previously was a columnist of the international affairs at the Latvian Radio (*Latvijas Radio*), chief editor and author of books and articles at the Latvian Institute – the institution promoting knowledge about Latvia abroad. Author of many publications about the history of Baltic Germans (Deutschbalten). Research interests include the history of Germany, the influence of Germans on the history of Latvia, history of national minorities, history of the Baltic region, history of ideologies in the 19th and 20th centuries.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. 27 grāmatu (piecas no tām izdotas ārvalstīs) un 260 zinātnisku rakstu (apmēram puse no tiem publicēti 13 ārvalstīs) autors. Piedalījies 210 zinātniskās konferencēs. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes

ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofessors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelnu krustu un III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965) is a professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1995). A full member of the LAS. An author of 27 books (5 of these published abroad) and 260 scientific articles (about a half of them published in 13 countries), he has taken part in 210 scientific conferences, served as an expert at the Latvian Scientific Council, a foreign expert of Polish, Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland's Gold Merit Cross. A Commander of the Order of the Three Stars. Research interests include political and military history of Latvia and the region in the first half of the 20th century.

Jurijs Sļozkins (1956) ir Amerikas Mākslu un zinātņu akadēmijas loceklis, Kalifornijas Universitātes (Bērklī, ASV) profesors, vadošais pētnieks Oksfordas Universitātes Sv. Edmunda koledžā, Krievijas prezidenta Krievijas Tautsaimniecības un valsts dienesta akadēmijas vecākais pētnieks. Vairāku grāmatu autors: "Ebreju gadsimts" (angļu val.) (Prinstona, 2004), "Valdības māja: Krievu revolūcijas sāga" (angļu val.) (Prinstona, 2017) u. c.

Yuri Slezkine (1956) is a member of the American Academy of Arts and Sciences; Professor of the Graduate School at the University of California, Berkeley; Senior Research Fellow at St. Edmund Hall, University of Oxford; and Senior Research Associate at the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration. His books include "The Jewish Century" (Princeton, 2004) and "The House of Government: A Saga of the Russian Revolution" (Princeton, 2017) etc.

Vija Stikāne (1970) ir vēstures doktore (LU, 2012), Turaidas muzejrezervāta direktores vietniece zinātniskajā darbā. Promocijas darbs – "Sieviete Livonijas sabiedrībā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs.". Zinātniskās intereses: Livonijas sociālā vēsture viduslaikos un agro jauno laiku sākumā, Rīgas arhibīskapijas pārvaldes vēsture 13.–16. gadsimtā, Turaidas vēsturiskā centra mantojums, pētnieciskais darbs muzejā.

Vija Stikāne (1970) is a Doctor of History (University of Latvia, 2012), deputy director of scientific work at Turaida Museum Reserve. Her PhD thesis title is "Woman in Medieval and Early Modern Livonia from the 13th to 16th century". Research interests include society of Livonia in the medieval and early modern period, administration of Archbishopric of Riga from the 13th to 16th century, heritage of the historic centre of Turaida, scientific work in museums.

Jānis Taurēns (1969) ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). Žurnāla "Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture" galvenais redaktors. Monogrāfiju "Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā" (Rīga,

2015–2016) un “15. maija Latvija” (Rīga, 2017) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Jānis Taurēns (1969) is an associate professor at the Department of Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1999). General editor of the periodical “History. Journal of the University of Latvia”. Co-author of the collective monographs “Foreign policy and diplomacy of Latvia in the 20th century” (Riga, 2015–2016, in Latvian) and Latvia of May 15 (Riga, 2017, in Latvian). Research interests include history of Latvia’s foreign policy, political history of Latvia since restoration of independence, historiography of Latvian history.

Edmunds Trumpa (1968) ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas asociētais profesors. LU Lituānistikas centra vadītājs. Humanitāro zinātņu doktors filoloģijā (Lietuviešu valodas institūts, Vītauta Dižā Universitāte, 1995). Divu monogrāfiju un vairāku rakstu autors, četrus grāmatu līdzautors. Piedalījies 80 zinātniskās konferencēs. Zinātniskās intereses: baltu valodu fonoloģija, dialektoloģija, baltu valodu vēsture, lietuviešu literatūras un kultūras vēsture.

Edmundas Trumpa (1968) is an associate professor at the Department of Latvian and Baltic Studies, Faculty of Humanities, University of Latvia. Head of the Lithuanian Studies Center at the UL. PhD degree holder (Institute of the Lithuanian Language, Vytautas Magnus University, 1995). An author of 2 monographs and several articles, co-author of 4 books. He has taken part in 80 scientific conferences. Research interests include phonology and dialectology of the Baltic languages, history of the Baltic languages, history of Lithuanian literature and culture.

Ilze Vaivode (1996) ir vēstures maģistre (LU, 2020). Maģistra darba tēma – “Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes (Latvijas republikāniskās tūrisma padomes) darbība 20. gadsimta 60. gados”. Pētnieciskās intereses: Latvijas padomju okupācijas perioda vēsture.

Ilze Vaivode (1996) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2020). The title of her master’s thesis is “The Activity of the Administration of Tourism and Excursions of Latvia (Republican Tourism Council of Latvia) in the 1960s”. Research interests include the history of the Soviet occupation period in Latvia.

Eginhards Volāns (1992) ir vēstures maģistrs (LU, 2018). Maģistra darba tēma – “Latvijas–Krievijas 1998. gada attiecību krīze: cēloņi un norise”. Pētnieciskās intereses: Latvijas un Krievijas attiecības un Latvijas politiskie procesi pēc PSRS sabrukuma.

Eginhards Volāns (1992) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2018). The title of his master’s thesis is “Crisis of 1998 in Latvian-Russian relations: causes and conduct”. Research interests include Latvian-Russian relations and political processes in Latvia after the collapse of the USSR.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Latgales druka"